

ISSN 2307-5740
DOI 10.31891/2307-5740

Науковий журнал

ВІСНИК

**Хмельницького
національного
університету**

Економічні науки

2022, № 2, Том 1

Scientific journal

HERALD

of Khmelnytskyi National University

Economic sciences

2022, Issue 2, Part 1

Хмельницький 2022

ВІСНИК
Хмельницького національного університету
Затверджений як фахове видання (перереєстрація), група «Б»
Наказ МОН 28.12.2019 №1643

Засновано в липні 1997 р.

Виходить 6 разів на рік

Хмельницький, 2022, № 2, Том 1 (304)

Засновник і видавець: Хмельницький національний університет
(до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)

Наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського http://nbuv.gov.ua/j-tit/Vchnu_ekon

Журнал включено до наукометричних баз:

Index Copernicus <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=7040>

Google Scholar <http://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=nDupjDAAAAAJ>

CrossRef <http://doi.org/10.31891/2307-5740>

Головний редактор	Григорук П. М. , д. е. н., професор, завідувач кафедри автоматизованих систем та моделювання економіки Хмельницького національного університету
Заступник головного редактора. Голова редакційної колегії серії «Економічні науки»	Нижник В. М. , д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницького національного університету
Відповідальний секретар	Кравчик Ю. В. , к. е. н., начальник відділу інтелектуальної власності та трансферу технологій Хмельницького національного університету

Члени редколегії серії «Економічні науки»

Альохін О. Б., д. е. н.; Бабій І. В., д. е. н.; Білик В. В., д. е. н.; Васильківський Д. М., д. е. н.; Вівчар О. І., д. е. н.; Ведерніков М. Д., д. е. н.; Вишковська Зофія, д. е. н. (Польща); Гавловська Н. І., д. е. н.; Геєць В. М., д. е. н.; Гончар О. І., д. е. н.; Григорук П. М., д. е. н.; Джалагонія Давід, проф. (Грузія); Дихаминджия Ірма, д. е. н. (Грузія); Диха М. В., д. е. н.; Єпіфанова І. Ю., д. е. н.; Журба І. Є., д. е. н.; Завгородня Т. П., д. е. н.; Замазій О. В., д. е. н.; Євдокимов В. В., д. е. н.; Йохна М. А., д. е. н.; Кравчик Ю. В., к. е. н.; Ковальчук С. В., д. е. н.; Кулинич Р. О., д. е. н.; Лук'янова В. В., д. е. н.; Ляшенко О. М., д. е. н.; Любохинець Л. С., к. е. н.; Матюх С. А., к. е. н.; Мікула Н. А., д. е. н.; Микитенко В. В., д. е. н.; Мороз О. В., д. е. н.; Нижник В. М., д. е. н.; Олуйко В. М., д. н. держ. упр.; Орлов О. О., д. е. н.; Поліщук І. І., д. е. н.; Рудніченко Є. М., д. е. н.; Семикіна М. В., д. е. н.; Скоробогата Л. В., к. е. н.; Стадник В. В., д. е. н.; Тельнов А. С., д. е. н.; Ткаченко І. С., д. е. н.; Троїцьковські Тадеуш, к. е. н. (Польща); Тюріна Н. М., к. е. н.; Філіппова С. В., д. е. н.; Хрущ Н. А., д. е. н.; Церуйова Тетяна, д. е. н. (Словачія); Череп А. В., д. е. н.; Чорна Л. О., д. е. н.

Технічний редактор	Кравчик Ю. В. , к. е. н.
Редактор-коректор	Броженко В. О.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 14 від 18.03.2022

Адреса редакції: Україна, 29016,
м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
Хмельницький національний університет
редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету"
телефон: (0382) 67-51-08
e-mail: visnyk.khnu@khmnu.edu.ua
web: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik>

Зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24921-14861ПР від 12 липня 2021 року (перереєстрація)

© Хмельницький національний університет, 2022
© Редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету", 2022

ЗМІСТ

РУЗАКОВА О. В. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МЕТОДИК ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА	7
ЧОРНА Л. О., ГОНЧАР О. І. МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ	13
ЧАЙКОВСЬКА І. І. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ СІРОГО РЕЛЯЦІЙНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЗРІЛОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ ПІДПРИЄМСТВА	19
ЛУК'ЯНОВА В. В., ПОЛОЗОВА В. М. ОЦІНЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ СУБ'ЕКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ	40
ТКАЧЕНКО І. С., ШАРКО В. В., ЗАВГОРОДНЯ Т. П. ЕНТРОПІЙНА ОЦІНКА СИСТЕМНОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА	44
ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ Д. М., ШЕВЧЕНКО Д. В. ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ І ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	53
СТАХІВ О. В. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТА СПЕЦИФІКА УПРАВЛІННЯ СИСТЕМНИМ РОЗВИТКОМ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	61
СТАДНИК В. П., ДВОРНИК І. В. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ШЛЯХИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	67
ДЖЕДЖУЛА В. В., ЄПІФАНОВА І. Ю. ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ КРИТИЧНИХ СИСТЕМ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ	72
ПАНЬКІВ Н. Є. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ	77
ЛУЩИК М. В. ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО СЕКТОРУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	90
МОКРИНСЬКА З. В., БОРОВИК І. С. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	101
КАЛІНІЧЕНКО С. М., КОЛЄСНИК Т. В., ГРОХОЛЬСЬКИЙ В. П., ГРІБІНИК А. В. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	108
ІЛЬНИЦЬКА-ГИКАВЧУК Г. Я. ОЦІНКА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СКОЛІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	113
ШОПСЬКА Ю. К. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СЕКТОРА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА РЕГІОНУ	116

НИЖНИК О. В., НИЖНИК І. В., ЛИСАК В. М. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУКУПНОСТІ СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	122
БОКОВЕЦЬ В. В., ПИСЬМЕННИЙ Р. С. УПРАВЛІННЯ ІМІДЖЕМ ПІДПРИЄМСТВА	128
ЄЛІСЄЄВА О. К., ДОРОХОВА В. Р. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ВЛАСНИХ І ОРЕНДОВАНИХ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ НА ТОРГОВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ	131
ДАЦЕНКО Г. В., КУДИРКО О. М. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ НА ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	139
ДУБЕЛЬ М. В. МОДЕЛЮВАННЯ ПРОГНОЗУ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ	145
НОВОСАД О. В., МАТІЙЧУК Л. П., ПАВЛОВА О. М. ЦІЛІ ТА ОСНОВНІ ОРІЄНТИРИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА УМОВ ЕКОНОМІКИ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ	154
ЯЦЕНКО В. В. УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ПРИНЦИПИ ТА ВИКЛИКИ	161
ЛЮБОХИНЕЦЬ Л. С., КАТКОВА Т. І., КРАВЧИК Ю. В. АНАЛІЗ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА	167
ІВАНЧЕНКОВА Л. В., ТКАЧУК Г. О., МАРКОВА Т. Д. ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЕБ-САЙТУ ЯК ГОЛОВНОГО ІНСТРУМЕНТУ ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ	174
ХОМИЧ Л. В. СПЕЦИФІКА ЛІДЕРСТВА В УПРАВЛІННІ СТЕЙКХОЛДЕРСЬКОЮ ВЗАЄМОДІЄЮ В ПРОЄКТАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР	179
МОСКВЯК Я. Є. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ	184
СТАДНИК В. В., ГРИЗОВСЬКА Л. О., ГАДЖУК М. О. РЕСУРСНА СИНЕРГІЯ МЕРЕЖЕВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР: ЧИННИКИ І УМОВИ ДОСЯГНЕННЯ	189
ТРУШ І. М. ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙ В ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА	195
РИБЧУК А. В., ЖУРБА І. Є., ЗАБЛОЦЬКА Р. О. ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ПАНДЕМІЇ	203
ІВАНЧЕНКОВА Л. В., ЛАГОДІЄНКО Н. В., УЖВА А. М., СЄРОВА І. А. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ НЕРУХОМОСТІ	211

CONTENT

OLGA RUZAKOVA

ANALYSIS OF MODERN METHODS OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE ENTERPRISE
EVALUATION 7

LUDMILA CHORNA, OLGA GONCHAR

BUSINESS PROCESS MODELING TO IMPROVE THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM 13

INNA CHAIKOVSKA

APPLICATION OF THE METHOD OF GRAY RELATION ANALYSIS FOR THE FORMATION OF
COMPLEX ASSESSMENT AND DETERMINATION OF THE MATURITY OF THE ENTERPRISE
KNOWLEDGE MANAGEMENT SYSTEM 19

VALENTYNA LUKIANOVA, VALENTYNA POLOZOVA

EVALUATION OF INFORMATION PROCESSES OF MANAGEMENT OF BUSINESS ENTITIES 40

IVAN TKACHENKO, VITALII SHARKO, TATIANA ZAVHORODNIA

ENTROPIC EVALUATION OF INNOVATIVE SYSTEMS ENTERPRISE DEVELOPMENT 44

DMYTRO VASYLKIVSKYI, DMYTRO SHEVCHENKO

PRIORITIES OF STATE POLICY FOR FORMATION AND EFFECTIVE USE OF HUMAN
CAPITAL AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH 53

OLEG STAHIV

METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND SPECIFICS OF MANAGEMENT OF SYSTEMIC
DEVELOPMENT OF HEALTHCARE INSTITUTIONS 61

VICTORIYA STADNYK, INNA DVORNYK

ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF CHERNIHIV REGION,
WAYS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT 67

VIACHESLAV DZHEDZHULA, IRYNA YEPIFANOVA

ENERGY SAVING AS A DIRECTION OF INCREASING THE SECURITY OF CRITICAL SYSTEMS
OF RESIDENTIAL BUILDINGS 72

NATALIYA PANKIV

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF RELIGIOUS TOURISM
IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE 77

MARIYA LUSHCHYK

TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY OF THE LVIV REGION IN THE
CONDITIONS OF A PANDEMIC 90

ZORIANA MOKRYNSKA, IRYNA BOROVYK

INFORMATION SUPPORT OF NON-FINANCIAL REPORTING IN A PANDEMIC 101

SERGIY KALINICHENKO, TETIANA KOLIESNIK,**VADYM GROKHOLSKYI, ANDREY GRIBINYK**

DIRECTIONS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF TOURIST ACTIVITY 108

GALINA ILNITSKA-GYKAVCHUK

ASSESSMENT OF TOURIST POTENTIAL OF SKOLIV TERRITORIAL
COMMUNITY OF LVIV REGION 113

YULIYA SHOPSKA

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH AND FEATURES
OF ENSURING FINANCIAL SECURITY OF THE SMALL ENTERPRISE SECTOR OF THE REGION 116

OLEH NYZHNYK, IRYNA NYZHNYK, VIKTOR LYSAK THEORETICAL AND METHODOLOGICAL REASONING OF THE SET OF COMPONENTS OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS ...	122
VIKTORIA BOKOVETS, ROMAN PYSMENNYI COMPANY IMAGE MANAGEMENT	128
OKSANA YELISEYEVA, V. DOROHOVA FEATURES OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING OF OWN AND RENTED FIXED ASSETS AT THE COMMERCIAL ENTERPRISE	131
GANNA DATSENKO, OLENA KUDYRKO WAYS TO IMPROVE THE REGISTRATION OF MEDICINES AT PHARMACEUTICAL ENTERPRISES	139
MYKHAILO DUBEL MODELING OF FORECAST FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ELECTRONIC COMMERCE	145
OKSANA NOVOSAD, LIUBOMYR MATHICHUK, OLENA PAVLOVA GOALS AND MAIN GUIDELINES OF ENERGY SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE WAR-TIME ECONOMY	154
VICTORIA YATSENKO MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES OF INTERNATIONAL COMPANIES: CONCEPTUAL AMBUSH, PRINCIPLES, WIKIS	161
LARYSA LIUBOKHYNETS, TETYANA KATKOVA, YURII KRAVCHYK ANALYSIS OF FINANCIAL AND ECONOMIC PREREQUISITES FOR ENSURING ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISE	167
LARYSA IVANCHENKOVA, HALYNA TKACHUK, TETIANA MARKOVA IMPROVING THE WEBSITE AS THE MAIN TOOL OF E-BUSINESS	174
LILIIA KHOMYCH PECULIARITY OF LEADERSHIP IN STAKEHOLDER INTERACTION MANAGEMENT IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROJECTS OF ENTREPRENEURIAL STRUCTURES	179
YAROSLAVA MOSKVYAK CURRENT STATE AND PROSPECTS OF ECOLOGICAL TOURISM IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE	184
STADNYK VALENTYNA, HRYZOVSKA LILIJA, GADZHUK MAKSYM RESOURCE SYNERGY OF NETWORK COOPERATION OF ENTREPRENEURIAL STRUCTURES: FACTORS AND CONDITIONS OF ACHIEVEMENT	189
IRYNA TRUSH SIMULATION MODELING OF INVESTMENT EFFICIENCY IN THE INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE	195
ANATOLIY RYBCHUK, IHOR ZHURBA, RITA ZABLITSKA PROBLEMS OF FUNCTIONING OF THE INTERNATIONAL TOURIST INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF A GLOBAL PANDEMIC	203
LARYSA IVANCHENKOVA, NATALIA LAGODHIENKO, ALLA UZHVA, IRYNA SIEROVA THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF INVESTMENT REAL ESTATE ACCOUNTING	211

УДК 65.011.2

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-1](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-1)

РУЗАКОВА О. В.

<https://orcid.org/0000-0002-4796-9703>e-mail: olgarkv81@gmail.com

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МЕТОДИК ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджуються наукові підходи до аналізу фінансового стану підприємств. Визначено основні методи оцінки фінансового стану підприємств. Розглянуто питання фінансового оздоровлення підприємств у контексті зміцнення їхнього фінансового стану. Проаналізовано проблему фінансового оздоровлення підприємств згідно з різними підходами, наведені шляхи фінансового оздоровлення в умовах невизначеності. Використано такі методи дослідження економічних явищ і процесів: наукової абстракції (теоретичні узагальнення найбільш суттєвих підходів до фінансового оздоровлення), графічний (схематична візуалізація алгоритму здійснення фінансового оздоровлення підприємств). Вказано основні завдання для комплексної оцінки фінансового стану підприємств. Проаналізовано різні підходи до визначення категорії «комплексна оцінка фінансового стану підприємства». Встановлено переваги запровадження комплексної оцінки фінансового стану підприємств.

Обґрунтовано, що використання нечітких множин, нейронних мереж та генетичних алгоритмів при оцінці фінансового стану підприємства є перспективним напрямком розвитку систем підтримки прийняття фінансових рішень.

Ключові слова: фінансовий стан підприємства, аналіз, штучний інтелект, прийняття рішень, нечіткі множини, нейронна мережа, генетичні алгоритми.

OLGA RUZAKOVA

Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University

ANALYSIS OF MODERN METHODS OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE ENTERPRISE EVALUATION

The article investigates scientific approaches to the financial condition of enterprises analysis. The main methods of assessing the financial condition of enterprises are identified. The problem of financial recovery of enterprises in the context of strengthening their financial condition is considered. The essence of financial recovery of enterprises according to different approaches is analyzed, the ways of financial recovery in uncertainty conditions are given. The following methods of economic phenomena research and processes are used: scientific abstraction (theoretical generalizations of the most essential approaches to financial recovery), graphic (schematic visualization of algorithm of realization of financial recovery of the enterprises). The main tasks for a comprehensive assessment of the financial condition of enterprises are indicated. Different approaches to the definition of the category «comprehensive assessment of the financial condition of the enterprise» are analyzed. The advantages of introducing a comprehensive assessment of the financial condition of enterprises have been established.

As a result of the existing methods and models analysis for assessing the financial condition of enterprises, it is determined that for the implementation of decision-making procedures there is a need to choose the optimal mathematical apparatus taking into account the specifics of solving a particular financial problem. It is proposed to formalize financial objects on the basis of artificial intelligence devices. In particular, the theory of fuzzy sets allows taking into account the different parameters of the object under study, as well as to stratify the evaluation process and analyze a powerful set of evaluation parameters. The theory of neural networks allows solving the problems of pattern recognition and formation, obtaining and storing knowledge (empirically found regular connections of images and influences on the object of control), qualitative characteristics of images evaluation, decision-making. The theory of genetic algorithms allows the debugging of models that solve the problem of compiling different schedules, forecasting economic processes, designing complex systems and more.

It is substantiated that the use of fuzzy sets, neural networks and genetic algorithms in assessing the financial condition of the enterprise is a promising area of financial decision support systems development.

Keywords: financial condition of the enterprise, analysis, artificial intelligence, decision making, fuzzy sets, neural network, genetic algorithms.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

За умов ринкових відносин, суттєвого розширення прав суб'єктів господарювання у галузі фінансово-економічної діяльності, значно зростає роль своєчасного та якісного аналізу фінансового стану підприємства (далі – ФСП). Ефективне виробництво та реалізація якісної продукції позитивно впливають на ФСП. Збої у виробничому процесі, зниження якості продукції, проблеми з її реалізацією ведуть до зменшення надходження коштів на рахунок підприємства, внаслідок чого знижується його платоспроможність. Однак у виробничій діяльності українських підприємств часто виникають ситуації, коли і добре працююче підприємство відчуває фінансові труднощі, що пов'язані з недостатнім раціоналізмом у розміщенні і використанні наявних фінансових ресурсів. Проведення комплексної оцінки фінансового стану викликане потребою інформаційного, методологічного та організаційного забезпечення обґрунтування та прийняття управлінських фінансових рішень про фінансування різних видів діяльності підприємства в коротко та довгостроковій перспективах. За сучасних умов розвитку ринкової економіки

особливої актуальності набуває питання визначення найбільш ефективної методики оцінювання ФСП, формування єдиного сталого підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В роботах провідних економістів цьому питанню присвячено чимало місця. Звичайно, науковий стан проблеми оцінки ФСП та практичний досвід її реалізації у розвинутих країнах світу знаходиться на вищому рівні, про що свідчить висока прибутковість фірм цих країн.

Проблемам оцінки фінансового стану вітчизняних підприємств досить велику вагу приділяють провідні вчені та економісти. Серед них слід відмітити таких науковців як Поддєрьогін А., Костецький В., Нагайчук В., Островська Г. та ін. [1–13]. Автори по-різному визначають категорію «фінансовий стан підприємства» та мають різні точки зору на показники, що характеризують фінансовий стан. Тому постає необхідність у подальшому теоретичному та методичному опрацюванні комплексної оцінки фінансового стану підприємств. Окрім цього, майже усі наявні методики оцінки ФСП не дозволяють здійснити фінансовий аналіз повно і якісно, оскільки враховують досить обмежену і не завжди дієву множину різноякісних оцінювальних параметрів та не орієнтуються на автоматизацію самого процесу оцінювання.

Формулювання цілей статті

Метою даної роботи є аналіз та узагальнення теоретичних та практичних підходів до визначення форм і методів оцінки фінансового стану підприємства, а також покращення сучасних методів оцінки ФСП.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проблему фінансового оздоровлення досліджено в роботах провідних вчених-економістів. Це пояснюється серйозністю даної теми та її важливістю для діяльності підприємства в цілому. Серед авторів, які найбільше звертають увагу на цю проблему ми можемо відмітити таких: Поддєрьогін А., Костецький В., Нагайчук В. [1–3].

Перші два автори у своїх роботах подають методику проведення оцінки відповідності стану підприємства такому, яке призводить в подальшому до банкрутства. Ці автори також наводять приклади, за якими можна побачити основні причини погіршення фінансового стану підприємства. Відмітимо, що їх роботи супроводжуються графічним матеріалом, який значно полегшує засвоєння матеріалу. Зокрема, Костецьким В. [2, с. 52–55] зазначено, що проблема оздоровлення рано чи пізно виникає практично перед кожним підприємством, позаяк це безпосередньо пов'язано із теорією циклічності створення, розвитку і припинення діяльності суб'єкта господарювання, що на практиці означає дії законів ринкової економіки. Підприємство для виживання має постійно оновлюватися. На рис. 1 наведені різні варіанти реалізації життєвого циклу підприємства: зона А – подальший розвиток підприємства; зона Б – санація підприємства «в чистому вигляді»; зона В – процедура банкрутства. Кожен з варіантів реалізації кривої життєвого циклу відрізняється своїми особливостями і розглядається індивідуально.

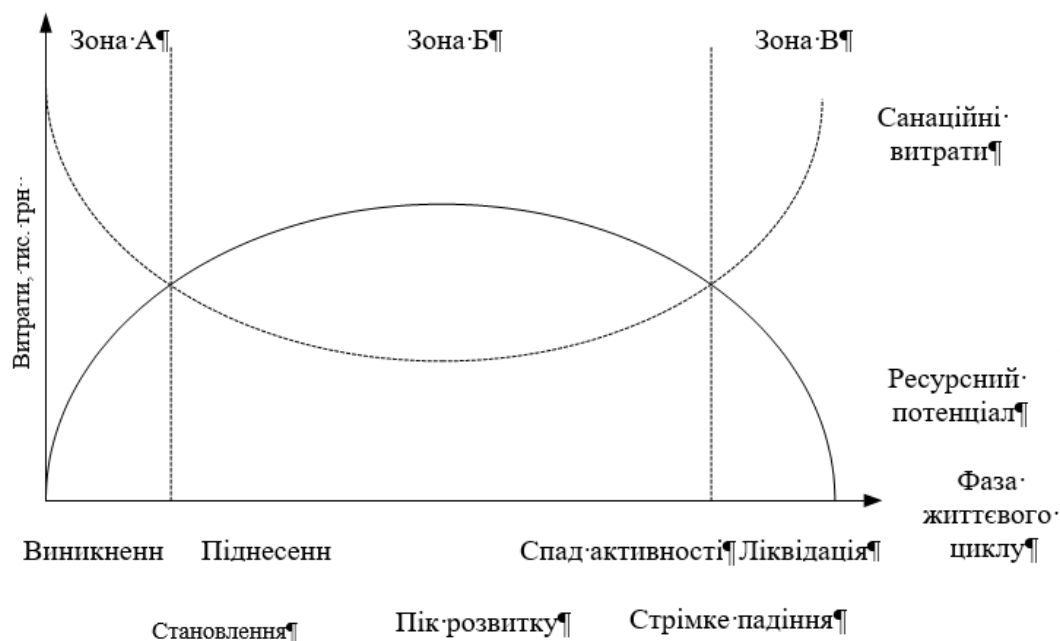

Рис. 1. Зміна співвідношення накопиченого потенціалу ресурсів та їх витрат у процесі санації на етапах життєвого циклу підприємства

Нагайчук В. [3, с. 139–141] у своїй роботі підійшов до проблеми фінансового оздоровлення підприємства з іншої сторони. На основі графічного матеріалу, автор намагається показати основні напрямки виходу підприємства з фінансової кризи, а також пропонує алгоритм вирішення даної проблеми. Цей підхід більш ефективний, тому що підприємство відчуває потребу у шляхах виходу з фінансової кризи, а не у шляхах погіршення фінансового стану. Хоч, звичайно, корисним є і ознайомлення з причинами погіршення фінансового стану. Фінансове оздоровлення підприємства може бути представлене сукупністю блоків, що циклічно повторюються (рис. 2).

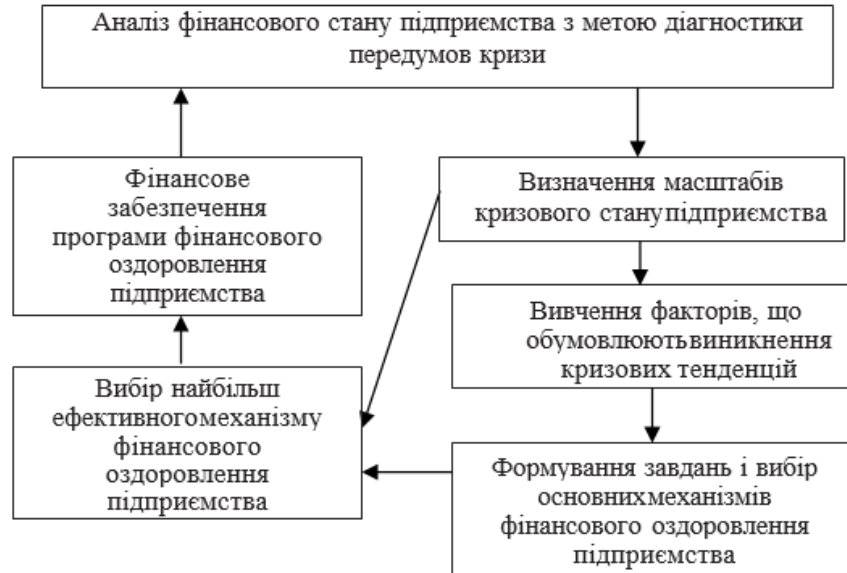

Рис. 2. Схема фінансового оздоровлення підприємства

Автор [3, с.139] вважає, що невідкладним завданням у системі заходів фінансової стабілізації підприємства є відновлення здатності до здійснення платежів за невідкладними фінансовими зобов'язаннями, щоб попередити виникнення процедури банкрутства, налагодити постачання матеріально-технічних ресурсів для нормалізації процесу виробництва.

Важливу роль у забезпеченні ефективних форм господарювання на вітчизняних підприємствах відіграє аналіз фінансового стану підприємств, який відповідає за відбір, оцінку та інтерпретацію фінансових, економічних та інших даних, що впливають на процес прийняття інвестиційних та фінансових рішень.

Комплексний фінансовий аналіз повинен відігравати роль інструменту оцінки фінансового стану і прийняття рішень щодо вибору стратегії стійкого розвитку підприємства. Він повинен забезпечувати, з одного боку, інформацією про поточний фінансовий стан і визначати несприятливі тенденції фінансового стану підприємства, а з іншого – оцінювати резерви зростання потенціалу його стійкого розвитку [4, с. 117–124].

Комплексний фінансовий аналіз спрямований на виявлення та аналіз проблем у діяльності підприємства, оцінку поточного і перспективного стану, його сильних і слабких сторін, оцінку резервів потенціалу стійкого розвитку [5, с. 36–41].

Як вважає Шеремет О., комплексний фінансовий аналіз – сукупність заходів, спрямованих на збір, консолідацію, узагальнення та обробку вхідної фінансової інформації, з метою ідентифікації економічного потенціалу об'єкта аналізу, а також форма подання результатів такої ідентифікації [6, с. 23–28].

Комплексний фінансовий аналіз повинен дати повну, всебічну та об'єктивну оцінку фінансовому стану підприємства. Він спрямований на підтримання фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності підприємства і забезпечення ефективності господарювання у довгостроковій перспективі.

На думку Литвина Б. та Стельмаха М., комплексний фінансовий аналіз служить для визначення економічного потенціалу підприємства, обґрунтування рішень стратегічного характеру, інформаційного забезпечення потреб фінансового планування, для розробки інвестиційних проектів та прийняття рішень щодо фінансування, надання кредиту, його обсягів та умов.

Комплексний фінансовий аналіз використовується власниками для обґрунтування рішень стратегічного характеру, менеджерами підприємства – для інформаційного забезпечення потреб оперативного фінансового планування [7, с. 29–37].

Комплексний фінансовий аналіз відповідає вимогам виконання таких завдань:

- ✓ залучення фінансових ресурсів;
- ✓ пошук високорентабельних проектів;

- ✓ оцінка доцільності інвестування;
- ✓ оцінка надійності партнерів;
- ✓ оптимізація фінансової діяльності підприємства;
- ✓ фінансове оздоровлення підприємства [8, с. 46–48].

Комплексна оцінка ФСП спрямована на виявлення і оцінку фінансово-господарської діяльності підприємства, оцінку поточного та перспективного фінансового стану. А також є інструментом оцінки фінансового стану та прийняття рішень по вибору стратегії розвитку підприємства.

Об'єктами комплексної оцінки ФСП є фінансові процеси та кінцеві фінансові результати його діяльності, які складаються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників та одержують відображення через систему економічної інформації.

На думку Лесюка А. [9, с. 85] «під комплексною оцінкою фінансового стану слід розуміти дослідження системи показників, які характеризують об'єкт, фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств: теперішній стан, умов роботи та майбутніх перспектив».

Застосування комплексної оцінки фінансового стану (багатофакторна модель) дозволяє об'єктивно оцінити наявність, розміщення й ефективність використання наявних ресурсів підприємства та джерела їх фінансування (табл. 1).

Таблиця 1

Багатофакторна модель оцінки ФСП

Показники		Формула для розрахунку	Умовні позначення	Нормативний коефіцієнт
$ФСП = X_1 \cdot 0,055 + X_2 \cdot 0,109 + X_3 \cdot 0,164 + X_4 \cdot 0,145 + X_5 \cdot 0,127 + X_6 \cdot 0,073 + X_7 \cdot 0,091 + X_8 \cdot 0,018 + X_9 \cdot 0,036 + X_{10} \cdot 0,182$				
X_1	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Кал)	$Кал = \frac{ГЕ + ПФІ}{ПЗЗ}$	ГЕ – гроші та їх еквіваленти, грн; ПФІ – поточні фінансові інвестиції, грн; ПЗЗ – поточні зобов'язання і забезпечення, грн	0,055
X_2	Коефіцієнт швидкої ліквідності (Кшл)	$Кшл = \frac{ГЕ + ПФІ + ДЗ + ІОА}{ПЗЗ}$	ГЕ – гроші та їх еквіваленти, грн; ПФІ – поточні фінансові інвестиції, грн; ДЗ – дебіторська заборгованість, грн; ІОА – інші оборотні активи, грн; ПЗЗ – поточні зобов'язання і забезпечення, грн	0,109
X_3	Коефіцієнт фінансової автономії (Кфа)	$Кфа = \frac{ВК}{ВБ}$	ВК – власний капітал, грн; ВБ – валюта балансу, грн	0,164
X_4	Коефіцієнт довгострокових зобов'язань і забезпечень (Кдзз)	$Кдзз = \frac{ДЗЗ}{ПК}$	ДЗЗ – довгострокові зобов'язання і забезпечення, грн; ПК – позиковий капітал, грн	0,145
X_5	Коефіцієнт поточних зобов'язань і забезпечень (Кпзз)	$Кпзз = \frac{ПЗЗ}{ПК}$	ПЗЗ – поточні зобов'язання і забезпечення, грн; ПК – позиковий капітал, грн	0,127
X_6	Коефіцієнт маневреності власного капіталу (Кмвк)	$Кмвк = \frac{ВОК}{ВК}$	ВОК – власні оборотні кошти, грн; ВК – власний капітал, грн	0,073
X_7	Коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами (Кззвок)	$Кззвок = \frac{ВОК}{ЗПБА}$	ВОК – власні оборотні кошти, грн; ЗПБА – запаси і поточні біологічні активи, грн	0,091
X_8	Коефіцієнт рентабельності діяльності (Крд)	$Крд = \frac{ЧФР}{ЧД}$	ЧФР – чистий фінансовий результат: прибуток (збиток), грн; ЧД – чистий дохід (виручка) від реалізації продукції сільського господарства, грн	0,018
X_9	Коефіцієнт рентабельності активів (Кра)	$Кра = \frac{ЧФР}{А}$	ЧФР – чистий фінансовий результат: прибуток (збиток), грн; А – активи, грн	0,036
X_{10}	Коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості (Кдкз)	$Кдкз = \frac{ДЗсв}{КЗсв}$	ДЗсв – середньорічна величина дебіторської заборгованості, грн; КЗсв – середньорічна величина кредиторської заборгованості, грн	0,182
При $ФСП \geq 0,725$ – стабільний фінансовий стан сільськогосподарського підприємства.				
При $ФСП \geq 0,442$ (до 0,725) – нестабільний фінансовий стан сільськогосподарського підприємства.				
При $ФСП \leq 0,442$ – кризовий фінансовий стан сільськогосподарського підприємства.				

Кручок С. [10, с. 42–45] обґрунтував доцільність використання єдиного інтегрального показника фінансового стану залежно від шести відібраних коефіцієнтів (табл. 2). Чим ближче значення показника до одиниці, тим кращий фінансовий стан підприємства і, навпаки, наближення показника до нуля свідчить про незадовільний фінансовий стан.

Таблиця 2

Коефіцієнти, їхнє обчислення й нормативні значення

Коефіцієнт x^i	Обчислення коефіцієнта	Нормативне значення коефіцієнта
Абсолютної ліквідності x^1	абсолютно ліквідні активи/поточні зобов'язання	$\geq 0,25$
Поточної ліквідності x^2	(кошти+дебіторська заборгованість)/поточні зобов'язання	$\geq 0,5$
Покриття балансу x^3	ліквідні активи/поточні зобов'язання	≥ 2
Співвідношення між ліквідними й низьколіквідними активами x^4	ліквідні активи/низьколіквідні активи	≥ 1
Забезпечення власним капіталом x^5	(власний і прирівняний до нього капітал)/підсумок балансу	$\geq 0,5$
Співвідношення між власними і позичковими коштами x^6	(власний і прирівняний до нього капітал)/необоротні активи	$\geq 0,5$

Дана модель комплексно відображає фінансовий стан підприємства, що дозволяє спростити розрахунки, наглядно побачити картину, що склалася на підприємстві.

Залежно від значення інтегрального показника фінансового стану кожне підприємство належить до тієї чи іншої групи ризику: мінімального ($I \geq 0,9$), помірною ($0,8 \leq I < 0,9$), середнього ($0,7 \leq I < 0,8$), граничного ($0,6 \leq I < 0,7$) чи недопустимого ($I < 0,6$).

За цим показником було проведено оцінку фінансового стану 36 підприємств, і в усіх без винятку випадках вона об'єктивно відображала фактичний стан кожного з них.

Оскільки нормативні значення шести коефіцієнтів, на основі яких визначається інтегральний показник, суттєво відрізняються (від $x^1 \geq 0,25$ до $x^3 \geq 2$), вони безпосередньо між собою зіставлятися не можуть, а тому представляються у вигляді індексів. Значення індексів перебувають в інтервалі від 0 до 1. Індеси безпосередньо зіставні між собою.

Це дає змогу визначити інтегральний показник ФСП.

Звичайно, дана модель полегшує розрахунки, але оцінка фінансового стану підприємства не може обмежуватися лише застосуванням цієї методики й повинна доповнюватися аналізом інших аспектів фінансової діяльності підприємства.

Відомі й інші методики комплексної оцінки ФСП, які базуються на синтезі окремих фінансових показників (коефіцієнтів) з наступним порівнянням одержаного комплексного показника з пороговими значеннями, встановленими на основі аналізу діяльності підприємств з різним рівнем фінансового стану. Ці показники впливають на комплексну оцінку ФСП, проте при цьому не враховуються інші, не менш важливі, показники – такі, як ліквідність балансу, забезпеченість запасів і затрат джерелами коштів.

Відсутність системності у виборі фінансових показників і обмеженість їх складу знижують вірогідну оцінку ФСП. Більш глибока і всебічна діагностика, а також об'єктивна оцінка ФСП можуть бути одержані на основі застосування матричних методів [11, с. 149–157]. Усі елементи матриці, що знаходяться на перетині рядків і стовпців, є одиничними показниками ФСП, які мають специфічний фінансовий зміст.

Гудзь Т. [11, с. 149–157] пропонує методику матричного аналізу, що базується на врахуванні чотирьох аспектів фінансового стану підприємства: ліквідності, доходності, самофінансування та ризику банкрутства (табл. 3).

Таблиця 3

Модель матричного аналізу множини станів фінансової рівноваги підприємства

		Ліквідність			
		ЧГП +	ЧГП -		
Доохідність	ЧП +	ЧГП + ≤ ЧП + ≤ ВОК + ≤ ПФП + ЧГП + ≤ ЧП + ≤ ВОК + ≥ ПФП +	ЧП + ; ЧГП -; ВОК + ≤ ПФП + ЧП + ; ЧГП -; ВОК + ≥ ПФП -	відсутній або низький	Ризик банкрутства
		ЧГП + ≤ ЧП + ≤ ВОК + ≤ ПФП -	ЧП + ; ЧГП -; ВОК - ≤ ПФП -	середній	
	ЧП -	ЧГП + ; ЧП -; ВОК + ≤ ПФП +	ЧГП - ≤ ЧП - ≤ ВОК + ≤ ПФП +	високий	
		ЧГП + ; ЧП -; ВОК + ≤ ПФП + ЧГП + ; ЧП -; ВОК + ≤ ПФП -	ЧГП - ≤ ЧП - ≤ ВОК + ≤ ПФП - ЧГП - ≤ ЧП - ≤ ВОК - ≤ ПФП -		
		ВОК + / ПФП +(-)	ВОК +(-) / ПФП +(-)		
		Самофінансування			

В основу побудови даної матриці станів фінансової рівноваги підприємства покладений методологічний взаємозв'язок між такими показниками: чистий грошовий потік (ЧГП), який є надійним критерієм оцінки проблем у сфері ліквідності; чистий прибуток (ЧП⁺) або збиток (ЧП⁻), формування якого охоплює всі напрями діяльності; власний оборотний капітал (ВОК), який характеризує суму власних коштів, вкладених в оборотні активи; поточна фінансова потреба (ПФП), яка показує надлишок (+) або дефіцит (–) коштів для фінансування операційного циклу.

Установлені співвідношення між указаними показниками дозволяють характеризувати не лише факт наявності на підприємстві власних коштів у ліквідній формі, а і їх достатності для забезпечення поточної господарської діяльності.

Запропоновані підходи до оцінки ФСП створюють передумови для експрес-діагностики ФСП, виявлення тенденцій у динаміці ФСП та його прогнозування, факторного аналізу основних показників ФСП на основі використання індексних мультиплікативних моделей і прийняття рішень з управління фінансами підприємства.

Огляд існуючих моделей для оцінки ФСП показав, що наведені підходи дають можливість оцінити лише кількісні фінансові показники, не проводиться кількісний аналіз якісних показників. Тобто фінансовий аналіз здійснюється не повністю, що не дає можливості визначити реальний ФСП й розробити відповідні системи прийняття рішень.

Потужними інструментами для формалізації систем прийняття рішень щодо оцінки ФСП є апарати штучного інтелекту, зокрема: нечіткі множини, нейронні мережі та генетичні алгоритми [12, с. 45–51], [13, с. 69–76].

Використання теорії нечітких множин для оцінки ФСП позбавляє необхідності врахування усіх можливих комбінацій оцінювальних показників фінансового об'єкта. Окрім цього, теорія нечітких множин дозволяє враховувати як кількісні оцінювальні параметри, так і якісні.

Система прийняття рішень може бути реалізована і на нейронній мережі. На відміну від традиційного використання теорії нейронних мереж дозволяє вирішувати задачі: розпізнавання і формування образів; одержання і збереження знань (емпірично знайдених закономірних зв'язків образів і впливів на об'єкт керування); оцінки якісних характеристик образів; прийняття рішень.

Теорія генетичних алгоритмів дозволяє вирішувати задачі прогнозування, класифікації, пошуку оптимальних варіантів розв'язків задач. Специфіка задач фінансового аналізу полягає у використанні потужних масивів даних, що і зумовлює доцільність застосування цієї теорії для оцінки фінансового стану підприємства. Застосування генетичних алгоритмів приводить до суттєвого зменшення часу пошуку оптимального рішення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Наявність у вітчизняній літературі різних підходів до аналізу ФСП призводить до обмеження практичних аспектів у ході проведення комплексної оцінки фінансового стану. Попередження негативних кризових явищ на підприємствах є можливим за систематичної комплексної оцінки рівня фінансового стану.

Комплексна оцінка ФСП є інструментом, який дає можливість оцінити поточний та перспективний стан підприємства, встановити його платоспроможність на базі використання системи фінансових показників.

Для збільшення ефективності оцінки ФСП запропоновано використовувати апарати штучного інтелекту. Це дозволить вирішити численні проблеми, такі як ідентифікація потужної множини потенційних рішень; прийняття точного рішення про фінансовий стан в режимі реального часу; необхідність обробки великих масивів вхідної інформації; потреба у врахуванні кількісних і якісних оцінювальних параметрів.

Отже, при оцінці фінансового стану підприємства на базі нечітких множин, генетичних алгоритмів та нейронних мереж можна зробити висновок, що використання цих технологій є перспективним напрямком розвитку систем прийняття рішень. Можливості використання подібних систем в економіці є необмеженими.

Література

1. Фінансовий менеджмент : підручник. За заг. ред. Поддєрьогіна А.М. Київ : КНЕУ, 2017. 534 с.
2. Костецький В.В. Особливості здійснення фінансового оздоровлення підприємства. Економічний аналіз. 2016. Т. 26. № 1. С. 50–57.
3. Нагайчук В.В. Фінансове оздоровлення підприємств у контексті зміцнення їхнього фінансового стану. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Економічні науки». 2015. Вип. 14 (3). С. 138–141.
4. Островська Г.Й. Фінансовий менеджмент: підручник. Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. 512 с.
5. Вишневська О.М., Костирко А.Г. Фінансовий потенціал сільськогосподарських підприємств: теоретичні і практичні аспекти : монографія. Миколаїв : ФОП Швець В.М., 2017. 268 с.
6. Багацька К.В., Говорушко Т.А., Шеремет О.О. Фінансовий аналіз : підручник. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2014. 320 с.

7. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. За заг. ред. Школьник І.О. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 368 с.
8. Литвин Б.М., Стельмах М.В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : «Хай Тек Прес», 2008. 336 с.
9. Лесюк А.С. Методика комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств. Економіка та держава. 2020. № 8. С. 83–88.
10. Кручок С.І. Оцінка фінансового стану підприємств. Фінанси України. 2002. № 8. С. 40–47.
11. Гудзь Т.П. Матричний аналіз фінансової рівноваги підприємства. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: «Економічні науки». 2016. № 4. С. 149–157.
12. Рузакова О.В., Юрчук Н.П. Використання апаратів штучного інтелекту для формалізації фінансових об'єктів при побудові СППР. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки. 2021. № 1. С. 45–51.
13. Рузакова О. В. Нечітко-множинне моделювання фінансового стану підприємства. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики : зб. наук. пр. ВНАУ. 2019. № 4. С. 69–76.

References

1. Finansovy menedzhment: pidruchnyk. Za zah. red. Poddierohina A.M. Kyiv: KNEU, 2017. 534 s.
2. Kostetskyi V.V. Osoblyvosti zdiisnennia finansovoho ozdorovlennia pidpriemstva. Ekonomichnyi analiz. 2016. T. 26. № 1. S. 50-57.
3. Nahaichuk V.V. Finansove ozdorovlennia pidpriemstv u konteksti zmitsnennia yikhnoho finansovoho stanu Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: «Ekonomichni nauky». 2015. Vyp. 14 (3). S. 138-141.
4. Ostrovska H.I. Finansovy menedzhment: pidruchnyk. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2016. 512 s.
5. Vyshnevskia O.M., Kostyrko A.H. Finansovy potentsial silskohospodarskykh pidpriemstv: teoretychni i praktychni aspekty: monohrafiia. Mykolaiv: FOP Shvets V.M., 2017. 268 s.
6. Bahatska K.V., Hovorushko T.A., Sheremet O.O. Finansovy analiz: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychy dim «ArtEk», 2014. 320 s.
7. Finansovy analiz: navchalnyi posibnyk. Za zah. red. Shkolnyk I.O. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2016. 368 s.
8. Lytvyn B.M., Stelmakh M.V. Finansovy analiz: navch. posib. Kyiv: «Khai Tek Pres», 2008. 336 s.
9. Lesiuk A.S. Metodyka kompleksnoi otsinky finansovoho stanu silskohospodarskykh pidpriemstv. Ekonomika ta derzhava. 2020. № 8. S. 83-88.
10. Kruchok S.I. Otsinka finansovoho stanu pidpriemstv. Finansy Ukrainy. 2002. № 8. S.40-47.
11. Hudz T.P. Matrychnyi analiz finansovoi rinvovahy pidpriemstva. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Serii: «Ekonomichni nauky». 2016. № 4. S. 149-157.
12. Ruzakova O.V., Yurchuk N.P. Vykorystannia aparativ shtuchnoho intelektu dlia formalizatsii finansovykh obiektiv pry pobudovi SPPr. Herald of Kmelnytskyi National University. Serii: Tekhnichni nauky. 2021. № 1. C. 45-51.
13. Ruzakova O. V. Nechitko-mnozhyne modeliuвання finansovoho stanu pidpriemstva. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky : zb. nauk. pr. VNAU. 2019. № 4. S. 69-76.

УДК 658.18

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-2](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-2)

ЧОРНА Л. О.

<https://orcid.org/0000-0002-8724-9145>

Житомирський інститут ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

ГОНЧАР О. І.

<https://orcid.org/0000-0003-3917-7586>e-mail: d70.052.01radakhnu@ukr.net

Хмельницький національний університет

МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Стаття містить результати досліджень щодо доцільності моделювання бізнес-процесів. Сама процедура моделювання необхідна для визначення рівня ефективності кожного бізнес-процесу, виявлення дублюючих операцій, чіткого розуміння ролей кожного учасника та власника процесу. Бізнес-процеси можна умовно поділити на виробничі та управлінські. Охоплення системою якості підприємства всіх напрямів діяльності передбачає моделювання та аналіз кожного бізнес-процесу на всіх етапах життєвого циклу підприємства. Наявність різноманітних інформаційних систем для моделювання, оптимізації та участі в управлінні підприємством полегшує роботу аналітиків, але вимагає визначення єдиних правил та чіткого віддзеркалення інформаційних потоків при моделюванні. Результатами моделювання є чітка візуалізація, опис процесу. Документація містить послідовність всіх процедур, їх забезпечення та контроль. Моделі дозволяють виявити надмірності та дублювання, а також чітко встановлені моменти початку, завершення, переходу одного процесу в інший. Запропонована концепція поєднує стратегію за показниками збалансованої системи та деталізацію кожного процесу. Реалізація такої концепції індивідуальна для кожного окремого підприємства. Актуальність досліджень підтверджується також необхідністю формування управлінських ієрархічних зв'язків між стратегією розвитку підприємства та моделями бізнес-процесів управління, виробництва та надання послуг, взаємодії управління та інформаційних потоків. Серед багатьох концепцій використання моделей бізнес-процесів найбільш розвинутою є концепція управління бізнес-процесами, основою якої є використання BPM-систем на підприємстві. Такий підхід передбачає формування моделей бізнес-процесів відповідно до процесного підходу, їх визначення, проектування, виконання документування, вимірювання для досягнення цільових результатів відповідно до стратегічних цілей підприємства. Недоліками такого підходу є складність адаптації та недостатній рівень використання всіх інструментів цифровізації на підприємствах. Концепція дзеркал передбачає використання як мінімум трьох дзеркал для моделювання – фактичних бізнес-процесів та їх аналіз, ідеальних процесів відповідно до стратегії та системи якості, оптимізованих процесів відповідно до можливостей підприємства на даний момент. Найбільш адаптованим поєднанням стратегічного та процесного менеджменту є створення збалансованої системи показників за основними напрямками розвитку підприємства. Наприклад, можуть бути визначені такі проєкції як: Виробництво (виробничі бізнес-процеси), Персонал (процеси управління персоналом та корпоративною культурою), Фінанси (процеси управління фінансами), Замовлення (процеси управління замовленнями). За кожною з цих проєкцій будуть сформовані спеціальні відповідні показники. Рівень бізнес-процесів чітко розподіляється за ієрархією – від стратегії до клієнта і, відповідно до особливостей виробництва або сфери надання послуг змінюється на кожному рівні. Такий аналіз дозволяє сформувати кожен рівень моніторингу та контролю бізнес-процесу з метою його оптимізації. Крім того, запровадження нових управлінських та інформаційних технологій дозволить внести зміни від стратегічних цілей до кожного окремого бізнес-процесу. Так, наприклад, при запровадженні ощадливого виробництва, передбачається внесення змін в стратегію розвитку підприємства, зокрема реструктуризацію виробничих процесів та перенавчання персоналу. Результатом є оптимізація бізнес-процесів та підвищення ефективності використання виробничих ресурсів. Такий проєкт реструктуризації передбачає варіативне моделювання бізнес-процесів з врахуванням кваліфікації персоналу. Отримані моделі є основою для визначення базової, яка буде запроваджена та реалізована. Моніторинг, оцінювання показників бізнес-процесів та проєкцій здійснюється періодично. Моделювання бізнес-процесів, аналіз та оптимізація – відомі процедури для процесного менеджменту, який активно використовується для виробничих підприємств. Аналіз життєвого циклу підприємства свідчить про те, що кожна з його фаз потребує переоцінювання стратегічних показників та бізнес-процесів. Такий підхід дозволяє поєднати в одне ціле стратегію розвитку підприємства та його бізнес-процеси. Відомі методики моделювання та інструменти на основі інформаційних технологій можуть бути використані для моделювання, аналізу та оптимізації за умови формування адаптованих шаблонів моделей для кожного конкретного підприємства. Серед відомих концепцій використання бізнес-процесів найбільш актуальними є використання системи управління якістю та формування трьох дзеркальних моделей виробничих та управлінських процесів.

Запропонована концепція може бути реалізована з використанням системи збалансованих показників та різноманітних інструментів інформаційних технологій за умови чітких алгоритмів взаємодії управлінської та інформаційної системи підприємства.

Ключові слова: управління підприємством, менеджмент, бізнес-процес, управління бізнес-процесами.

LUDMILA CHORNA

Zhytomyr Institute "Interregional Academy of Personnel Management"

OLGA GONCHAR

Khmelnitsky National University Khmelnytsky, Ukraine

BUSINESS PROCESS MODELING TO IMPROVE THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

The article contains the results of research on the feasibility of modeling business processes. The modeling procedure itself is necessary to determine the level of efficiency of each business process, identify duplication of operations, a clear understanding of the roles of each participant and owner of the process. Business processes can be divided into production and

management. Coverage of the quality system of the enterprise of all areas of activity involves modeling and analysis of each business process at all stages of the life cycle of the enterprise. The availability of various information systems for modeling, optimization and participation in enterprise management facilitates the work of analysts, but requires the definition of uniform rules and a clear reflection of information flows in modeling. The results of modeling are a clear visualization, a description of the process. The documentation contains the sequence of all procedures, their provision and control. Models allow you to detect redundancies and duplication, as well as clearly defined moments of beginning, end, transition from one process to another. The proposed concept combines a strategy based on a balanced system and detail of each process. The implementation of this concept is individual for each individual enterprise. The relevance of research is also confirmed by the need to form management hierarchical links between enterprise development strategy and business processes models of management, production and provision of services, management interaction and information flows. Among many concepts of using business process models, the most developed is the concept of business process management, which is based on the use of BPM-systems in the enterprise. This approach involves the formation of business process models in accordance with the process approach, their definition, design, documentation, measurement to achieve target results in accordance with the strategic objectives of the enterprise. The disadvantages of this approach are the difficulty of adaptation and the insufficient level of use of all digitalization tools in enterprises. The concept of mirrors involves the use of at least three mirrors for modeling - the actual business processes and their analysis, ideal processes in accordance with the strategy and quality system, optimized processes in accordance with the capabilities of the enterprise at the moment. The most adapted combination of strategic and process management is to create a balanced system of indicators in the main areas of enterprise development. For example, the following projections can be defined as: Production (production business processes), Personnel (personnel and corporate culture management processes), Finance (financial management processes), Orders (order management processes). For each of these projections will be formed special relevant indicators. The level of business processes is clearly distributed in a hierarchy - from strategy to customer and, according to the characteristics of production or services varies at each level. This analysis allows you to form each level of monitoring and control of the business process in order to optimize it. In addition, the introduction of new management and information technologies will make changes from strategic goals to each individual business process. For example, with the introduction of lean production, it is planned to make changes in the development strategy of the enterprise, in particular the restructuring of production processes and retraining of personnel. The result is the optimization of business processes and improving the efficiency of production resources. Such a restructuring project provides for variable modeling of business processes taking into account the qualifications of staff. The resulting models are the basis for determining the baseline that will be implemented and implemented. Monitoring, evaluation of business processes and projections is carried out periodically. Business process modeling, analysis and optimization are well-known procedures for process management, which is actively used for manufacturing enterprises. Analysis of the life cycle of the enterprise shows that each of its phases requires a reassessment of strategic indicators and business processes. This approach allows you to combine the strategy of enterprise development and its business processes. Known modeling techniques and tools based on information technology can be used for modeling, analysis and optimization, provided the formation of adapted model templates for each individual enterprise. Among the known concepts of using business processes, the most relevant are the use of quality management system and the formation of three mirror models of production and management processes

The proposed concept can be implemented using a system of balanced scores and a variety of information technology tools, provided clear algorithms for the interaction of management and information system of the enterprise.

Keywords: enterprise management, management, business process, business process management.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Актуальність питання досліджень полягає в тому, що стратегії підприємства будь-якої галузі повинні бути реалізовані шляхом запровадження бізнес-процесів. Ефективність такої реалізації здійснюється завдяки їх аналізу та оптимізації. Процедури моделювання дозволяють сформувати варіативні моделі бізнес-процесів, визначити їх власників та учасників, акцентувати увагу на процедурах інтеграції тощо. Не дивлячись на те, що інструменти моделювання за допомогою інформаційних технологій та міжнародних стандартів з управління якістю на підприємстві розроблені вже достатньо давно та розвиваються понад тридцять років в різних форматах на підприємствах, питання оптимізації та ефективного використання результатів моделювання на практиці залишаються актуальними. Це обумовлено не тільки активним розвитком управлінських та інформаційних технологій, а і динамічними змінами як в управлінні, так і у виробничих процесах підприємств. Результатами моделювання є чітка візуалізація, опис, розуміння того, як працює процес, яким чином забезпечується послідовність всіх процедур та здійснюється контроль. Моделі дозволяють виявити надмірності та дублювання, а також чітко встановлені моменти початку, завершення, переходу одного процесу в інший. Необхідно відмітити, що, не дивлячись на деталізацію, контроль над тим, що процес відповідає визначеній стратегії та не заважає її реалізації також є актуальним. Кожне підприємство повинно визначити загальну концепцію моделювання бізнес-процесів, обґрунтовано вибрати можливі варіанти інструментального забезпечення та використання результатів моделювання для удосконалення системи управління підприємством. Актуальність досліджень підтверджується також необхідністю формування управлінських ієрархічних зв'язків між стратегією розвитку підприємства та моделями бізнес процесів управління, виробництва та надання послуг.

Аналіз результатів наукових досліджень та практичного використання концепцій моделювання бізнес-процесів для удосконалення управління підприємством

Серед різноманітних досліджень бізнес-процесів необхідно виділити напрями теоретико-практичних досліджень в управлінні [1–3] та в цифровізації діяльності підприємства [4, 5, 6]. Вони стосуються розвитку процесного менеджменту, запровадження системи управління якістю, моделей управління та автоматизації бізнес-процесів тощо. На жаль, в більшості результатів наукових досліджень та

практичних запроваджень відокремлено розглядаються питання моделювання бізнес-процесів, стратегії розвитку та її реалізації. В кращому випадку, автори представляють бізнес-процеси як інструменти реалізації. Відомі підходи до моделювання бізнес-процесів базуються міжнародних стандартах управління якістю і потребують детального опису та моделювання. Не дивлячись на те, що крім робіт вчених, багато пропозицій щодо практичних застосувань автоматизованих рішень реінженерії бізнес-процесів, запровадження спеціальних інформаційних технологій, удосконалення систем управління якістю, питання оптимізації бізнес-процесів, їх відповідності стратегії розвитку, сучасному стану технологій залишаються актуальними та потребують нових підходів до формування та реалізації стратегічних та процесних моделей розвитку підприємства.

Формулювання цілей статті

Мета досліджень – виявити особливості моделювання бізнес-процесів та розробити концепцію використання результатів моделювання для удосконалення системи управління підприємства.

Виклад основного матеріалу

Серед багатьох концепцій використання моделей бізнес-процесів найбільш розвинутою є концепція управління бізнес-процесами, основою якої є використання BPM-систем на підприємстві. Такий підхід передбачає формування моделей бізнес-процесів відповідно до процесного підходу, їх визначення, проектування, виконання документування, вимірювання для досягнення цільових результатів відповідно до стратегічних цілей підприємства. Як раз така система передбачає поєднання результатів реалізації бізнес-процесів з загальною стратегією підприємства. Але вивчення питань запровадження такої системи на підприємствах показало, що, як правило, зв'язок стратегічних показників розвитку підприємства та фактичних результатів виконання бізнес-процесів не завжди відповідають очікуванням власників та топ-менеджерів. Концепція автоматизації бізнес-процесів підприємства передбачає аналіз процесів та можливостей їх автоматизації з подальшим внесенням змін для оптимізації повністю та частково автоматизованих процесів автоматизації. Концепція дзеркал передбачає використання як мінімум трьох дзеркал для моделювання – фактичних бізнес-процесів та їх аналіз, ідеальних процесів відповідно до стратегії та системи якості, оптимізованих процесів відповідно до можливостей підприємства на даний момент. В таблиці 1 представлені основні концепції, за якими моделювання бізнес-процесів може бути реалізовано за допомогою сучасних інформаційних технологій, які містять бібліотеки нотацій для моделювання. Такі шаблони можуть бути основою для моделей, що дозволить швидко адаптувати бізнес-процеси при зміні стратегій і тактик розвитку підприємства.

Таблиця 1

Концепції використання моделей бізнес-процесів

Концепції моделювання та використання бізнес-процесів	Особливості	Недоліки	Управлінські технології	Інформаційні технології
Концепція дзеркал – управління шляхом моделювання фактичних процесів з подальшою оптимізацією	Дзеркальна фактична візуалізація бізнес-процесів з подальшим аналізом і документацією, оптимізацією процесів відповідно до можливостей автоматизації	Шаблон фактичних процесів може заважати в процесі реінтеграції	6 сигм, система управління якістю, ошадливе виробництво тощо. Процесний підхід управління.	Середовища моделювання бізнес-процесів; візуалізації, моніторингу і контролю.
Концепція управління бізнес-процесами BPM	Поєднання моделювання, автоматизації, виконання, контролю, вимірювання та оптимізації потоків ділової активності.	Комплексний підхід потребує ретельного детального моделювання з подальшою реінтеграцією		

Найбільш успішним поєднанням стратегічного та процесного менеджменту є створення збалансованої системи показників за основними напрямками розвитку підприємства. Наприклад, для підприємства з виробництва електрокабельної продукції будуть актуальні такі проєкції як: Виробництво (виробничі бізнес-процеси), Персонал (процеси управління персоналом та корпоративною культурою), Фінанси (процеси управління фінансами), Замовлення (процеси управління замовленнями). За кожною з цих проєкцій будуть сформовані спеціальні відповідні показники: Показники якості продукції – 1 проєкція. Показники якості виконання виробничих процесів – 1-2 проєкції. Фінансові показники розвитку підприємства (3 проєкція, яка залежить від всіх інших). Показники виконання замовлень – 4 проєкція – тісно пов'язана зі всіма іншими.

Рівень бізнес-процесів чітко розподіляється за ієрархією – від стратегії до клієнта і, відповідно до особливостей виробництва або сфери надання послуг змінюється на кожному рівні. В таблиці 2 представлені управлінські рівні бізнес-процесів на підприємстві, які необхідно враховувати при моделюванні.

Таблиця 2

Управлінські рівні використання результатів моделювання бізнес-процесів на підприємстві

Рівень топ-менеджменту	Рівень мезо-управління	Рівень власника процесу	Рівень учасника процесу	Рівень клієнта
Стратегія розвитку та напрями бізнес-процесів – управління, виробництво	Стратегія розвитку відділів, напрямів розвитку, та бізнес-процеси, власники яких є керівники відділів, проєктів.	Управління бізнес-процесом	Виконання та самоконтроль бізнес-процесу	Участь у виконанні та контроль бізнес-процесу

Такий аналіз дозволяє сформувати кожен рівень моніторингу та контролю бізнес-процесу з метою його оптимізації. Крім того, запровадження нових управлінських та інформаційних технологій дозволить внести зміни від стратегічних цілей до кожного окремого бізнес-процесу. Так, наприклад, при запровадженні ощадливого виробництва, передбачається внесення змін в стратегію розвитку підприємства, зокрема реструктуризацію виробничих процесів та перенавчання персоналу. Результатом є оптимізація бізнес-процесів та підвищення ефективності використання виробничих ресурсів. Такий проєкт реструктуризації передбачає варіативне моделювання бізнес-процесів з врахуванням кваліфікації персоналу. Він охоплює всі визначені проєкції стратегічного розвитку підприємства і передбачає моделювання таких процесів як: виробничі, навчання персоналу, оцінювання та формування видів оплати персоналу, зміна фінансових потоків, розрахунок собівартості замовлення. Загальна концепція моделювання бізнес-процесів для удосконалення системи управління може бути представлена такими етапами визначення та моделювання: проєкції управління підприємством; бізнес-процесів відповідно кожної проєкції та зв'язків між ними; рівнів контролю бізнес-процесів; власників бізнес-процесів; учасників бізнес-процесів та їх кваліфікації; точок переходу з одного процесу до іншого, початку і завершення; показників бізнес-процесів, що впливають на показники проєкції стратегічного розвитку.

Отримані моделі є основою для визначення базової, яка буде запроваджена та реалізована. Моніторинг, оцінювання показників бізнес-процесів та проєкцій здійснюється періодично. Накопичена інформація є основою для аналізу та внесення змін в бізнес-процеси. Запропонована концепція може бути використана для Вінницького підприємства ДП «Електричні системи».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Моделювання бізнес-процесів, аналіз та оптимізація – відомі процедури для процесного менеджменту, який активно використовується для виробничих підприємств. Аналіз життєвого циклу підприємства свідчить про те, що кожна з його фаз потребує переоцінювання стратегічних показників та бізнес-процесів. Такий підхід дозволяє поєднати в одне ціле стратегію розвитку підприємства та його бізнес-процеси. Відомі методики моделювання та інструменти на основі інформаційних технологій можуть бути використані для моделювання, аналізу та оптимізацію за умови формування адаптованих шаблонів моделей для кожного конкретного підприємства. Серед відомих концепцій використання бізнес-процесів найбільш актуальними є використання системи управління якістю та формування трьох дзеркальних моделей виробничих та управлінських процесів: 1. Процеси як є (за умови вже реалізованої діяльності підприємства або на першій стадії запровадження). 2. Процеси як має бути (ідеальна модель на основі кращих практик). 3. Оптимізовані процеси з врахуванням можливих на даний момент ресурсів, внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства.

Література

- Derii, V., Parkhomets, M., Uniat, L., Kovbasa, O., Hryzovska, L., Karabanyk, S. (2020). Modeling business processes based on logistics concepts and quality management system principles. *International Journal of Management (IJM)*. Vol. 11, Issue 7, July 2020, pp. 175-188. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/handle/316497/41851>
- Cabanillas, C.; Di Ciccio, C.; Mendling, J.; Baumgrass, A. (2014). Predictive Task Monitoring for Business Processes. *Proceedings of the International Conference on Business Process Management (BPM)*. Lecture Notes in Computer Science. Vol. 8659. pp. 424-432. DOI: 10.1007/978-3-319-10172-9_31. ISBN 978-3-319-10171-2.
- Dušan G., Stubelj I. (2020). Business process management and risk-adjusted performance in SMEs, *Kybernetes*, Volume 51 Issue 2. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/K-11-2020-0794/full/html>
- Гончар О.І. Оборотні активи підприємства: сучасний підхід до управління. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 3. С. 262–265.

5. Kovalenko O. General model of the electronic information, based, on the mirrors concept, Works of VNTU, no. 4, Nov. 2019.

6. Custom automator development. URL: <http://www.automatedworkflows.com/services/custom-development/custom-automator-development/>

References

1. Derii, V., Parkhomets, M., Uniiat, L., Kovbasa, O., Hryzovska, L., Karabanyk, S. (2020). Modeling business processes based on logistics concepts and quality management system principles. *International Journal of Management (IJM)*. Vol. 11, Issue 7, July 2020, pp. 175-188. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/41851>

2. Cabanillas, C.; Di Ciccio, C.; Mendling, J.; Baumgrass, A. (2014). Predictive Task Monitoring for Business Processes. *Proceedings of the International Conference on Business Process Management (BPM)*. Lecture Notes in Computer Science. Vol. 8659. pp. 424–432. DOI: 10.1007/978-3-319-10172-9_31. ISBN 978-3-319-10171-2.

3. Dušan G., Stubelj I. (2020). Business process management and risk-adjusted performance in SMEs, *Kybernetes*, Volume 51 Issue 2. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/K-11-2020-0794/full/html>

4. Gonchar O.I. Oborotni aktyvy pidpryemstva: suchasnyi pidkhid do upravlinnia. *Herald of Kmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2020. №3. S. 262-265.

5. Kovalenko O. General model of the electronic information, based, on the mirrors concept, Works of VNTU, no. 4, Nov. 2019.

6. Custom automator development URL: <http://www.automatedworkflows.com/services/custom-development/custom-automator-development/>

УДК 330.14:658.382

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-3](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-3)

ЧАЙКОВСЬКА І. І.

<https://orcid.org/0000-0001-7482-1010>e-mail: inna.chaikovska@gmail.com

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ СІРОГО РЕЛЯЦІЙНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЗРІЛОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ ПІДПРИЄМСТВА

У роботі розроблена економіко-математична модель формування комплексної оцінки та визначення рівня зрілості системи управління знаннями підприємства із використанням сірого реляційного аналізу та методу аналізу ієрархій. Система управління знаннями підприємства є прикладом «сірої» системи, адже, на відміну від «чорної», в якій всі критерії є нечіткими, та «білої», в якій є повний набір числових даних про критерії та обмеження, знаходиться поміж ними та є системою з неповним описом. Запропонована модель складається з наступних етапів: постановка завдання; визначення критеріїв та показників системи управління знаннями; оцінка показників системи управління знаннями (у числовій формі та у лінгвістичних термах) і визначення їх еталонних значень; попередня обробка даних (зведення всіх показників до одного порядку); обчислення сірих реляційних класів (визначення сірих реляційних коефіцієнтів; визначення вагових коефіцієнтів; визначення сірих реляційних класів); побудова матриці оцінок; формування комплексної оцінки системи управління знаннями підприємства; визначення зрілості підприємства з управління знаннями; інтерпретація отриманих результатів. Було обрано три узагальнюючі критерії та 43 показники (у вигляді кількісних та якісних характеристик): Люди (11 показників), Технології (9 показників), Процеси (23 показники). Критерій Процеси включає блоки: Навчання (2 показники), Інноваційна діяльність (5 показників), Інноваційні процеси (7 показників), Інноваційна співпраця (2 показники), Основна діяльність (7 показників). Модель враховує складові елементи (люди, технології, процеси), рівні (індивідуальний, груповий, організаційний, міжорганізаційний), етапи (фази) управління знаннями (формування → накопичення, отримання → генерування → обмін → збереження та документування → використання → результат управління знаннями) та дозволяє визначити рівень зрілості підприємства з управління знаннями. Визначення вагових коефіцієнтів критеріїв та показників системи управління знаннями підприємства відбувалося за допомогою використання методу аналізу ієрархії (методу попарних порівнянь). Практична реалізація моделі здійснювалася для підприємств комунальної сфери України. Розроблена модель є універсальною та може бути використана для підприємств різних сфер діяльності з метою комплексного оцінювання системи управління знаннями у порівнянні з підприємством-еталоном, визначення рівня зрілості підприємства з управління знаннями та виявлення проблемних місць з метою прийняття ефективного управлінського рішення для підвищення підприємством показників конкурентоспроможності.

Ключові слова: система управління знаннями, комплексна оцінка, метод сірого реляційного аналізу (GRA), реляційний коефіцієнт, реляційний клас, метод аналізу ієрархій (АHP), рівень зрілості підприємства з управління знаннями.

INNA CHAIKOVSKA

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

APPLICATION OF THE METHOD OF GRAY RELATION ANALYSIS FOR THE FORMATION OF COMPLEX ASSESSMENT AND DETERMINATION OF THE MATURITY OF THE ENTERPRISE KNOWLEDGE MANAGEMENT SYSTEM

The economic-mathematical model of formation of complex estimation and definition of level of risk of system of management of knowledge of the enterprise with use of the gray relational analysis and a method of the analysis of hierarchies is developed in work. An enterprise knowledge management system, an example of a "gray" system, is usually a variant of "black", in which all criteria are fuzzy, and "white", in any there is a complete set of data on criteria and constraints, are between them and is a system. with incomplete description. The proposed model consists of the following stages: problem statement; determination of criteria and indicators of knowledge management system; evaluation of indicators of the knowledge management system (in numerical form and in linguistic terms) and determination of their reference values; preliminary data processing (reduction of all indicators to one order); calculation of gray relational classes (determination of gray relational coefficients; determination of weight coefficients; determination of gray relational classes); construction of a matrix of estimates; formation of a comprehensive assessment of the knowledge management system of enterprises; determining the maturity of the enterprise for knowledge management; interpretation of the obtained results. Three general criteria and 43 indicators (in terms of quantitative and qualitative characteristics) were selected: People (11 indicators), Technology (9 indicators), Processes (23 indicators). Criterion Processes include blocks: Learning (2 indicators), Innovation (5 indicators), Innovation processes (7 indicators), Innovation cooperation (2 indicators), Core activity (7 indicators). The model consists of constituent elements (people, technologies, processes), levels (individual, group, organizational, inter-organizational), stages (phases) of knowledge management (Formation – accumulation, exchange – generation – storage and documentation – use – result of knowledge management) and allows the interaction of the level of maturity of the enterprise for knowledge management. The weights of the criteria and indicators of knowledge management of the enterprise analysis of the definition system occur using the method of hierarchy (pairwise comparison method). The practical implementation of the model was implemented for public utilities of Ukraine. The developed model is universal and can be used for enterprises of different spheres of activity to comprehensively assess the knowledge management system in comparison with the benchmark enterprise, determine the level of maturity of the enterprise with management and identify problems of effective management decisions to improve competitiveness.

Keywords: knowledge management system, complex assessment, gray relational analysis method (GRA), relational coefficient, relational class, hierarchy analysis method (AHP), level of maturity of knowledge management enterprise.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Формування комплексної оцінки системи управління знаннями підприємства є досить актуальним питанням, адже дозволяє порівняти між собою підприємства, здійснити їх ранжування, об'єднати багато показників, які характеризують її, в одну оцінку, встановити взаємозв'язок даного комплексного показника із фінансовими результатами діяльності підприємства, виявити проблемні місця.

Складовими елементами системи управління знаннями є люди, технології, процеси та моделі взаємодії між ними. Люди створюють, діляться, застосовують знання та стимулюють обмін знаннями. Процеси включають методи отримання, генерування, упорядкування, обміну та передачі знань. Технології відображають механізми, які зберігають і надають доступ до баз даних і знань, створених людьми, тобто здійснюють взаємозв'язок між людьми та процесами, а також збирання, зберігання, обробку, аналіз і поширення інформації. Система управління знаннями має враховувати різні рівні: індивідуальний, груповий, організаційний та міжорганізаційний; а також етапи (фази) управління знаннями: формування → накопичення, отримання → генерування → обмін → збереження та документування → використання → результат управління знаннями [1].

Існує велика кількість методів, котрі дозволяють отримати комплексну оцінку. Система управління знаннями підприємства є прикладом «сірої» системи, адже вона частково відома і частково невідома. «Сіра» система, на відміну від «чорної», в якій всі критерії є нечіткими, та «білої», в якій є повний набір числових даних про критерії та обмеження, знаходиться поміж ними та є системою з неповним описом. Для даної «сірої» системи доцільним для визначення комплексної оцінки використати сірий реляційний аналіз.

В теорії сірих систем сірий реляційний аналіз знаходить відношення між головним фактором та іншими допоміжними факторами в досліджуваній системі. У процесі порівняння еталонна послідовність співвідноситься з порівнюваними послідовностями, які показують певний ступінь подібності з еталонною моделлю і, таким чином, визначається найкраща з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У статті [2] запропонована нечітка модель для оцінки рівня знань організації, яка базується на знаннях. Модель передбачає, що вхідні та вихідні дані є нечіткими числами. Вхідними даними є сума інвестицій та середній час кожного процесу, а вихідними – обмін знаннями між персоналом та кількість програмного забезпечення та новий план. Запропонований підхід також може бути використаний для ранжування подібних організацій за критеріями управління знаннями. Цей підхід особливо актуальний для організацій, які хочуть порівняти себе з подібними організаціями з точки зору управління знаннями та вибрати найбільш ефективний еталон. Перевагою даного підходу є можливість використання нечітких вхідних та вихідних даних, можливість використання даного підходу для ранжування підприємств, можливість обрання підприємства-еталону. Значним недоліком є мала кількість вхідних показників, які не дозволяють усебічно охарактеризувати систему управління знаннями підприємства з метою визначення проблемних місць.

У дослідженні [3] запропонована математична модель передачі знань для того, щоб механізм або система управління знаннями вкоренилися в організації та щоб отримати необхідні вказівки для її вдосконалення. У дослідженні описана схема математичної моделі системи управління знаннями в організації. У даній моделі передача знань визначається за допомогою трьох факторів (прибутки, витрати та перешкоди). Передача знань активно відбувається, коли залишок після віднімання вартості від заробітку перевищує перешкоду. Крім того, щаслива різниця між постачальником і одержувачем знань впливає на витрати та заробіток на стороні одержувача і служить параметром передачі знань. Недоліком запропонованої моделі є її абстрактність, відсутність реальної практичної реалізації.

У роботах [4, 5] досліджено сучасні інформаційно-комунікаційні технології, які дозволяють краще керувати потоками інформації та знань, що необхідно для досягнення успіху в бізнесі. Дані дослідження наголошують на необхідності використання інформаційних технологій в системі управління знаннями підприємства, але обов'язковими складовими є також люди та процеси.

У роботі [6] досліджено характер взаємодоповнюваності моделювання підприємства та управління знаннями та відстеження переваг цієї взаємодоповнюваності. Перевага дослідження полягає у вивченні підходів до моделювання кожної області. Для цього оцінені деякі важливі методології в кожній області, а також пояснено кілька точок зору моделювання.

У статті [7] обговорюються методи математичного моделювання для представлення та керування людськими знаннями, які по суті є нечіткими та залежними від контексту. У цій роботі також запропоновано новий метод нечіткої лінійної регресії для даних, у яких існує безліч різних вихідних даних для одного і того ж входу. Основною ідеєю запропонованої методики є відображення даних окремих оцінювачів у простір параметрів моделі, максимально зберігаючи зв'язки між думками оцінювачів.

У роботі [8] досліджено зв'язок між електронною комерцією та економікою знань та їх роллю в процесі оцінки ризиків.

Отже, можна помітити різні підходи науковців до моделювання процесу управління знаннями підприємства. Але, оскільки дана система є сірою, необхідно проаналізувати використання сірого реляційного аналізу (GRA) при дослідженні сірих систем у різних сферах.

Сірий реляційний аналіз набув широкого поширення у дослідженнях різних сфер життєдіяльності науковців. У роботі [9] зазначено, що сірий реляційний аналіз, є моделлю в теорії сірих систем, яка найчастіше використовується. Теорія сірих систем застосовується в різних сферах, включаючи виробничі, технологічні та сервісні операції. Дослідження відображає застосування сірого реляційного аналізу при виборі веб-сервісів, визначенні ефективності лікарні, продажі автомобілів, покращенні процесу електричного розряду, прийнятті рішення про переробку матеріалу, капітальних інвестицій, вибору автомобіля, вибору співробітників, визначенні якості фруктів, бензину, а також визначення дизайну продукту. З дослідження зрозуміло, що сірий реляційний аналіз можна застосувати для оптимізації будь-якого процесу. Цей підхід також можна ефективно застосувати в процесі відбору, а також покращити якість процесу, продукту чи послуги. Метод також надає інформацію для прогнозування та прийняття рішень. Метод також може застосовуватися при прийнятті рішень за багатьма критеріями. Це також допомагає ранжувати альтернативи під час прийняття рішень. Отже, дослідження робить висновок про сірий реляційний аналіз як один із гарних варіантів для прийняття рішень у складних проблемах.

У роботах [10, 11] запропоноване використання GRA та нечіткої логіки як інструменту для формування портфеля цінних паперів. Динамічний аналіз дає уявлення про змодельовані характеристики портфеля, які порівнюються з еталонними. Результати досліджень свідчать про те, що існує потенціал у поєднанні згаданих двох підходів для досягнення інвестиційних цілей.

У роботі [12] вирішується проблема вибору найбільш зручного для життя міста в Туреччині. Результати опитування були оцінені за допомогою факторного аналізу (ФА) і було виявлено, що критерії, включені в опитування, були згруповані за сімома факторами. Потім визначеним критерієм було присвоєно ваги критеріїв за допомогою методу аналізу ієрархії (АНП). На останньому етапі шість найпопулярніших міст Туреччини оцінюються за допомогою сірого реляційного аналізу (GRA), щоб зменшити невизначеність, яка існує в процесі оцінки.

Об'єднання різних змінних в один індекс ефективності безпеки дорожнього руху є популярним поняттям для оцінки безпеки дорожнього руху та порівняння ефективності територій/об'єктів. У статті [13] представлено розробку нової та інноваційної методології зважування з використанням сірого реляційного аналізу.

У дослідженні [14] обговорюється проблема компанії, що працює в секторі громадського транспорту в Туреччині. Компанія хоче збільшити пасажиропотік та оновити автопарк. Для цього вона повинна вибрати з восьми альтернативних транспортних засобів з різними перевагами. З огляду на високі витрати, які можуть виникнути внаслідок неправильного вибору, стає зрозумілим, наскільки важливо використовувати правильний метод для вирішення проблеми. У цьому дослідженні критерії оцінки визначалися на основі думок експертів. Потім критеріям було присвоєно ваги за допомогою процесу аналітичної ієрархії (АНП). На останньому етапі здійснюється вибір найкращої альтернативи за допомогою сірого реляційного аналізу (GRA).

У роботі [15] досліджується ступінь впливу різних факторів на зміну характеристик навантаження електричної мережі за допомогою GRA, за допомогою якого здійснюється їх кількісна оцінка та визначення основних та другорядних факторів. У роботі [16] представлено метод діагностики несправностей електромереж на основі GRA.

У роботі [17] GRA використано для аналізу даних індексу кращого життя (BLI) Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), котрий дозволяє визначити рівень добробуту націй. Таким чином, було визначено, що у 2017 році до країн з найвищими балами увійшли Норвегія, Австралія, США, Канада, Ісландія, Швейцарія, Данія та Швеція, а країнами з найнижчими показниками були Південна Африка, Туреччина, Мексика, Греція.

У роботі [18] досліджувався рівень економічної життєдіяльності міст Китаю та основні фактори впливу на нього. Окрім множинної лінійної регресії у дослідженні використовується GRA для ранжування міст та отримано рейтинг рівня економічної життєдіяльності різних міст. В результаті надано пропозиції (на основі отриманих вагових коефіцієнтів факторів впливу) для підвищення рівня економічної життєдіяльності.

У роботі [19] GRA використовується для оцінки пріоритету елементів моделювання продукту, які найкраще відповідають емоційним потребам споживачів.

У роботі [20] зазначено, що оцінка програмного забезпечення – це процес прогнозування кількості людей, необхідних для створення системи програмного забезпечення. Оцінка зусиль розраховується в термінах осіб на місяць для завершення проєкту. Якщо будь-який новий проєкт запущений на ринок або в промисловості, тоді буде оцінено вартість та зусилля нового проєкту. У цьому контексті було запропоновано ряд моделей для побудови оцінки зусиль і витрат. У цій статті використано GRA для оцінки зусиль конкретного проєкту.

У дослідженні [21], використовуючи відповідні дані провінції Гуандун з 2000 по 2019 рік, GRA використовується для емпіричного дослідження зв'язку між масштабом, структурою, ефектом регіонального

розподілу науково-технічних ресурсів і технічним прогресом. Результати емпіричного аналізу показують, що масштаби регіонального розподілу науково-технічних ресурсів мають найвищу кореляцію з технічним прогресом.

Отже, проведений аналіз досліджень науковців свідчить про актуальність застосування GRA для вирішення різноманітних питань сучасності. Однією з таких є оцінювання системи управління знаннями підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Не зважаючи на значні досягнення науковців у питаннях застосування економіко-математичного моделювання в управлінні знаннями підприємства, актуальним залишається визначення комплексної оцінки та рівня зрілості системи управління знаннями підприємства. Оскільки застосування сірого реляційного аналізу набуває значного поширення при дослідженні різних сфер життя, тому доцільним є його застосування для комплексного оцінювання системи управління знаннями підприємства та його порівняння з підприємством-еталоном.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розробка економіко-математичної моделі комплексної оцінки та визначення рівня зрілості системи управління знаннями підприємства із використанням сірого реляційного аналізу та методу аналізу ієрархій.

Для досягнення встановленої мети необхідним є вирішення наступних завдань:

- ✓ здійснити постановку задачі та розробити описову модель визначення комплексної оцінки системи управління знаннями підприємства;
- ✓ побудувати математичну модель задачі визначення комплексної оцінки системи управління знаннями підприємства та алгоритм її вирішення;
- ✓ визначити критерії та показники, побудувати ієрархічне дерево системи управління знаннями підприємства;
- ✓ оцінити показники системи управління знаннями підприємства (у числовій формі та у лінгвістичних термах) і визначити їх еталонні значення;
- ✓ здійснити попередню обробку даних (зведення всіх показників до одного порядку);
- ✓ обчислити сірі реляційні класи (визначити сірі реляційні коефіцієнти, визначити вагові коефіцієнти за допомогою методу аналізу ієрархій, визначити сірі реляційні класи);
- ✓ побудувати матрицю оцінок;
- ✓ сформувати комплексну оцінку системи управління знаннями підприємств;
- ✓ визначити зрілість підприємства з управління знаннями;
- ✓ надати інтерпретацію отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу

Розглянемо системи управління знаннями $S1$, $S2$, $S3$ трьох комунальних підприємств житлово-комунального господарства, а саме МКП «Хмельницьктеплокомуненерго», КП «Південно-західні тепломережі», МКП «Хмельницькводоканал». Дані системи є сірими системами. Для них потрібно визначити комплексну оцінку системи управління знаннями $KMS1$, $KMS2$, $KMS3$ за n критеріями $C1$, $C2 \dots Cn$, та проранжувати підприємства згідно отриманої комплексної оцінки. Комплексна оцінка системи управління знаннями KMS може бути в межах від 0 до 1.

Якщо критерій C_i , $i=1,2,\dots,n$ складається з n_i елементів критерію, то система S_j , $j=1,2,\dots,m$ відносно критерію C_i , може бути представлена послідовністю $S_{ji}=\{s_{ji}(1), s_{ji}(2), \dots, s_{ji}(n_i)\}$, де $s_{ji}(k)$, $k=1,2,\dots, n_i$ може бути як чітким значенням, так і лінгвістичним термом (нечітким числом). Крім того будемо вважати, що вагові коефіцієнти критеріїв, задані особою, яка приймає рішення (експертами), відображені ваговим вектором W , $W=[w_1, w_2, \dots, w_n]$, де w_i відображає вагу критерію C_i .

Математична модель задачі визначення комплексної оцінки системи управління знаннями підприємства та алгоритм її вирішення

Для комплексного оцінювання системи управління знаннями підприємства доцільно розглянути модель KMS (Knowledge Management System):

$$KMS=\langle F,C,W \rangle, \quad (1)$$

де F – ієрархія показників системи управління знаннями підприємства (ієрархічне дерево логічного висновку);

C – набір якісних та кількісних оцінок кожного показника в ієрархії;

W – система вагових коефіцієнтів обраних показників (ваговий вектор).

Запропонована модель складається з наступних етапів:

Етап 1. Визначення критеріїв та показників, побудова ієрархічного дерева системи управління знаннями. Комплексна оцінка системи управління знаннями *KMS* відображається функцією залежності від обраних критеріїв $C1, C2 \dots Cn$:

$$KMS = f(C1, C2, \dots, Cn). \quad (2)$$

Критерій Ci відображається функцією залежності від обраних показників $s1, s2 \dots sk$:

$$Ci = f(s1, s2, \dots, sk). \quad (3)$$

Етап 2. Оцінка показників системи управління знаннями (у числовій формі та у лінгвістичних термах) і визначення їх еталонних значень.

Еталонна послідовність $S_{0i}, i=1,2,\dots,n$ буде представлена у вигляді $S_{0i}=\{s_{0i}(1), s_{0i}(2), \dots, s_{0i}(n_i)\}$, де $s_{0i}(k), k=1,2,\dots, n$ є оптимальним (еталонним) значенням та визначається експертами.

Для якісних показників результати відображаються у вигляді лінгвістичних термів. Для цього використано трикутну функцію належності:

$$\mu(x) = \begin{cases} 0, & x \leq a \\ \frac{x-a}{b-a}, & a \leq x \leq b \\ \frac{c-x}{c-b}, & b \leq x \leq c \\ 0, & c \leq x \end{cases} \quad (4)$$

де $\mu(x)$ – функція належності лінгвістичних термів (0 - не належить, 1 - належить на всі 100%); a, b, c – числові параметри, що приймають довільні дійсні значення і впорядковані відношенням: $a \leq b \leq c$.

Етап 3. Попередня обробка даних (зведення всіх показників до одного порядку)

Оскільки в процесі обчислення сірих реляційних класів (коефіцієнтів) потрібно розрахувати максимальні та мінімальні відхилення між всіма послідовностями, тому всі показники кожної з послідовностей повинні бути чіткими значеннями, а також необхідно, щоб вони мали один порядок.

У разі, якщо $s_{ji}(k), k=1, 2, \dots, m$ – чітке значення, то було використано наступний підхід до приведення вихідних значень показників до одного порядку:

$$\bar{s}_{ji}(k) = \frac{s_{ji}(k)}{M_{ik}}, \quad (5)$$

де $M_{ik} = \max \{s_{1i}(k), s_{2i}(k), \dots, s_{mi}(k)\}$.

У випадку, якщо $s_{ji}(k), k=1,2,\dots,m$ представлено лінгвістичним термом, тому для дефазифікації використано метод центру тяжіння для трикутної функції належності:

$$\bar{s}_{ji}(k) = \frac{a_{ji}(k) + b_{ji}(k) + c_{ji}(k)}{3}. \quad (6)$$

Після попередньої обробки досліджуваних послідовностей буде отримано $m \times n$ нових послідовностей $\bar{s}_{ji} = \{\bar{s}_{ji}(1), \bar{s}_{ji}(2), \dots, \bar{s}_{ji}(n_i)\}$, котрі використовуються в сірому реляційному аналізі, як послідовності, котрі можна порівнювати.

Етап 4. Обчислення сірих реляційних класів

4.1. Визначення сірих реляційних коефіцієнтів

Отже, сірий реляційний коефіцієнт розраховується для встановлених критеріїв та показників наступним чином:

$$\gamma_{ji}(k) = \gamma(s_{0i}(k), \bar{s}_{ji}(k)) = \frac{\min_p \min_i |s_{0i}(l) - \bar{s}_{pi}(l)| + \epsilon \max_p \max_i |s_{0i}(l) - \bar{s}_{pi}(l)|}{|s_{0i}(k) - \bar{s}_{ji}(k)| + \epsilon \max_j \max_i |s_{0i}(l) - \bar{s}_{pi}(l)|}, \quad (7)$$

де $\gamma \in (0, 1]$ – відомий коефіцієнт, зазвичай обирається на рівні 0,5; $p=1,2,\dots,m; k=1,2,\dots,n_i$.

4.2. Визначення вагових коефіцієнтів

Для визначення вагових коефіцієнтів запропоновано використати метод аналізу ієрархій, а саме метод парних порівнянь. Більш детально методику їх розрахунку наведено у роботах [22, 23].

4.3. Визначення сірих реляційних класів

Сірий реляційний клас між еталонною послідовністю S_{0i} та послідовністю, яка порівнюється \bar{s}_{ji} розраховується за формулою:

$$\gamma_{ji} = \sum_{k=1}^{n_i} \bar{w}_k \cdot \gamma_{ji}(k), \quad (8)$$

де w_k – вага сірого реляційного коефіцієнту $\gamma_{ji}(k)$ та $\sum_{k=1}^{n_i} \bar{w}_k = 1$.

Етап 5. Побудова матриці оцінок

На попередньому кроці сірий реляційний коефіцієнт $\gamma_{ji}(k)$ може розглядатися як рівень відповідності для системи S_j по відношенню до k -го показника критерію C_i . Тому, відображаючи сірий реляційний клас кожної системи (підприємства) по відношенню до кожного критерію, отримуємо матрицю оцінок:

$$A = \begin{matrix} & \begin{matrix} C1 & C2 & \dots & Cn \end{matrix} \\ \begin{matrix} S1 \\ S2 \\ \dots \\ Sm \end{matrix} & \left| \begin{array}{cccc} \gamma_{11} & \gamma_{12} & \dots & \gamma_{1n} \\ \gamma_{21} & \gamma_{22} & \dots & \gamma_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \gamma_{m1} & \gamma_{m2} & \dots & \gamma_{mn} \end{array} \right| \end{matrix} \quad (9)$$

Етап 6. Формування комплексної оцінки системи управління знаннями підприємств.

В якості комплексного показника виступає показник V :

$$V = AW^T = \begin{bmatrix} w_1\gamma_{11} + w_2\gamma_{12} + \dots + w_n\gamma_{1n} \\ w_1\gamma_{21} + w_2\gamma_{22} + \dots + w_n\gamma_{2n} \\ w_1\gamma_{m1} + w_2\gamma_{m2} + \dots + w_n\gamma_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_1 \\ v_2 \\ v_m \end{bmatrix}. \quad (10)$$

Якщо значення показника v_p найбільше серед v_1, v_2, \dots, v_m , то система S_p оптимальна.

Етап 7. Визначення рівня зрілості підприємства з управління знаннями

Для визначення рівня зрілості підприємства з управління знаннями запропоновано використати Гауссову функцію належності до отриманої комплексної оцінки системи управління знаннями підприємств (попередній етап). Гауссова функція належності у загальному випадку може бути задана аналітично наступними виразами (проста та двостороння):

$$\mu(u) = \exp\left(-\frac{(u-b)^2}{c}\right), \quad (11)$$

$$\mu(u) = \exp\left(-\frac{(u-b)^2}{2c^2}\right), \quad (12)$$

де b – координата максимуму (центр нечіткої множини);

c – коефіцієнт концентрації.

Етап 8. Інтерпретація отриманих результатів

Реалізація економіко-математичної моделі визначення комплексної оцінки та рівня зрілості системи управління знаннями підприємства

Етап 1. Визначення критеріїв та показників, побудова ієрархічного дерева системи управління знаннями

Було обрано три узагальнюючі критерії та 43 показники (рис. 1): Люди (11 показників), Технології (9 показників), Процеси (23 показники). Критерій Процеси включає блоки: Навчання (2 показники), Інноваційна діяльність (5 показників), Інноваційні процеси (7 показників), Інноваційна співпраця (2 показники), Основна діяльність (7 показників) (рис. 1).

До критерію Люди (*People*) відносяться показники: середньооблікова чисельність штатних працівників, чол. ($P1$); частка адміністративного персоналу (керівники, фахівці, службовці), % ($P2$); середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн. ($P3$); середньомісячна заробітна плата (адміністративний персонал), грн. ($P4$); середньомісячна заробітна плата (виробничий персонал), грн. ($P5$); коефіцієнт плинності кадрів, % ($P6$); середній віковий рівень, років ($P7$); частка працівників, що досягли пенсійного віку, % ($P8$); частка персоналу з вищою освітою, % ($P9$); середній стаж по спеціальності на підприємстві, років ($P10$); наявність вакантних посад ($P11$). Значення показників сформовані із використанням внутрішніх даних підприємств.

До критерію Процеси (*Processes*) блок Навчання (*Learning*) включає показники: кількість працівників, які проходили навчання (з метою покращення охорони праці) в навчальних закладах, чол. ($PL1$); витрати на навчання, % від фонду оплати праці (ФОП) ($PL2$).

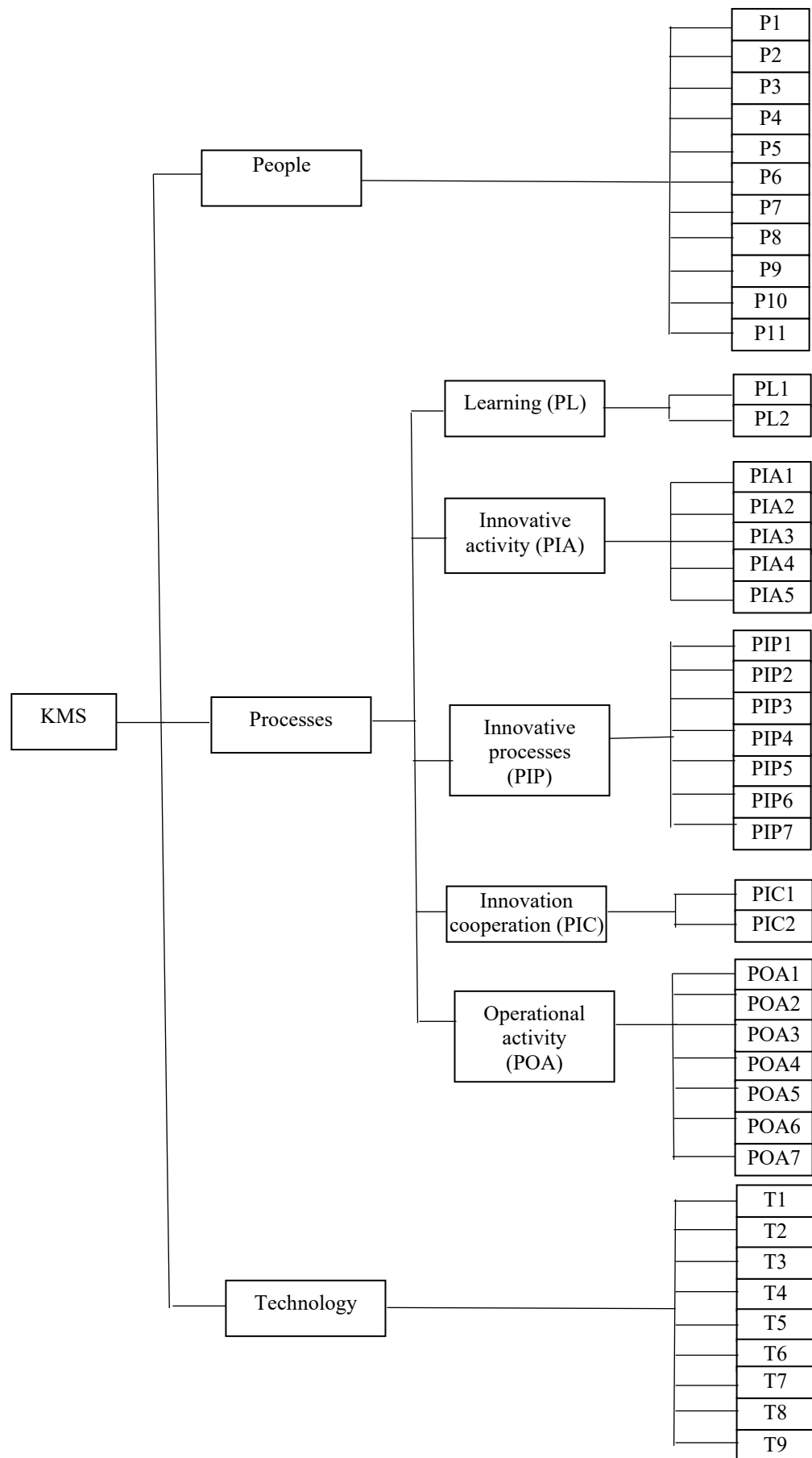

Рис. 1. Ієрархічна модель комплексної оцінки системи управління знаннями підприємства (KMS)

Значення показників блоку Навчання сформовані із використанням внутрішніх даних підприємства. Блок Інноваційна діяльність (*Innovative activity*) відображається у показниках: витрати на інновації, % від виручки (*PIA1*); кількість впроваджених видів інноваційної продукції (товарів, послуг) (*PIA2*); обсяг реалізованої інноваційної продукції (*PIA3*); кількість впроваджених у виробництво нових технологічних процесів (*PIA4*); кількість придбаних (переданих) нових технологій (технічних досягнень) (*PIA5*). Показники блоку Інноваційна діяльність сформовані із використанням Звіту «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства за 2019 рік № 1-інновація (один раз на два роки)» та використані для 2020 року аналогічно. Блок Інноваційні процеси (*Innovative processes*) складається з показників: впровадження методів виробництва/поліпшення товарів або надання послуг (*PIP1*); впровадження методів логістики, доставки або дистрибуції (вперше використання нових методів транспортування, складування, обробки та доставки замовлень) (*PIP2*); впровадження методів комунікації або обробки інформації (*PIP3*); впровадження методів обліку або адміністративного управління (*PIP4*); впровадження методів ділової практики з організації процедур або зовнішніх зв'язків (вперше використання практики кодифікації знань, зокрема, створення бази даних кращих практик, уроків для обміну знаннями на підприємстві; практик розвитку та покращання утримання працівників, таких як системи освіти та навчання; систем управління ланцюгами постачання, систем управління якістю; нових видів співпраці з науково-дослідними організаціями або клієнтами, нових методів інтеграції з постачальниками, аутсорсингу або субпідряду у виробництві, закупівлі, розповсюдженні, найманні працівників та допоміжних послугах) (*PIP5*); впровадження методів організації трудової відповідальності, прийняття рішень або управління людськими ресурсами (вперше використання нової системи відповідальності працівників, командної роботи, децентралізації, інтеграції або дезінтеграції підрозділів) (*PIP6*); впровадження маркетингових методів просування, пакування, ціноутворення, розміщення продукції або післяпродажного обслуговування (вперше використання договорів франчайзингу, нових концепцій презентації товару, нового рекламного носія, нового іміджу бренда, введення карт лояльності; систем знижок; значні зміни в естетичному дизайні або упаковці товару або послуги) (*PIP7*). Значення показників блоку Інноваційні процеси сформовано на основі використання звіту «Обстеження інноваційної діяльності підприємства за період 2018-2020 років, № ІНН (один раз на два роки)» та використано дані для 2020 року.

Блок Інноваційна співпраця включає показники: інноваційне співробітництво з іншими підприємствами (підприємства групи досліджуваного підприємства; підприємства, що не входять до групи досліджуваного підприємства: консультанти, комерційні лабораторії або приватні науково-дослідні інститути; постачальники обладнання, матеріалів, програмного забезпечення тощо; підприємства, які є клієнтами або замовниками досліджуваного підприємства; підприємства, які є конкурентами досліджуваного підприємства) (*PIC1*); інноваційне співробітництво з партнерами (окрім підприємств): університети або інші заклади вищої освіти; державні установи або науково-дослідні інститути; клієнти або замовники з державного сектору; некомерційні організації; інноваційні структури (інноваційні кластери, бізнес-інкубатори, акселератори; центри трансферу технологій; технологічні платформи тощо) (*PIC2*). Значення показників даного блоку сформовано на основі використання звіту «Обстеження інноваційної діяльності підприємства за період 2018-2020 років, № ІНН (один раз на два роки)». Блок Операційна діяльність (*Operational activity*) містить показники: кількість ліцензованих видів діяльності (*POA1*); застосування нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії (*POA2*); наявність структурного підрозділу з управління знаннями (*POA3*); патенти на винаходи (*POA4*); сервісний центр (*POA5*); колл-центр (*POA6*); проєктна діяльність (*POA7*). Значення показників блоку Операційна діяльність сформовані із використанням внутрішніх даних підприємства.

Критерій Технології (*Technology*) включає показники: наявність структурного підрозділу з програмного забезпечення (ПЗ) (*T1*); сайт (технологія зовнішнього поширення інформації) (*T2*); особистий кабінет споживача (технологія зовнішнього збору інформації) (*T3*); технології доступу до інформації (*T4*); засоби спільної роботи (*T5*); системи управління контентом (*T6*); Web 2.0 інструменти (*T7*); інструменти структурування знань (*T8*); компоненти управління знаннями в спеціалізованих системах (*T9*). Значення показників сформовані із використанням внутрішніх даних підприємства.

Наведеному на рис. 1 ієрархічному дереву показників СУЗ відповідає така система співвідношень:

$$KMS = f_{KMS}(People, Processes, Technology). \quad (13)$$

$$People = f_{People}(P_1, P_2, P_3, P_4, P_5, P_6, P_7, P_8, P_9, P_{10}, P_{11}). \quad (14)$$

$$Technology = f_{Technology}(T_1, T_2, T_3, T_4, T_5, T_6, T_7, T_8, T_9). \quad (15)$$

$$Processes = f_{Processes}(PL, PIA, PIP, PIC, POA). \quad (16)$$

$$PL = f_{PL}(PL_1, PL_2). \quad (17)$$

$$PIA = f_{PIA}(PIA_1, PIA_2, PIA_3, PIA_4, PIA_5). \quad (18)$$

$$PIP = f_{PIP}(PIP_1, PIP_2, PIP_3, PIP_4, PIP_5, PIP_6, PIP_7). \quad (19)$$

$$PIC = f_{PIC}(PIC_1, PIC_2). \quad (20)$$

$$POA = f_{POA}(POA_1, POA_2, POA_3, POA_4, POA_5, POA_6, POA_7). \quad (21)$$

Етап 2. Оцінка показників системи управління знаннями (у числовій формі та у лінгвістичних термах) і визначення їх еталонних значень

У таблиці 1 відображена оцінка обраних показників системи управління знаннями на досліджуваних підприємствах, а також встановлене експертами їх еталонне (оптимальне) значення.

Таблиця 1

Показники системи управління знаннями на підприємствах за 2020 рік

№ п/п	Показник	Позначення	Підприємства: 1 - МКП «Хмельницьктеплокомуненерго», 2 - КП «Південно-західні тепломережі», 3 - МКП «Хмельницькводоканал»			Еталонне значення	Етапи (фази) УЗ
			1 (s1)	2 (s2)	3 (s3)		
Критерій «Люди» (People)							
1	Середньооблікова чисельність штатних працівників, чол.	P1	603	216	807	807	F1 ↑ F3 ↑
2	Частка адміністративного персоналу (керівники, фахівці, службовці), %	P2	26	29	8	≤ 15	F1 ф F3 ф
3	Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн.	P3	11005	9604	10741	12759	F3 ↑ F4 ↑ F6 ↑
4	Середньомісячна заробітна плата (адмін. персонал)	P4	13252	11597	14840	13256	F3 ↑ F4 ↑ F6 ↑
5	Середньомісячна заробітна плата (виробн. персонал)	P5	10235	8783	10388	12759	F3 ↑ F4 ↑ F6 ↑
6	Коефіцієнт плинності кадрів, %	P6	8	11	10	5	F1 ↓
7	Середній віковий рівень	P7	51	45	50	45	F1 ф F3 ф
8	Частка працівників, що досягли пенсійного віку, %	P8	30	34	32	10	F1 ф F3 ф
9	Частка персоналу з вищою освітою, %	P9	35	40	20	≥ 25	F1 ↑
10	Середній стаж по спеціальності на підприємстві, років	P10	24	11	16	≥ 15	F1 ↑ F2 ↑
11	Наявність вакантних посад	P11	так	так	так	ні	F1 ↓
Критерій Процеси (Processes)							
Критерій Процеси (Processes), блок Навчання (Learning)							
12	Частка працівників, які здійснювали навчання (з метою покращення охорони праці) в навчальних закладах, %	PL1	7	10	9	15	F2 ↑
13	Витрати на навчання, тис. грн., % від ФОП	PL2	0,6	0,6	0,7	3	F2 ↑
Критерій Процеси (Processes), блок Інноваційна діяльність (Innovative activity)							
14	Витрати на інновації, % від виручки	PIA1	0,032	0,034	0	1	F3 ↑ F6 ↑
15	Кількість упроваджених видів інноваційної продукції (товарів, послуг)	PIA2	0	0	0	1	F3 ↑ F6 ↑ F7 ↑
16	Частка реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у реалізованій промисловій продукції (товарах, послугах), %	PIA3	0	0	0	5	F7 ↑
17	Кількість впроваджених у виробництво нових технологічних процесів	PIA4	1	1	0	1	F6 ↑ F7 ↑
18	Кількість придбаних (переданих) нових технологій (технічних досягнень)	PIA5	0	0	0	1	F7 ↑
Критерій Процеси (Processes), блок Інноваційні процеси (Innovative processes)							
19	Впровадження методів виробництва/поліпшення товарів або надання послуг	PIP1	так	ні	ні	так	F6 ф
20	Впровадження методів логістики, доставки або дистрибуції	PIP2	ні	ні	ні	так	F6 ф

21	Впровадження методів комунікації або обробки інформації	<i>PIP3</i>	так	ні	ні	так	F6 ф
22	Впровадження методів обліку або адміністративного управління	<i>PIP4</i>	ні	ні	ні	так	F6 ф
23	Впровадження методів ділової практики з організації процедур або зовнішніх зв'язків	<i>PIP5</i>	ні	ні	ні	так	F6 ф
24	Впровадження методів організації трудової відповідальності, прийняття рішень або управління людськими ресурсами	<i>PIP6</i>	так	ні	ні	так	F6 ф
25	Впровадження маркетингових методів просування, пакування, ціноутворення, розміщення продукції або післяпродажного обслуговування	<i>PIP7</i>	ні	ні	ні	так	F6 ф
Критерій Процеси (Processes), блок Інноваційне співробітництво (Innovation cooperation)							
26	Інноваційне співробітництво з іншими підприємствами	<i>PIC1</i>	так	ні	ні	так	F2 ф F3 ф F4 ф F6 ф
27	Інноваційне співробітництво з партнерами (окрім підприємств)	<i>PIC2</i>	ні	ні	ні	так	F2 ф F3 ф F4 ф F6 ф
Критерій Процеси (Processes), блок Основна (операційна) діяльність (Operational activity)							
28	Кількість ліцензованих видів діяльності	<i>POA1</i>	4	5	5	5	F7 ↑
29	Застосування нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії (ліцензія)	<i>POA2</i>	так	так	ні	так	F6 ф F7 ф
30	Наявність структурного підрозділу з управління знаннями	<i>POA3</i>	ні	ні	ні	так	F4 ф F5 ф
31	Патенти на винаходи	<i>POA4</i>	ні	ні	ні	так	F7 ↑
32	Сервісний центр	<i>POA5</i>	так	так	так	так	F4 ф
33	Колл-центр	<i>POA6</i>	так	так	так	так	F4 ф
34	Проектна діяльність	<i>POA7</i>	так	так	так	так	F2 ф F3 ф F4 ф F6 ф
Критерій Технології (Technology)							
35	Наявність структурного підрозділу з ПЗ	<i>T1</i>	так	ні	ні	так	F5 ф
36	Сайт (технологія зовнішнього поширення інформації)	<i>T2</i>	середній	середній	середній	дуже високий	F4 ↑
37	Особистий кабінет споживача (технологія зовнішнього збору інформації)	<i>T3</i>	середній	середній	середній	дуже високий	F5 ↑
38	Технології доступу до інформації	<i>T4</i>	середній	низький	середній	дуже високий	F5 ↑
39	Засоби спільної роботи	<i>T5</i>	високий	середній	високий	дуже високий	F4 ↑
40	Системи управління контентом	<i>T6</i>	середній	середній	середній	дуже високий	F5 ↑
41	Web 2.0 інструменти	<i>T7</i>	середній	низький	середній	дуже високий	F5 ↑
42	Інструменти структурування знань	<i>T8</i>	низький	дуже низький	низький	дуже високий	F4 ↑
43	Компоненти управління знаннями в спеціалізованих системах	<i>T9</i>	дуже низький	дуже низький	дуже низький	дуже високий	F4 ↑

Обрані показники в повній мірі відображають і всі етапи (фази) управління знаннями: формування (F1) → накопичення, отримання (F2) → генерування (F3) → обмін (F4) → збереження та документування (F5) → використання (F6) → результат управління знаннями (F7). Розподіл обраних показників за фазами управління знаннями відображені у таблиці 2. Позначення ↑ біля показника свідчить, що оптимальним в системі управління знаннями є зростання вказаного показника. Позначення ↓ біля показника свідчить, що

оптимальним в системі управління знаннями є спадання вказаного показника. Позначення ϕ біля показника свідчить, що оптимальним в системі управління знаннями є фіксоване значення вказаного показника.

Таблиця 2

Показники системи управління знаннями (СУЗ), розподілені згідно етапів (фаз) управління знаннями

	Етапи (фази) управління знаннями						
	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
Показники СУЗ	$P1 \uparrow$ $P2 \phi$ $P6 \downarrow$ $P7 \phi$ $P8 \phi$ $P9 \uparrow$ $P10 \uparrow$ $P11 \downarrow$	$P10 \uparrow$ $PL1 \uparrow$ $PL2 \uparrow$ $PIC1 \phi$ $PIC2 \phi$ $POA7 \phi$	$P1 \uparrow$ $P2 \phi$ $P3 \uparrow$ $P4 \uparrow$ $P5 \uparrow$ $P7 \phi$ $P8 \phi$ $PIA1 \uparrow$ $PIA2 \uparrow$ $PIC1 \phi$ $PIC2 \phi$ $POA7 \phi$	$P3 \uparrow$ $P4 \uparrow$ $P5 \uparrow$ $PIC1 \phi$ $PIC2 \phi$ $POA3 \phi$ $POA5 \phi$ $POA6 \phi$ $POA7 \phi$ $T2 \uparrow$ $T3 \uparrow$ $T8 \uparrow$ $T9 \uparrow$	$POA3 \phi$ $T1 \phi$ $T3 \uparrow$ $T4 \uparrow$ $T6 \uparrow$ $T7 \uparrow$	$P3 \uparrow$ $P4 \uparrow$ $P5 \uparrow$ $PIA1 \uparrow$ $PIA2 \uparrow$ $PIA4 \uparrow$ $PIP1 \phi$ $PIP2 \phi$ $PIP3 \phi$ $PIP4 \phi$ $PIP5 \phi$ $PIP6 \phi$ $PIP7 \phi$ $PIC1 \phi$ $PIC2 \phi$ $POA2 \phi$ $POA7 \phi$	$PIA2 \uparrow$ $PIA3 \uparrow$ $PIA4 \uparrow$ $PIA5 \uparrow$ $POA1 \uparrow$ $POA2 \phi$ $POA4 \uparrow$

Також розроблена система показників враховує усі рівні управління знаннями (індивідуальний, груповий, організаційний, міжорганізаційний). Усереднені показники критерію «Люди» відображають індивідуальний рівень. Показник $T1$ та $POA3$ враховують наявність структурних підрозділів з програмного забезпечення та управління знаннями, що дозволяє врахувати груповий рівень управління знаннями. Блок «Інноваційне співробітництво» критерію «Процеси» відображає міжорганізаційний рівень управління знаннями. А весь комплекс показників у системному поєднанні відображають систему управління знаннями підприємства, тобто є організаційним рівнем управління знаннями підприємства.

Для показників $P11$, $PIP1$, $PIP2$, $PIP3$, $PIP4$, $PIP5$, $PIP6$, $PIP7$, $POA2$, $POA3$, $POA4$, $POA5$, $POA6$, $POA7$, $T1$, $T2$, $T3$, $T4$, $T5$, $T6$, $T7$, $T8$, $T9$ результати наведені у вигляді лінгвістичних термів. Для цього використано трикутну функцію належності (формула 4).

При цьому для показників $P11$, $PIP1$, $PIP2$, $PIP3$, $PIP4$, $PIP5$, $PIP6$, $PIP7$, $PIC1$, $PIC2$, $POA2$, $POA3$, $POA4$, $POA5$, $POA6$, $POA7$, $T1$ вигляд функції належності та лінгвістичних термів (Так, Ні) наступний (рис. 2).

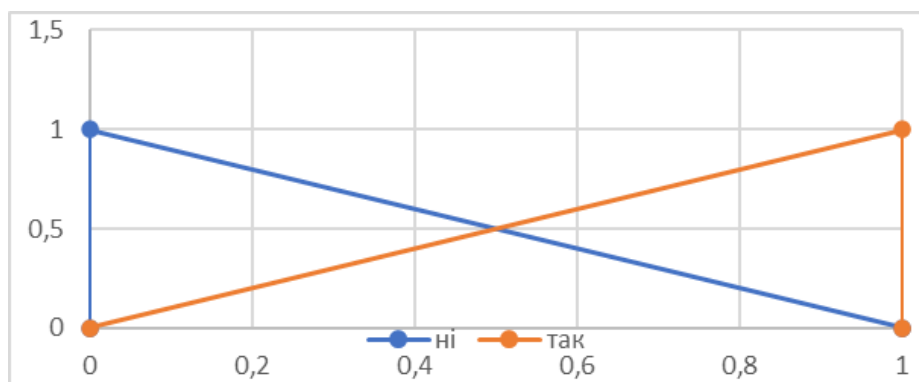

Рис. 2. Трикутні функції належності з лінгвістичними термами Так, Ні

Лінгвістичному терму Ні відповідає нечітке число (0; 0; 1). Лінгвістичному терму Так відповідає нечітке число (0; 1; 1).

Для показників $T2$, $T3$, $T4$, $T5$, $T6$, $T7$, $T8$, $T9$ вигляд функції належності та лінгвістичних термів (Дуже низький, Низький, Середній, Високий, Дуже високий) наступний (рис.3).

Лінгвістичному терму Дуже низький відповідає нечітке число (0; 0; 0,2), Низький – (0; 0,2; 0,5), Середній – (0,2; 0,5; 0,8), Високий (0,5; 0,8; 1), Дуже високий (0,8; 1; 1).

Еталонне значення $P1$ становить максимальне значення кількості працівників серед досліджуваних підприємств, адже більша кількість працівників генерують більше знань. Еталонне значення $P2$ встановлене на рівні 15 %, що відображає кількісний пріоритет виробничого персоналу в сенсі збільшення виробничих можливостей підприємства. Для $P3$ та $P5$ еталонне значення встановлене на рівні 12759 грн (середньої заробітної плати в 2020 р. по країні в промисловості). Для $P4$ еталонне значення обрано на рівні 13256 грн. (за даними Державної Служби Статистики у 2020 році середня заробітна плата для підприємств електроенергетики становила 16739 грн., а для підприємств, які займаються водопостачанням та

водовідведенням 9774 грн., усереднене їх значення становить 13256 грн). Для P_6 еталонним є 5% (природна плинність кадрів), що дозволяє врахувати кадрову безпеку. До того ж в економіці знань висока плинність кадрів означає не лише додаткові витрати на пошук та навчання співробітників, але і втрату людського капіталу (унікальних компетенцій, знань та досвіду). Для P_7 еталонним є мінімальне значення для досліджуваних підприємств на рівні 45 років. Еталонне значення для P_8 встановлено на рівні 10 %. Для P_{11} еталонним є відсутність вакантних посад, адже проблемами підприємств є нестача кваліфікованих кадрів робітничих спеціальностей, у еталонному значенні відображено, що підприємство повністю забезпечене кваліфікованими кадрами.

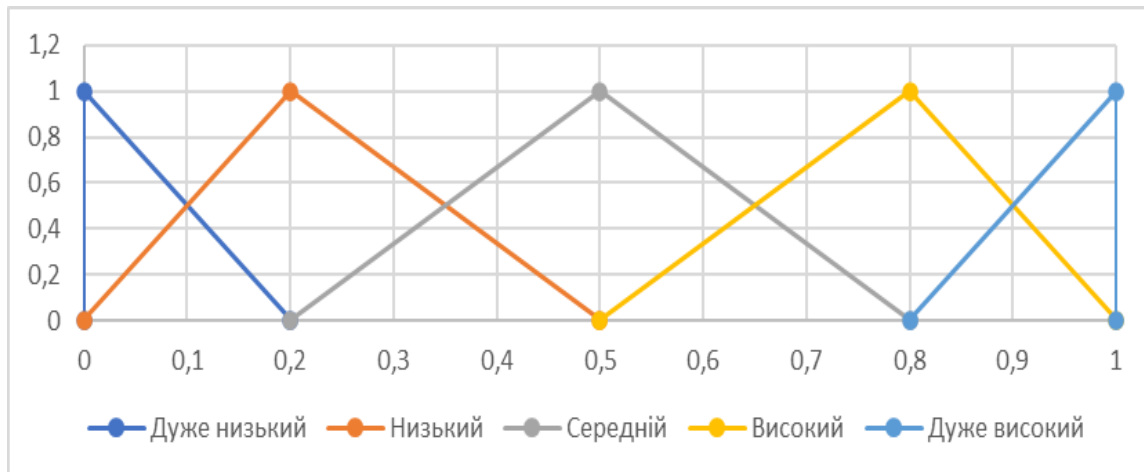

Рис. 3. Трикутні функції належності з лінгвістичними термами Дуже низький, Низький, Середній, Високий, Дуже високий

Етап 3. Попередня обробка даних (зведення всіх показників до одного порядку)

Для показників, котрі визначалися із використанням трикутної функції належності з лінгвістичними термами Так, Ні, дефазифіковане значення для терму Так становить 0,6667 $((0+1+1)/3)$, для лінгвістичного терму Ні – 0,3333 $((0+0+1)/3)$ (таблиця 3).

Таблиця 3

Лінгвістичні терми (Так, Ні), відповідні їм нечіткі числа та дефазифіковані значення

Лінгвістичні терми	Нечіткі числа	Дефазифіковані значення
Ні	(0; 0; 1)	0,3333
Так	(0; 1; 1)	0,6667

Для показників, котрі визначалися із використанням трикутної функції належності з лінгвістичними термами Дуже низький, Низький, Середній, Високий, Дуже високий, дефазифіковані значення представлені у таблиці 4.

Таблиця 4

Лінгвістичні терми, відповідні їм нечіткі числа та дефазифіковані значення

Лінгвістичні терми	Нечіткі числа	Дефазифіковані значення
Дуже низький	(0; 0; 0,2)	0,0667
Низький	(0; 0,2; 0,5)	0,2333
Середній	(0,2; 0,5; 0,8)	0,5000
Високий	(0,5; 0,8; 1)	0,7667
Дуже високий	(0,8; 1; 1)	0,9333

Отже, результати зведення всіх показників таблиці 1 до одного порядку відображені у таблиці 5. Також у даній таблиці відображене Підприємство S_{41} , котре є умовним еталонним підприємством. Його показники є оптимальними згідно думок експертів.

Таблиця 5

Приведення вихідних показників до одного порядку

Показник	S_{11}	S_{21}	S_{31}	S_{41} (умовне)	S_{01}
1	2	3	4	5	6
P_1	0,7472	0,2677	1,0000	1,0000	1,0000
P_2	0,8966	1,0000	0,5172	0,5172	0,5172
P_3	0,8625	0,7527	0,8418	1,0000	1,0000
P_4	0,8930	0,7815	1,0000	0,8933	0,8933
P_5	0,8022	0,6884	0,8142	1,0000	1,0000
P_6	0,7273	1,0000	0,9091	0,4545	0,4545

1	2	3	4	5	6
P7	1,0000	0,8824	0,9804	0,8824	0,8824
P8	0,8824	1,0000	0,9412	0,2941	0,2941
P9	1,0000	1,0000	0,8000	1,0000	1,0000
P10	1,0000	0,7333	1,0000	1,0000	1,0000
P11	0,6667	0,6667	0,6667	0,3333	0,3333
PL1	0,4667	0,6667	0,6000	1,0000	1,0000
PL2	0,2000	0,2000	0,2333	1,0000	1,0000
PIA1	0,0320	0,0340	0,0000	1,0000	1,0000
PIA2	0,0000	0,0000	0,0000	1,0000	1,0000
PIA3	0,0000	0,0000	0,0000	1,0000	1,0000
PIA4	1,0000	1,0000	0,0000	1,0000	1,0000
PIA5	0,0000	0,0000	0,0000	1,0000	1,0000
PIP1	0,6667	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
PIP2	0,3333	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
PIP3	0,6667	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
PIP4	0,3333	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
PIP5	0,3333	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
PIP6	0,6667	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
PIP7	0,3333	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
PIC1	0,6667	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
PIC2	0,3333	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
POA1	0,6667	0,6667	0,3333	0,6667	0,6667
POA2	0,3333	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
POA3	0,3333	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
POA4	0,3333	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
POA5	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667
POA6	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667
POA7	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667
T1	0,6667	0,3333	0,3333	0,6667	0,6667
T2	0,5000	0,5000	0,5000	0,9333	0,9333
T3	0,5000	0,5000	0,5000	0,9333	0,9333
T4	0,5000	0,2333	0,5000	0,9333	0,9333
T5	0,7667	0,5000	0,7667	0,9333	0,9333
T6	0,5000	0,5000	0,5000	0,9333	0,9333
T7	0,5000	0,2333	0,5000	0,9333	0,9333
T8	0,2333	0,0667	0,2333	0,9333	0,9333
T9	0,0667	0,0667	0,0667	0,9333	0,9333

Після попередньої обробки досліджуваних послідовностей отримано $m \times n$ нових послідовностей $\bar{s}_{ji} = \{\bar{s}_{ji}(1), \bar{s}_{ji}(2), \dots, \bar{s}_{ji}(n_i)\}$, котрі використовуються в сірому реляційному аналізі, як послідовності, котрі можна порівнювати.

Етап 4. Обчислення сірих реляційних класів

4.1. Визначення сірих реляційних коефіцієнтів (нехай $\varepsilon=0,5$)

За вихідними даними розраховано сірі реляційні коефіцієнти (таблиця 6).

Таблиця 6

Сірі реляційні коефіцієнти $\gamma_l(k)$ для показників системи управління знаннями

Показник	S1	S2	S3	S4 (умовне)
1	2	3	4	5
P1	0,5916	0,3333	1,0000	1,0000
P2	0,4912	0,4313	1,0000	1,0000
P3	0,7270	0,5969	0,6984	1,0000
P4	0,9993	0,7661	0,7743	1,0000
P5	0,6492	0,5402	0,6634	1,0000
P6	0,5731	0,4017	0,4462	1,0000
P7	0,7568	1,0000	0,7888	1,0000
P8	0,3837	0,3416	0,3614	1,0000
P9	1,0000	1,0000	0,6467	1,0000
P10	1,0000	0,5786	1,0000	1,0000
P11	0,5235	0,5235	0,5235	1,0000
PL1	0,4286	0,5455	0,5000	1,0000
PL2	0,3333	0,3333	0,3429	1,0000
PIA1	0,3406	0,3411	0,3333	1,0000
PIA2	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000
PIA3	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000
PIA4	1,0000	1,0000	0,3333	1,0000
PIA5	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000
PIP1	1,0000	0,3333	0,3333	1,0000
PIP2	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000

1	2	3	4	5
PIP3	1,0000	0,3333	0,3333	1,0000
PIP4	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000
PIP5	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000
PIP6	1,0000	0,3333	0,3333	1,0000
PIP7	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000
PIC1	1,0000	0,3333	0,3333	1,0000
PIC2	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000
POA1	0,4545	1,0000	1,0000	1,0000
POA2	1,0000	1,0000	0,3333	1,0000
POA3	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000
POA4	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000
POA5	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
POA6	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
POA7	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
T1	1,0000	0,5652	0,5652	1,0000
T2	0,5000	0,5000	0,5000	1,0000
T3	0,5000	0,5000	0,5000	1,0000
T4	0,5000	0,3824	0,5000	1,0000
T5	0,7222	0,5000	0,7222	1,0000
T6	0,5000	0,5000	0,5000	1,0000
T7	0,5000	0,3824	0,5000	1,0000
T8	0,3824	0,3333	0,3824	1,0000
T9	0,3333	0,3333	0,3333	1,0000

Очевидно, що для умовного еталонного підприємства S_4 усі сірі реляційні коефіцієнти становлять 1.

4.2. Визначення вагових коефіцієнтів

У таблицях 7–15 відображені матриці та результати парних порівнянь для визначення вагових коефіцієнтів критеріїв та блоків в системі управління знаннями підприємства згідно рисунку 1 та таблиці 1.

Таблиця 7

Матриця та результати парних порівнянь для критеріїв Люди, Технології, Процеси

Номер показника	Показник	Номер показника			Вектор пріоритетів (w_i)
		1	2	3	
1	Люди	1	1	1/2	0,240
2	Технології	1	1	1/3	0,210
3	Процеси	2	3	1	0,550
Власне значення матриці (λ_{max})				3,018	$\geq n$ ($n=3$)
Індекс узгодженості (IY)				0,009	
Усереднене значення індексу узгодженості (UIY)				0,580	
Відносна узгодженість (BU)				0,016	$=1,58\%$ ($<10\%$)

Таблиця 8

Матриця та результати парних порівнянь для блоків критерію Процеси

Номер показника	Показник	Номер показника					Вектор пріоритетів (w_i)
		1	2	3	4	5	
1	Навчання	1	1/2	1/3	1	1/2	0,112
2	Інноваційна діяльність	2	1	1	2	1	0,243
3	Інноваційні процеси	3	1	1	2	1/2	0,230
4	Інноваційне співробітництво	1	1/2	1/2	1	1/3	0,112
5	Операційна діяльність	2	1	2	3	1	0,303
Власне значення матриці (λ_{max})				5,111	$\geq n$ ($n=5$)		
Індекс узгодженості (IY)				0,028			
Усереднене значення індексу узгодженості (UIY)				1,120			
Відносна узгодженість (BU)				0,025	$=2,47\%$		

Таблиця 9

Матриця та результати парних порівнянь для показників критерію Люди

Номер показника	Показник	Номер показника											Вектор пріоритетів (w_i)
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	P1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,087
2	P2	1	1	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1	1/2	1/2	1/2	0,052
3	P3	1	2	1	1	1	1/2	1/2	2	1	1	1	0,087
4	P4	1	2	1	1	1	1/2	1/2	2	1	1	1	0,087
5	P5	1	2	1	1	1	1/2	1/2	2	1	1	1	0,087
6	P6	1	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2	0,144
7	P7	1	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2	0,144
8	P8	1	1	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1	1/2	1/2	1/2	0,052
9	P9	1	2	1	1	1	1/2	1/2	2	1	1	1	0,087

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
10	<i>P10</i>	1	2	1	1	1	1/2	1/2	2	1	1	1	0,087
11	<i>P11</i>	1	2	1	1	1	1/2	1/2	2	1	1	1	0,087
Власне значення матриці (λ_{max})									11,21 $\geq n$ ($n=11$)				
Індекс узгодженості (<i>IY</i>)									0,02				
Усереднене значення індексу узгодженості (<i>VIY</i>)									1,51				
Відношення узгодженості (<i>BY</i>)									0,01 = 1,39 % (<10%)				

Таблиця 10

Матриця та результати парних порівнянь для показників блоку Навчання критерію Процеси

Номер показника	Показник	Номер показника		Вектор пріоритетів (w_i)
		1	2	
1	<i>PL1</i>	1	1	0,500
2	<i>PL2</i>	1	1	0,500
Власне значення матриці (λ_{max})				2 $\geq n$ ($n=2$)
Індекс узгодженості (<i>IY</i>)				0
Усереднене значення індексу узгодженості (<i>VIY</i>)				0
Відносна узгодженість (<i>BY</i>)				0 = 0,00 % (<10%)

Таблиця 11

**Матриця та результати парних порівнянь для показників блоку
Інноваційна діяльність критерію Процеси**

Номер показника	Показник	Номер показника					Вектор пріоритетів (w_i)
		1	2	3	4	5	
1	<i>PIA1</i>	1	1	3	2	2	0,295
2	<i>PIA2</i>	1	1	4	2	2	0,313
3	<i>PIA3</i>	1/3	1/4	1	1	1	0,109
4	<i>PIA4</i>	1/2	1/2	1	1	4	0,180
5	<i>PIA5</i>	1/2	1/2	1	1/4	1	0,103
Власне значення матриці (λ_{max})							5,247 $\geq n$ ($n=5$)
Індекс узгодженості (<i>IY</i>)							0,062
Усереднене значення індексу узгодженості (<i>VIY</i>)							1,120
Відносна узгодженість (<i>BY</i>)							0,055 = 5,52 % (<10%)

Таблиця 12

**Матриця та результати парних порівнянь для показників блоку
Інноваційні процеси критерію Процеси**

Номер показника	Показник	Номер показника							Вектор пріоритетів (w_i)
		1	2	3	4	5	6	7	
1	<i>PIP1</i>	1	1	1	1	1	1	1	0,143
2	<i>PIP2</i>	1	1	1	1	1	1	1	0,143
3	<i>PIP3</i>	1	1	1	1	1	1	1	0,143
4	<i>PIP4</i>	1	1	1	1	1	1	1	0,143
5	<i>PIP5</i>	1	1	1	1	1	1	1	0,143
6	<i>PIP6</i>	1	1	1	1	1	1	1	0,143
7	<i>PIP7</i>	1	1	1	1	1	1	1	0,143
Власне значення матриці (λ_{max})									7 $\geq n$ ($n=7$)
Індекс узгодженості (<i>IY</i>)									0
Усереднене значення індексу узгодженості (<i>VIY</i>)									1,32
Відносна узгодженість (<i>BY</i>)									0 = 0,00 % (<10%)

Таблиця 13

**Матриця та результати парних порівнянь для показників блоку
Інноваційна співпраця критерію Процеси**

Номер показника	Показник	Номер показника		Вектор пріоритетів (w_i)
		1	2	
1	<i>PIC1</i>	1	1	0,500
2	<i>PIC2</i>	1	1	0,500
Власне значення матриці (λ_{max})				2 $\geq n$ ($n=2$)
Індекс узгодженості (<i>IY</i>)				0
Усереднене значення індексу узгодженості (<i>VIY</i>)				0
Відносна узгодженість (<i>BY</i>)				0

Таблиця 14

**Матриця та результати парних порівнянь для показників блоку
Операційна діяльність критерію Процеси**

Номер показника	Показник	Номер показника							Вектор пріоритетів (w_i)
		1	2	3	4	5	6	7	
1	POA1	1	1	2	2	2	2	1	0,200
2	POA2	1	1	2	2	2	2	1	0,200
3	POA3	1/2	1/2	1	2	2	2	1	0,148
4	POA4	1/2	1/2	1/2	1	1	1	1/2	0,090
5	POA5	1/2	1/2	1/2	1	1	1	1/2	0,090
6	POA6	1/2	1/2	1/2	1	1	1	1/2	0,090
7	POA7	1	1	1	2	2	2	1	0,181
Власне значення матриці (λ_{max})					7,089				$\geq n (n=7)$
Індекс узгодженості (IV)					0,015				
Усереднене значення індексу узгодженості (UIV)					1,320				
Відносна узгодженість (BV)					0,011				= 0,00 %

Таблиця 15

Матриця та результати парних порівнянь для показників критерію Технології

Номер показника	Показник	Номер показника									Вектор пріоритетів (w_i)
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	$T1$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,111
2	$T2$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,111
3	$T3$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,111
4	$T4$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,111
5	$T5$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,111
6	$T6$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,111
7	$T7$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,111
8	$T8$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,111
9	$T9$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,111
Власне значення матриці (λ_{max})									9	$\geq n$ ($n=9$)	
Індекс узгодженості (IV)									0		
Усереднене значення індексу узгодженості (VIU)									1,45		
Відносна узгодженість (BV)									0	$= 0,00 \%$	

В результаті отримано наступні вагові коефіцієнти (таблиця 16).

Таблиця 16

Вагові коефіцієнти показників СУЗ

Показник	w_i в рамках блоку/критерію	w_i узагальнений
1	2	3
P1	0,087	0,021
P2	0,052	0,013
P3	0,087	0,021
P4	0,087	0,021
P5	0,087	0,021
P6	0,144	0,035
P7	0,144	0,035
P8	0,052	0,013
P9	0,087	0,021
P10	0,087	0,021
P11	0,087	0,021
PL1	0,500	0,031
PL2	0,500	0,031
PIA1	0,295	0,039
PIA2	0,313	0,042
PIA3	0,109	0,015
PIA4	0,180	0,024
PIA5	0,103	0,014
PIP1	0,143	0,018
PIP2	0,143	0,018
PIP3	0,143	0,018
PIP4	0,143	0,018
PIP5	0,143	0,018
PIP6	0,143	0,018
PIP7	0,143	0,018
PIC1	0,500	0,031
PIC2	0,500	0,031
POA1	0,200	0,033
POA2	0,200	0,033

1	2	3
POA3	0,148	0,025
POA4	0,090	0,015
POA5	0,090	0,015
POA6	0,090	0,015
POA7	0,181	0,030
T1	0,111	0,023
T2	0,111	0,023
T3	0,111	0,023
T4	0,111	0,023
T5	0,111	0,023
T6	0,111	0,023
T7	0,111	0,023
T8	0,111	0,023
T9	0,111	0,023

При визначенні узагальнених показників визначалися вагові коефіцієнти на кожному рівні ієрархії. Серед критеріїв критерій Люди отримав ваговий коефіцієнт 0,24; Процеси – 0,55; Технології – 0,21. Складові блоки критерію Процеси отримали: блок Навчання – 0,112; блок Інноваційна діяльність – 0,243; блок Інноваційні процеси – 0,230; блок Інноваційне співробітництво – 0,112; блок Операційна діяльність – 0,303.

4.3. Визначення сірих реляційних класів

На даному етапі використовуються вагові коефіцієнти w_i в рамках блоку/критерію (таблиця 16). Визначені сірі реляційні класи відображені в таблиці 17.

Таблиця 17

Сірі реляційні класи γ_{ij}					
№ п/п	Критерій / блок	S1	S2	S3	S4 (умовне)
1	Люди	0,714	0,619	0,710	1,000
2	Процеси / Навчання	0,381	0,439	0,421	1,000
3	Процеси / Інноваційна діяльність	0,455	0,455	0,333	1,000
4	Процеси / Інноваційні процеси	0,619	0,333	0,333	1,000
5	Процеси / Інноваційне співробітництво	0,667	0,333	0,333	1,000
6	Процеси / Операційна діяльність	0,732	0,841	0,708	1,000
7	Технології	0,549	0,444	0,500	1,000

Етап 6. Побудова матриці оцінок

Для проведеного дослідження матриця оцінок матиме наступний вигляд:

	Люди	Навчання	Інноваційна діяльність	Інноваційні процеси	Інноваційне співробітництво	Операційна діяльність	Технології
A= S1	0,714	0,381	0,619	0,619	0,667	0,732	0,549
S2	0,619	0,439	0,455	0,333	0,333	0,841	0,444
S3	0,710	0,421	0,333	0,333	0,333	0,708	0,500
S4	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

Етап 7. Формування комплексної оцінки системи управління знаннями підприємств

Отже, слід знайти добуток відповідних значень матриці A та відповідних вагових коефіцієнтів (таблиця 18). Для критерію Люди ваговий коефіцієнт становить 0,240; Технології – 0,210; блок Навчання (із врахуванням вагового коефіцієнту критерію Процеси 0,550) становить 0,062; блок Інноваційна діяльність – 0,134; блок Інноваційні процеси – 0,126; блок Інноваційне співробітництво – 0,062; блок Основна діяльність – 0,167.

Таблиця 18

Результати комплексної оцінки системи управління знаннями на досліджуваних підприємствах

Enterprise	People	Processes						Technology	KMS
		Learning	Innovative activity	Innovative processes			Learning		
S1	0,171	0,023	0,083	0,078	S1	0,171	0,023	0,083	0,078
S2	0,149	0,027	0,061	0,042	S2	0,149	0,027	0,061	0,042
S3	0,170	0,026	0,045	0,042	S3	0,170	0,026	0,045	0,042
S4	0,240	0,062	0,134	0,126	S4	0,240	0,062	0,134	0,126

В результаті комплексний показник системи управління знаннями (KMS) для S1 (МКП «Хмельницьктеплокомуненерго») становить 0,634; для S2 (КП «Південно-західні тепломережі») – 0,533; для S3 (МКП «Хмельницькводоканал») – 0,527; а для S4 (підприємство-еталон) – 1,000.

Етап 7. Визначення зрілості підприємства з управління знаннями

Визначимо зрілість підприємства з управління знаннями для даного дослідження за отриманим комплексним показником KMS , котрий може приймати значення в діапазоні від 0 до 1. Зрілість підприємства з управління знаннями може бути: низькою (Low), нижче середнього (LowMedium), середньою (Medium), вище середнього (High Medium) та високою (High). Згідно Гауссової функції належності (формула 11, 12) сформовано функції належності для різних термів:

$$\text{Low: } \mu_1(KMS) = \exp\left(-\frac{(KMS-0)^2}{0.025}\right). \quad (22)$$

$$\text{LowMedium: } \mu_2(KMS) = \exp\left(-\frac{(KMS-0.25)^2}{2 \cdot 0.1^2}\right). \quad (23)$$

$$\text{Medium: } \mu_3(KMS) = \exp\left(-\frac{(KMS-0.5)^2}{2 \cdot 0.1^2}\right). \quad (24)$$

$$\text{HighMedium: } \mu_4(KMS) = \exp\left(-\frac{(KMS-0.75)^2}{2 \cdot 0.1^2}\right). \quad (25)$$

$$\text{High: } \mu_5(KMS) = \exp\left(-\frac{(KMS-1)^2}{0.025}\right). \quad (26)$$

На рисунку 4 відображені Гауссові функції належності.

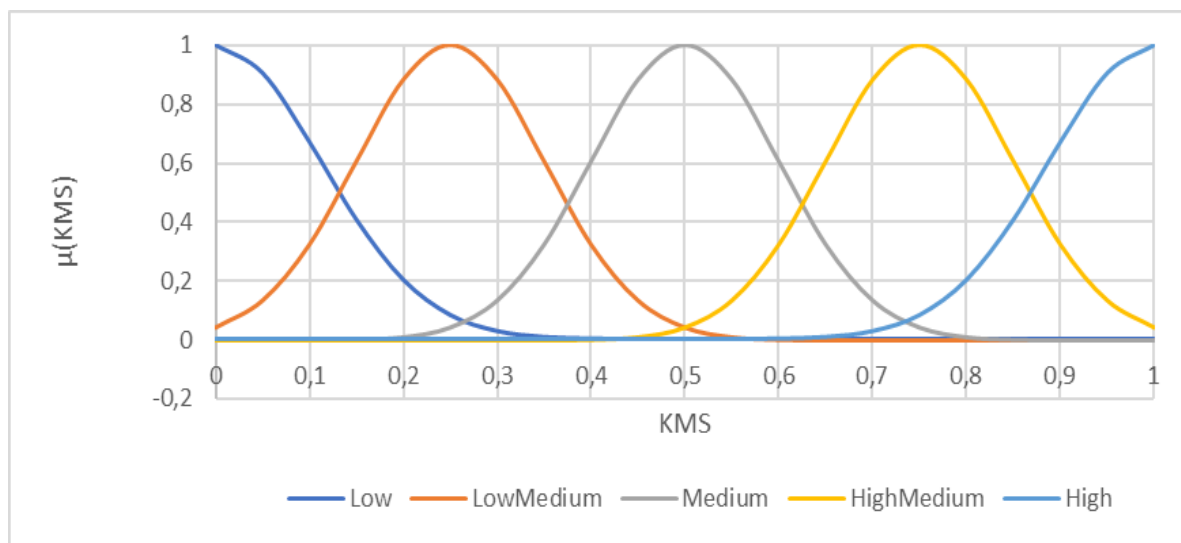

Рис. 4. Гауссові функції належності з лінгвістичними термами Дуже низький, Низький, Середній, Високий, Дуже високий для визначення рівня зрілості підприємства з управління знаннями

Для отриманих комплексних оцінок KMS для досліджуваних підприємств визначено рівні зрілості з управління знаннями шляхом розпізнавання вхідних даних (формули 22–26) за лінгвістичною шкалою (таблиця 19).

Таблиця 19

Матриця фактичного розподілу значень за нечіткими множинами

KMS	Функції належності μ				
	Low ($\mu_1(KMS)$)	Low Medium ($\mu_2(KMS)$)	Medium ($\mu_3(KMS)$)	High Medium ($\mu_4(KMS)$)	High ($\mu_5(KMS)$)
$S1$	0,000	0,001	0,407	0,511	0,005
$S2$	0,000	0,018	0,949	0,094	0,000
$S3$	0,000	0,022	0,965	0,082	0,000

Аналіз таблиці 19 свідчить, що для підприємства $S1$ (МКП «Хмельницьктеплокомуненерго») зрілість з управління знаннями знаходиться на межі між середнім та вище середнього рівнем. Для інших підприємств рівень зрілості є середнім.

Етап 8. Інтерпретація отриманих результатів

Отже, можна помітити досить низький рівень системи управління знаннями на досліджуваних підприємствах. Порівняно з еталонними значеннями показників, яке становить 1, МКП «Хмельницькводоканал» знаходиться на третьому місці із показником 0,527; на другому – КП «Південно-західні тепломережі» із показником 0,533, а на першому – МКП «Хмельницьктеплокомуненерго» із комплексним показником 0,634. Дані комплексні показники свідчать про необхідність вдосконалення системи управління знаннями на підприємствах.

Якщо порівняти критерії системи управління знаннями на досліджуваних підприємствах із підприємством-еталоном у відсотковому співвідношенні (таблиця 20, рисунок 5), то можна помітити на всіх досліджуваних підприємства найвищий показник у критерія «Люди».

Таблиця 20

Порівняння критеріїв СУЗ підприємств у відсотковому співвідношенні

Enterprise	People	Processes	Technology
S1	71,25%	63,09%	54,76%
S2	62,08%	52,91%	44,29%
S3	70,83%	45,64%	50,00%
S4	100,00%	100,00%	100,00%

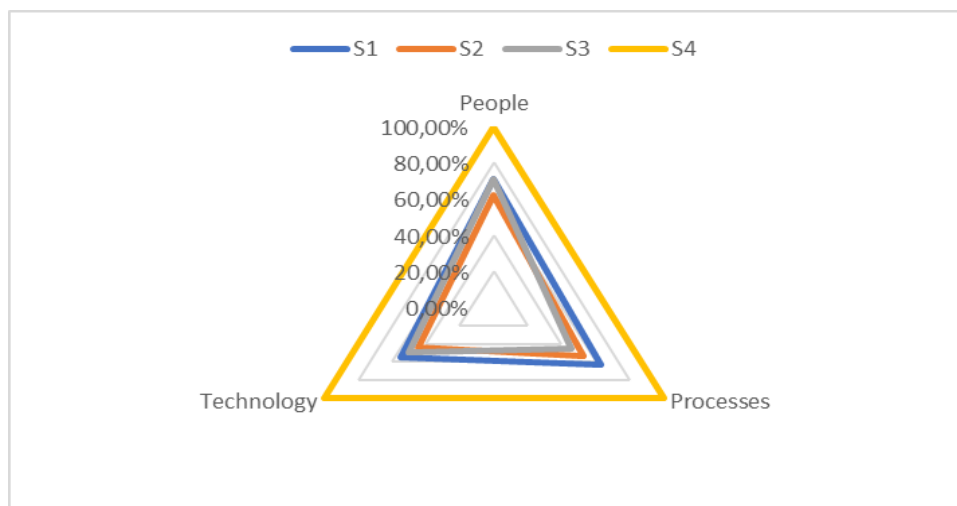

Рис. 5. Порівняння критеріїв СУЗ підприємств у відсотковому співвідношенні

За всіма критеріями найвищі показники у підприємства S1 (МКП «Хмельницьктеплокомуненерго»).

Якщо порівняти блоки критерію Процеси СУЗ підприємств у відсотковому співвідношенні (таблиця 21, рисунок 6), то слід відмітити, що найвищий рівень на підприємствах блоку «Операційна діяльність».

Таблиця 21

Порівняння блоків критерію Процеси СУЗ підприємств у відсотковому співвідношенні

Enterprise	Learning	Innovative activity	Innovative processes	Innovation cooperation	Operational activity
S1	37,10%	61,94%	61,90%	66,13%	73,05%
S2	43,55%	45,52%	33,33%	33,87%	83,83%
S3	41,94%	33,58%	33,33%	33,87%	70,66%
S4	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

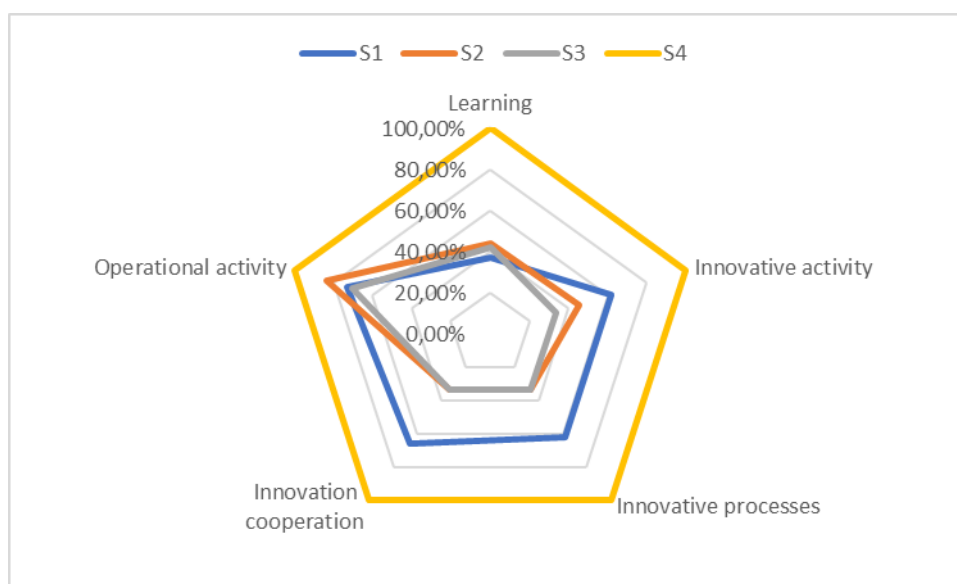

Рис. 6. Порівняння блоків критерію Процеси СУЗ підприємств у відсотковому співвідношенні

У блоках «Навчання», «Інноваційна активність», «Інноваційні процеси» та «Інноваційна співпраця» підприємства S2 та S3 не досягають навіть рівня 50 % в порівнянні з підприємством еталоном S4.

Проведений аналіз свідчить, що на досліджуваних підприємствах необхідне вдосконалення систем управління знаннями, особливо в напрямку покращення процесів та технологій. Більша деталізація необхідних кількісних змін показників системи управління знаннями буде розглянута у наступному дослідженні в контексті взаємозв'язку отриманих показників та цільових значень показників економічної ефективності діяльності підприємств.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Розглянуто системи управління знаннями трьох комунальних підприємств житлово-комунального господарства, а саме МКП «Хмельницьктеплокомуненерго», КП «Південно-західні тепломережі», МКП «Хмельницькводоканал». Дані системи є сірими системами. Для комплексного оцінювання системи управління знаннями підприємства використано сірий реляційний аналіз та метод аналізу ієрархій.

Розроблена модель KMS включає ієрархію показників системи управління знаннями підприємства, набір якісних та кількісних оцінок кожного показника в ієрархії, систему вагових коефіцієнтів обраних показників (ваговий вектор). Запропонована модель включає наступні етапи: визначення критеріїв та показників, побудова ієрархічного дерева системи управління знаннями; оцінка показників системи управління знаннями (у числовій формі та у лінгвістичних термах) і визначення їх еталонних значень; попередня обробка даних (зведення всіх показників до одного порядку); обчислення сірих реляційних класів (визначення сірих реляційних коефіцієнтів, визначення вагових коефіцієнтів та, в результаті, визначення сірих реляційних класів); побудова матриці оцінок; формування комплексної оцінки системи управління знаннями підприємств; визначення рівня зрілості підприємства з управління знаннями; інтерпретація отриманих результатів.

Було обрано три узагальнюючі критерії та 43 показники (у вигляді кількісних та якісних характеристик): Люди (11 показників), Технології (9 показників), Процеси (23 показники). Критерій Процеси включає блоки: Навчання (2 показники), Інноваційна діяльність (5 показників), Інноваційні процеси (7 показників), Інноваційна співпраця (2 показники), Основна діяльність (7 показників). Модель враховує складові елементи (люди, технології, процеси), рівні (індивідуальний, груповий, організаційний, міжорганізаційний), етапи (фази) управління знаннями (формування → накопичення, отримання → генерування → обмін → збереження та документування → використання → результат управління знаннями) та дозволяє визначити рівень зрілості підприємства з управління знаннями. Визначення вагових коефіцієнтів критеріїв та показників системи управління знаннями підприємства відбувалося за допомогою використання методу аналізу ієрархії (методу попарних порівнянь).

Згідно результатів практичної реалізації запропонованої моделі можна помітити досить низький рівень системи управління знаннями на досліджуваних підприємствах. Порівняно з еталонними значеннями показників, яке становить 1, МКП «Хмельницькводоканал» знаходиться на третьому місці із показником 0,527; на другому – КП «Південно-західні тепломережі» із показником 0,533, а на першому – МКП «Хмельницьктеплокомуненерго» із комплексним показником 0,634. Дані комплексні показники свідчать про необхідність вдосконалення системи управління знаннями на підприємствах.

Більша деталізація необхідних кількісних змін показників системи управління знаннями буде розглянута у наступному дослідженні в контексті взаємозв'язку отриманих показників та цільових значень показників економічної ефективності діяльності підприємств.

Розроблена модель є універсальною та може бути використана для підприємств різних сфер діяльності з метою комплексного оцінювання системи управління знаннями у порівнянні з підприємством-еталоном, визначення рівня зрілості підприємства з управління знаннями та виявлення проблемних місць з метою прийняття ефективного управлінського рішення для підвищення підприємством показників конкурентоспроможності.

Література

1. Chaikovsky I.I. Upravlinnia znanniamy na proiektno-orientovanykh pidpriemstvakh. Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky. 2021. № 6 (4). С. 67-81.
2. Bagheri R., Rezaeian A., Fazlaly A. A mathematical model to evaluate knowledge in the knowledge-based organizations. Scientia Iranica. 2015. № 22(6). P. 2716-2721.
3. Saviour A.W., Mahama F., Kuadey N., Ankorah C. Mathematical Model of Knowledge Management System in an Organization. Global Journal of Management and Business Research: A Administration and Management. 2016. № 16(5). P. 12-20.
4. Oztemel E., Arslankaya S., KorkusuzPolat T. Enterprise knowledge management model (EKMM) in strategic enterprise resource management (SERM). Procedia Social and Behavioral Sciences. 2011. № 24. P.870–879.
5. Pondel M., Pondel J. Selected It Tools in Enterprise Knowledge Management Processes – Overview and Efficiency Study. IFIP AICT. 2019. № 571, P. 12–28.
6. Moradi M., Vallespir B. Enterprise modelling and knowledge management: toward a unified enterprise knowledge modelling. ISDM. 2009. URL: https://www.researchgate.net/publication/252876824_ENTERPRISE_MODELING_AND_KNOWLEDGE_MANAGEMENT_TOWARD_A_UNIFIED_ENTERPRISE_KNOWLEDGE_MODELLING (10.02.2022)

7. Nakamori Yo. Systems methodology and mathematical models for knowledge management. *Journal of Systems Science and Systems Engineering*. 2003. № 12 (1). P. 49-72.
8. Pandey A., Vandana, Mishra S., Rai Sh. Relationship between e-commerce & knowledge economy and their role in risk assessment process. *Journal of Global Research in Computer Science*. 2013. № 4(4). P. 50-57.
9. Nayakappa P.A., Gaurish A.W., Mahesh G. Grey Relation Analysis Methodology and its Application. *Research Review International Journal of Multidisciplinary*. 2019. № 04(02). P.409-411.
10. Skrinjaric T. Using Grey Relational Analysis with Fuzzy Logic in portfolio selection. *CEA Journal of Economics*. 2020. P39-56.
11. Skrinjaric T. Dynamic Portfolio Optimization based on Grey Relational Analysis Approach. *Expert Systems With Applications*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2020.113207> (10.02.2022)
12. Kose E., Danis, V., Canbulut G. The most livable city selection in Turkey with the grey relational analysis. *Grey Systems: Theory and Application*. 2020. № 10 (4). URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/GS-04-2020-0042/full/html?skipTracking=true> (10.02.2022)
13. Grdinic-Rakonjac M., Antic B., Pesic D., Pajkovic V. Construction of Road Safety Composite Indicator Using Grey Relational Analysis. *Promet – Traffic & Transportation*. 2021. № 33 (1). 2021. P. 103-116.
14. Canbulut G., Kose E., Arik O.A. Public transportation vehicle selection by the grey relational analysis method. *Public Transport*. 2021. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12469-021-00271-3> (10.02.2022)
15. Pan W., Lei C., Jia W., Gao H., Fang B. Grey Relational Grade Based Quantitative Analysis of the Factors Influencing the Load Characteristics of A Power Grid. *E3S Web of Conferences*. 2018. № 53, 01012. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/20185301012> (10.02.2022)
16. Lu H., Guo H., Liu Zh., Yang X., Leng B. Fault diagnosis of power grids based on grey relational analysis. *IOP Conf. Series: Journal of Physics*. 2019. 1303. 012088 URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1303/1/012088> (10.02.2022)
17. Murat D. The Analysis of The Well-Being Levels of OECD Countries With Grey Relational Analysis. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*. 2020. № 41. P.83-107.
18. Liu Y., You X., Zhang Ch. Regional Economic Vitality Based on Weighted Grey Relational Analysis. *Journal of Economic Science Research*. 2020. № 03(02). P. 12-18.
19. Wang W., Fu Ch., Shen X. Research on Lipstick Modeling Based on Grey Relational Analysis. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*. 2020. 440. 052027 URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/440/5/052027> (дата звернення: 10.02.2022)
20. Padmaja M., Haritha Dr. D. Software Effort Estimation Using Grey Relational Analysis. *International Journal of Information Technology and Computer Science*. 2017. № 5. P. 52-60.
21. Jiayi Zh. The Grey Relational Analysis of the Allocation of S&T Resources and Technological Progress in Guangdong. *E3S Web of Conferences*. 2021. 251. 01066. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125101066> (10.02.2022)
22. Chaikovska I.I. Evaluation of enterprise knowledge management system. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2015. № 10 (172). S. 221-229.
23. Dumanska K., Chaikovska I., Vahanova L., Kobets D. Strategize company's sustainable management of investment project evaluation based on the information support. *Journal of Information Technology Management*. 2021. № 13. Special Issue: Role of ICT in Advancing Business and Management. P. 143-158.

УДК 303:005.1

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-4](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-4)

VALENTYNA LUKIANOVA

<https://orcid.org/0000-0003-0036-3138>e-mail: lukianivvv@ua.fm

VALENTYNA POLOZOVA

<https://orcid.org/0000-0002-2528-587X>e-mail: val812p@gmail.com

Khmelnytskyi National University

EVALUATION OF INFORMATION PROCESSES OF MANAGEMENT OF BUSINESS ENTITIES

The article is devoted to the study of the evaluation of information processes of management of business entities (enterprises). The purpose of the article is to substantiate the methodological approach to assessing the effectiveness of the information management process through the evaluation of information procedures of certain areas of the enterprise with subsequent practical testing of this technique. The need to assess the quality of management information processes, which determine the quality and efficiency of development and management decision-making processes and directly affect the effectiveness of the operation and efficiency of the enterprise as a whole. It is proposed to evaluate the effectiveness of information processes through the effectiveness of certain areas of activity of the business entity. In our opinion, indicators of the effectiveness of the information process of enterprise management should be formed into three groups: indicators of the financial sphere; indicators of the labor sphere; indicators of the production sphere. The effectiveness of the information management process was evaluated using data for 2018-2020 of one of the Ukrainian industrial enterprises. The forecast of separate partial indicators of an estimation is carried out, tendencies of changes of indicators are revealed. The use of the proposed methodology allowed to identify problem areas and suggest specific areas in the context of the information strategy of the enterprise to improve the efficiency of information processes in various areas of the entity. Thus, the proposed and tested method of evaluating the effectiveness of information through the effectiveness of certain areas of the enterprise allows to identify problems with the effectiveness of information procedures and identify areas of tactical change, as well as to address solutions to problems identified in developing information strategy.

Keywords: information, information process, information management process, evaluation of information management process.

ЛУК'ЯНОВА В. В., ПОЛОЗОВА В. М.

Хмельницький національний університет

ОЦІНЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Зараз, у складних мінливих ринкових умовах, суттєво змінюються соціально-економічна роль підприємства, стратегічні орієнтири його діяльності. Підприємство отримує значну незалежність з багатьох питань, що часто збільшує ймовірність криз і банкрутства, оскільки держава відмовилася від ринкової економіки, щоб забезпечити підприємство сировиною, не гарантує збут, заробітна плата регулюється лише в контексті гарантування мінімуму заробітної плати. Це істотно впливає на системи управління промисловими підприємствами в сучасних економічних умовах, створюючи їх принципові особливості. Таким чином, системи управління, які використовуються підприємствами, повинні враховувати трансформацію цілей підприємства в сучасних умовах, орієнтувати його на виживання та забезпечувати функціонування в дуже нестабільних економічних умовах. Слід також зазначити, що структура ринкового попиту та галузева структура окремих галузей економіки постійно змінюється, кризові умови виживання підприємств часто є нечіткими та непередбачуваними, що також пов'язано з певним збільшенням їх кількості та різноманітності. Підприємства часто не можуть оцінити, чи стабільно працюють їхні постачальники та клієнти, що змушує їх шукати нових партнерів. Усе це суттєво ускладнює процеси розробки та прийняття рішень на рівні окремих підприємств.

Статтю присвячено питанням дослідження питань оцінювання інформаційних процесів управління суб'єктами господарювання (підприємствами). Метою статті є обґрунтування методичного підходу щодо оцінювання ефективності інформаційного процесу управління через оцінювання інформаційних процедур окремих сфер діяльності підприємства з подальшою практичною апробацією даної методики. Визначено потребу оцінювання якості інформаційних процесів управління, що визначають якість та ефективність процесів розробки та прийняття управлінських рішень і безпосередньо впливають на результативність функціонування та ефективність діяльності підприємства в цілому. На нашу думку, показники результативності інформаційного процесу управління підприємством доцільно сформувати у три групи: показники фінансової сфери; показники трудової сфери; показники виробничої сфери. Використання запропонованої методики дозволило виявити проблемні місця та запропонувати окремі напрями у контексті інформаційної стратегії підприємства щодо підвищення ефективності інформаційних процесів різних сфер діяльності суб'єкта господарювання.

Ключові слова: інформація, інформаційний процес, інформаційний процес управління, оцінювання інформаційного процесу управління.

Formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks

Now, in the difficult changing market conditions, the socio-economic role of the enterprise, the strategic guidelines of its activities are changing significantly. The company gains considerable independence on many issues, which often increases the likelihood of crises and bankruptcy, because the state has abandoned the market

economy to provide the company with raw materials, does not guarantee sales, wages are regulated only in the context of guaranteeing minimum wages. This significantly affects the management systems of industrial enterprises in modern economic conditions, creating their fundamental features. Thus, management systems used by enterprises must take into account the transformation of the goals of the enterprise in modern conditions, focus it on survival and ensure the operation in very unstable economic conditions. It should also be noted that the structure of market demand and sectoral structure of certain sectors of the economy is constantly changing, the crisis conditions of survival of enterprises are often unclear and unpredictable, which is also due to a certain increase in their number and diversity. Businesses often cannot assess whether their suppliers and customers have stable operations, forcing them to look for new partners. All this significantly complicates the processes of development and decision-making at the level of individual enterprises.

Analysis of research and publications

It is possible to allocate the following scientists who were engaged in research of questions of estimation of information processes of management of economic systems of various levels, including business entities (enterprises): Apatova N. [1], Berezhnoy O.A. [2], Bobrul G.I. [3], Vashchenko L.O. [4], Volot O.I. [5], Krupyak T.P. [6], Malyaretsb L. [7], Melnik L.G. [8], Saliga S. Ya. [9], Tishchenko V.F. [10], Shpak Yu. N. [11], Yarovoy L.V. [12] and others. First of all, the issues of scientific substantiation of the methodological basis and development of specific methods of evaluation of these processes at different levels of government are considered.

Well-thought-out and balanced management provides an opportunity to lead the company to a leading position in the market, which is an essential condition for economic success. The traditional model of enterprise management today is impractical, as modern enterprises must operate in conditions of high uncertainty, instability and unpredictability of market processes, with the rapid development of informatization and digitalization, which requires finding a modern adaptive model of management. application of modern management methods and technologies.

Formulation of the goals of the article

The purpose of this article is to substantiate the methodological approach to assessing the effectiveness of the information management process through the evaluation of information procedures of certain areas of the enterprise with subsequent practical testing of this methodology.

Presenting main material

Inevitable changes and market transformations in the Ukrainian economy require constant development of management systems in order to adapt domestic enterprises to a dynamic and uncertain market environment. We also see the rapid development of the information society, which is manifested in new development and implementation of information and communication technologies in virtually all spheres of public life and the creation of publicly available information resources and IT technologies, increase the role and importance of information processes. The globalization of the economy and the corresponding expansion not only of material production, but also of the service sector, require significant volumes and effective exchange of information, which is highly dependent on the level of perfection and progressiveness of large data processing. This puts in the first place the quality of management information processes, which primarily determine the quality and efficiency of development and management decision-making processes, and, consequently, directly affect the effectiveness and efficiency of the enterprise as a whole.

Modern economic development and the formation of the post-industrial era requires innovative approaches to the development of certain branches of science and technology. Therefore, it is clear the transition of society to knowledge-intensive technologies, which is determined by the collection, aggregation and processing of large data sets generated in the study of economic activity of the enterprise and its environment. It should be noted that this process is impossible without high-quality and timely technological support with the use of effective information management processes and IT technologies, which forces the management of modern enterprises to actively use them, while increasing the requirements for computer equipment and skills. The actual, reliable, relevant information received in the course of realization of information process in management system, its intensive and correct use gives the chance of acceptance of the reasonable administrative decisions. However, deciding on the formation of information management processes in the enterprise, it is necessary to agree on the cost of this process for the owner and the corresponding effect that he will receive in the future [12].

One of the main problems in solving this problem is the lack of universal methods for evaluating information management processes and IT technologies, and, accordingly, generally accepted by scientists and practitioners system of evaluation indicators, which would assess the effectiveness and feasibility of information management processes and IT technologies in practice. activities of domestic enterprises. The results of theoretical research show that Ukrainian enterprises do not have a system for evaluating information processes at all, there is no practical quantitative criterion, which complicates the assessment of the effectiveness of information resources and the value of information processes in management.

Therefore, the well-known phrase of one of the founders of Hewlett Packard Bill Hewlett is relevant again: it is impossible to control what cannot be measured. Indeed, the need for specificity and measurability of all key aspects of modern enterprise, which also includes indicators of evaluation of information management processes and IT technologies, requires the introduction of a list of quantitative indicators that can be used to monitor and measure processes and to evaluate the effectiveness of the enterprise as a whole in order to develop sound strategies for its further operation. Thus, the study of existing indicators in the practice of enterprise evaluation of information processes and IT technologies is very relevant, but requires the formation of a system of indicators that would help managers evaluate information management processes and IT technologies, which will improve the management system as a whole. The information process of enterprise management can be considered as a complex system of interconnected and interdependent resources of production and management. Therefore, the process of its evaluation should include the evaluation of a set of indicators (indicators) that will most fully reflect the state of the enterprise (prospective or current) and will characterize the effectiveness and efficiency of its activities.

Indicators of financial sphere assessment include a comprehensive analysis of the sources of funds of the enterprise (liabilities) and areas of their use (assets). Performance indicators are one of the most important areas of assessing the effectiveness of the enterprise, as they show its ability to achieve its goals. Analyzing the indicators of the labor sphere, we can assess the state of human resources of the enterprise. But the indicators of the group of the effectiveness of the information process are quite well known, their calculation is carried out constantly at most domestic enterprises, which is the main advantage of using the proposed method. However, almost no one uses them to assess the information process and IT technologies in enterprise management and develop, based on this, further strategy of its activities. In our opinion, the indicators of the effectiveness of the information process of enterprise management should be formed into three groups: indicators of the financial sphere; indicators of the labor sphere; indicators of the production sphere.

The effectiveness of the information management process was evaluated using data for 2018-2020 of one of the Ukrainian industrial enterprises. The results of the evaluation of the production sphere are presented in Table 1. All indicators are calculated as coefficients, which makes them relatively comparable and allows not only to determine growth indices (baseline, the base year is 2018), but also to identify trends in the indicator and conduct dynamic forecasting. To predict changes in indicators, we define short-term periods (2021 and 2022), primarily because the available factual information includes only three research periods). Most economic processes are characterized by changes over time, so they can detect the presence or absence of a clear trend in the implementation of temporal or dynamic forecasts (factor X in the model is time). The results of forecasting changes in growth indices, as well as the estimated values of indicators for the company for 2021 and 2022 are presented in table 2. The statistical function GROWTH in the environment of Excel spreadsheets was chosen for forecasting (the choice of the exponential model is explained by the fact that the development of economic processes can very rarely be linear).

Based on the identified trend based on the study of actual and forecast values of baseline growth rates, it can be seen that all indicators are divided into five groups according to the dynamics of change: stabilization of values; unsustainable growth; sustainable growth; unstable decrease; sustainable growth.

Example, we will study the production sphere and, accordingly, the effectiveness of information processes in it (tables 1 and 2).

Table 1

Evaluation of the production sphere on the effectiveness of information processes at the enterprise

Indicator	Year			Growth indices by year		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Update rate	0,218	0,229	0,132	1,000	1,050	0,606
Disposal rate	0,008	0,006	0,006	1,000	0,750	0,750
Coefficient of suitability	0,725	0,731	0,710	1,000	1,008	0,979
Return on investment	4,828	4,324	4,207	1,000	0,895	0,871
Capital intensity	0,207	0,231	0,238	1,000	1,117	1,148
Capital armament	163,538	211,498	258,829	1,000	1,293	1,583
Technical equipment of labor	173,091	206,028	240,430	1,000	1,190	1,389
Profitability of production	0,751	0,526	0,403	1,000	0,701	0,537

All indicators of the production sphere, except for the disposal rate, are stimulants.

Among the problematic aspects identified in the forecast (Table 2), it is worth noting first of all the significant trend towards a decrease in the renewal rate and the current trend of decreasing return on investment. This indicates the need to update the information strategy in the context of the overall strategy of the enterprise to update the fixed assets of the enterprise, as well as insufficient growth of net income from sales of products, works and services. Summing up the study of the effectiveness of information processes, we can note the following: the greatest need is to update the information strategy on information processes of the financial sector; information processes in the labor and production spheres need to be partially improved.

Table 2

Forecasting of indicators of the production sphere on the efficiency of information processes at the enterprise

Indicator	Growth index forecast, year		Forecast value of the indicator		Trend
	2021	2022	2021	2022	
Update rate	0,521	0,405	0,114	0,088	↑ steady decline
Disposal rate	0,619	0,536	0,005	0,004	↓ steady decline
Coefficient of suitability	0,975	0,965	0,706	0,699	↓ stabilization
Return on investment	0,802	0,749	3,874	3,616	← steady decline
Capital intensity	1,246	1,335	0,258	0,277	↓ steady decline
Capital armament	2,010	2,528	328,630	413,433	↓ sustainable growth
Technical equipment of labor	1,642	1,936	284,301	335,070	↑ sustain
Profitability of production	0,388	0,284	0,291	0,214	↑ able growth steady decline

Conclusions from this study and prospects for further exploration in this direction

Thus, the proposed and tested method of evaluating the effectiveness of information through the effectiveness of certain areas of the enterprise allows to identify problems with the effectiveness of information procedures and identify areas of tactical change, as well as to address solutions to problems identified in developing information strategy. For the needs of further concretization, in addition to the main ones, other spheres of activity of the business entity can be singled out and evaluated - logistics, foreign economic, investment, etc.

References

1. Apatova N. Teoriya informacii ekonomiki : Monogr. / N. Apatova; Tavr. nac. un-t im. V.I.Vernadskogo. – Simf. : ChP Bondarenko, 2005. – 336 c.
2. Berezhnoi O. A. Informatsiino-analitychne zabezpechennia pryiniattia efektyvnykh upravlynskykh rishen / O. A. Berezhnoi // Aktualni problemy ekonomiky. – 2004. – № 9. – S. 26–30.
3. Bobrul H. I. Informatsiia ta informatsiini tekhnolohii v strateichnomu upravlinni poserednytskoiu orhanizatsiiei / H. I. Bobrul // Aktualni problemy ekonomiky. – 2006. – № 5. – S. 135–143.
4. Vashchenko L. O. Informatsiine zabezpechennia analizu finansovoho stanu pidpriemstv v suchasnykh umovakh / L.O. Vashchenko // Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky. – Kirovohrad: KNTU, 2008. – Vyp. 14. – S. 81–85.
5. Volot O. I. Analiz vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii na pidpriemstvakh kharchovoi promyslovosti rehionu / O. I. Volot // Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky, 2013. – Vyp. 24. – S. 333–339.
6. Krupiak T. P. Analiz informatsiinykh potreb pidpriemstva / T. P. Krupiak // Aktualni problemy ekonomiky. – 2008 – № 1 – S. 220–227.
7. Maliarets L. Vymiriuvannia oznak obektiv v ekonomitsi: metodolohiia ta praktyka / L. M. Maliarets // Nauk. vyd. – Kharkiv : Vyd. KhNEU, 2006 – 384 s.
8. Melnik L. G. Informatsionnaya ekonomika: [uchebn. posob.] / L. G. Melnik. – Sumy: ITD «Universitetska kniga», 2013. – 288 s.
9. Salyha S. Ya. Informatsiine zabezpechennia upravlynskykh rishen na pidpriemstvakh: monohrafiia / S. Ya. Salyha, V. V. Fatiukha. – Zaporizhzhia: HU ZIDMU, 2007. – 152 s.
10. Tyshchenko V.F. Intehralne otsiniuvannia rivnia rozvytku informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii yak strukturnoi komponenty ekonomiky znan / V.F. Tyshchenko // Aktualni problemy ekonomiky. – 2012. – № 11 (137). – S. 227–237.
11. Shpak Yu. N. Otsiniuvannia informatsiinoi diialnosti yak dodatkovoho dzherela finansuvannia pidpriemstv. Vzaiemodiia bankiv ta inshykh finansovykh ustanov z pidpriemstvamy: teoriia, metodyka i praktychna realnist. / Shpak Yu.N., Doroshkevych K.O. – Dnipro: Porohy. – 2018. – 345 s.
12. Yarovoi L. V. Teoretychni pidkhody do otsiniuvannia informatsiinykh resursiv / L.V. Yarovoi // Naukovi pratsi NUKhT. – 2015. – Tom 21, № 2. – S. 93–99.

УДК 330

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-5](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-5)

ТКАЧЕНКО І. С.

<https://orcid.org/0000-0002-0085-292X>e-mail: ivan.tkachenko@gmail.com

Хмельницький національний університет

ШАРКО В. В.

<https://orcid.org/0000-0001-5830-8911>e-mail: vorfahr@ukr.net

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЗАВГОРОДНЯ Т. П.

<https://orcid.org/0000-0001-7786-4649>e-mail: igumnovaolga@ukr.net

Хмельницький національний університет

ЕНТРОПІЙНА ОЦІНКА СИСТЕМНОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

У роботі розглянуто проблемні питання щодо інноваційного розвитку машинобудівних підприємств. Запропоновано алгоритм підвищення інноваційного потенціалу промислового підприємства. Авторами у роботі представлено варіант оцінки системності інноваційного розвитку машинобудівних підприємств. Систематизовано показники оцінки та підвищення рівня інноваційного розвитку промислових підприємств. Визначено інтегральний показник та показник системної ентропії.

Ключові слова: підприємство, галузь машинобудування, ентропія, інноваційний розвиток, інтегральний показник

IVAN TKACHENKO

Khmelnitskyi National University

VITALII SHARKO

Vinnytsia Institute of Trade and Economics SUTE

TATIANA ZAVHORODNIA

Khmelnitskyi National University

ENTROPIC EVALUATION OF INNOVATIVE SYSTEMS ENTERPRISE DEVELOPMENT

The model of the production complex always includes the object of management and the subject of management in the form of appropriate systems. The method of realization of relations between them depends on the level of development of industrial relations. At the present stage of development of machinery and technology to the method of implementation of these relations requires their integration into a single corporate governance system.

In recent years, several approaches have been used to identify the mechanisms underlying the development and operation of complex systems. Particularly useful results were obtained in their study by methods of random matrix theory, mono- and multifractal analysis, chaos theory with reconstruction of the system trajectory in phase space and determination of its parameters such as correlation dimension, spectrum of Lyapunov indicators, recurrent maps. However, the use of some of the methods requires the stationary nature of the studied data, requires long time series and a comprehensive calculation of several parameters. Another approach to considering the features of complex systems is to calculate the characteristics of entropy.

The paper considers problematic issues related to the innovative development of machine-building enterprises. An algorithm for increasing the innovation potential of an industrial enterprise is proposed. The authors present a variant of assessing the systemic nature of innovative development of machine-building enterprises. The indicators of evaluation and increase of the level of innovative development of industrial enterprises are systematized. The integral index and the system entropy index are determined.

Keywords : enterprise, mechanical engineering, entropy, innovative development, integrated indicator

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Машинобудування належить до провідних секторів промисловості України. Вітчизняні підприємства машинобудування забезпечують споживачів засобами транспорту, побутовими товарами (автомобілі, пральні машини, холодильники тощо), галузі економіки країни продукцією промислового призначення, зокрема верстати, обладнання, інструменти тощо. Однак, варто відзначити, рівень розвитку машинобудування значною мірою визначає загальний стан економіки країни. Через те, вітчизняні машинобудівні підприємства потребують удосконалення своєї діяльності через скорочення часових інтервалів і витрат у постачанні, виробництві та збуті. В умовах загострення конкурентної боротьби і необхідності своєчасно адаптуватися до складної економічної ситуації це можна здійснити за допомогою впровадження інновацій у маркетингову та логістичну діяльність підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням промислового інноваційного технологічного розвитку займалися вітчизняні науковці Геєць В.М., Гончар О.І., Горбулін В.П., Федулова Л.І., Ковальчук С.В., Орлов О.О., Собкевич О.В.,

Шевченко А.В., Сухоруков А.І., Белашов Є.В., Стеченко Д.М., Юхновський І.В., Кравчик Ю. В. тощо, проте питання в інноваційному розвитку машинобудування висвітлено не в повній мірі. В економічній літературі не має єдиної думки щодо трактування дефініції ентропії. В своїх наукових дослідженнях дану проблему розглядали такі вчені: Крянєв А.В., Матохін В.В., Кліманов С.Г., Дорошенко М.Є., Прігожин І., Кондепуді Д., Браверман Е.М., Левін М.І., Міропольський Д.У., Євстигнєєв В.Р., Каплунов В.А., Мамедов М.М., Галканов А.Г., Ісламутдінов В.Ф., Петерс Є.С., Вяткін В.Б., Молчанов В.І., Шеннон К., Яглом А.М., Яглом І.М., Прангшвілі І.В. Не зважаючи на достатню кількість вчених, які займаються даним питанням на сьогодні не існує загальноприйнятого визначення дефініції «ентропія» з економічної точки зору.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є надання ентропійної оцінки системності інноваційного розвитку машинобудівних підприємств, систематизація показників оцінки та підвищення рівня інноваційного розвитку промислових підприємств, визначення інтегрального показника та показника системної ентропії.

Виклад основного матеріалу

Машинобудування представляє собою одну з найважливіших стратегічних галузей промисловості, яка забезпечує випуск різноманітних машин й устаткування для багатьох галузей промисловості і кінцевого споживача [3]. Значна кількість промислових підприємств усвідомили, що логістика та маркетинг є реальним інструментом для підвищення ефективності бізнесу.

Ефективне господарювання машинобудівного підприємства неможливо уявити без застосування комплексної системи інструментів та методів маркетингу. Враховуючи специфіку та особливості діяльності вітчизняних підприємств машинобудівної промисловості, основним і найвагомішим інструментом можна відзначити створення веб-сайту, де в розширеному вигляді буде представлено продукцію та послуги підприємства (фото, відео матеріали), контакти, відгуки споживачів тощо. Проте, найголовнішою для покупця стане інформація про види продукції та її технічні характеристики [1].

Актуальність підвищення рівня інноваційного потенціалу полягає в обґрунтуванні величини показників, які є в його структурі, відображають можливості і загрози машинобудівного підприємства щодо розробки і впровадження інновацій. З огляду на це, наявність необхідних ресурсів, обґрунтування їх потреби для здійснення інноваційної діяльності виступають першочерговими чинниками формування інноваційного потенціалу, сприяють посиленню конкурентних позицій вітчизняних машинобудівних підприємств на ринку.

Основним завданням процесу підвищення інноваційного потенціалу є сприяння недопущення значних ризиків впровадження інновацій шляхом узагальнення необхідних інформаційних даних. Інноваційний потенціал на промисловому підприємстві визначає рівень результативності від проведення інноваційної діяльності та забезпечує отримання соціальної та економічної ефективності (рис. 1).

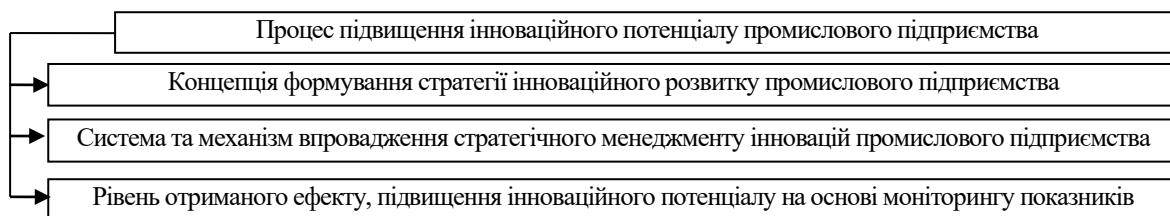

Рис. 1. Алгоритм підвищення інноваційного потенціалу промислового підприємства

Сучасне бачення процесів на промисловому підприємстві охоплює розуміння суті інноваційного потенціалу підприємства та його взаємозв'язку із іншими важливими елементами підприємницької діяльності, насамперед з інноваційною стратегією, інноваційними цілями та ресурсами.

Важливо також зазначити, що розвиток інноваційного потенціалу відбувається внаслідок реалізації розроблених і затверджених інноваційних програм і проєктів. У цьому контексті увага дослідників має бути сфокусована на процедурах моніторингу змін в інноваційних результатах, що можуть забезпечити генерацію необхідних управлінських рішень, спрямованих на ефективний розвиток інноваційних характеристик підприємства.

Інноваційний потенціал підприємства розглядаємо як сукупність інтегральних характеристик, які дають змогу використовувати інноваційні ресурси за допомогою інноваційних компетенцій та на основі інноваційних організаційних здатностей для досягнення цілей інноваційного розвитку. Тобто, інноваційний потенціал підприємства являє собою поєднання ресурсів (сукупність ресурсів, здатних забезпечувати результативність інноваційного процесу та їх використання для підвищення конкурентоспроможності), можливостей (здатності до залучення нових знань, механізми внутрішнього підприємництва, комерціалізації, формування інноваційних бізнес-моделей) та компетенцій (рівень кваліфікації, освіти, навичок, досвіду та мотивації працівників, що визначають їх здібності до генерування нових знань) в інноваційній діяльності (рис. 2).

Рис. 2. Складові інноваційного потенціалу промислового підприємства

При цьому частина функцій у сфері оперативного та стратегічного менеджменту інновацій на підприємстві, прийняття рішень щодо інноваційних проєктів, буде покладена на новий структурний підрозділ, якому будуть підконтрольні інші з метою раціоналізації інноваційних процесів. Функціональні обов'язки даної організаційної підструктури підприємства зображені на рис. 3.

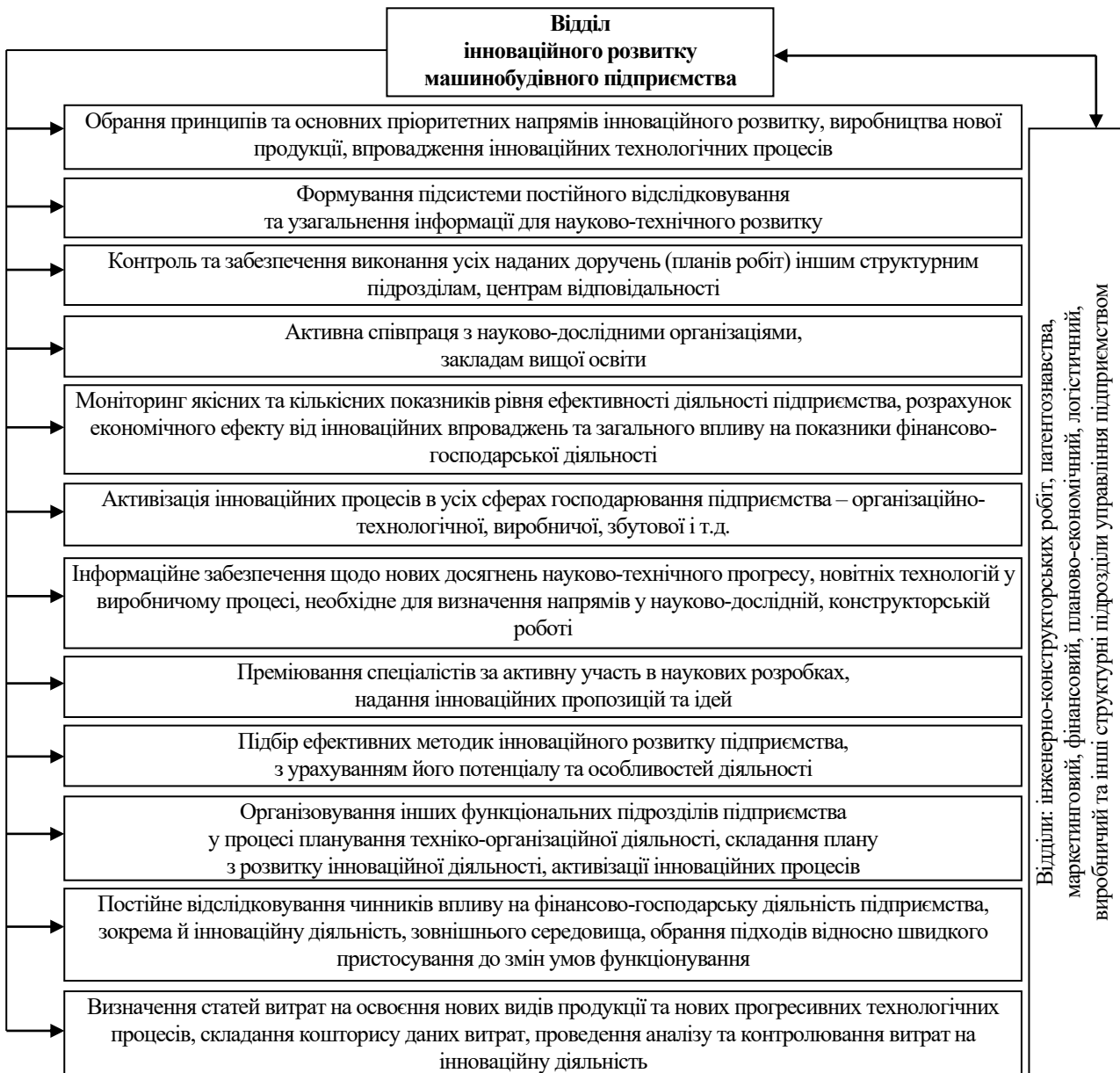

Рис. 3. Функції відділу інноваційного розвитку машинобудівного підприємства*

*удосконалено авторами на основі [7, с. 173].

Структурними змінами та оптимізацією процесів, зокрема й у підсистемі моніторингового забезпечення можна досягти високого результату від інноваційного управління, а саме зменшити кількість неефективних нововведень, сконцентрувати зусилля та наявні ресурси на пріоритетних напрямках інноваційного розвитку.

Варто виділити такі головні елементи підсистеми моніторингового забезпечення стратегічного управління інноваціями як маркетингове та логістичне забезпечення, їх технології, технічне та програмне забезпечення. Маркетингове та логістичне забезпечення є системою засобів та методів збирання, реєстрації, обробки, накопичення і доведення до користувача необхідних даних в системі організаційного управління на основі застосування засобів обчислювальної техніки [4].

Відповідно до встановлених функцій відділу інноваційного розвитку машинобудівного підприємства розробляються посадові інструкції та визначаються функціональні обов'язки персоналу даного відділу.

Так як у менеджменті промислового підприємства інноваційна діяльність є основою для розвитку, маркетингове та логістичне забезпечення мають у повній мірі забезпечити збирання та реєстрацію, опрацювання, узагальнення, розповсюдження інформації відносно інноваційних та інвестиційних процесів.

Механізм маркетингово-логістичного забезпечення у стратегічному управлінні інноваціями виконує такі функції: функція простежування за відбором і розробкою загальної системи інформаційних даних як внутрішніх, так і зовнішніх процесів; обчислювальна функція, що проявляється через опрацювання одержаних даних; функція, яка полягає у формуванні ряду документів шляхом виокремлення та узагальнення необхідних даних; комунікаційна функція, забезпечує доступність користувачів до інформації [8].

При оцінюванні отримуваної ефективності від впровадження інновацій управлінський персонал загалом використовує показники витрат і доходів та похідні від них коефіцієнти. Даний процес оцінювання ефективності варто сумістити із центрами відповідальності на підприємстві, з місцями отримання інформаційних джерел. Так як витрати, понесені на інноваційну діяльність, є основою отримання результату від неї та розвитку інноваційного підприємства, дані процеси варто розглядати в розрізі центрів виникнення витрат та центрів відповідальності.

Місцями формування інноваційних витрат на кожному етапі життєвого циклу інновації є структурні підрозділи підприємства, у яких ведеться планування, облік, аналіз, контроль для їх оцінювання та управління. Такі аналітичні об'єкти існують на рівні робочого місця, цеху чи окремого структурного підрозділу, що задіяні в інноваційній діяльності.

У сформованій моделі стратегічного управління інноваційною діяльністю центрами управління витратами є окремі підрозділи в організаційній структурі, із відповідальними за їх діяльність призначеними фахівцями, які контролюють інноваційні процеси відповідно до своїх повноважень. Аналогічні центри на підприємстві існують і по відношенню до управління доходами. В інноваційному менеджменті це об'єкти управління, які виокремлені у системі обліку інновацій, де уповноважений спеціаліст несе відповідальність за показники доходу. У центрах прибутку в системі стратегічного управління інноваційною діяльністю, відповідальні спеціалісти приймають рішення відносно використаних підрозділом ресурсів і величиною передбачуваного розміру доходу.

У розвитку інновацій на промисловому підприємстві важливе місце займає діяльність центрів інвестицій, де визначається рентабельність активів. У межах сформованої системи стратегічного менеджменту інновацій на машинобудівному підприємстві можна виокремити окремі центри інвестицій в інновації або центри інновацій. Відповідальні призначені спеціалісти вестимуть моніторинг показників інноваційної діяльності та окремих найважливіших показників ефективності діяльності підприємства. Така діяльність передбачатиме контроль за рівнем доходів, витрат, моніторинг застосовуваних в інноваційній, логістичній та маркетинговій діяльності, фінансових та інших ресурсів, визначення ступеня новизни інноваційних продуктів чи процесів. На відміну від центру інвестицій, центр інновацій відслідковуватиме та розраховуватиме фінансову ефективність впроваджуваного інноваційного проєкту та узагальнений показник інноваційності новації, що є свідченням забезпечення конкурентоздатних позицій на ринку.

Функціонування системи стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємств машинобудування стосується усіх площин його господарювання, через те, й інформаційне забезпечення повинно повністю відповідати обраним стратегіям. Для забезпечення необхідними інформаційними даними у процесі реалізації інноваційного проєкту можуть використовуватись різноманітні методики залежно від мети моніторингу та контролюючого суб'єкта:

- в період довершення терміну виконання проєкту – метод «0–100»;
- на етапі виконання близько половини проєкту – метод «50–50»;
- на сучасних машинобудівних підприємствах має бути організований оперативний моніторинг інноваційної діяльності, періодичність здійснення якого визначає керівництво [5].

Відповідальні спеціалісти, вище керівництво, для отримання необхідних даних про хід інноваційного процесу, застосовують методи від «0–100» та «50–50». На базі зібраних інформаційних даних проводиться аналіз з метою виявлення можливих відхилень від запланованих показників, формування сценарію розвитку подій, а також прийняття управлінських рішень щодо подальшої інноваційної діяльності. Під час такого моніторингу можуть бути виявлені такі несприятливі чинники як невідповідність кваліфікаційного рівня працюючих, технічного забезпечення та фінансові, ресурсні, організаційні проблеми тощо.

Методичне забезпечення для моніторингу інноваційної діяльності підприємств машинобудування, що ґрунтується на системі базових показників, наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Показники оцінки та підвищення рівня інноваційного розвитку машинобудівних підприємств для здійснення моніторингу*

Метод розрахунку 1	Формула 2
1. Коефіцієнт виконання інноваційних прогнозів стратегічного характеру «↑» Характеризує рівень виконання прогнозів щодо обсягу ринку майбутньої новинки ($O_{факт.р.}$ – фактичний обсяг реалізації інноваційної продукції, тис. грн.; $O_{план.р.}$ – плановий обсяг реалізації інноваційної продукції, тис. грн.)	$K_{прогн.} = \frac{O_{факт.р.}}{O_{план.р.}}$
2. Коефіцієнт конкурентоспроможності виробів «↑» Характеризує рівень конкурентоздатності ($O_{мп}$ – обсяг товарної продукції, тис. грн.; $O_{пскл}$ – обсяг продукції, що понаднормово знаходиться на складах тис. грн.)	$K_{кв} = \frac{O_{мп} - O_{пскл}}{O_{мп}}$
3. Коефіцієнт фондомісткості інноваційної діяльності «↑» Визначає вартість затрачених основних засобів у обсязі вироблених інновацій ($B_{оз}$ – вартість основних засобів, тис. грн.; $O_{вин}$ – обсяг виробництва інноваційної продукції, тис. грн.)	$K_{фід} = \frac{B_{оз}}{O_{вин}}$
4. Коефіцієнт інноваційності виробів підприємства «↑» Частка інноваційних виробів у загальному обсязі виготовленої продукції ($O_{вин}$ – обсяг виробництва інноваційної продукції, тис. грн.; $З_{ов}$ – загальний обсяг виробництва продукції, тис. грн.)	$K_{ієн} = \frac{O_{вин}}{З_{ов}}$
5. Коефіцієнт прибутковості інноваційної діяльності «↑» Характеризує рівень результативності інноваційної діяльності ($O_{нід}$ – обсяг прибутку внаслідок інноваційної діяльності, тис. грн.; $O_{зн}$ – обсяг загального прибутку підприємства, тис. грн.)	$K_{нід} = \frac{O_{нід}}{O_{зн}}$
6. Коефіцієнт наукомісткості виробництва «↑» Визначає частку витрат у загальному обсязі витрат підприємства ($O_{вум.ін}$ – обсяг витрат на інноваційну продукцію, тис. грн.; $O_{зв}$ – загальний обсяг витрат підприємства, тис. грн.)	$K_{нв} = \frac{O_{вум.ін}}{O_{зв}}$
7. Коефіцієнт використання власних розробок «↑» Характеризує науковий та інформаційний рівень забезпеченості підприємства за рахунок власних ідей ($BP_{в}$ – впроваджені власні розробки, тис. грн.; $BP_{заг}$ – загальна кількість власних розробок, тис. грн.)	$K_{ввр} = \frac{BP_{в}}{BP_{заг}}$
8. Коефіцієнт співвідношення власних і придбаних розробок «↑» Відображає частку власних розробок у загальній кількості придбаних ($B_{вр}$ – вартість власних розробок, тис. грн.; $B_{пр}$ – вартість придбаних розробок, тис. грн.)	$K_{вр:пр} = \frac{B_{вр}}{B_{пр}}$
9. Коефіцієнт оновлення технологій «↑» Визначає рівень оновлення технологічних процесів на підприємстві (B_{mn} – вартість впроваджених підприємством нових технологічних процесів, тис. грн.; $B_{заг.мн}$ – загальна вартість технологічних процесів, тис. грн.)	$K_{ом} = \frac{B_{mn}}{B_{заг.мн}}$
10. Коефіцієнт результативності інноваційних витрат «↑» Визначає міру отриманого результату з понесених витратах на інноваційну діяльність ($O_{заг.ін}$ – обсяг загальної інноваційної продукції, тис. грн.; $O_{заг.ві}$ – величина загальних витрат на інновації, тис. грн.)	$K_{piv} = \frac{O_{заг.ін}}{O_{заг.ві}}$
11. Коефіцієнт забезпеченості інтелектуальною власністю «↑» Визначає рівень (достатність) підприємства у інтелектуальній власності ($B_{ів}$ – вартість інтелектуальної власності (нематеріальні активи), тис. грн.; $B_{ін.на}$ – вартість інших необоротних активів, тис. грн.)	$K_{зів} = \frac{B_{ів}}{B_{ін.на}}$
12. Коефіцієнт науково-технічного забезпечення «↑» Частка наукових працівників у загальній чисельності спеціалістів ($Ч_{і.т.мп}$ – чисельність інженерно-технічних і наукових працівників, осіб; $Ч_{заг.п}$ – загальна чисельність працюючих, осіб)	$K_{нтз} = \frac{Ч_{і.т.мп}}{Ч_{заг.п}}$
13. Коефіцієнт рентабельності продажу інноваційної продукції «↑» Характеризує ступінь прибутковості діяльності підприємства на ринку, привабливість встановлених цін ($\Pi_{пр}$ – прибуток від реалізації інноваційної продукції, тис. грн.; $O_{пр}$ – обсяг продажу всієї продукції, тис. грн.)	$K_{pnin} = \frac{\Pi_{пр}}{O_{пр}}$

1	2
14. Коефіцієнт затовареності готовою інноваційною продукцією «↑» Характеризує ступінь затовареності готовою продукцією. Зростання показника свідчить про зниження попиту (O_{nin} – обсяг нереалізованої інноваційної продукції, тис. грн.; O_n – обсяг продажу, тис. грн.)	$K_{z\text{in.}} = \frac{O_{nin}}{O_n}$
15. Коефіцієнт завантаження виробничих потужностей інноваційною продукцією «↑» Характеризує ефективність роботи відділу логістики та збуту, визначає ділову активність підприємства (O_{in} – обсяг випуску інноваційної продукції, тис. грн.; B_{en} – виробнича потужність, тис. грн.)	$K_{z\text{en.in.}} = \frac{O_{in.}}{B_{en.}}$
16. Коефіцієнт освоєності ринку «↑» Характеризує місце підприємства на ринку та динаміку його позицій ($O_{\text{prod.in.n.}}$ – обсяг продажу інноваційної продукції, тис. грн.; $O_{o.v.}$ – обсяг виробництва продукції, тис. грн.)	$K_{ocv.p.} = \frac{O_{\text{prod.in.n.}}}{O_{o.v.}}$
17. Коефіцієнт рентабельності маркетингових інвестицій «↑» Відображає реальний маркетинговий вплив реалізованих заходів на споживача ($BP_{inv.m.}$ – валовий прибуток інвестицій в маркетинг, тис. грн.; $I_{inv.m.}$ – інвестиції в маркетинг, тис. грн.)	$K_{pim.} = \frac{BP_{inv.m.}}{I_{inv.m.}}$
18. Коефіцієнт рентабельності логістичних інвестицій «↓» Відображає реальний логістичний вплив реалізованих заходів на збут продукції (L_v – логістичні витрати, тис. грн.; Z_n – загальні витрати на реалізацію, збут продукції, тис. грн.)	$K_{pli.} = \frac{L_v}{Z_n}$
19. Коефіцієнт оновлення основних засобів «↓» Оцінка модернізації основних фондів (Z_{oz} – знос основних засобів, тис. грн.; B_{oz} – вартість основних засобів, тис. грн.)	$K_{ooz} = \frac{Z_{oz}}{B_{oz}}$
20. Коефіцієнт використання придбаних розробок «↓» Характеризує науковий та інформаційний рівень забезпеченості підприємства шляхом придбання ідей (PP_v – вартість впроваджених придбаних розробок, тис. грн.; $PP_{zag.}$ – загальна вартість придбаних розробок, тис. грн.)	$K_{vnp} = \frac{PP_v}{PP_{zag.}}$
21. Коефіцієнт ефективності реклами та засобів стимулювання збуту «↓» Показує економічну ефективність реклами та засобів стимулювання збуту ($B_{ep.zcz}$ – витрати на рекламу та засоби стимулювання збуту, тис. грн.; $P_{realiz.}$ – приріст прибутку від реалізації, тис. грн.)	$K_{ep.zcz} = \frac{B_{ep.zcz}}{P_{realiz.}}$

*сформовано автором на основі [2].

Примітка: «+» підвищують рівень інноваційного розвитку машинобудівного підприємства;

«-» знижують рівень інноваційного розвитку машинобудівного підприємства. 21 – загальна кількість коефіцієнтів впливу на рівень інноваційного розвитку машинобудівного підприємства

Зауважимо, що в табл. 1. є коефіцієнти, які прямують до одиниці і підвищують рівень інноваційного розвитку, але є і коефіцієнти, які прямують до одиниці при цьому знижують рівень інноваційного розвитку машинобудівних підприємств, що є неприйнятним, то формула розрахунку інтегрального показника враховує ці особливості табл. 2.

Дослідження наукових праць присвячених ентропії не дає повного та обґрунтованого представлення поняття ентропії для економічних систем. Ефективна діяльність підприємства не можлива без якісного та злагодженого процесу управління господарської діяльності підприємства.

Таблиця 2

Особливості розрахунку інтегрального показника

i	$ K_i $	$\hat{K}_i = \frac{K_i}{\sum_i^{21} K_i}$	$\log \hat{K}_i$	$\hat{K}_i \cdot \log \hat{K}_i$
1				
...				
21				
\sum_i^{21}	$\sum_i^{21} K_i $	$\sum_i^{21} \hat{K}_i$		$\sum_i^{21} \hat{K}_i \cdot \log \hat{K}_i$

$|K_i|$ – абсолютне значення коефіцієнта, тобто знак не враховується,

\hat{K}_i – середньозважене значення відповідного коефіцієнта.

В управлінні розвитком економічної системи поняття ентропії відноситься до характеристик збору, передачі і обробки інформації. Ентропія представляє собою міру неорганізованості і невизначеності стану регульованого об'єкту. Чим більше ентропія, тим вище невизначеність і непередбачуваність поведінки виробничого об'єкту.

Ентропія як міра невизначеності з плином часу перестала бути виключно термодинамічним показником. Шеннон та Вінер [9] обґрунтували поняття інформаційної ентропії як міри невизначеності джерела інформації.

Знайдемо за формулою К. Шеннона, значення показника системної ентропії (формула 1):

$$H_s = \frac{1}{\log S} \sum_i \hat{K}_i \cdot \log \hat{K}_i \quad (1)$$

де s – загальна кількість коефіцієнтів впливу на рівень інноваційного розвитку машинобудівного підприємства $s = 21$.

Оцінку рівня показника невизначеності за фактичним значенням H_s на основі співвідношення (формула 2):

$$S + 1 = \frac{\lg(1 - H_s)}{\lg H_s} \quad (2)$$

Визначаємо відповідність фактичного значення H_s теоретичному рівню, виходячи з таких порівнянь отриманих співвідношень:

а) якщо фактичне значення показника H_s відповідає значенню рівня $(s+1)$, яке близьке до цілого, то це означає, що оцінюваний показник відповідає значенню системної гармонійності, тобто це є найкращий рівень розвитку підприємства);

б) якщо ж значення $(s+1)$ близьке до такого, що відповідає середині одиниці, тобто 0.5, то в цьому випадку оцінка інноваційного розвитку наближається до дисгармонійності і потребує перегляду загальної політики та пошуку резерву;

в) якщо трапляються два такі випадки, що значення $(s+1)$ наближене до 0.25 або 0.75 після цілої частини, то в такому випадку оцінка інноваційного розвитку наближена до рівня прийнятності, тобто є ризик схильності як гармонійності, так і дисгармонійності, при цьому подальша доля інноваційного розвитку залежить від того, яке рішення прийме комісія з урахуванням окремих складових інноваційного розвитку машинобудівного підприємства.

Крім запропонованого моніторингу показників інноваційної діяльності промислового підприємства та показника системної ентропії, існує ще цілий ряд критеріїв та показників, які можна розглядати як окремо від показників прибутку та частки ринку, так і як їх складові елементи, що характеризують ефективність діяльності промислового підприємства. Показники ефективності стратегії інноваційного розвитку підприємства наведені в таблиці 3.

Інформація є своєрідним важелем, завдяки якому суб'єкт, в процесі управління діє на об'єкт, а її достатність, своєчасність, достовірність є беззаперечною умовою ведення ефективного інноваційного менеджменту. Як вважає Завальнюк В. [6], завданням управлінського персоналу, відповідно до обраних стратегічних орієнтирів, є: підготувати порядок збору необхідних інформаційних даних, їх використання та систематизацію, виокремлення за пріоритетністю; забезпечити менеджерів від отримання даних із сумнівних джерел та безпосередньо їх застосування; означити різновидність потрібного інформаційного забезпечення; впровадити умови за яких кожен відповідальний спеціаліст матиме змогу скористатися потрібними даними в ході прийняття та реалізації інноваційних проєктів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, у роботі показано, що без моніторингу та забезпечення власного інформаційного простору унеможливується функціонування будь-якого підприємства. А від рівня ефективності діяльності підсистеми інформаційного, логістичного та моніторингового забезпечення залежить як пришвидшення отримання стратегічних цілей у інноваційній діяльності, так і у цілому рівень отримуваних результатів від фінансово-господарських та інноваційних процесів підприємства.

Розробка підсистеми інформаційно-моніторингового забезпечення машинобудівного підприємства, особливо в інноваційній діяльності, є досить складним процесом, а функціонування розробленої підсистеми

потребує постійного удосконалення, з урахуванням розвитку інформаційних новітніх технологій та економічних процесів. Завданням підсистеми моніторингового забезпечення стратегічного управління інноваційним розвитком є контролювання технічних параметрів інноваційних проєктів, оцінювання узгодженості фактично отриманих результатів із запланованими. Даній діяльності передую визначення цілей, стратегій, характеристик інноваційного продукту та достатнє інформаційне забезпечення етапів розробки та впровадження інновації. Відносно окремого інноваційного проєкту, моніторинг полягає у прослідковуванні його виконання, рівня витрачання ресурсів, виявлення відхилень та визначенні рівня одержання запланованого ефекту від інновацій.

Таблиця 3

Показники підвищення рівня інноваційного розвитку промислового підприємства*

Елемент підсистеми	Показник ефективності
Показники ефективності використання маркетингових та логістичних інструментів	Індекс споживчої задоволеності, коефіцієнт довіри споживача до товару, комплексний показник лояльності покупців, економічний ефект від програм лояльності, коефіцієнт оптимальності логістичних потоків
Показники ефективності маркетингової та логістичної взаємодії з контрагентами	Рентабельність взаємодії з контрагентами, коефіцієнти: зміни кількості контрагентів, кількості укладених договорів, кооперування партнерів, зміни обсягу поставки; питома вага кількості невиконаних угод у загальній кількості укладених угод
Показники ефективності маркетингово-логістичної взаємодії з постачальниками	Питома вага витрат на закупку матеріальних ресурсів у виручці від реалізації, закупок з відстрочкою платежу в загальному обсязі закупок, якісних матеріальних ресурсів у загальному обсязі їх поставок, витрат на закупівлю матеріальних ресурсів через стратегічні зв'язки, комплексний показник виконання зобов'язань з поставок матеріальних ресурсів
Показники ефективності маркетингово-логістичної взаємодії з посередниками	Кількість постійних покупців, рівень утримання споживача: якості обслуговування: рівень сервісної підтримки, компетентності персоналу; результативності мерчандайзингу: коефіцієнт покупки, кількість товарів у «споживчій корзині», середній розмір покупки, частка збільшення розміру покупки
Показники ефективності маркетингово-логістичної взаємодії зі споживачами	Валовий товарообіг, індекс ефективності підприємства, середній темп зміни обсягу реалізації товарів, рентабельність взаємодії зі споживачем
Показники ефективності позиціонування на ринку	Рівень залучення клієнтів, утримання клієнтів, коефіцієнт динаміки споживачів, приросту вартості покупців: прибуток у розрахунок на одного покупця; обсяг повторних покупок; процент повторних покупок; коефіцієнт участі нових покупців у прибутковості підприємства
Показники ефективності діяльності підрозділів з інновацій підприємства	Обсяг реалізації і споживання продукції загалом і за асортиментними групами, собівартість продажу продукції, рентабельність продажу продукції, чистий дохід на одиницю продукції
Показники ефективності виробництва інноваційної продукції	Обсяг виробництва продукції загалом і за асортиментними групами, собівартість виробництва продукції, рентабельність виробництва продукції, розмір виробничих потужностей, коефіцієнт завантаженості виробничих потужностей, затрати праці на одиницю продукції; коефіцієнти якості продукції, автоматизації виробничих процесів, виробничої гнучкості, кооперування підрозділів, спеціалізації підрозділу
Показники ефективності інноваційного розвитку виробництва продукції	Зміна чисельності робітників на ділянках впровадження нових технічних засобів, річна економія на витратах виробництва, зміна прибутку у результаті розвитку виробництва, зміна продуктивності праці у розвитку виробництва, економія витрат у результаті розвитку виробництва

*сформовано автором на основі [2].

При застосовуванні статистичних інформаційних даних для моніторингу інноваційних процесів у менеджерів підприємства можуть з'явитися деякі проблеми, а саме початкова інформація може бути недостовірною, деякі дані мають якісний характер, їх не можна кількісно виміряти; при прийнятті рішень статистичні дані можуть бути відсутніми, чи їх одержання вимагає затрат часу та інших витрат; є декілька можливих шляхів вирішення поставленої проблеми і необхідність вибору одного з них; стохастичний (імовірнісний) характер стану інноваційної діяльності; складність і новизна проблем, що є предметом моніторингу [7].

Одні із фундаментальних завдань продуктивного стратегічного менеджменту є встановлення взаємозв'язків та взаємоузгодження між процесами ухвалення рішень та організаційними підрозділами. Рівень інформаційного забезпечення позначається на доцільності прийнятих інноваційних рішень, їх актуальності та обґрунтованості. Якщо отримання та узагальнення необхідної внутрішньої інформації для управлінського персоналу не є проблематичним, то деякі зовнішні інформаційні джерела можуть характеризуватися вкрай складною доступністю. Не завжди підприємство має достатнє інформування про тенденції розвитку науки й техніки, ринку збуту, споживчий попит, що не дає можливості в повній мірі прогнозувати стратегічне управління інноваціями. Водночас і якщо підприємство має достатнє інформаційне забезпечення це не завжди є підставою для успіху.

Подальші розробки у такому напрямі будуть спрямовані на удосконалення процесу структурування показників оцінки інноваційного розвитку машинобудівних підприємств та обґрунтування кількості показників у моделі, що застосовується, за допомогою апарату нечіткої логіки.

Література

1. Ковальчук С.В., Орлов О.О., Гончар О.І., Рясних Є.Г. Актуальні питання комплексного оцінювання інноваційної діяльності промислових підприємств : монографія / С.В. Ковальчук, О.О. Орлов, О.І. Гончар, Є.Г. Рясних. – Хмельницький: ХНУ, 2017. – 552 с.
2. Короткий Ю. В. Машинобудівна промисловість України: здобутки та перспективи / Ю. В. Короткий // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 11. – С. 117–120.
3. Кравченко К. А. Методологические основы процессно-структурного подхода к проектированию и развитию высокоэффективных систем управления крупными промышленными фирмами : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / Кравченко К. А. – М., 2006. – 418 с.
4. Кравчик Ю. В. Планування зовнішньоекономічної діяльності як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства на світовому ринку. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. 2021. №4. С. 78-83.
5. Підкамінний І. М. Системні фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства [Електронний ресурс] / І. М. Підкамінний, В. С. Ціпурида // Ефективна економіка. – 2011. – № 3. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=480>
6. Постова В. В. Формування системи стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємств машинобудування : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.04 / Постова В. В. – Харків, 2017. – 20 с.
7. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток промисловості України: тенденції та закономірності / Л. І. Федулова // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 3 (69). – С. 82–97.
8. Шарко В. В. Алгоритм управління інноваційним розвитком виробничих систем / В. В. Шарко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2019. – № 4. – С. 253–258.
9. Шеннон, К. Работы по теории информации и кибернетике / К. Шеннон. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1963. – 830 с.

References

1. Kovalchuk S.V., Orlov O.O., Honchar O.I., Riasnykh Ye.H. Aktualni pytannia kompleksnoho otsiniuvannia innovatsiinoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv : monohrafiia / S.V. Kovalchuk, O.O. Orlov, O.I. Honchar, Ye.H. Riasnykh. – Khmelnytskyi: KhNU, 2017. – 552 s.
2. Korotkyi Yu. V. Mashynobudivna promyslovist Ukrainy: zdobutky ta perspektyvy / Yu. V. Korotkyi // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. – 2015. – № 11. – S. 117–120.
3. Kravchenko K. A. Metodolohicheskye osnovy protsessno-strukturnoho podkhoda k proektyrovaniyu y razvytyiu vysokoeffektyvnykh system upravleniya krupnymy promyshlennymy fyrmamy : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.05 / Kravchenko K. A. – M., 2006. – 418 s.
4. Kravchik Yu. V. Planuvannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva na svitovomu rynku. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences. – 2021. №4. S. 78-83.
5. Pidkaminnyi I. M. Systemni faktory vplyvu na innovatsiinyi rozvytok pidpriemstva [Elektronnyi resurs] / I. M. Pidkaminnyi, V. S. Tsipurynda // Efektyvna ekonomika. – 2011. – № 3. – Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=480>
6. Postova V. V. Formuvannia systemy stratehichnoho upravlinnia innovatsiinoi diialnistiu pidpriemstv mashynobuduvannia : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / Postova V. V. – Kharkiv, 2017. – 20 s.
7. Fedulova L. I. Innovatsiinyi rozvytok promyslovosti Ukrainy: tendentsii ta zakonimosti / L. I. Fedulova // Aktualni problemy ekonomiky. – 2007. – № 3 (69). – S. 82–97
8. Sharko V. V. Alhorytm upravlinnia innovatsiynym rozvytkom vyrobnychych system / V. V. Sharko // Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences. – 2019. – № 4. – S. 253–258.
9. Shennon, K. (1963), "The work on information theory and cybernetics" ["Raboty po teorii informacii i kibernetike"], Izdatelstvo innostrannoy literatury, Moscow, 830 p.

УДК 353.103

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-6](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-6)

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ Д. М.

<https://orcid.org/0000-0002-4949-078X>e-mail: vasylkivskyid@khmnu.edu.ua

ШЕВЧЕНКО Д. В.

<https://orcid.org/0000-0001-9087-1640>e-mail: flamingo2071@gmail.com

Хмельницький національний університет

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ І ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

У дослідженні розкрито актуальність проблеми визначення стратегічних пріоритетів та векторів якісного формування та ефективного використання людського капіталу держави. Узагальнено роль та напрями підвищення ефективності використання людського капіталу задля зміцнення конкурентоспроможності та забезпечення економічного зростання держави. Визначено заходи, які сприяють покращенню місця людського капіталу в системі конкурентоспроможності та забезпеченню економічного зростання, за напрямками: кадровий, інноваційний, організаційний, фінансовий, соціальний, маркетинговий, технологічний, інноваційний. Ідентифіковано стратегічні пріоритети державної політики формування та ефективного використання людського капіталу в контексті забезпечення економічного зростання в Україні, які стосуються підвищення якості системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів; удосконалення планування витрат на інтелектуалізацію та розвитку науково-дослідної сфери; покращення ресурсної забезпеченості науково-дослідної та інноваційної діяльності; розвитку підприємницької активності у науково-дослідній сфері, а також високотехнологічних стартапів; підвищення ефективності функціонування елементів інфраструктури наукової та інноваційної діяльності; зростання витрат та інвестицій на інтелектуалізацію комерційної господарської діяльності. Визначено шість технологічних етапів державної політики якісного формування людського капіталу в контексті забезпечення економічного зростання в Україні: аналіз та ідентифікація ризиків і загроз людському капіталу; розробка методики; апробація методики; визначення сценаріїв відновлення людського капіталу України; планування та інституціалізація державної політики; удосконалення державної політики збереження та розвитку людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал; чинники формування і використання; державна соціально-гуманітарна політика; стратегічні орієнтири; економічне зростання.

DMYTRO VASYLKIVSKYI, DMYTRO SHEVCHENKO

Khmelnytskyi National University

PRIORITIES OF STATE POLICY FOR FORMATION AND EFFECTIVE USE OF HUMAN CAPITAL AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH

The purpose of the study is to substantiate the priorities of state policy of formation and effective use of human capital as a factor in economic growth of Ukraine.

The urgency of the problem of determining strategic priorities and vectors of qualitative formation and effective use of human capital of the state is revealed.

The role and directions of increasing the efficiency of human capital use in order to strengthen competitiveness and ensure economic growth of the state are generalized. Measures have been identified that contribute to improving the place of human capital in the system of competitiveness and economic growth, in the areas of: personnel, innovation, organizational, financial, social, marketing, technological innovation. The strategic priorities of the state policy of formation and effective use of human capital in the context of ensuring economic growth in Ukraine are identified, concerning improving the quality of the system of professional training and advanced training of personnel; improving the planning of costs for intellectualization and development of research; improving the resource security of research and innovation activities; development of entrepreneurial activity in the research sphere, as well as high-tech startups; improving the efficiency of the infrastructure elements of scientific and innovative activities; increasing costs and investment in the intellectualization of commercial economic activity.

The applied significance of the research results is that six technological stages of the state policy of quality formation of human capital in the context of economic growth in Ukraine are identified: analysis and identification of risks and threats to human capital; development of methodology; approbation of the method; identification of scenarios for the recovery of human capital in Ukraine; planning and institutionalization of public policy; improving the state policy of preservation and development of human capital.

The scientific novelty of the research results is that the methodological approach to the planning of the state policy of ensuring the economic growth of the state and the means of formation and effective use of human capital have been improved.

Keywords: human capital; factors of formation and use; state social and humanitarian policy; strategic landmarks; economic growth.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Відомо, що людський капітал є категорією, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їх власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки

цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу. У спрощеному вигляді це характеристики інтелекту, здоров'я, знання, якісної і продуктивної праці, якості життя країни. Для України на нинішньому етапі її розвитку проблематика формування ефективної державної політики покращення людського капіталу суттєвого загострилася. На це маємо не тільки якісні, але й конкретні числові аргументи. Так, на 2022 р. у рейтингу людського капіталу Україна обіймала 50 місце, поступаючись, до прикладу, таким країнам, як В'єтнам, Бахрейн, Мальта, Казахстан та ін. До цього призвели низькі значення таких індикаторів цього рейтингу, як нижче середнього рівень доходу населення, невисока тривалість життя, ін.

Для України характерними залишаються й проблеми відтворення населення, функціонування соціальної та міграційної сфери, розвитку ринку праці, високого рівня безробіття, посилення розшарування населення за рівнем доходів, неконтрольованої міграції. Залишаються соціально-економічні ризики прямої (зростання кількості розлучень, дитячої смертності тощо) та опосередкованої (зниження життєвого рівня, зростання злочинності тощо) дії. У результаті недостатності рівня забезпечення мінімально необхідної потреби населення у соціальній підтримці, неналежного фінансування соціальної сфери відбувається сповільнення темпів відтворення матеріально-технічної бази, що призводить до деструктивних змін у системі формування людського капіталу України. Система освіти та охорони здоров'я вирізняється недосконалістю використання бюджетних механізмів реалізації соціальної підтримки населення та недостатністю дієвості системи надання соціальних гарантій. Ринок праці залишається деформованим і нездатним забезпечити баланс попиту та пропозиції робочої сили. Недосконалим є й соціально-економічний механізм регулювання ринку праці, що виявляється у порушенні ринкових регуляторів зайнятості, високому рівні прихованого безробіття, низькій продуктивності праці, малоефективній соціальній політиці держави щодо підтримки зайнятості. Існування ризиків високої заборгованості з виплат заробітної плати, незбалансованості ринку праці, розривів у співвідношенні рівня оплати праці та мінімальних соціальних гарантій населенню призводить до значної міграції робочої сили, яка, у свою чергу, негативно впливає на ринок праці й посилює загрози національній безпеці загалом та інтелектуальній компоненті людського капіталу зокрема.

Ці та інші обставини актуалізують потребу в обґрунтуванні пріоритетів, підборі адекватних для них інструментів та засобів, а надалі – реалізації державної політики покращення системи формування і використання людського капіталу держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-методичні засади формування й використання, структурні характеристики, різномірні аспекти та роль людського капіталу в економічній і соціальній системах держави, регіонів, його взаємозв'язки та взаємовідношення з-поміж понять людського потенціалу, ресурсного потенціалу, людського капіталу тощо досліджуються у публікаціях таких науковців, як Л. Артеменко [1, с. 22–31], Н. Верхоглядова [5, с. 81–83], О. Грішнова [6, с. 12–18] та інші.

Ціла низка наукових праць присвячена безпосередньо формуванню людського потенціалу, причому головно такому чиннику, як інвестиції в людський капітал нації. Йдеться на загал про праці Н. Бенька [2, с. 96–104], Г. Беккера [11, с. 9–49], С. Семіва, Я. Березівського, І. Бараняка, О. Мульської, У. Іванюк [13, с. 160–181] та інших дослідників.

Питаннями дослідження теоретико-методичних положень, а також прикладних аспектів підбору й реалізації механізмів, інструментів та засобів державної політики нарощування та раціонального, ефективного використання людського капіталу країни комплексно займаються І. Лапгіна [9, с. 170–310], Л. Шевчук [10, с. 8–14], М. Куницька-Іляш [12, с. 50–58].

Достатньо розлогі як аргументи, так і тактичні засоби розвитку людського капіталу України стосуються конкретних заходів, що мають реалізуватися на рівні суб'єктів господарювання, домогосподарств, окремих індивідів. Йдеться про становлення й розширення інтелектуально-кадрового забезпечення підприємств, соціально відповідальну поведінку суб'єктів господарювання, відтворення трудового потенціалу корпоративних структур і систем, інвестування коштів заробітчан в освіту й розвиток, самозайнятність, підприємницьку діяльність, програми саморозвитку й відтворення осіб, їх фрілансерство і т. п. Ці та інші аспекти вже зараз є предметом наукових дискурсів у дослідженнях Т. Васильціва, О. Рудковського [3, с. 4–8], І. Слуцької [4, с. 198–203], Я. Качмарика, Р. Лупака [7, с. 105–110], Ю. Кравчика, В. Поліщука [8, с. 154–157].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Однак, динамізм ситуації, в якій функціонує й економіка України, внутрішніх процесів (соціальна інфраструктура, якість життя, проблеми соціальної сфери, стан розвитку економіки і ресурсні можливості підприємств та домогосподарств), а також зовнішнього глобального середовища (COVID-19, війни, міграційні процеси, фінансово-економічні кризи, екологічні шоки тощо), наслідки якого супроводжуються глибокими соціальними протиріччями і загостренням масштабних соціальних проблем, що негативно позначається на інтелектуальній компоненті національної безпеки України, обумовлює потребу в

постійному коригуванні державної політики формування й використання людського капіталу держави. За такої ситуації актуалізується роль держави у мінімізації ризиків та управлінні соціальним відновленням на базі ефективної соціальної політики, стратегічного розвитку соціальної сфери, дотримання балансу та захищеності інтересів людини і суспільства. Слід констатувати недостатню розробленість окресленої проблеми та відсутність науково-методичного забезпечення державної політики зміцнення людського капіталу України. У зв'язку з цим обґрунтування пріоритетів державної політики в цій сфері має не аби яке значення. Адже на їх основі буде вибудовано весь комплекс засобів і заходів гарантування інтелектуальної безпеки держави та безпеки людини як ключових умов соціально-економічного розвитку України на засадах системного підходу.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є обґрунтування пріоритетів державної політики формування і ефективного використання людського капіталу як чинника економічного зростання України.

Виклад основного матеріалу

Потрібно розуміти, що генеральна мета державної політики формування й використання людського капіталу, фактично, має дві складові. З одного боку, це забезпечення гідної якості життя населення, однак, з іншого, – нарощення інтелекту, здоров'я, досвіду і знань як вагомих характеристик ключового ресурсу економічного зростання держави – інтелектуально-кадрового. Саме нарощення й ефективне використання останнього може забезпечити посилення конкурентних позицій і реалізацію вагомого ресурсного, геополітичного та іншого потенціалу української економіки.

З таких позицій слід зробити висновок, що у процесі формування людського капіталу як чинника економічного зростання (розвитку вітчизняних суб'єктів реального сектора національної економіки) необхідно враховувати специфічні умови, притаманні діяльності вітчизняних підприємств. З них, власне, і формуються основні особливості інтелектуального капіталу на рівні бізнесу. Так, базовими схемами управління людським капіталом підприємств є характеристики ділових якостей персоналу, його кваліфікація, здібність до праці, раціональність системи підготовки та перепідготовки кадрів, налагодженість відносин із споживачами.

Зазначені особливості потрібно враховувати при формуванні ефективної системи управління людським капіталом. Разом з тим, потрібно усвідомлювати й генеральну мету формування і реалізації людського капіталу в системі функціонування і розвитку національної економіки. Такою, беззаперечно, є вплив на забезпечення стійкої конкурентоспроможності національного господарства як системи. Саме для цього й потрібне поєднання інтелектуального і кадрового капіталу. Важливо забезпечити його комплексний позитивний вплив на усі структурно-функціональні складові і напрями конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання.

Звернімо увагу, що в аспекті стратегічного управління складовими конкурентоспроможності є загальне управління (ризиком, кадровим потенціалом, корпоративною культурою, організацією впровадження інновацій), фінансування (фінансова стійкість, ліквідність, управління грошовими потоками), маркетинг (аналіз ринку, каналів руху товарів, вибір цільових сегментів ринку), торгово-технологічний процес (асортимент та якість товарів, управління запасами, розвиненість комерційних технологій), НДДКР (інноваційна активність, технічний рівень розробок, новизна).

Як бачимо, дві з чотирьох означень складових безпосередньо визначаються ефективністю використання людського капіталу. Це системи загального управління, але й фінансове забезпечення та маркетингова діяльність також потребують нових перспективних інноваційних рішень.

Аналогічний висновок робимо й щодо структурних параметрів конкурентоспроможності національного господарства, які утворюються в складі таких чотирьох підсистем: кадрова (рівень кваліфікації, стаж роботи, плінність кадрів, ефективність і продуктивність праці), майнова (вартість майна, забезпеченість активами і капіталом та швидкість їх обороту, оновлення), товарна (оборотність товарних запасів та ефективність асортиментної і цінової політики, продажу товарів), організаційна (ефективність логістики, використання матеріально-технічної та техніко-технологічної бази економіки).

Параметри структурної побудови конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання як на внутрішньому. Так і на зовнішніх ринках збуту можна доповнити позицією на ринку (потенціал маркетингу, фінансові можливості, конкурентні переваги, імідж країни), потенціалом продажу товарів (переваги розташування підприємств, можливості зростання продуктивності праці), потенціалом НДДКР (рівень досліджень, потенціал і неперервність інновацій), рівнем кваліфікації кадрів (професіоналізм, якість управління, клімат для управлінських інновацій) та конкурентним статусом підприємств і держави на загал.

Але за такого підходу дієвість політики формування і ефективного використання людського капіталу не послаблюється, а, навпаки, підсилюється, оскільки інноваційний потенціал або достатність науково-дослідних та конструкторських робіт залежить від наявності кваліфікованих працівників, фінансово-інвестиційного забезпечення та інноваційної мікроінфраструктури, розвиненості відносин з елементами зовнішнього інноваційного середовища.

Мабуть, є підстави визнати правомірність розширення функціонально-структурних складових конкурентоспроможності національної економіки, як-от економічним потенціалом і ефективністю діяльності (активи, основний капітал, прибуток, частка ринку, обсяги господарювання), ефективністю управління (форми організації і досвід функціонування елементів господарського механізму), фінансовим становищем (платоспроможність, кредитоспроможність, структура капіталу), раціональністю ринкової стратегії та інноваційної діяльності, станом і кваліфікацією кадрів, що розглядаються в сучасній економічній літературі як напрями зміцнення конкурентоспроможності й повноцінної реалізації економічного потенціалу країни.

Але й за такої ідентифікації структурних напрямів конкурентоспроможності також доводиться визначати людський капітал важливою передумовою формування конкурентних позицій економіки України. Підтвердженням цього є вплив на ефективність управління, накопичення і використання науково-дослідного потенціалу, активізацію інноваційної діяльності, а також безпосередній зв'язок із станом і кваліфікацією кадрів.

Звернімо увагу й на міжнародний досвід оцінювання й забезпечення конкурентоспроможності, де враховується прибутковість інвестованого капіталу, продуктивність праці та ресурсів, раціональність асортиментної структури, якість продукції, структура та оборотність капіталу, потенціал майна та обсягів діяльності, активність та ефективність досліджень і впровадження інновацій, імідж перед споживачами і діловими партнерами, раціональність організації і управління, кваліфікація та професійний рівень персоналу, аспекти соціальної відповідальності та екологічності.

Отже, використання людського капіталу важливе в системі формування конкурентних позицій та економічного зростання національної економіки. Відтак, у табл. 1 представимо роль людського капіталу та заходи, що сприяють його використанню в цілях економічного зростання держави.

Таблиця 1

Роль та напрями підвищення ефективності використання людського капіталу задля зміцнення конкурентоспроможності та забезпечення економічного зростання держави

Складові напрями державної політики	Роль людського капіталу в підсиленні складових конкурентоспроможності	Заходи, що сприяють покращенню місця людського капіталу в системі конкурентоспроможності
Кадрова	Підвищення кваліфікації та розвиток населення, перетворення знань на нові результати інтелектуальної творчої діяльності, генерація знань та їх адаптація до потреб суб'єктів національної економіки	Раціональне використання кадрового потенціалу, організація навчання персоналу, формування спонукальних мотивів та зацікавленості працівників для навчання та інтелектуальної творчої діяльності
Інноваційна	Забезпечення інноваційності діяльності та розвитку економіки, розробка і впровадження інноваційних рішень щодо фінансів, маркетингу, логістики торгово-технологічного процесу, товарної політики	Організація і проведення наукових досліджень, виконання науково-дослідних робіт щодо створення інновацій, сприяння формуванню інноваційної культури та інфраструктури суспільства
Організаційна	Збільшення обороту, підвищення ефективності комерційної діяльності, покращення інформаційно-консалтингового забезпечення суб'єктів національної економіки	Рационалізація процесу формування та ефективного управління людським капіталом, організація праці та розвиток інфраструктури інтелектуальної творчої діяльності в держав та регіонах
Фінансова	Збільшення обсягів матеріальних та нематеріальних активів, людського капіталу, ефективне співвідношення власних і залучених коштів, зниження витрат на постачання та зберігання товарів, підвищення ефективності праці господарювання	Оптимізація структури витрат на персонал, інвестування в інвестиційно-інноваційні проекти, оцінювання та аналіз складових людського капіталу держави та суб'єктів господарювання
Соціальна	Зростання соціальної захищеності працівників та рівня оплати праці, покращення зайнятості, зростання трудової дисципліни	Надання соціального страхування, укладання колективних договорів, забезпечення сприятливих умов для активізації інноваційної діяльності, збільшення кількості конкурентоспроможних та інноваційних робочих місць
Маркетингова	Збільшення ринкової вартості підприємств стратегічних галузей, інноваційне використання методів просування товарів, створення позитивного іміджу держави у зовнішньому середовищі	Відкриття нових каналів руху товарів, оцінювання та розширення ринків збуту товарів, комплексний аналіз та моніторинг можливостей діючих ринків і конкурентів
Технологічна	Оптимізація торгово-виробничих процесів у системі національного господарства	Зростання ролі персоналу в удосконаленні, оновленні технологічних процесів та управлінні нововведеннями, підвищенні технічного рівня розробок
Інформаційна	Освоєння сучасних інформаційних технологій, застосування інформаційних баз даних	Забезпечення необхідним рівнем знань та достатністю інформації, залучення нових інформаційних технологій

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, для забезпечення конкурентоспроможності та стійкої життєздатності національної економіки необхідне ефективне управління людським капіталом. Це передбачає діяльність з його формування, використання та безпосередньо інтелектуалізації господарства. Процес формування людського капіталу передбачає створення знань, досвіду, компетенції та творчих здібностей населення та персоналу підприємств, а також забезпечення досягнень в інформаційній, технологічній та інноваційній сферах.

Важливим є також і накопичення та ефективне використання людського капіталу, суть якого полягає в організації таких умов в економіці, які будуть сприяти інтелектуальній творчості та впровадженню нових науково-технічних розробок, їх обліку і використанню в господарському процесі.

Проте, все ж головним завданням є системна інтелектуалізація бізнесу. Це результат ефективності використання його інтелектуально-кадрового забезпечення: міри активності щодо розробки і ефективної імплементації у торгово-виробничий процес результатів інноваційної та інтелектуальної творчої діяльності, їх поширеності та ролі у функціональних сферах, напрямках діяльності, рівнях управління та елементах системи національного господарства.

Саме тому пріоритети політики інтелектуалізації національного господарства повинні передбачати (рис. 1): підвищення якості системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, удосконалення планування витрат на інтелектуалізацію та розвиток науково-дослідної сфери, покращення ресурсної забезпеченості науково-дослідної та інноваційної діяльності, розвиток підприємницької активності у науково-дослідній сфері, підвищення ефективності функціонування елементів інфраструктури наукової та інноваційної діяльності, зростання витрат та інвестицій на інтелектуалізацію комерційної господарської діяльності.

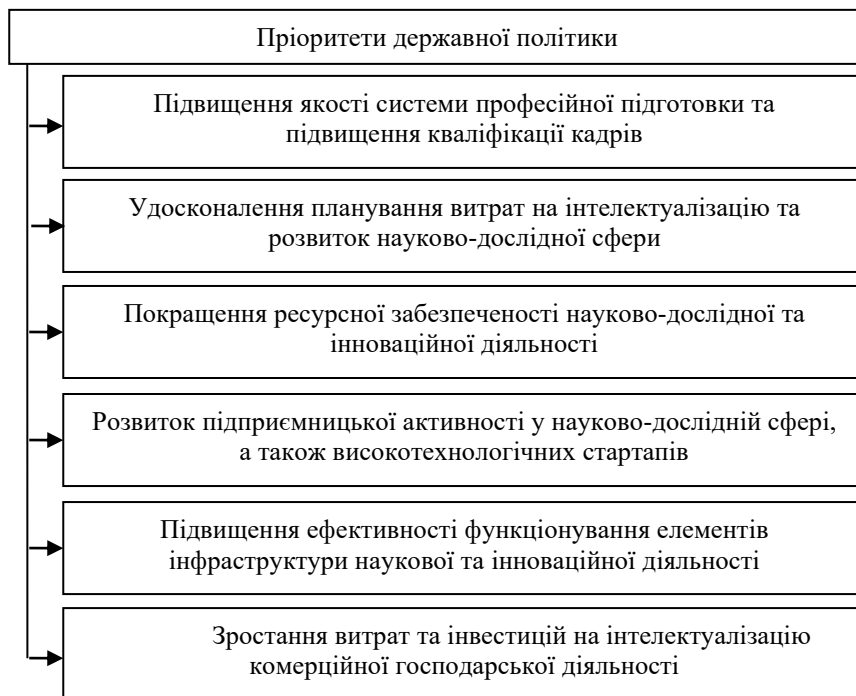

Рис. 1. Стратегічні пріоритети державної політики формування та ефективного використання людського капіталу в контексті забезпечення економічного зростання в Україні

Джерело: авторська розробка

Додамо, що ефективний механізм охорони і захисту інтелектуальної власності є важливим напрямом економічної політики держави, спрямованої на стимулювання та розвиток наукових досліджень, упровадження інновацій та прискорення науково-технічного прогресу. Необхідність створення, розвитку охорони та захисту прав інтелектуальної власності зумовлена такими потребами: стимулювання творчої інтелектуальної праці та впровадження її результатів, активізація інвестиційної та інноваційної діяльності, впровадження досягнень науково-технічного прогресу та нововведень, створення сприятливих умов для впровадження нових бізнес-технологій, створення надійного захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності, а також розробок в інноваційній та науково-дослідній сферах.

Зауважимо, що формування і використання людського капіталу проявляється в довгостроковому часовому горизонті. Людський капітал формується роками, натомість при належному підході до управління цими процесами може розраховувати на значні позитивні наслідки його використання, пов'язані з кращою

динамічною адаптивністю до умов конкуренції та розвитку споживчого ринку, вищою ефективністю та здатністю до збалансованого розвитку системи національного господарства.

Розробка стратегії формування людського капіталу пов'язана і з прийняттям рішень щодо нагромадження, поширення і використання знань, підвищення кваліфікації кадрів, формування навиків саморозвитку, реалізації програм формування кадрового резерву, ротації працівників, розвитку навиків праці у трудових колективах. За такого підходу формування та ефективне управління людським капіталом сприяє постійному удосконаленню інноваційної діяльності в економіці країни, створення для цього належного інтелектуально-кадрового підґрунтя.

В умовах надмірної диференціації доходів працівників важливою складовою мотивації персоналу до інтелектуальної творчої діяльності є відповідність матеріальної винагороди кількості і якості виконаної роботи, а для молодих фахівців – можливість професійного зростання. Цей фактор розвитку людського капіталу особливо важливий, адже формування людського капіталу і забезпечення соціально-економічної стабільності є процесом тривалим (як і якісний підбір кадрів) і має безпосередній зв'язок з стратегічним управлінням.

Не менш важливим аспектом управління інтелектуалізацією в країні є здійснення охорони та захисту інтелектуальної власності. Так, підтримка та забезпечення прав власності на результати інтелектуальної праці здійснюється через отримання охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності та реалізацію певних дій відносно правопорушників. При цьому, як свідчить досвід розвинених держав, страхування ризиків як комплексний вид страхування, що охоплює страхування майнових, фінансових ризиків та ризиків відповідальності має стати основою захисту законопослушних суб'єктів бізнесу в аналізованій сфері.

Отже, процес формування, використання та розвитку інтелектуального капіталу, а також охорона і захист інтелектуальної власності є важливими факторами забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Позитивні зрушення в цій сфері можливі лише при усвідомленні суб'єктами господарювання важливості формування і ефективного використання людського капіталу в сучасних умовах.

За результатами досліджень, що проводилися в економічно розвинених державах, визначено, що стан інтелектуального капіталу на сьогодні недостатній та стримує інноваційну активність підприємств. Результатом інтелектуалізації національного господарства є не лише впровадження інновацій та накопичення людського капіталу, але й удосконалення торгово-технологічного процесу, його автоматизації та інформатизації. Зокрема, зростання валового національного продукту потребує відповідного збільшення кількості технічних засобів, з допомогою яких відбувається автоматизована обробка обліково-аналітичної інформації про економічну діяльність. Потреба у застосуванні обчислювальної техніки особливо актуальна для підприємств, що пояснюється зростаючими обсягами обліково-аналітичної інформації про продукцію у розрізі її асортименту та номенклатури, ручна обробка якої є достатньо трудо- та матеріально-витратною справою. Відтак, позитивно, що обсяги застосування електронно-обчислювальної техніки в економіці України збільшуються.

Приведені міркування дають змогу зробити висновок про те, що розвиток і забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств потребує більш інтенсивного формування і використання їх людського капіталу.

Створення відповідних зовнішніх умов формування і розвитку інтелектуального капіталу недостатньо, щоб він став рушійною силою розвитку економіки України і забезпечував її розвиток та конкурентоспроможність. Необхідно передусім усвідомити роль інтелектуального капіталу і розробити відповідні заходи для його внутрішнього формування та подальшого ефективного використання. Тут доречними є безперервне навчання працівників, підвищення їх кваліфікації, ефективне використання знань, ефективний розвиток кадрового потенціалу, цільова мотивація та стимулювання, використання провідного світового досвіду щодо формування та ефективного використання інтелектуального капіталу, побудова ефективної та прогресивної організаційної структури, орієнтованої на постійний обмін знаннями, їх накопичення та використання в цілях перспективного розвитку бізнес-процесів, вдосконалення внутрішніх інформаційних систем.

Комплексною методологічною основою державної політики забезпечення нарощування та ефективного використання людського капіталу в Україні мають стати положення теорії безпеки, теорії систем, соціального і людського розвитку, інституціоналізму, ризиків, концепції соціального конфлікту та фундаментальні монографічні публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблем державного регулювання у сфері людського капіталу та соціального відновлення.

На 1-му технологічному етапі впровадження державної політики в цій сфері – аналіз та ідентифікація ризиків і загроз людському капіталу – необхідно ґрунтовно і комплексно проаналізувати сучасний стан, а також перешкоди і виклики нарощення людського капіталу в країні.

На 2-му технологічному етапі – розробка методики – слід напрацювати методичні рекомендації щодо (1) інтегрального оцінювання середовища соціальної безпеки людини та формування людського капіталу, (2) впливу наслідків сучасних внутрішніх і зовнішніх викликів на стан розвитку людського капіталу, (3) Національного моніторингу стану людського капіталу в Україні.

На 3-му технологічному етапі – апробація методики – потрібно здійснити інтегральне оцінювання рівня середовища становлення людського капіталу в Україні та її регіонах.

На 4-му технологічному етапі – визначення сценаріїв відновлення людського капіталу України – потрібно обґрунтувати сценарії соціального відновлення в Україні та визначити механізми державної політики, які будуть застосовуватися відповідно до обраної державної стратегії та тенденцій розвитку ситуації.

На 5-му технологічному етапі – планування та інституціоналізація державної політики – важливо впровадити механізми, інструменти та засоби державної політики відтворення населення та трудового потенціалу країни, забезпечення безпеки ринку праці та зайнятості населення, імплементувати положення нової міграційної політики України в умовах ризиків поширення глобальної нестабільності.

На 6-му технологічному етапі – удосконалення державної політики збереження та розвитку людського капіталу – доцільно втілити рекомендації щодо механізмів, інструментів, засобів в частині формування та реалізації державної політики збереження і розвитку людського капіталу України в умовах зростання міграційної активності населення та глобальної міграційної нестабільності. Важливо ідентифікувати та відхилити новітні фактори, загрози та виклики розвитку людського капіталу України в умовах наслідків війни та пандемії COVID-19.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Людський капітал як провідна складова ресурсно-майнового комплексу та рушійна сила інноваційного розвитку національної економіки України та зростаючого рівня конкуренції набуває все більшого значення. Ресурсна обмеженість національного господарства та потреба виживаності (через високу інвестиційну та часову місткість) при управлінні людським капіталом обумовлюють необхідність дотримання такої послідовності щодо формування та підвищення ефективності використання людського капіталу в цілях економічного зростання: обґрунтування стратегічних пріоритетів інтелектуально-кадрової політики підприємств, формування методичного та інституційно-організаційного базису формування інтелектуально-кадрового забезпечення суб'єктів бізнесу, обрання організаційно-економічних засобів підбору, розміщення та ефективного використання кадрів, формування інституційної інфраструктури підбору, атестації та розвитку персоналу, реалізація та контроль політики формування і ефективного використання інтелектуально-кадрового забезпечення підприємств, особливо пріоритетних видів економічної діяльності.

Потрібно формувати і реалізовувати заходи з управління людським капіталом національної економіки за напрямками: формування (розробка стандартів, професійно-кваліфікаційної відповідності персоналу та формування згідно них кадрів; формування і реалізація програм підвищення професійно-кваліфікаційного рівня персоналу; розвиток практик співпраці з освітніми, науково-дослідними організаціями та інноваційними структурами; інвестування у створення «площадок інноваційного співробітництва»; реалізація мотиваційних програм до інтелектуальної творчої та інноваційної діяльності персоналу; узгодження принципів корпоративної культури з інтелектуалізацією підприємств), накопичення та ефективне використання (реалізація внутрішніх і зовнішніх інноваційних та науково-дослідних проєктів; стратегічне і тактичне планування заходів за всіма видами інновацій; запровадження практики моніторингу та діагностики обсягів і ефективності використання людського капіталу; здійснення заходів з впровадження інновацій та результатів інтелектуальної творчої діяльності на всіх рівнях управління та за етапами бізнес-процесів; дослідження в усіх сферах і галузях знань для обслуговування інноваційних управлінських рішень), забезпечення інтелектуалізації (систематичне дослідження ринку інтелектуальної власності в торгівлі та пошук можливостей використання його переваг; обґрунтування перспективних напрямів досліджень і розробок у сфері інтелектуальної власності; ідентифікація кадрового та фінансово-ресурсного забезпечення діяльності з інтелектуалізації суб'єктів господарювання; формування і реалізація національної стратегії та регіональних і галузевих програм у сфері інтелектуалізації та узгодження їх заходів з стратегічними і тактичними планами розвитку національної і регіональних економік; контроль ефективності комерціалізації результатів інтелектуальної та інноваційної діяльності, пошук напрямів вертикальної та горизонтальної інтеграції підприємств базових видів економічної діяльності).

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються розробки механізмів та інструментів державної політики реалізації визначених стратегічних пріоритетів державної політики формування й ефективного використання людського капіталу України.

Література

1. Артеменко Л.Б. Людський капітал: наукові підходи та стан формування в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2016. Т. 50. № 1. С. 22–31.
2. Бенько Н. М. Взаємозв'язок структури людського капіталу та інвестицій у людський капітал. *Бізнес-Інформ*. 2020. № 10. С. 96–104.
3. Васильців Т.Г., Лупак Р.Л., Рудковський О.В. Напрями та засоби стимулювання соціальної відповідальності підприємництва в Україні. *Економіка та держава*. № 5. 2019. С. 4–8.

4. Васильців Т.Г., Слущка І.О. Концептуальний аналіз переваг і недоліків моделей соціальної відповідальності підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. Вип. 22.14. 2012. С. 198–203.
5. Верхоглядова Н. І. Роль людського капіталу в процесі формування соціально-орієнтованої ринкової економіки. *Економіка та держава*. 2006. № 11. С. 81–83.
6. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ : Знання, КОО, 2001. 254 с.
7. Качмарик Я. Д., Лупак Р. Л. Система рішень процесу відтворення трудового потенціалу корпоративних систем. *Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні*. 2005. Спец. вип. 15 (Ч. 1). С. 105–110.
8. Кравчик Ю. В., Поліщук В. В. Концептуально-стратегічний підхід до державного регулювання міграційних процесів. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки*. 2021. № 3. С. 154–157.
9. Лапшина І. А. Розвиток людського капіталу України в процесі євроінтеграції : монографія. Львів : НІСД, 2008. 332 с.
10. Шевчук Л.Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз. Львів, 2003. 489 с.
11. Becker G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. 1962. Vol. 70. № 5, P. 2. pp. 9–49.
12. Kunytska-Iliash M., Vasylytsiv T., Lupak R. Social Security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5 (4), pp. 50–58.
13. Semiv S., Berezhivskiy Y., Baranyak I., Mulska O., Ivaniuk U. (2021). Priorities and tools of regulation of external migration in the Carpathian region of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. Vol. 7. Is. 1868-2021-1381, pp. 160–181.

References

1. Artemenko, L.B. (2016). Human capital: scientific approaches and the state of formation in Ukraine. *Galician Economic Bulletin*. Vol. 50. No. 1. pp. 22–31.
2. Benko, N.M. (2020). Relationship between human capital structure and investment in human capital. *Biznes-Inform*. no. 10, pp. 96–104.
3. Vasylytsiv, T.G., Lupak, R.L., Rudkovsky, O.V. Directions and means of stimulating social responsibility of entrepreneurship in Ukraine. *Economy and state*. № 5. 2019. pp. 4–8.
4. Vasylytsiv, T.G., Slutska, I.O. Conceptual analysis of the advantages and disadvantages of corporate social responsibility models. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. Vol. 22.14. 2012. pp.198–203.
5. Verkhohliadova, N.I. (2006). The role of human capital in the formation of a socially oriented market economy. *Economy and State*. no. 11, pp. 81–83.
6. Hrishnova, O.A. (2001). Human capital: formation in the system of education and training. Kyiv. 254 p.
7. Kachmaryk, Ya. D., Lupak, R. L. (2005). System of decisions of the process of reproduction of labor potential of corporate systems. *Accounting and analytical systems of economic entities in Ukraine*. Vol. 15 (P. 1). pp. 105–110.
8. Kravchuk, Yu. V., Polishchuk, V. V. Conceptual-strategic approach to state regulation of migration processes. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2021. № 3. S. 154–157.
9. Lapshyna, I. A. (2008). Development of human capital of Ukraine in the process of European integration. Lviv. 332 p.
10. Shevchuk, L.T. (2003). Medico-social aspects of the use of labor potential: regional analysis and forecast. Lviv. 489 p.
11. Becker, G.S. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. Vol. 70. № 5, P. 2. pp. 9–49.
12. Kunytska-Iliash, M., Vasylytsiv, T., Lupak, R. (2019). Social Security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal of Economic Studies*. № 5 (4), pp. 50–58.
13. Semiv, S., Berezhivskiy, Y., Baranyak, I., Mulska, O., Ivaniuk, U. (2021). Priorities and tools of regulation of external migration in the Carpathian region of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. Vol. 7. Is. 1868-2021-1381, pp. 160–181.

УДК 658.5

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-7](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-7)

СТАХІВ О. В.

<https://orcid.org/0000-0001-8802-5015>e-mail: stahiv_olvo@ukr.net

Західноукраїнський національний університет

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТА СПЕЦИФІКА УПРАВЛІННЯ СИСТЕМНИМ РОЗВИТКОМ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Розкрито актуальність проблеми розвитку теоретико-методичних засад дослідження управління системним розвитком закладів охорони здоров'я. Узагальнено наукові підходи до сутнісного трактування управління розвитком на мікрорівні. Виявлено специфіку та особливості управління системним розвитком підприємств сфери охорони здоров'я. Ідентифіковано систему принципів управління системним розвитком закладів охорони здоров'я та розкрито їх сутнісно-змістову характеристику. Визначено структурні елементи та побудовано алгоритм управління системним розвитком підприємства, які спеціалізуються на наданні послуг у сфері охорони здоров'я. Визначено змістову характеристику таких елементів, як економічні інтереси суб'єктів управління бізнесом (власників, інвесторів, засновників, керівників, персоналу, зовнішніх контрагентів, споживачів), принципи, функції, методи, стратегія і тактика, механізми та інструменти управління, об'єкти управління, заходи, що реалізуються, та їх результати.

Ключові слова: охорона здоров'я; медичні послуги; підприємства; системний розвиток; елементи управління.

OLEG STAHIV

West Ukrainian National University

METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND SPECIFICS OF MANAGEMENT OF SYSTEMIC DEVELOPMENT OF HEALTHCARE INSTITUTIONS

The purpose of the article is to substantiate the theoretical and methodological foundations of the study, to determine the specifics, as well as to build a system of management elements for the systemic development of health care facilities.

The urgency of the problem of development of theoretical and methodological bases of research of management of system development of health care institutions is revealed. Scientific approaches to the essential interpretation of development management at the micro level are generalized.

The specifics and features of the management of systemic development of health care enterprises are identified. The system of principles of management of systemic development of health care institutions is identified and their essential and content characteristics are revealed. The structural elements and the algorithm of management of system development of the enterprise which specialize in rendering of services in the field of public health services are defined. The semantic characteristics of such elements as economic interests of business management entities (owners, investors, founders, managers, personnel, external contractors, consumers), principles, functions, methods, strategy and tactics, management mechanisms and tools, management objects, implemented measures, and their results.

The applied significance of the research results is to build a system (and its structure) of elements that together provide management of systemic development of health care facilities.

The scientific novelty of the research results is the identification of such specific features of the management of systemic development of health care enterprises as principles (emphasis on the formation of a management culture focused on quality satisfaction of medical and diagnostic needs of clients (human-centeredness), focus of management actions on increasing quantitative and improving the structural and qualitative results of medical and diagnostic services (synergy), parity attention to the implementation of the policy of external social responsibility, including the education of a healthy society (external social responsibility), methods (traditionally, administrative management methods are preferred, while as the health care system is reformed, the role of economic and socio-psychological) and tools (mechanisms and tools for management and decision-making should be based on modern information technologies through the automation of medical records and medical information management; transformation of classical management mechanisms towards market on the basis of development of contractual relations (health care institution - client; state - health care institution)) for development.

Keywords: health care; medical services; enterprises; system development; controls.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Процес забезпечення системного розвитку підприємств медичного профілю в умовах мінливого ринкового середовища потребує постійного та комплексного управління включно з проведенням постійного моніторингу та контролю за результатами діяльності, здійсненням заходів з коригування зі сторони керівництва, яке на практиці реалізується через наперед сформовані механізми взаємодії між різними структурними підрозділами підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На сьогодні дуже багато вітчизняних і зарубіжних публікацій присвячено проблематиці управління розвитком підприємств та суб'єктів господарювання. Це праці К. Бужимської, І. Царука [1, с. 278–287], Т. Васильціва, О. Ярошка [2, с. 132–136], Р. Грінченко [4, с. 53–58], І. Запужляка, Г. Зелінської, С. Побігуна [5, с. 204–209], Р. Захарчина [6, с. 245–250], Р. Лупака, А. Дідич [8, с. 248–252] та інших науковців.

Особливості планування та забезпечення розвитку підприємств і закладів охорони здоров'я з позиції менеджменту достатньо різнобіжно представлені у наукових публікаціях В. Грабовського, П. Клименка [3, с. 136–142], О. Мартинюка, Н. Курдибанської [9, с. 75–79], С. Назарка [10, с. 170–175], І. Хвостіної [11, с. 30–33] та інших дослідників.

Розвиток нормативно-методичних засад до рівня сталого і системного, комплексного розвитку підприємств, у т. ч. сфери послуг та охорони здоров'я, стали предметом наукових дискурсів таких науковців, як Н. Коваленко [7, с. 69–77], О. та О. Ястремських [12, с. 214–226], М. Куницької-Ляш [13, с. 8–15] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Одночасно, важливо зауважити, що в науковому середовищі все ще не сформовано єдиного бачення системи елементів управління комплексним системним розвитком закладів охорони здоров'я, що й обумовило актуальність та спрямованість цього дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад дослідження, визначення специфіки, а також побудова системи елементів управління системним розвитком закладів охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу

Аналіз сутнісно-змістових підходів щодо управління підприємством та його розвитком показав, що у науковому дискурсі не існує єдиного уніфікованого означення даної дефініції, а спосіб трактування у великій мірі детермінується видом економічної діяльності, етапом життєвого циклу підприємства, рівнем його розвитку та конкурентоспроможності, іншими чинниками. Для удосконалення теоретико-методичних основ управління системним розвитком підприємства варто здійснити систематизацію його структури, виділивши при цьому ключові елементи (принципи, функції, методи).

У концептуальному вимірі управління системним розвитком відбувається за певними закономірностями (принципами), які визначають засадничі ціннісні положення та правила дій, норми, за якими повинна функціонувати система управління розвитком підприємства. У науковому дискурсі існують різні підходи щодо їх класифікації. Зокрема, І. Хвостіна [11, с. 32], досліджуючи теоретичні основи механізму управління розвитком підприємства, до базових закономірностей відносить принципи комплексності, інтегрованості, оптимальності, економності, безперервності, об'єктивності, альтернативності. Тоді як у [12, с. 221] додатково звертається увага на принципи управління, які сприяють реінжинірингу бізнес-процесів у бік екологізації, ощадного використання ресурсів, соціалізації та сталого розвитку.

Вочевидь, управління системним розвитком закладів охорони здоров'я має свою специфіку, позаяк головний продукт таких підприємств – медична послуга, а критерієм ефективності її надання є рівень одужання пацієнтів та тривалість досягнутого ефекту лікування, а також кількісно-якісні параметри безпечності, своєчасності медичних маніпуляцій, діагностичних та консультаційних послуг. Відтак, О. Мартинюк, Н. Курдибанська [9, с. 77] наголошують на важливості побудови ефективної системи управління якістю, яка виступає відправною точкою системних змін та ефективізації діяльності закладів охорони здоров'я. Поза тим, С. Назарко [10, с. 174], В. Грабовський, П. Клименко [3, с. 137], обґрунтовуючи сучасну парадигму управління розвитком медичних закладів, пропонують виділяти принципи цілеспрямованості, безпечності, рівності. Однак, такий склад принципів вважаємо дещо звуженим, адже, по суті, розглядаються лише аспекти вдосконалення наявних функціональних взаємозв'язків між структурними підрозділами, а принципи надання медичних послуг прирівнюються до стандартів управління.

Для досягнення мети діяльності підприємства та виконання завдань, які в цілому сигналізують про стан і динаміку розвитку підприємства, система управління розвитком підприємства повинна бути дієвою, ефективною та злагодженою, виконуючи при цьому конкретні управлінські функції, головню – планування, організації, мотивації та контролю.

Хоча наявні й інші погляди, згідно яких склад функцій управління суттєво варіативніший. Наприклад, у [12, с. 221] – це функції прогнозування, регулювання, координації, стимулювання, а також оцінювання рівня досягнення запланованих цілей; функції стратегічного та оперативного планування, обліку та моніторингу. Однак, в тій, чи іншій мірі це, скоріше, деталізація класичного підходу, ніж розкриття нових функціональних аспектів управління системним розвитком підприємства. Принципи та функції управління розвитком підприємства визначають норми, закономірності управлінського процесу, який у теоретичному плані реалізується за певним алгоритмом, способом або, іншими словами, методом управління.

У підсумку результати аналізування наукових праць дають підстави стверджувати, що забезпечення системного розвитку підприємства потребує використання змішаної комбінації методів управління, так як сучасні підприємства функціонують в умовах мінливого ринкового середовища, яке слабо прогнозоване та нестійке. Зрештою принципи, функції та методи формують лише концептуальний базис управління

системним розвитком підприємства, тоді як практична сторона детермінується в площині конкретних способів, заходів та прийомів, які у сукупності формують властиві конкретному суб'єкту господарювання механізми, інструменти та засоби управління. У найпростішому розумінні під механізмом управління розуміють сукупність інструментів, засобів та заходів, які забезпечують процес постійної дієвої взаємодії керуючої та керованої підсистем підприємства. Водночас механізм управління трактується як сукупність функціонально-організаційних структур, методів, засобів та інструментів управління, які дозволяють ефективізувати діяльність підприємства відповідно до параметрів заданих у стратегіях та планах розвитку. Наявний підхід до розуміння даної категорії відображає лише статичну сторону даної дефініції, так як не враховує факт динамічності та мінливості середовища, у площині якого функціонує суб'єкт господарювання. Очевидно, що основне завдання механізму управління розвитком бізнесу полягає у оперативному та своєчасному реагуванні на виклики дестабілізуючих чинників. Відтак, механізм управління повинен включати варіативний набір інструментів та заходів, які забезпечують стає функціонування та розвиток підприємства як у звичних, так і нестандартних та кризових умовах господарювання.

Деякою мірою структурно-функціональні особливості механізму управління розвитком підприємства розкрито у дослідженні К. Бужимської та І. Царюка [1, с. 280], які наголошують, що механізм управління розвитком підприємства може бути ефективним лише у випадку свідомого, обґрунтованого, безперервного, оперативного та ситуативно-креативного управлінського мислення. Водночас прикладного значення набувають пропозиції науковців щодо виділення у структурі загального механізму управління розвитком підприємства локальних функціонально-організаційних механізмів розробки, коригування та реалізації плану розвитку; координації, регулювання, контролю, мотивації процесу розвитку, які покликані доповнювати та формувати уявлення вже про набір інструментів, засобів та важелів розвитку підприємства на нижчих рівнях управління.

Оскільки результати системного розвитку бізнесу повинні проявлятися у всіх аспектах діяльності підприємства, у нашому дослідженні пропонується виділяти адміністративні (організаційно-розпорядчі), економічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, інституційно-організаційні механізми управління системним розвитком суб'єкта господарювання.

Зрештою у методології наукових досліджень поняття «механізм» нерозривно пов'язане з інструментами, які є ключовими структурними елементами даної категорії. Аналіз публікацій з даної проблематики показав, що у науковому дискурсі інструменти управління розвитком підприємства диференціюють за різними ознаками їх вияву. Зважаючи на прикладне значення інструментів управління розвитком підприємства у досягненні ознак системного розвитку, вартими уваги є дослідження Р. Грінченко [4, с. 57] та Н. Коваленко [7, с. 73], які в організаційно-адміністративному та правовому вимірі до основних інструментів управління розвитком зараховують накази, розпорядження, посадові інструкції, положення, плани, стратегії, договори, контракти та інші документи організаційно-розпорядчого характеру. З іншого боку, у фінансово-економічній площині виділяють – економічне планування та прогнозування, моніторинг, аудит, бюджетування, стратегічне та операційне управління витратами, в той час як у соціально-психологічному зрізі до інструментів управління розвитком підприємства науковці відносять умови праці та відпочинку, правила внутрішнього розпорядку та корпоративної культури і етикету, моральне стимулювання. Разом з тим автори не приділяють належної уваги таким інноваційно-технологічним інструментам управління розвитком підприємством, як цифровізація та реінжиніринг бізнес-процесів, роль інтернет-маркетингу у просуванні товарів та послуг, які в умовах формування інформаційної економіки дозволяють сформувати та утримувати конкурентні переваги підприємства, особливо у сфері послуг.

Варто відмітити, що відбір інструментів, засобів та заходів управління системним розвитком підприємства у великій мірі диференціюється в залежності від обраної стратегії та тактики його розвитку. У теоретичному плані стратегія дозволяє концептуалізувати уявлення про напрям руху та перспективи його розвитку. Відтак Р. Захарчин [6, с. 246] справедливо додає, що стратегія розвитку являє собою комплексне відображення цілей і засобів досягнення системного розвитку підприємства у довгостроковому горизонті підприємницької діяльності. Таким чином стратегію управління розвитком підприємства слід розглядати як генеральну, довгострокову, узагальнену програму управлінських дій, яка визначає цілі управління системним розвитком та детермінує способи їх досягнення. З іншого боку, під тактикою управління слід розуміти середньо- та короткотермінові завдання з чітко детермінованими механізмами їх реалізації, які забезпечують досягнення стратегічних цілей управління системним розвитком підприємства.

Вочевидь, генеральна мета менеджменту полягає у забезпеченні системного розвитку підприємства, тоді як ключові цілі управління конкретизуються довкола нарощення фінансово-економічних, інтелектуально-кадрових, виробничих потужностей; забезпечення збалансованості бізнес-процесів; збільшення обсягів господарської діяльності, її інноваційно-технологічної модернізації. Оскільки заклади охорони здоров'я надають послуги лікувально-діагностичного характеру, а генеральна місія їх діяльності полягає у відновленні, збереженні та зміцненні здоров'я населення, процес управління системним розвитком медичного закладу матиме певну специфіку та особливості, які узагальнено у табл. 1. Зокрема, у макровимірі об'єктом управління є заклад охорони здоров'я, в той час як у мікрорізрі – медично-кадрове забезпечення, медичне обладнання та технології, якість консультативно-діагностичних та лікувальних послуг.

У ціннісній площині серед специфічних закономірностей управління системним розвитком закладів охорони здоров'я варто відмітити принципи людиноцентричності, синергічності та зовнішньої соціальної відповідальності.

Таблиця 1

Особливості управління системним розвитком на підприємствах охорони здоров'я

Елементи управління	Особливості на підприємствах охорони здоров'я
Мета	Забезпечення системного розвитку закладу охорони здоров'я
Об'єкт	Макровимірі – заклад охорони здоров'я; МікрОВимірі – структурні елементи системи забезпечення розвитку (медично-кадрове забезпечення; медичне обладнання та технології; якість консультативно-діагностичних та лікувальних послуг та ін.).
Суб'єкт	Власники, адміністрація, менеджери різних рівнів управління
Принципи	акцент на формування культури управління орієнтованої на якісне задоволення лікувально-діагностичних потреб клієнтів (людиноцентричність); спрямованість управлінських дій на нарощення кількісних та покращення структурно-якісних результатів надання лікувально-діагностичних послуг (синергічність); паритетна увага реалізації політики зовнішньої соціальної відповідальності, в тому числі щодо виховання здорового суспільства (зовнішня соціальна відповідальність)
Функції	Потреба впровадження адаптивних функцій управління
Методи	Традиційно перевага надається адміністративним методам управління, в той час як в міру реформування системи охорони здоров'я підвищується роль економічних та соціально-психологічних
Механізми та інструменти	Механізми та інструменти управління та прийняття рішень мають ґрунтуватись на сучасних інформаційних технологіях через автоматизацію ведення обліку медичних послуг та управління медичною інформацією. Трансформація класичних механізмів управління у бік ринкових на засадах розвитку договірних відносин (заклад охорони здоров'я – клієнт; держава – заклад охорони здоров'я)
Заходи	Професіоналізація медичних кадрів та перекваліфікація медичного персоналу; модернізація та оновлення медичного обладнання; проведення аудиту якості медичних послуг і т.д.

Авторська розробка

По-перше, процес управління системним розвитком закладів охорони здоров'я повинен бути зосередженим на формуванні культури управління та взаємовідносин орієнтованої на якісне задоволення лікувально-діагностичних потреб клієнтів та впровадження людиноцентричних комунікативних технологій. По-друге, одночасна спрямованість управлінських дій на нарощення кількісних та покращення структурно-якісних результатів надання лікувально-діагностичних послуг сприяє синергетичному ефекту під час розвитку закладу охорони здоров'я. Іншими словами, покращення кількісних значень індикаторів діяльності медичного закладу (чисельності пацієнтів, чистого доходу та прибутку) є необхідною умовою його розвитку, в той час як достатня умова вимірюється в площині якості наданих послуг, а саме кількості або частки клієнтів, які виликувались та тривалості ефекту одужання. У процесі управління паритетна увага має надаватись реалізації політики зовнішньої соціальної відповідальності, в тому числі щодо виховання здорового суспільства.

З практичної точки зору мінливість та динамічність середовища діяльності закладів охорони здоров'я, особливо у часи пандемії COVID-19, засвідчила потребу у використанні адаптивних підходів до управління розвитком медичного закладу. Для прикладу, реалізація оперативних заходів у результаті стрімкого поширення коронавірусної інфекції дозволила профільним закладам охорони здоров'я вийти на якісно новий рівень діяльності та розвитку. Зокрема, у результаті покращення стану матеріально-технічного та фінансового забезпечення, професіоналізації медичних кадрів та їх перекваліфікації відповідно до вимог часу, медичні заклади змогли забезпечити виконання генеральної місії їх функціонування, а разом з тим підвищити рівень якості організації та резистентності до дії негативних чинників зовнішнього характеру.

Варто додати, що інструментарій управління розвитком у закладах охорони здоров'я має свої галузеві особливості та специфічні риси. Традиційно в системі управління закладами охорони здоров'я віддається перевага адміністративним методам та інструментам управління, в той час як в міру реформування системи охорони здоров'я підвищується роль економічних та соціально-психологічних підходів. Разом із тим, відбувається трансформація класичних механізмів управління у бік ринкових на засадах розвитку договірних відносин (заклад охорони здоров'я – клієнт; держава – заклад охорони здоров'я). Впровадження ринкових механізмів та інструментів управління розвитком закладів охорони здоров'я в теоретичному плані дозволяє розглядати та досліджувати медичний заклад як класичне підприємство з медичним профілем діяльності, яке прагне максимізувати прибуток, підвищити якість функціонування та рівень організованості бізнес-процесів.

З іншого боку, механізми, інструменти та заходи управління й ухвалення рішень у закладах охорони здоров'я видозмінюються та коригуються відповідно до вимог технологізації бізнесу. Відтак ґрунтуються на використанні інформаційних технологій, які проявляються у автоматизації ведення обліку медичних послуг та управління медичною інформацією, моніторингу конкурентоспроможності та рівня якості медичних послуг, впровадженні інноваційних методів надання й оплати медичних послуг, удосконалення форм та алгоритму планування та організації діяльності медичних установ.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Встановлено, що процес системного розвитку закладів охорони здоров'я за своєю сутністю тісно пов'язаний з великою кількістю факторів, умов та напрямів діяльності, які у сукупності забезпечують його керований, планомірний поступ та потребують ефективної управлінської підтримки.

Одне з ключових місць під час встановлення системи управління розвитком відводиться дотриманню базисних принципів, склад яких, з урахуванням специфіки діяльності закладів охорони здоров'я, включає: системність, інтегрованість, резилентність, резистентність, безперервність, інноваційність, людиноцентричність, акумулятивність, соціально-економічну ефективність, зовнішню соціальну відповідальність, синергічність.

Дотримання принципів дозволяє стандартизувати процес управління системним розвитком закладів охорони здоров'я. Однак, не менш важливе завдання полягає у ідентифікації та структурній організації елементів управління системним розвитком підприємств цього виду діяльності, базовими з яких є суб'єкт та об'єкти управління, методи, механізми, інструменти, заходи, які підбираються у залежності до обраної стратегії та тактики впровадження політики системного розвитку бізнесу.

При цьому необхідно враховувати й особливості управління системним розвитком безпосередньо закладів охорони здоров'я, з поміж яких домінантними є потреба у впровадженні адаптивних функцій управління, трансформації класичних механізмів управління у бік ринкових на засадах розвитку довірливих відносин (заклад охорони здоров'я – клієнт; держава – заклад охорони здоров'я), а також впровадження заходів, пов'язаних із професіоналізацією медичних кадрів та перекваліфікацією медичного персоналу, модернізацією та оновленням медичного обладнання, проведенням аудиту якості медичних послуг.

Теоретико-концептуальне осмислення особливостей управління системним розвитком закладів охорони здоров'я потребує ґрунтовного аналітичного дослідження із детермінацією ключових параметрів та індикаторів, які в цілому визначають стан та перспективи розвитку медичного підприємства, можуть слугувати базисом у реалізації моніторингу його діяльності. Відтак, засади методології аналізування системного розвитку підприємств охорони здоров'я є предметом подальших наукових пошуків у цій сфері дослідження.

Література

1. Бужимська К. О., Царук І. М. Механізми управління розвитком підприємства: сутність і структура. *Бізнес-інформ*. 2020. № 7. С. 278–287.
2. Васильців Т. Г., Ярошко О. Р. Фінансова безпека підприємства: місце в системі економічної безпеки та пріоритети посилення на посткризовому етапі розвитку економіки. *Науковий вісник ЛТЕУ України*. 2018. Вип. 21.2. С. 132–136.
3. Грабовський В. А., Клименко П. М. Системний підхід до управління закладами охорони здоров'я. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2014. № 3. С. 136–142.
4. Грінченко Р. В. Методи та інструменти формування механізму адаптації підприємства до змін. *Вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 34. С. 53–58.
5. Запужляк І.Б., Зелінська Г.О., Побігун С.А. Підходи, методи та інструменти управління змінами в системі управління розвитком підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 23. С. 204–209.
6. Захарчин Р.М. Сучасні виклики щодо формування економічної стратегії розвитку підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.7. С. 245–250.
7. Коваленко Н.В. Організаційне забезпечення управління розвитком підприємств: цілі, принципи, функції та завдання. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. № 4. С. 69–77.
8. Лупак Р. Л., Дідич А. М. Економічні основи забезпечення конкурентоспроможності підприємства в умовах ринкових відносин. *Науковий вісник ЛТЕУ України*. 2017. Вип. 20.6. С. 248–252.
9. Мартинюк О. А., Курдибанська Н.Ф. Впровадження системи управління якістю в медичних закладах. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 6. С. 75–79.
10. Назарко С. О. Сучасна парадигма управління закладом охорони здоров'я в умовах проведення медичної реформи. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4(20). С. 170–175.
11. Хвостіна І.В. Механізм управління розвитком підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 1. С. 30–33.

12. Ястремська О. М., Ястремська О. О. Управління розвитком підприємств: уточнення теоретичних положень. Проблеми економіки. 2020. № 1 (43). С. 214–226.
13. Vasylytsiv T. G., Lupak R. L., Kunytska-Iliash M. V. Strategic approaches to the effective use of intangible assets as a condition for strengthening the competitiveness of enterprise. Науковий вісник Полісся. № 2 (14). Р. 8–15.
14. Tulchynska, S., Shevchuk, N., Popelo, O., Pohrebniak, A., & Kravchyk, Y. (2021). Operation of industrial parks in the conditions of sustainable development and the paradigm of circular economy. *Laplace in Journal*, 7(3C), p. 238–247. <https://doi.org/10.24115/S2446-6220202173C1602p.238-247>

References

1. Buzhymyska, K. O., Tsaruk, I. M. (2020). Mechanisms of enterprise development management: essence and structure. *Business inform. no. 7*. pp. 278-287.
2. Vasylytsiv, T. G., Yaroshko O. R. (2018). Financial security of the enterprise: place in the system of economic security and priorities of strengthening at the post-crisis stage of economic development. *Scientific Bulletin of LTEU of Ukraine*. Vol. 21.2. pp. 132-136.
3. Grabovskyi, V. A., Klymenko, P. M. (2014). A systematic approach to the management of health care facilities. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*. no. 3. pp. 136–142.
4. Grinchenko, R. V. (2019). Methods and tools for forming a mechanism for adapting the enterprise to change. *Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*. Vol. 34. pp. 53–58.
5. Zapuhliak, I. B., Zelinska, G. O., Pobigun, S. A. (2018). Approaches, methods and tools for change management in the enterprise development management system. *Global and national economic problems*. no. 23. pp. 204-209.
6. Zaharchyshyn, R. M. (2014). Modern challenges in forming an economic strategy for enterprise development. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. Vol. 24.7. pp. 245–250.
7. Kovalenko, N. V. (2019). Organizational support of enterprise development management: goals, principles, functions and tasks. *Scientific notes of TNU named after VI Vernadsky. Series: Economics and Management*. no. 4. pp. 69-77.
8. Lupak, R. L., Didych, A. M. (2017). Economic bases of ensuring the competitiveness of the enterprise in market relations. *Scientific Bulletin of LTEU of Ukraine*. Vol. 20.6. pp. 248-252.
9. Martyniuk, O. A., Kurdybanska, N. F. (2016). Implementation of quality management system in medical institutions. *Black Sea Economic Studies*. Vol. 6. pp. 75-79.
10. Nazarko, S. O. (2019). The modern paradigm of health care management in the context of medical reform. *Problems and prospects of economics and management*. no. 4 (20). pp. 170-175.
11. Hvostina, I. V. (2015). Enterprise development management mechanism. *Investments: practice and experience*. no. 1. pp. 30-33.
12. Yastremska, O. M., Yastremska, O. O. (2020). Management of enterprise development: clarification of theoretical provisions. *Problems of the economy*. no. 1 (43). pp. 214-226.
13. Vasylytsiv T. G., Lupak R. L., Kunytska-Iliash M. V. Strategic approaches to the effective use of intangible assets as a condition for strengthening the competitiveness of enterprise. *Scientific Bulletin of Polissia*. № 2 (14). Р. 8–15.
14. Tulchynska, S., Shevchuk, N., Popelo, O., Pohrebniak, A., & Kravchyk, Y. (2021). Operation of industrial parks in the conditions of sustainable development and the paradigm of circular economy. *Laplace in Journal*, 7(3C), p. 238–247. <https://doi.org/10.24115/S2446-6220202173C1602p.238-247>

UDC 351.862.4(477.41)

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-8](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-8)

VICTORIYA STADNYK

<https://orcid.org/0000-0003-3154-3983>e-mail: vika_stadnyk@ukr.net

INNA DVORNYK

<https://orcid.org/0000-0002-9501-117X>e-mail: i.dvornyk@ukr.net

Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine «Nizhyn Agrotechnical Institute»

ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF CHERNIHIV REGION, WAYS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The concepts and essences of economic security are presented, the general characteristics, analysis and assessment of the natural resource and socio-economic potential of the Chernihiv region are presented, the proportions, structure and pace of development of its economic complex are investigated, as well as an analysis of the organization and development of the social sphere and foreign economic activity of the region is made.

The purpose of the work is to develop theoretical and methodological principles and scientific and practical approaches to the problem of economic security of Chernihiv region. In accordance with the goal, the author of the article sets the following tasks: to reveal the concept and determine the essence of economic security of management in the Chernihiv region.

Keywords: national security, economic security, economy of the region, economic growth, regional economic policy of the state, national economy.

СТАДНИК В. П., ДВОРНИК І. В.

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України
«Ніжинський агротехнічний інститут»

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ШЛЯХИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та управління ним передбачає реалізацію принципу розумної достатності в моделі організації суспільства та включає регулювання в системі відносин між власністю, виробництвом і споживанням. У сучасних умовах основною ланкою цього процесу є створення системи економічної безпеки, яка б забезпечувала регулювання різних видів людської діяльності на рівнях їх негативного впливу на природне середовище.

У статті викладено поняття та сутність економічної безпеки, представлено загальну характеристику, аналіз та оцінку природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу Чернігівської області, досліджено пропорції, структуру та темпи розвитку її господарського комплексу, а також проведено аналіз організації та розвитку соціальної сфери та зовнішньоекономічної діяльності регіону.

Метою роботи є розробка теоретико-методологічних засад та науково-практичних підходів до проблеми економічної безпеки Чернігівщини. Відповідно до поставленої мети завданням є розкрити поняття та визначити сутність економічної безпеки господарювання в Чернігівській області.

Дослідивши сутність процесу забезпечення економічної безпеки Чернігівської області, визначили, що це процес сталого та збалансованого розвитку економіки області, її диверсифікації на структурній та інноваційній основі, що дозволяє проводити самостійну економічну політику та досягати глобальних стратегічних цілей з метою динамічного та постійного підвищення якості життя суспільства.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, економіка регіону, економічне зростання, регіональна економічна політика держави, національна економіка.

Problem statement in general form and its connection with important scientific or practical tasks

At the present stage of formation and development of a new type of economic relations, the question of such a model of development of enterprises that would ensure economic growth and take into account the need for environmental protection is important. It should be noted that ensuring sustainable socio-economic development and managing it implies the implementation of the principle of reasonable sufficiency in the model of organization of society and includes regulation in the system of relations between property, production and consumption. In modern conditions, the main link in this process is the creation of an economic security system that would ensure the regulation of various types of human activity at the levels of their negative impact on the natural environment [4].

To date, the issue of studying the level of economic security of agricultural enterprises is becoming extremely relevant. Thus, objectively there is a need to develop and further improve the methodological base for assessing the effectiveness of the economic security system at agricultural enterprises in order to increase their financial stability and further development.

Analysis of recent researches and publications

A number of studies revealed a number of issues devoted to this issue, in particular, this problem was touched upon: G. A. Pasternak-Taranushenko [1], O. M. Lyashenko [5], V. V. Shlykov [10], V. I. Muntian [6],

L. I. Donets [3] and others. It should be noted that this problem is the subject of study by a number of scientists, but at the same time there are significant differences in the interpretation of aspects of economic security problems, the regional direction of this issue is not considered enough.

Highlighting previously unresolved parts of the common problem that the article is dedicated to

This is the relevance of the work, which outlines the theoretical foundations and methodological proposals on the structure of the formation and implementation of economic security under the conditions of deepening transformational processes in the regional economy of Ukraine on the example of the Chernihiv region. The relevance of the chosen issues, its insufficient theoretical study and practical significance predestined the main purpose and objectives of the study.

The theoretical basis of this information and research is leading scientist's labor, materials, periodicals, Internet resources and legislative and regulatory acts of Ukraine. The study used methods of analysis and synthesis of abstraction, generalization and so logical.

Formulation of the objectives of the article

The purpose of the work is to develop theoretical and methodological principles and scientific and practical approaches to the problem of economic security of Chernihiv region. In accordance with the goal, the author of the article sets the following tasks: to reveal the concept and determine the essence of economic security of management in the Chernihiv region.

Presentation of the main materia

In modern economic conditions, the problem of national security from the point of view of taking into account regional interests is of paramount importance, determines the economic policy of the state, is the basis of political decisions and requires appropriate scientific research. The economic security of each region and all regions in general is designed to guarantee the national security of the state as a whole [9].

Regarding the interpretation of the concept of economic security, there are different approaches. Thus, researchers O.M. Lyashenko, B.V. Pleskach, V.K. Bantush assure that economic security is a state of the national economy that allows to remain resistant to internal and external threats and is able to meet the needs of the individual, family, society and the state [2]. In turn, V.I. Muntian by economic security understands how to restore the ability of the national economy to self-reproduction and master the modern innovative model of economic growth in the context of globalization of socio-economic processes and new forms of superpower level of relations [2].

Interpreting the Law of Ukraine «On Stimulating the Development of Regions» of September 8, 2015, the region is the territory of the Autonomous Republic of Crimea, the region, the city of Kyiv and Sevastopol. This law defines the legal, economic and organizational principles for the implementation of the state regional policy to stimulate the development of regions and overcome the repressiveness of the territories [7]. On this basis, the economic security of the region is a concept that by its nature provides for the sufficient provision of territories with the necessary resources in order to form favorable development and growth of the economy on the basis of a balanced regional economic and social policy [9].

Since the subject of our research is the economic security of the Chernihiv region, that is why we will focus our attention on it.

Chernihiv region was founded october 17, 1932 Located in the south-eastern part of Ukraine. It borders in the west with the Kiev region, in the north - with the Gomel region of the Republic of Belarus and with the Bryansk region of the Russian Federation, in the east - with Sumy, in the south - with the Poltava regions of Ukraine. The number of the existing population of the region as of December 1, 2019 amounted to 912.6 thousand. 2.8% of the total population of Ukraine [8].

There are 22 districts in the region. The number of settlements, total - 1534, including cities - 15, urban-type settlements - 30, villages - 1429, settlements - 60. Chernihiv region is located in the north of Ukraine, on the left bank of the Dnieper, within the Polissya lowland and forest-steppe zone of the Dnieper lowland. Its soil and agroclimatic conditions are favorable for the development of agriculture.

The place of the region in the national territorial division of labor is determined by its leading sectors of the economy – mechanical engineering, electricity, light industry, chemical and petrochemical, food industry and agro-industrial complex. In addition, some branches of the forest, woodworking and pulp and paper industries, the construction materials industry, flour and cereals and feed industry have been developed in the region.

Of the minerals, the most important are the reserves of building materials, namely deposits of granites, gneiss, marble, construction and quartz sands. In general, the region is not sufficiently provided with deposits of major minerals.

The climate of Chernihiv region is temperate continental, mild with sufficient humidity, warm wet summers and relatively mild winters. The average temperature of January is 3.5 ° C, July + 22.2 ° C. The amount of precipitation on average does not exceed 550-600 mm per year.

Chernihiv region is sufficiently provided with water resources. The rivers of Chernihiv region belong to the Dnieper basin, which flows along the western boundary of the region, from north-east to west the territory of the region crosses the Desna. It flows into the Kiev reservoir. The average runoff of the Desna is 50-100 cubic meters. m/s (perennial).

In the north, sod-podzolic, arched and marsh soils are common. In the central part – black soils are ashed with typical, dark gray ashed forest soils; in the south – black soil deep little humus; on the left bank – black soils are typical of small humus, meadow-black earth, meadow brackish, salt marsh soils.

In 2020, the main direction of innovation development was the renewal of mechanical engineering, chemical and petrochemical industries, processing of agricultural products, which made it possible to maintain the competitive advantages of the region's enterprises in the relevant commodity markets. By the end of 2020, 40 enterprises were innovative and active, introducing 25 new technological processes, more than half of which were aimed at energy saving. The total volume of innovative products sold in 2020 amounted to 1084.7 million tons. uah. The share of innovative products sold in the total volume of products sold was 9.4%.

The economy of Chernihiv region is characterized by a rather powerful production potential. In the total value of fixed assets of Ukraine in 2020, the region accounts for 2.6%. In the structure of the main production funds, the most important place belongs to industry - 25%, agriculture - 15.1%, transport - 13.4%, construction - 2.7%, trade and catering - 1.9%. The main problem of the production potential of the region is the physical and moral deterioration of the main production funds, which require attracting significant investment capital to update them in accordance with existing world achievements.

The analysis of the economic situation of Chernihiv region makes it possible to assert a fall in the pace of economic development. Thus, the index of industrial products of the region in December 2020 amounted to 95.1%, but in 2021 this figure increased slightly.

At the enterprises for the production of food, beverages and tobacco products by the end of 2020. there was a 3.2% increase in output. The increase in production in the production of oil and animal fats (23.2%), beverages (by 17%), dairy products and ice cream (by 20.6%), products of the flour and cereal industry (5%), in the production of bread and bakery products (by 0.7%) was obtained. At the same time, in the production of other food and meat and meat products, production rates amounted to 75.2% and 82.9% respectively [8].

In the passenger industry, the growth rate of products in December 2020 is 82.4%. Enterprises for the processing of wood and the production of products from it (except furniture) in 2020 compared to the previous year, production was reduced by 30%. In pulp and paper production, the growth of industrial products is 89.9%, at enterprises producing paper mass, paper, cardboard and products from them - 100.1%.

In the chemical and petrochemical industry, there is a decrease in production by 19%.

At electricity production and distribution enterprises, the production rate for 2020 was 88.3%. According to the results of 2020, 5,433 mln. kW hours of electricity, which is 167 mln. kW hours (4.3%) less than in the same period last year.

The agro-industrial complex of Chernihiv region is an intersectoral territorial and production formation, covering such areas of production as agriculture, food and processing industry and the sphere of production services of its main industries.

The territory of Chernihiv region has a fairly high level of development. Of the total area of the region falls on agricultural land (65.2%), in the structure of which a fairly high share of arable land is 82.3%. Per capita in the region there are 0.91 hectares of agricultural land with 0.81 in Ukraine and 0.73 hectares of arable land against 0.62 hectares. According to the yield of such grain crops as wheat, barley, corn region occupies a leading position.

Sugar beets (210.6 kg / ha) have a high yield. In the structure of acreage of the region, the largest part is grain (48.2%) and fodder (33.5%), potatoes and vegetable-melon and technical crops - 10.3 and 7.9%, respectively. Among the branches of animal husbandry, cattle breeding of the dairy and meat direction, pig breeding and poultry farming are important.

The functional role of production resources in agriculture is not the same. Material and spiritual values are created only in the process of purposeful activity of a person, that is, labor. And the totality of people who directly participate in agricultural production is labor resources.

Labor resources of agriculture is an able-bodied population, which is endowed with opportunities, an appropriate level of knowledge and practical experience for working in agricultural production.

Labor resources are the decisive factor, the rational use of which ensures an increase in the economic efficiency of agricultural production.

In table. 1 shows the dynamics of the average number of employees of agricultural enterprises of Chernihiv region, who are directly engaged in agricultural production. As the analysis shows, over five years, the average number of workers employed in agricultural production decreased by 15.2 thousand. persons, and amounted to 24.7 thousand people in 2020. Persons. Of these, 14.2 thousand people were employed in the field of crop production. and livestock – 10.5 thousand people. Persons.

It is worth noting the gradual reduction of workers, both generally employed in agricultural production and by industry. In particular, in the field of animal husbandry, the average number of employees for the period 2015-2020 decreased by 10.2 thousand. Persons. This is a negative trend.

It should be noted that in the labor resources of agricultural enterprises, not their quantity is important, but their quality, that is, the ability of employees to increase the number of products produced at the lowest cost of labor.

Of course, only with the help of qualitative characteristics of labor resources it will be difficult to achieve this, but in combination with the introduction of complex mechanization of labor, the use of progressive technologies and techniques in crop production and animal husbandry, the material interest of workers, rational specialization and the concept of production based on inter-economic cooperation and agro-industrial integration, this is possible.

But, no matter how significant the role of human labor, labor resources in agriculture without land resources, it remains unrealized, since it is impossible to replace the forces of nature with human labor.

Table 1

Dynamics of the average number of employees of agricultural enterprises of Chernihiv region engaged in agricultural production, thousand rubles. Persons

	Years						Deviation (+/-) 2020 until 2015
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Number of employees in total:	39,9	34,8	30,1	28,7	25,9	24,7	-15,2
including crop production	19,2	17,2	15,2	15,8	14,3	14,2	-5
in animal husbandry	20,7	17,6	14,9	12,9	11,5	10,5	-10,2

Source: compiled by the author according to the Main Department of Statistics in Chernihiv region

Table 2

Provision of land resources of agricultural enterprises Chernihiv region, thous. Hectare

Year	Total land area	Agricultural grounds	Fatigue number	
			arable land	hayfields and pastures
2015	982,0	952,0	791,4	160,6
2016	928,1	898,5	779,8	118,7
2017	923,7	894,0	787,0	107,0
2018	934,6	709,0	804,5	102,5
2019	906,6	879,0	781,7	96,9
2020	904,4	877,7	784,7	91,9
Deviation (+/-) 2020 to 2015	-77,6	-74,3	-6,7	-68,7

Source: compiled by the author according to the Main Department of Statistics in Chernihiv region

Consequently, land in agriculture is the main means of production, which functions simultaneously, both as a subject of labor and a means of labor. In general, for the period 2015-2020 (Table 2) in agricultural enterprises of Chernihiv region there was a reduction in the total land area by 77.6 thousand square meters. hectare. Agricultural land, respectively, decreased by 74.3 thousand tons. ha and in 2020 amounted to 877.7 thousand hectares. hectare. Of these, arable land amounted to 784.7 thousand tons. ha, which is 6.7 thousand hectares. ha less compared to 2015 For animal husbandry of the region is a rather negative trend is a significant reduction in pastures and hayfields. If in 2015 there were 45 goals per 100 hectares of pastures and hayfields. cows, then in 2020 there are 18 more cows – 63 goals. per 100 hectares.

The most effective describes the trend of changing the economic security of agricultural enterprises in Chernihiv region is the quadratic function (Table 3). The obtained conclusions show that in the studied farms for the period 2015-2020. the level of economic security annually decreased by an average of 0.06067 with an annual acceleration of 0.0168.

With the help of fisher's criterion, we evaluate the reliability of the regression model under study. The actual value of the criterion is , and its tabular – . From the analysis it follows that, and this indicates that this model is 93% reliable.

The result of the trend analysis showed that for APRC «Xena», PJSC «Losinivske», LLC Agrofirma «Nikolaevka» the dynamics of the level of the integral indicator is described by a linear function; for Farm «Agroyar», APRC «Weisbach-Agro», LLC «Agro-Kim» – logarithmic function; for ALLC «Niva 2008», SPC «Demeter», LLC «Resource-Agro» – exponential function; for LLC «Bogdanivske», Farm «Magnate-Agro», LLC «Rozhnivka-Agro» and Farm «Kolos» – a quadratic function;

SE RF «Pryluky Research Station NAAS» and Farm «Ruban» are an indicator function.

The analysis of deviations from the trend indicates the additivity of the constructed equation of the trend from the bottom of which its value is closer to zero. A rather significant change in external and internal factors influencing the level of economic security of agricultural enterprises in the Chernihiv region is variable, and the latter cannot be determined quite clearly for the long term.

Table 3

Analytical expressions of the general trend of changing the integral indicator of economic security of agricultural enterprises Chernihiv region

Name of the enterprise	Type of function	Determination coefficient	Analytical expression
1. APRC «Xena», 2. PJSC «Losinivsky», 3. LLC Agrofirma «Nikolaevka»	Line	0,44	$y = 0,4131 + 0,0187x$
1. Farm «Agroyar», 2. APRC Weisbach-Agro, 3. LLC Agro-Kim	Logarithmic	0,18	$y = 0,3921 + 0,05 \ln(x)$
1. ALLC «Niva 2008», 2. SPC «Demetra», 3. LLC «Resource-Agro»	Exp	0,41	$y = 0,4304e^{0,0342x}$
1. LLC «Bogdanivsky», 2. Farm «Magnate-Agro», 3. LLC «Rozhnivka-Agro», 4. Farm «Kolos»	Quadratic	0,79	$y = 0,496 - 0,0799x + 0,0063x^2$
1. SE RF «Pryluky Research Station NAAS», 2. Farm «Ruban»	Pozdnikova	0,20	$y = 0,4398x^{0,0087}$

Note. Calculated by the author on the basis of a literary source

So, in general, agricultural enterprises of Chernihiv region are sufficiently provided with land resources, the problem is to use them productively and efficiently. The main directions of socio-economic development of the region in the context of national development should be the following: stabilization of the work of both industrial and agricultural enterprises, increasing the volume of production of competitive products, expanding its range and improving quality by updating the material and technical base in accordance with the latest achievements of science, technologies and world standards, complex mechanization and automation of labor-intensive processes; reforming the agro-industrial complex and creating conditions for the receipt of investments in order to ensure technological re-equipment of the agricultural sector and transform it into an efficient, competitive and domestic and foreign markets sector of the economy; Creation of favorable conditions for admission to the region of domestic and foreign investments, increasing the investment image of Chernihiv region, creating special regimes for attracting investments; creating conditions for the development of entrepreneurial activity and improving the business climate of the region by attracting financial and investment resources to the field of small business, expanding and supporting the activities of a network of business centers, innovation centers, etc.

Conclusions from this study and prospects for further exploration in this area

Having examined the essence of the process of ensuring the economic security of the Chernihiv region, they determined that this is a process of sustainable and balanced development of the region's economy, its diversification on a structural and innovative basis, which allows conducting an independent economic policy and achieving global strategic goals in order to dynamically and constantly improve the quality of life of society.

References

1. Pasternak-Taranushenko H. A. (2003) Ekonomichna bezpeka derzhavy. Metodolohiia zabezpechennia: Monohrafiia. K.: Kyivskiy ekonomichnyi instytut menedzhmentu. 320 p.
2. Herasymchuk Z. V., Vavdiuk N. S. (2016) Ekonomichna bezpeka rehionu : monohrafiia. Luts'k : Nadstytia. 244 p.
3. Donets L. I., Vashchenko N. V. (2018) Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: Navch. posibnyk. K. : Tsent' navchalnoi literatury. 240 p.
4. Dorohuntsov S. I., Khvesyuk M. A., Horbach L. M., Pastushenko P. P. (2018) Ekoseredovyshe i suchasnist. U 8 t. Pryrodno-tekhnohenna bezpeka: Monohrafiia. K. : Kondor. 576 p.
5. Liashenko O. M., Pleskach B. V., Bantu V. K. (2012) Ekonomichna bezpeka ta natsionalna konkurentospromozhnist v umovakh hlobalizatsii. M. : Ekonomicheskyye nauky. 113 p.
6. Muntian V. I. Teoretychni zasady ekonomichnoi bezpeky. URL: Natsionalnyi instytut Ukrainsko-Rosiiskyykh vidnosyn : <http://www.niurr.gov.ua>.
7. Ofitsiyniy sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy. URL: www.ukrstat.gov.ua
8. Ofitsiyniy sait Holovnoho upravlinnia statystyky v Chernihivskii oblasti. URL: chernigivstat.gov.ua
9. Riznyk N. A. Ekonomichna bezpeka rehionu ta yii rol u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky derzhavy. URL: www.nbuv.gov.ua/
10. Shlykov V. V. Kompleksnoe obespecheniye ekonomicheskoi bezopasnosti predpriyatiya (1999). SPb. 138 p.

УДК 338.242

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-9](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-9)

ДЖЕДЖУЛА В. В.

<https://orcid.org/0000-0002-2740-0771>e-mail: djedjula@vntu.edu.ua

СПІФАНОВА І. Ю.

<https://orcid.org/0000-0002-0391-9026>e-mail: yepifanova@vntu.edu.ua

Вінницький національний технічний університет

ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ КРИТИЧНИХ СИСТЕМ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ

В статті розглянуто основні напрямки підвищення рівня безпеки критичної інфраструктури локального (четвертого) рівня – системам тепло- і водопостачання, водовідведення житлових будинків. Основна увага приділена заходам енергозбереження для цих систем, які дозволяють не тільки зменшити навантаження на об'єкти критичної інфраструктури, але і підвищити їх надійність.

Ключові слова: безпека, надійність, теплопостачання, водопостачання, енергозбереження.

VIACHESLAV DZHEDZHULA, IRYNA YEPIFANOVA

Vinnytsia National Technical University

ENERGY SAVING AS A DIRECTION OF INCREASING THE SECURITY OF CRITICAL SYSTEMS OF RESIDENTIAL BUILDINGS

Housing is the place where people spend a significant amount of their lives. Serious recent challenges - epidemics, hostilities, significant increases in energy costs - require increased attention to the critical infrastructure of housing and their level of energy consumption. The ability to work effectively depends on the living conditions of employees. But it is not always possible to restore the work of influential systems in a timely and high-quality manner. There is an urgent problem in the study of the factors influencing the critical infrastructure of residential buildings and the role of energy-saving in improving the security of these systems.

The theoretical basis of the study of critical systems safety and energy saving are the works of such scientists as Yermenchuk O. P., Bugaychuk N.V., Telenik S. S., Vlasjuk O. S., Sukhonos M. K., Molodchenko T.G., Prasol V.M., Kylymnyk I. I., Kolyada T.A., Dombrovska A. V., Brovdiy A. M. and others. Despite the well-known volume of publications related to the security of economic systems, it is important to study the factors influencing the critical infrastructure of residential buildings and the role of energy-saving in improving the security of these systems. The purpose of the article is to form proposals for improving the security of critical infrastructure of housing and separate the role of energy-saving in this process.

A general indicator of the level of safety of critical infrastructure of residential buildings is proposed, which is presented as a function in general, or specifically as a sum of expert and analytical values of impact factors. It is determined that the main factors influencing the safety of critical infrastructure of the fourth level - residential buildings are the deterioration of engineering equipment, systems, networks, distribution devices, automation, insulation; autonomy of systems; maintainability; accessibility; level of compliance with modern requirements. Prospects for further exploration are the formation of a model for managing the security of critical infrastructure of residential buildings, taking into account the energy component.

Keywords: safety, reliability, heat supply, water supply, energy conservation.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Житлові будинки – це об'єкти, де люди проводять значну кількість часу свого життя. Серйозні виклики останнього часу – епідемії, військові дії, значне зростання вартості енергоносіїв – вимагають підвищеної уваги до об'єктів критичної інфраструктури житлових будинків та рівня їх енергоспоживання. Можливість ефективно працювати безпосередньо залежить і від побутових умов працівників. Але не завжди є можливість вчасно і якісно відновити роботу важливих систем. Постає актуальна проблема у дослідженні факторів впливу на об'єкти критичної інфраструктури житлових будинків та ролі енергозбереження в підвищенні безпеки цих систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичною основою дослідження безпеки критичних систем та енергозбереження є праці таких вчених, як Єрменчук О. П., Бугайчук Н. В., Теленик С. С., Власюк О. С., Сухонос М. К., Молодченко Т. Г., Прасол В. М., Килимник І. І., Коляда Т. А., Домбровська А. В., Бровдій А. М. та ін [1–6]. Питання, пов'язані із управлінням енергозбереженням, досліджено в роботах [7–9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на знаний обсяг публікацій, пов'язаних з безпекою економічних систем, важливим завданням є дослідження факторів впливу на об'єкти критичної інфраструктури житлових будинків та ролі енергозбереження в підвищенні безпеки цих систем.

Формулювання цілей статті

Метою статті є формування пропозицій щодо підвищення рівня безпеки критичної інфраструктури житлових будинків і виокремлення ролі енергозбереження в цьому процесі.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до Закону України [10] «Про критичну інфраструктуру» до життєво важливих функцій та/або послуг, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України, належать, зокрема системи енергозабезпечення, у тому числі і теплопостачання, системи водопостачання і водовідведення. Безперебійне функціонування даних систем є безумовно необхідним і від їх роботи залежить якість, а іноді і можливість перебування людей в своїх помешканнях. За надійністю системи електропостачання поділяються на 3 категорії: перша, де перерви у постачанні є недопустимими тому, що призведе до небезпеки життя людей, матеріальних втрат, масового браку і порушення роботи особливо важливих виробництв; друга – перерва у постачанні енергії призводить до масового не випуску продукції, зупинки транспорту, порушення життєдіяльності мешканців міста і села, і третя – всі інші об'єкти, які не попали в перші дві категорії.

Системи теплопостачання за надійністю поділяються на три категорії [6]: споживачі першої категорії – ті, яким не допускається перерва у подачі теплової енергії та зниження температури повітря в приміщеннях; споживачі другої категорії – споживачі, яким допускається зниження температури повітря в опалюваних приміщеннях на період ліквідації технологічного пошкодження обладнання, але не більше 50 годин; третьої категорії – всі інші споживачі.

Згідно з [10] безпека критичної інфраструктури - стан захищеності критичної інфраструктури, за якого забезпечуються функціональність, безперервність роботи, відновлюваність, цілісність і стійкість критичної інфраструктури. На нашу думку, оцінку рівнів критичної інфраструктури можна здійснювати використовуючи функції належності гаусівського типу. Де по шкалі абсцис відкладається значення певного інтегрального показника – рівня безпеки Rb , а по осі ординат – значення ступеня належності від 0 до 1 (рис. 1). Рівні безпеки критичної інфраструктури можна визначити наступними: «абсолютно не припустимий» аН; «критичний» Кр; «небажаний» Нб; «низький» Нз; «задовільний» Зд; «оптимальний» Опт.

В свою чергу, загальний показник рівня безпеки критичної інфраструктури житлових будинків можна представити у вигляді функції у загальному вигляді (1), або конкретно у вигляді суми експертних та аналітичних значень факторів впливу (2):

$$Rb = f(x_1, x_2, x_3, x_4 \dots x_n), \quad (1)$$

$$Rb = \sum_{i=1}^n x_i \leq 100 \quad (2)$$

де $x_1 \dots x_n$ – фактори впливу на даний показник.

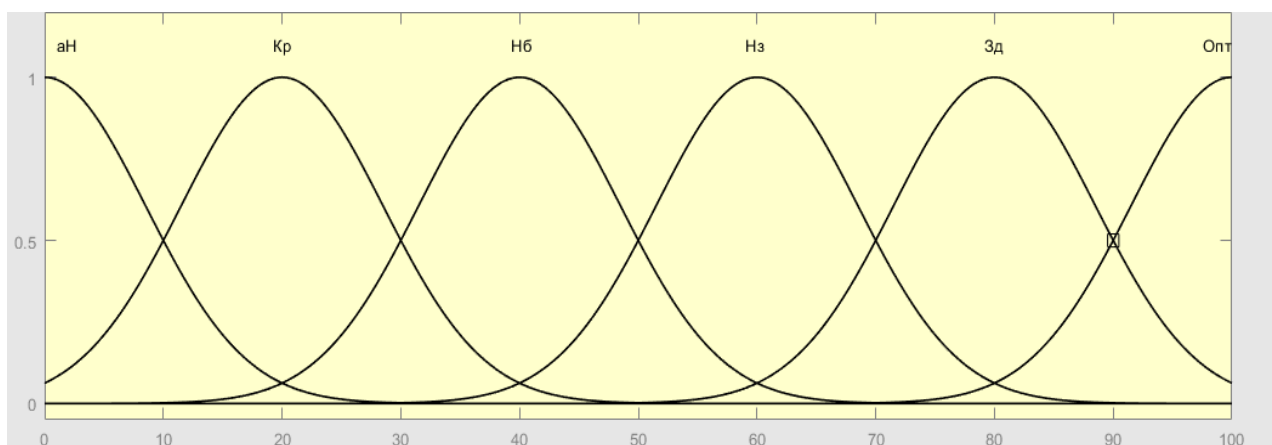

Рис.1. Функції належності інтегрального показника рівня безпеки критичної інфраструктури (розроблено авторами)

На нашу думку, основними факторами впливу на безпеку критичної інфраструктури четвертого рівня – житлових будинків є (табл. 1):

- Зношеність інженерного обладнання, систем, мереж, пристроїв розподілу, автоматики, ізоляції.
- Автономність систем – кожна автономна система більш надійна, ніж та, яка залежить від

зовнішніх факторів, наприклад автономні системи опалення більш надійні для будинку в цілому, тому що вихід з ладу котла в окремі квартири практично не вплине на опалення сусідніх квартир, тоді як вихід з ладу зовнішньої мережі тепlopостачання або електропостачання залишає без тепла і світла весь будинок.

➤ Ремонтопридатність – стан систем критичної інфраструктури за якого можливе їх відновлення без суттєвих замін частин і обладнання.

➤ Доступність – системи повинні бути доступними до обстеження, діагностики і ремонту. Системи які замонолічені у будівельні конструкції, закриті оздобленням, або взагалі не відомо де точно проходять не можливо відремонтувати швидко.

➤ Рівень відповідності сучасним вимогам – система, яка максимально близька за своїми характеристиками до найсучасніших аналогів є більш гнучка, якісна, і наближена до актуальних вимог з експлуатації.

➤ Рівень з енергоефективності – міра використання енергії на виконання безпосередніх функціональних задач критичних систем. Чим більша величина втрат енергії при перетворенні, транспортуванні, експлуатації, тим більше в цілому енергії потрібно системі. Що в свою чергу призводить до збільшення розмірів системи в цілому і її елементів, зростання навантаження на її окремі ланки, швидший знос. Будинки, який має вищий клас енергетичної ефективності потребує менше енергії на опалення 1 м² в рік, що в свою чергу вимагає менших систем опалення і тепlopостачання, зазвичай такі будинки мають більшу теплову інерцію, що збільшує час на охолодження повітря приміщень при аварійних ситуаціях.

Відповідно до граничних максимальних значень факторів впливу можна розробити діаграму Парето накопичених факторів, що характеризують безпеку критичних систем будинків (рис. 2).

Значення більшості з наведених показників потрібно визначати експертним шляхом. В таблиці наведено лише рекомендований діапазон значень факторів впливу на рівень безпеки. Звичайно, що у кожному конкретному випадку необхідно розраховувати чи визначати експертно значення фактору.

Таблиця 1

Систематизація факторів впливу на безпеку критичної інфраструктури четвертого рівня

№	Фактори впливу на рівень безпеки критичної інфраструктури	Характеристика	Діапазон значень факторів впливу
X ₁	Зношеність	Фізичний знос обладнання, мереж, ізоляції та кріплень Максимальному рівню відповідає значення «0.1», мініимальному - «30»	(0...30]
X ₂	Автономність	Наявність приєднання до зовнішніх мереж тепло-, водопостачання, електрики та каналізації. Максимальному рівню автономності відповідає значення «10», мініимальному – «0.1»	(0...10]
X ₃	Ремонтопридатність	Придатність до ремонту, можливість здійснювати ремонт без суттєвих замін частин систем і обладнання. Максимальному рівню ремонтнопридатності відповідає значення «17», мініимальному – «0.1»	(0...17]
X ₄	Доступність	Доступність мереж до обстеження, випробовування, ремонту та заміни Максимальному рівню доступності відповідає значення «12», мініимальному – «0.1»	(0...12]
X ₅	Рівень відповідності сучасним вимогам	Експертний рівень відповідності технічного стану критичних систем сучасним вимогам нормативних документів Максимальному рівню відповідності - значення «13», мініимальному – «0.1»	(0...13]
X ₆	Рівень енергоефективності	Міра використання енергії на виконання безпосередніх функціональних задач критичних систем Максимальному рівню енергоефективності відповідає значення «18», мініимальному – «0.1»	(0...18]

Максимальний рівень безпеки складає 100 балів, що теоретично можливо, але практично не реалізується. Фактори також можна охарактеризувати за «гнучкістю», тобто таким впливом на них, при якому при мінімальних втручаннях в існуючі системи відбувається певне (суттєве) зростання рівня безпеки. Найменшою гнучкістю володіють фактори x₂–x₄, тому що якщо, наприклад, система призначена для роботи від зовнішніх джерел (не автономна), то перетворити її на автономну без значних втручань практично неможливо, а іноді і взагалі не можливо – наприклад район міста з центральним тепlopостачанням і не газифікований. Найбільшою гнучкістю для існуючих будинків володіє фактор X₆ – Рівень енергоефективності. В даному випадку шляхом певних модернізацій системи проведених за результатами енергетичного аудиту можна значно підвищити рівень енергоефективності систем, а значить і рівень безпеки критичних систем в цілому.

Наприклад, для житлового будинку №1, для якого було проведено енергоаудит, реалізація заходу «теплоізоляція трубопроводів внутрішнього тепlopостачання у підвалі» дозволило ліквідувати оголені ділянки трубопроводів, зменшити теплові втрати мереж та корозію. Прямий контакт розпеченого трубопроводу з холодним повітрям при сильних морозах часто призводив до розгерметизації (руйнування)

оголених ділянок системи внутрішнього теплопостачання і її зупинки. Реалізація всіх запропонованих заходів дозволила збільшити значення показника x_6 «рівень енергоефективності» для даного будинку з 5 до 16 балів. А рівень безпеки критичних систем з 63 балів «низький рівень» до 74 «задовільний рівень».

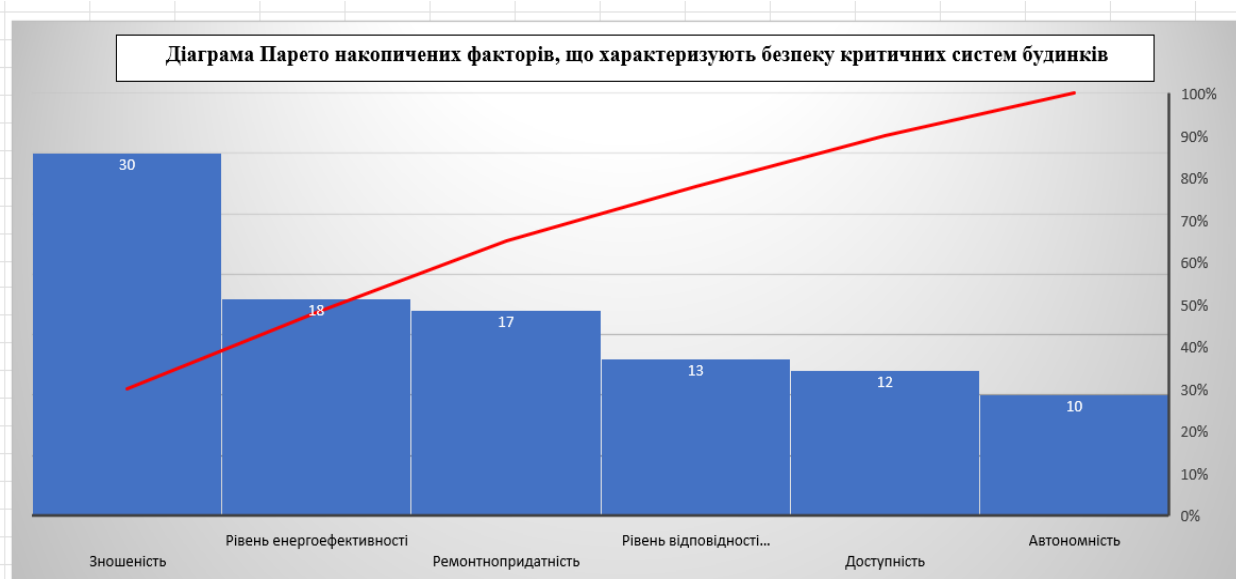

Рис. 2. Діаграма Парето накопичених факторів, що характеризують безпеку критичних систем будинків (розроблено авторами)

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В роботі сформовано пропозиції щодо підвищення рівня безпеки критичної інфраструктури житлових будинків на основі результатів проведеного енергоаудиту та виокремлено роль енергозбереження в цьому процесі. Визначено, що основними факторами впливу на безпеку критичної інфраструктури четвертого рівня – житлових будинків – є зношеність інженерного обладнання, систем, мереж, пристроїв розподілу, автоматики, ізоляції; автономність систем; ремонтпридатність; доступність; рівень відповідності сучасним вимогам. Перспективами подальших розвідок є формування моделі управління безпекою критичної інфраструктури житлових будинків з врахуванням енергетичної складової.

Література

1. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2018. 180 с.
2. Бугайчук Н.В. Розвиток житлово-комунальної інфраструктури як чинник забезпечення економічної безпеки держави. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави (економічні науки). Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2020.
3. Теленик С. С. Критична інфраструктура як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 1 (15). С. 179–189.
4. Власюк О. С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання. К. : ДННУ "Акад. фін. управління", 2011. 474 с.
5. Сухонос М. К. Молодченко Т. Г., Прасол В. М. Аналіз технічного стану житлового фонду України та пропозиції щодо його оцінки. Економічний вісник Донбасу, 2014. № 1. С. 51–55.
6. Перспективи розвитку державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства : колективна монографія / І. І. Килимник, Т. А. Коляда, А. В. Домбровська, А. М. Бровдій ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 139 с.
7. Dzhedzhula V. V., Yepifanova I. Yu. Optimization of Energy Saving Potential of Industrial Enterprises. 11th International Conference on Advanced computer information technologies ACIT'2021: Conference Proceedings. 2021, P. 433–436.
8. Heyets V., Voynarenko M., Dzhedzhula V., Yepifanova I., Trocikowski T. Models and strategies for financing innovative energy saving activities. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. 2021. 628.
9. Дзеджула В. В., Єпіфанова І. Ю. Стан та перспективи розвитку енергосервісних компаній в Україні. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2020. № 3-4. С. 124-131.
10. Про критичну інфраструктуру: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>

References

1. Iermenchuk O.P. (2018) Osnovni pidkhody do orhanizatsii zakhystu krytychnoi infrastruktury v krainakh Yevropy: dosvid dlia Ukrainy : monohrafiia. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav.
2. Buhaichuk N.V. (2020) Rozvytok zhytlovo-komunalnoi infrastruktury yak chynnyk zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata ekonomichnykh nauk za spetsialnistiu 21.04.01 – ekonomichna bezpeka derzhavy (ekonomichni nauky). Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, Kyiv.
3. Telenyk S. S. (2018) Krytychna infrastruktura yak ob'ekt administratyvno-pravovoho rehuliuvannia Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, no. 1 (15), pp. 179-189.
4. Vlasniuk O. S. (2011) Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh rynkovykh transformatsii ta antykrizovoho rehuliuvannia. K. : Akad. fin. Upravlinnia.
5. Sukhonos M. K., Molodchenko T. H., Prasol V. M. (2014) Analiz tekhnichnoho stanu zhytlovoho fondu Ukrainy ta propozyitsii shchodo yoho otsinky. Ekonomichnyi visnyk Donbasu, no. 1, pp. 51-55.
6. Yepifanova I. Yu., Dzhezdzula V. V. (2021) Optimization of Energy Saving Potential of Industrial Enterprises. 11th International Conference on Advanced computer information technologies ACIT2021: Conference Proceedings, pp. 433–436.
7. Heyets V., Voynarenko M., Dzhezdzula V., Yepifanova I., Trocikowski T. (2021) Models and strategies for financing innovative energy saving activities. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. 628.
8. Dzhezdzula V. V., Yepifanova I. Yu. (2020) Stan ta perspektyvy rozvytku enerhoservisnykh kompanii v Ukraini. Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu, no. 3-4, pp. 124-131.
9. Pro krytychnu infrastrukturu: Zakon Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
10. Kylymnyk I. I., Koliada T. A., Dombrovska A. V., Brovdii A. M. (2018) Perspektyvy rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v haluzi zhytlovo-komunalnoho hospodarstva : kolektyvna monohrafiia; Kharkiv. nats. un-t misk. hosp-va im. O. M. Beketova. Kharkiv : KhNUMH im. O. M. Beketova.

УДК 338.48

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-10](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-10)

ПАНЬКІВ Н.Є.

<https://orcid.org/0000-0002-9057-9612>e-mail: pankiv.natalia@gmail.com

Національний університет "Львівська політехніка"

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

У статті досліджено сучасний стан та перспективи розвитку релігійного туризму в Карпатському регіоні України (до складу якого входять чотири області Західної України: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька). Окреслено ключові функції релігійного туризму. Визначено роль сакральних об'єктів у релігійному туризмі. Охарактеризовано ресурсну базу, якою володіє регіон для розвитку релігійного туризму. Досліджено сакральні об'єкти у розрізі усіх областей регіону та встановлено, що релігійний туризм посідає гідне місце в Карпатському регіоні. Встановлено, що дерев'яні церкви відіграють важливу роль у розвитку релігійного туризму регіону. За результатами досліджень, на території Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей Карпатського регіону виявлено близько 5000 пам'яток сакральної архітектури, серед яких найчисленнішими є храми. Особливо цінними серед сакральних об'єктів Карпатського регіону є дерев'яні храми, вісім з яких внесено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Встановлено, що Львівщина посідає перше місце; суттєво менше сакральних об'єктів виявлено в Івано-Франківській та Закарпатській областях і останнє місце посідає Чернівецька область.

Ключові слова: релігійний туризм, паломництво, сакральні об'єкти, Карпатський регіон.

NATALIYA PANKIV

Lviv Polytechnic National University

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF RELIGIOUS TOURISM IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE

The article examines the current state and prospects of religious tourism in the Carpathian region of Ukraine (which includes four regions of Western Ukraine: Lviv, Ivano-Frankivsk, Transcarpathia, and Chernivtsi). The key functions of religious tourism are outlined. The role of sacred objects in religious tourism is defined. The resource base of the region for the development of religious tourism is described. Sacred objects in the context of all regions of the region have been studied and it has been established that religious tourism occupies a worthy place in the Carpathian region. Wooden churches have been found to play an important role in the development of religious tourism in the region. According to research, in the Lviv, Ivano-Frankivsk, Zakarpattia, and Chernivtsi regions of the Carpathian region found about 5,000 monuments of sacred architecture, among which the most numerous are temples. Of particular value among the sacred sites of the Carpathian region are wooden temples, eight of which are inscribed on the UNESCO World Heritage List. It is established that the Lviv region takes the first place; Significantly fewer sacred objects were found in Ivano-Frankivsk and Zakarpattia oblasts, and Chernivtsi oblast ranks last.

The obtained results made it possible to identify promising areas for the development of religious tourism in the Carpathian region. Thus, in the Chernivtsi region, the most sacred monuments of national importance are located in Kitsman, Hertsav, Zastaviv districts, and the city of Chernivtsi. In the Transcarpathian region: Velykoberezhniansky, Volovets, and Beregovo districts. In Ivano-Frankivsk region: in Kosiv, Verkhovyna and Rohatyn districts. Lviv region ranks first in the Carpathian region in the number of sacred monuments. The largest number of facilities falls in the city of Lviv, as well as: the Drohobych, Starosambir, Zhydachiv, and Turkiv districts. It has been established that most sacred monuments of local and national importance are involved in a number of religious and pilgrimage tours, however, much of the resources are not fully used to promote and develop religious tourism in the Carpathian region.

Keywords: religious tourism, pilgrimage, sacred objects, Carpathian region.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Важливою складовою частиною сучасної індустрії туризму є релігійний туризм, який належить до найдавніших видів туризму. Його витоки сягають часів формування основних світових релігій. Релігійний туризм (сакральний туризм, паломницький туризм, езотеричний туризм) – різновид туризму, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища. Релігійний туризм поділяється на паломницький туризм – це сукупність поїздок представників різних конфесій з паломницькими цілями; езотеричний – метою його є розширення традиційного релігійного світосприйняття, і відповідно з цією метою ведеться філософський пошук в процесі подорожі; релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості – відвідання місць пов'язаних з історією релігій; сакральний – різновид, де турист під час відвідування певних місць створює, відновлює або підкреслює зв'язок з уявним потойбічним. Сакральне в широкому сенсі – це все, що має відношення до Божественного, релігійного, небесного, потойбічного, ірраціонального, містичного, те, що відрізняється від повсякденних речей, понять, явищ.

Паломництво (від лат. Palma – "пальма") – пальмова гілка, з якими жителі Єрусалима вітали Ісуса Христа [4]. Для заохочення паломництва склалися численні путівники (ітінерарії), багато з яких, як і описи самих паломництв, стали згодом важливими історичними джерелами. У туризмі зазвичай виділяють

декілька видів паломництва, що класифікуються за різними ознаками: за кількістю учасників і їх сімейною приналежністю – індивідуальні, сімейні і групові паломництва; за тривалістю – тривалі і короткочасні паломництва; за сезонністю – цілорічні паломництва, а також приурочені до релігійних свят; за об'єктами – відвідування конфесійних культових місць (монастирів, храмів), а також природних культових місць (гір, озер, печер, джерел); за місцем розташування об'єктів паломництва – внутрішні (в межах державних кордонів) і зарубіжні паломницькі тури; за ознакою обов'язковості – добровільні і обов'язкові паломницькі тури [32].

Формулювання цілей статті

Метою роботи є дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку релігійного туризму в Україні на прикладі Карпатського регіону, аналіз найважливіших сакральних об'єктів у розрізі чотирьох областей регіону та встановлення їх значення для розвитку релігійного туризму в регіоні. **Об'єктом** дослідження є релігійний туризм та його розвиток в Карпатському регіоні. **Предметом** дослідження є сакрально-туристичний потенціал Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей Карпатського регіону та його використання для розвитку релігійного туризму. **Методи дослідження.** Для обґрунтування основних положень дослідження й розв'язання поставлених завдань застосовані теоретичні методи: аналіз, систематизація, класифікація та узагальнення; порівняльний аналіз та синтез і метод спостереження – для комплексного сприйняття об'єкта дослідження. **Практичне значення.** Результати дослідження можуть бути використані органами місцевого самоврядування для розвитку туристичної діяльності на основі сакральної спадщини регіону задля його популяризації на внутрішньому та міжнародному ринку туристичних послуг. Теоретико-методичні й прикладні розробки разом із отриманими результатами можуть бути задіяні в аналогічних дослідженнях для відповідних регіонів України.

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідження проблем становлення та розвитку релігійного туризму України, як окремого виду туризму, проводиться відомими туризмознавцями: М. Мальською [22], О. Любіцевою [20] та ін. Історія паломництва розглядається А. Александровою, М. Біржаковим. Питанням класифікації і типології паломництва присвячені праці М. Мюллера, Т. Хрїстова, А. Бабкіна, О. Любіцевої, А. Колодного, П. Яроцького [10] та іншими. Однак, досі у науковій літературі залишаються дискусійними питання, пов'язані із визначенням самостійності сакральних об'єктів і сакрально-туристичних ресурсів у класифікаційній структурі рекреаційно-туристського ресурсного потенціалу. Наприклад, у класифікації рекреаційно-туристських ресурсів О. Бейдик [2] пам'ятки сакральної (культової) архітектури включає до архітектурно-історичних і відносить до ресурсного гіперблоку “Суспільно-історичні рекреаційно-туристські ресурси”. Подібну думку підтримують науковці В. Кравців, Л. Гринів, М. Копач, С. Кузик [15] і зазначають, що сакральні об'єкти входять до складу історико-культурних туристичних ресурсів. Відповідно до державної класифікації (Закон України “Про охорону культурної спадщини”) сакральні об'єкти знайшли своє місце як історичні (за видом) і поділяються на споруди, ансамблі, визначні місця (за типом). На нашу думку, до сакральних об'єктів доцільно віднести: храми, храмові комплекси, церкви, лаври, монастирі, дзвіниці, а також місця, пов'язані з життям і діяльністю визначних представників церкви.

Релігійні традиції українського народу та наявні сакральні ресурси сприяють формуванню стійкого попиту на паломницькі тури та формуванню в нашій країні ринку релігійного туризму. Релігійний туризм виконує ряд важливих функцій, серед яких інтеграційна, яка полягає в об'єднанні людей за конфесійною належністю та підтримці рівноваги релігійних відносин; регулятивна, суть якої полягає у забезпеченні певної поведінки людей (норми, культові обряди); комунікативна, яка полягає у можливості спілкування людей з одновірцями; світоглядна, яка полягає в тому, що під час відвідування сакральних об'єктів, люди мають можливість зрозуміти сенс свого життя і місію людини на Землі; естетична функція, яка допомагає розвивати у людей естетичний і художній смак; рекреаційна (терапевтична) функція, основою якої є оздоровлення, зняття психофізіологічної втоми, відновлення фізичних і духовних сил людини; пізнавальна, яка полягає в ознайомленні з архітектурою, історією сакральних споруд, їх духовною сутністю; виховна функція, яка полягає в одержанні знань мандрівника про сакральні об'єкти у краєзнавчому, історико-архітектурному та мистецько-сакральному аспектах та ряд інших функцій [34]. Пам'ятки церковної історії і культури є засобом утвердження національної свідомості і самосвідомості, відтворення історичної пам'яті, виховання патріотизму, розвитку естетичних і художніх смаків. Спостерігається процес становлення туристичних фірм по організації релігійних і паломницьких турів, а також деяких паломницьких служб, організованих при монастирях, церквах, а також інших релігійних організаціях. Протягом останніх років в Україні та у Карпатському регіоні (до складу якого входять чотири області Західної України: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька), зокрема, спостерігається суттєве збільшення кількості туристів, що здійснюють паломництво до численних святинь, тому, дослідження ресурсного потенціалу регіону та подальшого їх використання для розвитку релігійного туризму є актуальним [4]. Тож, розглянемо тенденції розвитку релігійного туризму на прикладі Карпатського регіону і розпочнемо ми з Львівської області.

Основний розділ

Ресурси для розвитку релігійного туризму Карпатського регіону

1. Ресурси для розвитку релігійного туризму Львівської області

Сакральна культура Львівщини має віковічну спадщину. Вона тісно пов'язана з вірою у Бога, релігійними обрядами та символізмом божественної сили. Розташовуючись на перехресті європейських шляхів, Львівщина віддавна відзначалась багатонаціональним характером свого населення, відтак — культури і віровизнань. Українське церковне мистецтво завжди прагнуло власної національної самоідентифікації: від архітектурного образу до внутрішнього оздоблення церков. Різні етноси, які приходили й відходили, залишали по собі сліди — архітектуру, храми, цвинтарі. На жаль, багато релігійних пам'яток було знищено під час тоталітарного правління та комуністичного поневолення, а також знищуються зараз через військове вторгнення військ Російської Федерації на територію України! На даний час у Львівській області налічується понад 4000 пам'яток історії та культури, значна частина яких (понад 2000) зосереджена у Львові — місті світової культурної спадщини ЮНЕСКО. Зокрема, сакральних об'єктів в області налічується понад 2500. Згідно реєстру пам'яток архітектури національного значення у Львівській області нараховується — 311 сакральних пам'яток національного значення. Найбільше об'єктів припадає на місто Львів, Жовківський та Пустомитівський райони. Особливо цінними серед сакральних об'єктів є дерев'яні храми, яких в області налічується 773. Найбільша кількість дерев'яних храмів є у Дрогобицькому (68), Старосамбірському (65), Жидачівському (58) та Турківському (52) районах. До Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО належать чотири дерев'яні церкви Львівщини: святого Юрія XVI-XVII ст. у Дрогобичі, Пресвятої Трійці 1720 р. у Жовкві, Собору Пресвятої Богородиці 1838 р. у Маткові Турківського району, Зіслання святого Духа 1502 р. у Потеличі Жовківського району.

Чимало колишніх храмів з різних причин сьогодні не використовується для богослужінь — це костели Святої Марії Магдалини, Святого Лазаря, єзуїтів, Святого Казимира, Стрітєння, Кларисок, Івана Хрестителя, кілька синагог, частково використовуються — костели домініканів, бенедиктинок. Нові храми, збудовані в 1990-2005 роках, виділяються своєю архітектурою. Варто відзначити церкву Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ (1997-2001 рр.), що є домінантою і найпримітнішим об'єктом усього більш як сотисячного району Сихів. Одним з найраніших сучасних храмів УГКЦ у Львові є велика церква Святих Володимира і Ольги на вул. В. Симоненка, зведена за проєктом архітекторів Мирона й Олександра Вендзиловичів. Заслуговує на увагу напевне найраніша львівська церква, зведена після оголошення автокефалії УАПЦ 1988 р. у підміському селі Зубра. Кілька цікавих церков збудував на Львівщині архітектор Микола Рибенчук — церкви у Брюховичах (УПЦКП) і Бірках (УГКЦ), Вознесіння Господнього (УГКЦ) на вул. Широкий у Львові.

Львівщина своїми багатими культурними надбаннями без сумніву робить вагомий внесок у скарбницю світової сакральної архітектури [31]. Окрім того, Львівщина є релігійним центром всеукраїнського значення. У ній перебуває управлінський центр Римо-Католицької Церкви в Україні. В області розвивається релігійний та сентиментальний туризм. Значний інтерес у туристів викликають міста Жоква, Белз, Бібрка, Золочів, Жидачів, Олесько. Львівщина — це перехрестя західного і східного християнства, латинської і візантійської культур. Це місце, в якому збереглися святі місця православ'я, католицизму, юдаїзму, протестантизму та вірменської церкви. Для греко-католиків визначними об'єктами паломництва є львівський собор Святого Юра, Крехівський та Унівський монастирі поблизу Львова, Гошівський монастир на Івано-Франківщині та Зарваниця на Тернопільщині. Для православних — Успенська церква у Львові, Почаївська лавра на Тернопільщині та Манявський скит на Івано-Франківщині. Для римо-католиків — польська катедрa у Львові, костел святого Лаврентія у Жовкві та багато інших місць, пов'язаних з видатними персонажами польської історії. Для юдеїв — насамперед місця, де жили провідні діячі хасидизму та меморіали загиблих у часи Холокосту. Чимало цих пам'яток є привабливими не лише для окремих паломників. До багатьох з них, особливо діючих монастирів та храмів, здійснюються масові піші прощі, зокрема до Уніва, Гошева та Зарваниці [19].

Відомими центрами релігійного туризму в області є Крехівський монастир — пам'ятка оборонної архітектури XVII століття, Унівський монастир — фортеця, який складається з монастирських будівель та Успенської церкви. До Львова з'їжджаються хасиди з цілого світу, тут збереглися стародавні єврейські квартали, де тривають роботи по реставрації синагоги "Під Розою". У містечку Жовкві, знаходиться найбільша збережена синагога Східної Європи, а на єврейському цвинтарі у Белзі похований чудотворний хасидський цадик Шолом (або Соломон) Роках (1779-1855) з родиною [18]. Вагоме значення для формування паломницьких та релігійних потоків в країні мають релігійні організації, зокрема, церковні центри, монастирі та громади. Львівщина посідає перше місце за кількістю релігійних організацій в Україні. На даний час в області 3029 діючих релігійних організацій, у тому числі — 5 центрів, 24 управлінь (єпархій, дієцезій...), 863 громади ПЦУ та 1545 громад УГКЦ., 66 монастирів (880 ченців), 26 місій, 2 братства, 19 духовних навчальних закладів (1238 слухачів, у т. ч. 328 (заочне навчання), 2692 священнослужителі, у т. ч. 81 іноземець. Працюють 1113 недільних шкіл та друкуються 23 періодичні видання. На території області 999 церков і дзвіниць, з них 398 - національного значення, 601 - місцевого значення. До прикладу, Греко-католицький центр Львівської архиєпархії вирізняється кількістю проведених прощ серед всіх центрів

України та здійснює загальне керівництво паломництвом Західної України [4]. *Найбільш значимими та туристично привабливими є наступні храми:*

- Лаврівський Святооунуфріївський монастир заснований у середині XIII ст. у селі Лаврові. Він є важливою архітектурною та мистецькою пам'яткою. Церква була однією з перших триконхових церков України, орієнтованих на візантійсько-атонські зразки. Церква характерна центричністю споруди, хрестоподібним планом і розміщенням куполу на точці "золотого перетину". В різні часи поєднувала ознаки стилів: романського, готики, ренесансу, бароко, класицизму. На початку XX ст. при монастирі був створений церковний музей, який з роками придбав чималу колекцію ікон XV-XVIII століть.

- Архикаatedralний собор Святого Юра у Львові. З 1998 року Собор разом із Ансамблем історичного центру Львова належить до Світової спадщини ЮНЕСКО. Власне собор є частиною комплексу: бароковий собору (1745—1770) з дзвіницею (дзвін з 1341), рококової з класицистичними портиками митрополичої палати (1761—1762), будинків капітули, тераси з двораменними сходами, ажурної огорожі довкола соборового подвір'я з двома брамами в подвір'ї (1771) та мурів, що обводять капітульні будинки і владичий сад (1772).

- Успенська (Волоська) церква у Львові. У церкві збереглися пам'ятки мистецтва XVII–XVIII ст. Найцінніші з них — ікони страстного циклу, які залишилися від первісного Успенського іконостаса 1630—1638, виконаного львівськими митцями Федором Сеньковичем, 1630 (згорів) та Миколою Петраховичем, 1638 (тепер у церкві с. Великі Грибовичі біля Львова), який у 19 ст. замінено іконостасом М. Яблонського.

- Храм Святого великомученика Пантелеймона (Св. Параскевії) у Сколе. Це старовинна бойківська дерев'яна церква.

- Церква Архистратига Михаїла у селі Підберізці, Пустомитівський район. Збудована у 1891—1910 роках у так званому "неовізантійському" стилі відомим архітектором Іваном Левинським. З нею пов'язані ряд яскравих імен видатних діячів української Церкви, культури, мистецтва і героїв визвольних змагань за українську державність. Храм освячено 1892 року Митрополитом Сильвестром Сембратовичем.

- Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Самборі. Реліквією церкви є мощі Святого Валентина, автентичність яких підтверджує документ Папи Римського з 1759 року.

- Церква Святого Миколая у Львові. Це найдавніша пам'ятка архітектури міста: будувалася, очевидно, як родина успальниці галицьких князів, чим зумовлена планово-просторова композиція [6].

Переважає більшість релігійних святинь в області належить православним і католицьким церквам. Серед об'єктів паломництва і релігійного туризму варто виділити монастирі, чудотворні ікони і мощі святих, цілющі джерела тощо. В храмах Львівщини є чимало ікон, які вважаються чудотворними, до найвідоміших належать Кристинопольська та Самбірська чудотворні ікони, образи Матері Божої у Жидачеві та в селі Тартаків Сокальського району. Також храми в селах Прилбичах, Глинянах та Новосілках відомі чудотворними образами та джерелами. Страдчанський храм є найбільшим відпустовим центром біля міста Львова, а чудотворне джерело с. Новосілки відоме багатьма випадками зцілення. Чимало знаменитих у минулому чудотворних українських ікон втрачено, деякі – назавжди. Зараз важливо повернути втрачені святині до України і відновити паломництво до знаменитих у минулому чудотворних ікон. Українські етнічні землі налічували приблизно 200 чудотворних Богородичних ікон загальноукраїнського, регіонального та місцевого значення [12].

На території Львівської області є понад півсотні релігійно-паломницьких місць різного конфесійного підпорядкування та значення. У роботі Городинського Ю.Я. (2018) [5] здійснено типізацію місць паломництва за датою їхнього виникнення чи першої згадки, і поділено їх на п'ять груп: паломницькі об'єкти, які виникли у X–XII, XIII–XIV, XV–XVIII, XIX–XX ст. та об'єкти, дати виникнення яких не з'ясовано. Одним із найдавніших паломницьких місць в області є м. Самбір, яке відоме тим, що тут зберігаються чудотворна ікона Богородиці, авторство якої приписують євангелісту Луці, та мощі св. Валентина. Часто храми та монастирі ставали прихистком людей, які там переховувалися і молилися, просячи захисту. Із цим періодом пов'язане виникнення чудотворних ікон. До паломницьких місць, історія яких починається у XIII–XIV ст., належать Жидачівська та Сокальська чудотворні ікони. До третьої групи належать об'єкти, які пов'язані з переходом від Середньовіччя до раннього Нового Часу, коли формувалася сукупність матеріальних і духовних надбань людства, інтенсивно розвивалася наука, освіта, література, мистецтво, мораль і релігійна сфера. До об'єктів, які виникли у цей період, належить Крехівський монастир св. Миколая ЧСВВ УГКЦ у с. Крехів. Окрім того, що монастир мав потужні укріплення, які витримували неодноразові облоги, тут зберігалися чотири чудотворні ікони. Ще однією релігійно-паломницькою пам'яткою державного значення цього періоду є Свято-Успенська Лавра Студійського уставу. Це один із найдавніших монастирських комплексів України, який упродовж певного періоду був адміністративним центром Галицької єпархії (XIV–XVIII ст.). До періоду кінця XV ст. належать і два монастирські комплекси: монастир Благовіщення Пречистої Діви Марії у с. Підгірці та монастир Походження древа Хреста Господнього у смт. Підкамін'я. Впродовж XIX–XX ст. виникла найбільша кількість паломницьких об'єктів у Львівській області. Зокрема, Страдецька гора поблизу с. Страдч Яворівського району. Релігійну діяльність проводили тут ще з XI ст. У церкві Успіння Пресвятої Богородиці зберігається кілька чудотворних ікон. Іншим відомим паломницьким місцем цього періоду є с. Корсів, де у парафіяльному храмі зберігається

чудотворна ікона Матері Божої. Серед визначних паломницьких місць слід виокремити храм Різдва Пресвятої Богородиці в с. Воля-Довголуцька (Стрийський р-н) та храм Успіння Пресвятої Богородиці в с. Дроговиж (Миколаївський р-н), де зберігаються чудотворні ікони [5].

Більшість паломницьких об'єктів Львівської області виникли у XIX–XX ст. – 35 об'єктів. У розрізі адміністративних районів Львівської області найбільше паломницьких місць зосереджено у Жовківському районі (десять), по шість паломницьких об'єктів є у м. Львів та Жидачівському районі, по п'ять об'єктів – у Золочівському, Сокальському та Бродівському районах. Незважаючи на таку кількість паломницьких об'єктів, більшість із них має місцеве (локальне) значення. Безсумнівно, що найвідомішими є м. Самбір, с. Биличі, м. Жовква, Львів, Рудки, Стрий, Червоноград, смт. Підкамінь, с. Крехів, с. Раковець, м. Борислав, Дрогобич, с. Воля Довголуцька, Грушів, Страдч, Унів, паломницькі об'єкти яких відомі на регіональному та всеукраїнському рівнях [5]. Володіючи таким багатством різноманітних паломницьких об'єктів, Львівщина в останні роки все активніше проявляє себе на міжнародному ринку релігійного туризму, оскільки, тут зосереджено чимало пам'яток, що мають цінність для представників інших країн, насамперед Польщі та Ізраїлю [19].

2. Ресурси для розвитку релігійного туризму Івано-Франківської області

Івано-Франківська область відома багатою сакральною та духовною спадщиною. Територію області здавна населяли народи з різним релігійним віросповіданням. Збережені церкви, костели, синагоги, монастирі та скити є окрасою області та передумовою для розвитку релігійного та паломницького туризму. На сьогодиншньому етапі розвитку релігійного туризму особливе значення набувають дослідження історії і культури етноконфісійних груп, які населяють територію області. Найбільш відомими центрами релігійного туризму в області є Гошівський монастир (чоловічий, греко-католицький) (1570 р.) та Манявський скит (чоловічий, православний) (1606 р.) – пам'ятки оборонної архітектури. Туристична галузь Івано-Франківської області має розгалужену мережу туристично-рекреаційних закладів, які спроможні одночасно прийняти більше 20 тис. осіб. В переліку їх послуг крім основних, різноманітні додаткові, зокрема тури екскурсійно-пізнавального характеру та паломницькі тури. Участь у релігійних заходах в якості глядачів приваблює туристів, вони мають можливість побачити діючі культові пам'ятники, музеї, відвідати релігійні служби, прийняти участь в хресних ходах, медитаціях та інших релігійних заходах, взяти участь в релігійних святах.

За кількістю пам'яток архітектури і містобудування Івано-Франківська область займає третє місце в Україні. На даний час в області під охороною держави нараховується з найдавніших часів (XII ст.) і до XXI ст. 1423 пам'ятки архітектури, з них 587 пам'яток сакральної архітектури – 547 церкви (147 мурованих і 400 дерев'яних), 88 дзвіниць, 31 костел, сім синагог, шість келій і палат духовництва, сім монастирів і дві каплиці, в тому числі 122 пам'яток національного значення, переважна більшість яких – це пам'ятки дерев'яної і мурованої архітектури, та пам'ятки житлового і громадського будівництва, зосередженого, в основному, в історичних містах. Найбільше сакральних пам'яток національного значення знаходиться у Косівському (25), Верховинському (11) та Рогатинському (11) районах. З-поміж них є храми, які внесені до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО – Ансамбль пам'ятки архітектури 1808 р. церкви Різдва Пресвятої Богородиці в с. Нижньому Вербіжі, Коломийського р-ну та Ансамбль пам'ятки архітектури 1598 р. церкви Зіслання Святого Духа в м. Рогатині [21]. Більшість церковних історико-культурних пам'яток Прикарпаття тісно пов'язані з історичним минулим краю і має багатовікову історію. Вони втілюють майже всі відомі архітектурні стилі: бароко, готику, ренесанс, класицизм XIX ст. Прикарпаття багатонаціональний та багатоконфесійний край. Сьогодні в області проживають представники 80 національностей, об'єднаних в 20 конфесій та понад 1600 релігійних громад. Майже в кожному населеному пункті мирно співіснують різні конфесії: греко-католицькі, православні, римо-католицькі, протестантські, які є найчисельнішими громадами. Крім традиційних течій діють малочислені релігійні громади, загалом в області нараховується понад 1310 культових споруд.

Пам'ятниками архітектури і містобудування, важливими об'єктами релігійного туризму регіону є монастирські комплекси. Вони є характерними культовими спорудами греко-католицької, православної і римо-католицьких церков. Монастирі завжди були центрами туризму і краєзнавства. Найбільш відомі з них є Домініканський монастир (1742-1762 рр.) – селище Богородчани; Манявський скит (1606 р.) – с. Манява Богородчанського району; Гошівський монастир (1570 р.) – Долинський район; Студинський монастир (1938 р.) – м. Яремче та інші. Найціннішими пам'ятками сакрального мистецтва є – Богородчанський район – с. Росільна (церква Апостолів Петра і Павла (кінець XIX ст. та храм Архистратига Михаїла (1848 р.); Галицький район – с. Кринос (Успенська церква (XVI ст.), с. Шевченково (Церква Святого Пантелеймона (1194) – єдиний в Україні практично повністю уцілілий храм Галицького князівства; Долинський район – с. Гошів (церква Святого Преображення (1842 р.); м. Івано-Франківськ (Вірменський костел (1762 р.), Колегіальний костел Діви Марії (1703 р.), Собор Святого Воскресіння (1763 р.); м. Рогатин – оборонний костел Святого Миколи (XV ст.) [24].

Костели, в основному, барочного стилю і відзначаються монументальністю і величністю. Найвизначнішими з них є костел кармелітів (1624 р.) у селі Більшівцях Галицького району, парафіяльний костел (1703 р.) та костел єзуїтів (1763р.) на майдані Шептицького в м. Івано-Франківську, костел (1760 р.) в

місті Городенці та костел бернардинців (1735 р.) в селищі Гвіздець Коломийського району та інші. Івано-Франківська область володіє значними пам'ятниками дерев'яної народної архітектури, які є найціннішою сторінкою народного мистецтва і найбільшою мірою здатні репрезентувати край у всій своєрідності та складності. Під державною охороною перебуває 335 дерев'яних церков краю, а саме: м. Рогатин – церква Святого Духа (1598 р.); м. Яремче – церкви Івана Милостивого (XVIII ст.) та Архистратига Михаїла (XIX ст.); с. Микуличині – Троїцька церква (1868 р.); селище Ворохта – храм Різдва Богородиці (1615 р.); селище Верховина – Анно-Зачатівська церква (1872 р.); м. Косів – Василівська церква та інші. Дерев'яні церкви збудовані народними майстрами без жодного гвіздка у специфічних архітектурних стилях, притаманних лише певній місцевості: бойківському, гуцульському, лемківському, стилі бароко та готичному [11].

Найдавніші з них – Благовіщенська церква (1587 р.) у м. Коломий, *Благовіщенська церква* (1600 р.) в с. Пістинь Косівського району, церква Різдва Пресвятої Богородиці (1615 рік) у селищі Ворохта на Яремчанщині. А в с. Розсільна Богородчанського району знаходиться дерев'яна церква Архистратига Михаїла (1848 р.), зведена без жодного цвяху. У гірських селах області зустрічаються дерев'яні будівлі трьох типів: *лемківські, бойківські та гуцульські*. Для гуцульської школи характерні багатоярусний дах з кількома шпильми та квадратна основа будівлі. Бойківські церкви – видовжені, складаються з трьох залів, накриті спільним шатровим дахом. Лемки будували церкви з однією банею-шпилем, до головної споруди прилаштовували бокові – виходила хрестова основа. Найскравішим зразком дерев'яного будівництва є Церква Святого Духа з укріпленнями в місті Рогатин (1598 р.). Іконостас Святодухівської церкви, створений у 1650 році, вважається перлиною українського малярства. *Знаковими об'єктами для розвитку релігійного туризму в області є:*

- Манявський скит, пам'ятка архітектури XVII ст., поблизу с. Манява Богородчанського району. Заснований у 1606 р. Й. Княгницьким, вихованцем Афонського монастиря. Скит Манявський – Хрестовоздвиженський аскетичний чоловічий монастир східного обряду (український Афон), визначний осередок духовності, культури і мистецтва України. Зараз це відреставрований ансамбль кам'яних і дерев'яних споруд, обгороджених високою кам'яною стіною з вежами і бійницями – вдалий синтез гірського рельєфу і фортифікаційних забудов.

- Гошівський монастир отців Василіан і Церква Преображення Господнього на Ясній Горі у с. Гошеві Долиньського району, заснований у 1570 році. Місце паломництва християн з різних країн світу, які йдуть сюди, щоб помолитися чудотворній іконі Божої Матері;

- Село Погоня у Тисменицькому районі – місце паломництва християн протягом багатьох століть. За історичними довідками, ця місцевість прославилася ще за часів Данила Галицького чудотворним об'явленням Матері Божої. У XVII ст. на цьому місці виник монастир, знищений радянською владою. Навесні 2001 року віднайдено ікону, яку датують XVII ст. і вважають оригіналом чудотворного образу Погонянської Богоматері;

- Духова криниця (криниця Іоана Предтечі) і каплиця - одне із священних для галичан місць, що знаходиться в урочищі Вишневець, на межі сіл Єзупіль та Сілець Тисменицького району. За віруваннями, що прийшли до нас із глибини століть, вода з цього джерела має цілющу силу. Численні перекази оповідають про чудеса зцілення незрячих. Щороку на Івана Купала біля Криниці Святого Духа відбуваються величні нічні відправи з молитвами [26].

На Прикарпатті виник хасидизм (хасид означає “благочестивий”), – одна з найпоширеніших течій іудаїзму. Засновником хасидизму був Ізраель бен Еліазер або Бааль Шем Тов, який у середині XVIII ст. заснував у м. Косові першу хасидську громаду. Після нього знаменитими цадиками (праведниками) були Якоб Коппел ґ Хасид, Мена Барух, Менахель Мендель, Нахман Косовер, Хаїм Гагер, (близько 10 тис. осіб) були винищені нацистами в ході “операції” 15–16 жовтня 1941 року та в наступні місяці. На місці масового вбивства споруджено пам'ятний знак [11]. В Івано-Франківській області представлені багаті зразки матеріальної культури караїмів. Саме кримські караїми на запрошення короля Данила Галицького селяться у XIII ст. в містах Галичі та Луцьку. На жаль кенаса у м. Галичі була зруйнована ще в 1985 році. Туристи можуть ознайомитися лише з експозиціями в єдиному в Україні музею караїмської культури і побуту та караїмським цвинтарем у Галицькому районі [29]. Водночас, в області не в повній мірі використовується історико-культурна спадщина для формування спільної ідентичності, консолідації місцевих мешканців та формування позитивного іміджу області. На сьогоднішній день не розроблено методологічних аспектів аналізу функціонування пам'яток історії та культури в якості екскурсійного туристичного об'єкту. Внаслідок цього об'єкти церковної історико-культурної спадщини залучаються до релігійного туризму безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму. Відродження звичаїв і традицій, елементів національної культури тісно пов'язано з духовно-релігійним суверенітетом, тому важливим є розвиток релігійного туризму в області. [33].

3. Ресурси для розвитку релігійного туризму на Закарпатті

Привабливим туристичним регіоном України – є Закарпаття. Закарпатська область володіє унікальним історико-культурним комплексом, який налічує близько 1800 пам'ятників історії, культури, мистецтва, з них 496 – археології, 1273 – історії, 48 – мистецтва. 3-поміж них є храми, які внесені до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО - Ансамбль пам'ятки архітектури 1745 р. церкви Собору св. Архистратига Михаїла в с. Ужжу,

Великоберезнянського р-ну та Ансамбль пам'ятки архітектури 1813-1824 рр. церкви Вознесіння Господнього (Струківської) в с. Ясіні, Рахівського р-ну. Найбільше пам'яток національного значення знаходяться у Великоберезнянському та Воловецькому районах, однак, багато районів області взагалі не налічують сакральних пам'яток національного значення. Закарпаття - перехрестя латинської і візантійської культури, західного і східного християнства; регіон, в якому збереглися «святі місця» католицизму, православ'я, іудаїзму, протестантизму, вірменської церкви. Міжконфесійна злагода стала візитівкою Закарпаття. Майже в кожному населеному пункті поруч один з одним височіють храми різних конфесій: православні, греко-католицькі, римо-католицькі, реформатські та протестантські. Загалом, у Закарпатській області діє 1678 релігійних організацій; 4 релігійні центри; 13 — управлінь; 1586 — релігійні громади; 11 монастирів і в них 467 ченців та 7 місіє [9].

Зокрема, відомий закарпатський історик А. Кралицький, у “Временнику Ставропигийского института” описав деякі сакральні ресурси Закарпатської області, серед яких Зарічанський, Боронявський та Імстичівський монастирі, які і сьогодні залишаються одними з найважливіших релігійних об'єктів Закарпаття [16]. Закарпаття володіє також значною кількістю пам'яток дерев'яної народної архітектури XVII-XIX ст. Унікальними в архітектурному відношенні є 55 дерев'яних церков у межах області, серед яких понад 10 побудовано у XVII – XVIII столітті. Деякі з них внесені до державного реєстру нерухомих пам'яток містобудування та архітектури місцевого та національного значення. Майже 90% дерев'яних храмів використовують як культові споруди. Об'єктами туристичного інтересу можуть стати 40 монастирів області. Аналіз територіального поширення сакральних культових споруд в Закарпатті свідчить про їхню концентрацію переважно у гірських північних регіонах Міжгірського, Воловецького, Великоберезнянського районів та південних частинах області в межах Берегівського, Виноградівського та Хустського районів.

Найчастіше об'єктами релігійного туризму стають Дмитрівська церква у с. Вільховиця Мукачівського району, церква Св. Архангела Михаїла у с. Руська Кучава Мукачівського району, дерев'яна церква Св. Василя Великого, церква Покрови Пресвятої Богородиці у с. Кострино Великоберезнянського району, Кирило-Мефодіївський жіночий монастир в м. Свалява, Свято-Введенський жіночий монастир в с. Кушниця Іршавського району, жіночий монастир Різдва Пресвятої Богородиці в с. Липча Хустського району.

До прикладу, в центрі гірськолижного туризму Міжгірщини – селах Пилипець і Подобовець – привертають увагу старі дерев'яні споруди цікавої архітектурної форми. Церква святого Миколая Чудотворця у Подобовці побудована в XVII столітті (понад 300 років тому), а у 1785 році її перенесено в інше місце, де знаходиться і зараз. Вона має струнку форму з бароковим завершенням. Звісно, час вимагав неодноразового ремонту храму, але іконостас залишився не зіпсованим і, мабуть, становить певну мистецьку та історичну цінність. У сусідньому з Подобовцем селі Розтока вражає уяву своєю неповторністю церква Введення Пресвятої Богородиці, яка датується XVII століттям. Саме про цей храм відомий дослідник і письменник Михайло Сирохман писав: “Церква має тільки їй притаманні пропорції, чудові художні деталі”.

Не менш красивою є церква Різдва Пресвятої Богородиці у Пилипці. До речі, перша культова споруда у цьому селі була побудована близько 500 років тому, а згаданий храм споруджено, за різними даними, у 1762 або 1780 році. Церкви такої архітектурної форми як на Закарпатті невеликі, але в них таїться стільки цікавого. Ось у селі Рекіті, через яке пролягають захоплюючі пішохідні і велосипедні маршрути, можна побачити храм, який, за свою майже 3-вікову історію тричі змінював місце розташування. До речі, цей гірський населений пункт вважається одним з найстаріших в колишньому Мараморошському комітаті [1].

У церковній архітектурі Міжгірщини готичний стиль є типовим. В селі Репинне, де частенько зупиняються туристи, щоб насолодитися смаком води з тутешнього мінерального джерела, теж є така культова споруда. Її вік – понад 200 років. А при Свято-Духівській церкві у селі Колочава діє історико-культурний центр, який працює над створенням краєзнавчого храму-музею. Увагу цінителів архітектури привертає також Негровецька церква святого арх. Михаїла, побудована на пагорбі. За переказами, у 1818 році даний храм було перенесено на це місце з урочища Ясеновець, який у той час потерпав від зсувів [1].

Загалом, дерев'яні церкви Закарпаття є унікальними за своєю будовою та ступенем збереженості, зокрема, Церква Введення Пресвятої Богородиці, XVIII ст., яка знаходиться в Іршавському районі, селі Локоть. Перша згадка про дану церкву датується 1690 роком. Внаслідок війн трансильванського князя Ракоці дерев'яна церква згоріла, але в 1733 році розпочалося будівництво нової церкви, яка описувалася, як “маленька і темна”. Церква Введення Пресвятої Богородиці є тризрубною, збудована з дубових колод і датується 1734 роком. Є думки, що церкву перенесли в с. Локоть з іншого села. Місцевий краєзнавець В. Керечанин вважає, що церкву було спочатку споруджено в 1784 році в Заріччі, а вже потім у 1800 перенесено в село Локоть (про це свідчать зарубки та сліди кутових з'єднань на брусах). Церква Св. Михаїла, яка знаходиться в Іршавському районі, селі Івашковиця. Дана церква датується 1658 роком, і є однією з небагатьох уцілілих малих дерев'яних церков. Поруч з церквою розташована дерев'яна дзвіниця, яка є типовою для багатьох верховинських сіл [17]. Церква Св. Параскеви, XV ст., яка розташована в Хустському районі, селі Олександрівка. Церква Св. Параскеви датується 1753 роком. За місцевим переказом, перша церква стояла в урочищі Потік, а теперішня є другою. Відомо також, що церкву переносили в межах села. Церква Св. Миколи, 1779 року, озташована в Хустському районі, селі Данилово.

Церква Св. Миколи Чудотворця є наймолодшою з готичних церков Хустщини. Можливо, це найгарніша і найдивовижніша церква. Тут береглися настінні розписи, датовані 1828 роком та виконані художником І. Корнмаєром. Біля церкви розташована дерев'яна каркасна дзвіниця, а в ній – три дзвони [17].

На території Закарпатської області багато цікавих релігійних маршрутів, кількість яких з кожним днем зростає. Під час екскурсій релігійної тематики по Закарпатській області екскурсанти відвідують релігійні центри, де вони знайомляться з релігійними об'єктами – діючими культовими спорудами, відвідують церковні музеї та виставки, богослужіння, беруть участь у хресних ходах, медитаціях [28]. Дедалі популярнішими стають подорожі до монастирів Закарпаття, які позитивно впливають на розвиток релігійного туризму в області. Найпопулярнішими серед них є: Свято-Миколаївський жіночий монастир у Мукачеві (Святині: ікона Божої Матері “Скоропослушниця”, Іверська ікона Божої Матері, привезена з гори Афон, рака з частиною мощів преподобного Мойсея Утрина), Святопокровський чоловічий монастир в селі Ракошино (Святині: Іверська Ікона Божої Матері, ікона святого великомученика і цілителя Пантелеїмона з часткою мощей, ікона Знамення Божої Матері, ікона Ісуса Христа - Сонце Правди), Красногорський чоловічий православний монастир в честь Усіх Святих (Святині: ікона преподобного Серафима Саровського з часткою його святих мощей, чудотворна ікона Богородиці “Усіх скорботних Радість”, ікона Богородиці “Неопалима Купина”), Чоловічий монастир “Казанської ікони” Божої Матері в Тишові, Свято-Успенський жіночий монастир у с. Домбоки (Святині: ікона Божої Матері “Скоропослушниця”, ікона Божої Матері “Акафістна”), Свято-Троїце-Кирило-Мефодієвський жіночий монастир у м. Свалява, Свято-Серафимівський жіночий монастир в с. Приборжавське, Грушівський монастир, монастир в с. Іза, Свято-Різдва-Богородицький жіночий монастир в с. Липча та ін. [27].

Майже кожен монастир має свою святиню. Найбільш знаним із закарпатських православних святих є преподобний Олексій Карпаторуський (мощі зберігаються в с. Іза Хустського району, у місцевому монастирі, де він за життя був настоятелем) та Йов Угольський, архімандрит, мощі якого зберігаються в храмі у с. Малі Угольці. Серед закарпатських ікон, які особливо шанують паломники, – Богородичний образ “Солодке лобзання” (монастир в с. Чумальово), Ікона Божої Матері “Скоропослушниця” (монастир у Домбоках), вона вважається однією з тих, що мироточать. Особливо сильно миро стікає з ікони, коли в світі відбуваються скорботні події. У Бедевлі знаходиться Богородична ікона, написана Євангелистом Лукою. Варто зазначити про унікальні “нерукотворні” хрести, які знаходили й досі знаходять сьогодні на Закарпатті, остання така знахідка була у 2009 р. на Свалявщині. Хрест зберігається у православному соборі на площі Федорова в Мукачеві. Нерукотворні хрести представлені також в кількох храмах краю, зокрема, на Хустщині [12].

З метою популяризації розвитку релігійного туризму, залучення туристів до Закарпатської області постійно розробляються нові й удосконалюються вже наявні релігійні маршрути. Так, на Закарпатті розробляється релігійний маршрут “Туристичний маршрут до спільної релігійної та культурної спадщини”, який охопить 19 церков прикордонних районів Закарпатської обл., серед яких Ужгородський греко-католицький кафедральний собор, Горянська ротонда, Мукачівський храм Св. Михайла, Берегівська та Виноградівська римо-католицькі церкви, Хустська, Вишківська, Тячівська реформаторські та інші церкви, які представляють велику архітектурну та мистецьку цінність [8]. Ще одним популярним місцем паломництва в Закарпатті є Урочище Джублик – розташоване між селами Нижнє Болотне і Вільхівка, Іршавського району Закарпатської області. З початком 2000-х років селище стало центром масового паломництва греко-католиків і всіх тих, хто вважає його, як місце явлення Божої Матері. Згодом тут була побудована невелика каплиця і закладений монастир Собор Пресвятої Богородиці. Також був прокладений найдовший шлях в Європі від Львова до Джублику, який отримав назву «Остання дорога Христа». Зараз в урочищі засновано: греко-католицький монастир Собору Пресвятої Богородиці; побудовано літню відпустову церкву Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії; два монастирі (чоловічий із каплицею Серця Христового, а також жіночий із каплицею Пресвятої Родини). Також зведено будинок для паломників, у якому розміщено каплицю Івана Хрестителя. Над джерелом, де з'явилася Богородиця, стоїть дерев'яна каплиця Матері Божої, а довкола всієї святині встановлено хресну дорогу [7]. Урочище Джублик включено до низки паломницьких турів Закарпаттям, зокрема, “Проща до святих Закарпаття” (Мукачево, Малий Березний, Бороняво, Джублик). Програма туру охоплює *Мукачівський Свято-Миколаївський монастир, який був заснований ще до 1242 року, а ченці-василіяни, що жили за правилами св. Василя тут поселились ще за княжих часів. Мало-Березнянський монастир, який стоїть над долиною ріки Уж, на схилі гори Ділок, що за 40 км на північ від Ужгорода. Із 2 березня 2009 р. саме тут розміщений осідок василіянської Провінції св. Миколая на Закарпатті — Срібній Землі. А також Боронявський монастир, який було засновано у 1716 році, коли ієромонах Іван Козак збудував невелику дерев'яну церкву й самотню келію, у якій почав провадити монаше життя* [25]. Загалом, Закарпаття як осередок духовної культури України, де переплітаються різні стилі та спадщини різних народів, має можливість набути стрімкого розвитку в сфері релігійного туризму.

4. Ресурси для розвитку релігійного туризму Чернівецької області

Чернівецька область – це регіон України, який займає одне з провідних місць за кількістю сакрально-туристичних об'єктів. В 417 населених пунктах області на 1038 релігійні громади припадає 1097

об'єкти сакральної архітектури. Згідно до переліку пам'яток та об'єктів культурної спадщини, найбільше сакральних пам'яток національного значення знаходиться у Герцаївському (12) та Кіцманському (10) районах. У зв'язку з невеликою площею цієї області тут спостерігається найбільша щільність пам'яток – 140 об'єктів/1000км². Загалом за роки Незалежності на Буковині поби́льшало на більш як три сотні храмів, 96 колишніх культових споруд повернуто релігійним громадам, майже сотня - у стадії будівництва. Найчисельнішими є релігійні організації православного віросповідання, що складають близько 50% від загальної кількості релігійних організацій краю. Українська православна церква налічує 400 релігійні організації, Українська православна церква Київського Патріархату - 146, Руська старо-обрядницька церква - 8, Українська автокефальна православна церква - 3, Українська греко-католицька церква налічує 22 релігійні громади, в складі Римо-католицької церкви - 30 релігійні організації. Активну участь у суспільному житті Буковини відіграють протестанти, які становлять близько 40% від кількості зареєстрованих релігійних організацій. Найбільше протестантських громад налічують регіональні об'єднання: Євангельських християн баптистів - 165, Адвентистів сьомого дня - 96, Християн віри євангельських п'ятидесятників - 93. В Чернівецькій області діє 9 релігійних громад іудеїв. Слід відмітити, що Чернівецька область має всі передумови стати краєм масового паломництва хасидів, так як має відомі місця, пов'язані із іудеями даного напрямку знаходяться в м. Чернівці (синагога в Садгорі, де похований один із засновків хасидизму), а також у с. Виженка Вижицького району.

Одними з найцікавіших і найбагатших сакральними реліквіями об'єктами релігійного туризму є монастирі. Діючих монастирів в області налічується п'ятнадцять, чотири ще будуються. За територіальним розподілом монастирі Чернівецької області розміщені наступним чином: Вижицький район - 1 УПЦ та споруджується 1 УГКЦ, Герцаївський - 1 УПЦ, Глибоцький - 2 РПСЦ, Заставнівський - 2 УПЦ та будується 1 УПЦ КП, Новоселицький - 1 УПЦ, Сокирянський - 1 УПЦ, Сторожинецький - 2 УПЦ та 3 РКЦ, м. Чернівці - 2 УПЦ і 1 РКЦ. Основна маса паломницьких походів спрямована у вище названі адміністративно-територіальні райони та обласний центр.

Важливе значення для проведення паломництва в Чернівецькій області мають Свято-Духівський кафедральний собор м. Чернівці (УПЦ), Римо-католицький костіол Воздвиження чесного хреста м. Чернівці, колишня резиденція Буковинських митрополитів із Трьохсвятительським храмом (УПЦ КП), Свято-Миколаївський дерев'яний храм м. Чернівці (УПЦ КП) та інші пам'ятки архітектури як м. Чернівці так і інших населених пунктів Чернівецької області [13]. Всі найголовніші храми м. Чернівці зосереджені у центрі. Однак, аби побачити колишню резиденцію митрополитів Буковини та Далмації (нині головні корпуси ЧНУ ім. Ю. Федьковича), "п'яну" (із покрученими куполами) Миколаївську церкву та єдину у місті синагогу, яка функціонувала у всі часи та в якій збереглися унікальні розписи, треба трішки пройти від Ратуші. А ось, аби подивитися на знамениту Садгірську синагогу – резиденцію знаного колись у світі місцевого цадика, то треба їхати у віддалений мікрорайон міста – Садгору.

Звісно, головна архітектурна та релігійна перлина Чернівців — ансамбль колишньої Резиденції митрополитів Буковини і Далмації. У 2011 році на 35-й сесії комітету Світової спадщини ЮНЕСКО колишня резиденція митрополитів включена до списку Світової спадщини. На території резиденції є дві церкви і діє філософсько-теологічний факультет. Навіть у часи Радянського Союзу, коли у виші не діяли теологічний факультет та університетська церква, христів з будівлі ніхто не знімав...Ввійшовши на територію університету, зліва одразу видно семінарську Церкву Трьох Святителів, перший камінь у фундамент якого заклад митрополит Євген Гакман у 1867 році. Саме він домігся від австрійської влади дозволу на спорудження такої просторої резиденції. Ця церква є відчинена для всіх, і підпорядковується УПЦ КП. А ось церква св. Івана Сучавського відчинена лише для студентів-теологів. Храм Івана Сучавського колись був домовою церквою митрополита – не каплицею. У стінах резиденції він жив, працював, приймав гостей і молився.

Сьогодні великий пам'ятник митрополиту Євгену Гакману – першому митрополиту Буковини і Далмації є на території Собору Святого Духа УПЦ МП, що навпроти Соборної площі. За насичений рожевий колір, городяни називають цей храм просто "рожевим собором". У 1844 році єпископ Гакман урочисто заклад наріжний камінь у фундамент майбутнього Святодухівського кафедрального собору, спорудження якого затягнулося на 20 років. 17 липня 1864 освятив його, а наступного дня заклад наріжний камінь у фундамент каплиці Св. Івана Нового Сучавського. Власне, з неї розпочалося спорудження комплексу єпископської (згодом митрополичої) резиденції у Чернівцях. Ще одне дітище митрополита Гакмана – Церква Святої Параскеви Сербської УПЦ КП, що розташовується у нижній центральній частині міста неподалік площі Філармонії. Зараз цей храм є кафедральним собором Чернівецької єпархії УПЦ КП.

Із Центральної площі міста добре видніється вдалині собор Успіння Пресвятої Богородиці УГКЦ. Справа, кілька метрів вверх від нього – Вірменська церква. А ліворуч, внизу, — синагога Ізраїля і Зельди Майберг. Синагога "Корншил" – саме так вона називалася колись, була побудована в кінці XIX століття. Синагога функціонувала до Другої світової війни. У 1946 року вона не увійшла до числа діючих синагог і була закрита, а приміщення з того часу використовувалося для сторонніх потреб. Піднімаючись від синагоги, перед очима відразу відкривається чудовий жовтогарячий греко-католицький собор. Собор Успіння Пресвятої Богородиці УГКЦ — це перша на Буковині греко-католицька церква, якій зараз уже

понад 190 років, і яка є головним храмом УГКЦ в області. Храм Святого Миколая був побудований в Чернівцях у румунський період на Буковині (1919–1940) — в румунському стилі неоромінеск. На зв'язок із румунською культовою архітектурою вказують оригінальні “кручені” куполи церкви. Храм збудовано за зразком одного із шедеврів румунського середньовічного зодчества — православного Успенського собору у румунському місті Куртя-де-Арджеш — місця останнього спочинку румунських королів. Церква Святого Миколая — єдина православна церква Чернівців, у якій не переривалося богослужіння. Власне, серед архітектурних родзинок Чернівців є ще жіночий та чоловічий монастирі УПЦ (МП). Вони знаходяться далеко від центру міста. Синагога Бейт Тфіла Бен'ямін - це одна із двох нині діючих синагог у Чернівцях і єдина, яка діяла навіть у радянський час. Невеличка синагога була збудована в 1923 році і порівняно добре збереглася. Особливою цінністю є її внутрішні розписи, виконані невідомим чернівецьким художником.

Дуже цікавим для туристів є віддалений мікрорайон міста — Садгору, і тамтешні храми, серед яких — 200-літній костел Архангела Михаїла – перша кам'яна культова споруда у Садгорі. Мала Базиліка – римо-католицький храм Воздвиження Всечесного Хреста, який отримав статус Базиліки ніколи не був зачиненим впродовж всієї двохсотлітньої історії. Це перша мурована споруда міста. Ще один римо-католицький храм міста – єзуїтський костел Найсвятішого Серця Ісуса, на сьогодні – найзанедбаніший храм міста. Миколаївська церква – найстаріша дерев'яна церква у місті, пам'ятку архітектури національного значення, збудовану у 1607 році, зараз там служать священики УПЦ КП. Ще одна стара церква хатнього типу – Успенська, була збудована у центрі Чернівців, але згодом, за наказом австрійської влади, її перенесли на край міста. Вже за часів Незалежності у місті почали зводитися багато церков, особливо у віддалених від центру районах, зокрема, собор Різдва Христового, кафедральний собор Кіцманської єпархії УПЦ КП. Нині у Чернівцях діє тематична екскурсія винятково головними храмами міста [30].

На території Чернівецької області налічують більше 50 мурованих храмів, соборів. Цікавою пам'яткою зодчества є Вірменський собор, у с. Топорівці є дві церкви присвячені святому Іллі. У містечку Лужани є Вознесенська церква - найдавніший зі збережених в області мурованих храмів краю. У Герцаївському районі налічується 15 пам'яток архітектури - мурованих храмів. Важливе місце в сакрально-туристичному потенціалі посідає колишня резиденція Буковинських митрополитів із Трьохсвятительським храмом, яка включена до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а також Свято-Успенський старообрядницький собор у с. Біла Криниця, який є відомим сакральним об'єктом краю. Унікальні дерев'яні храми розміщені в Кіцманському, Путильському, Вижицькому, Герцаївському та Глибоцькому районах. Пам'ятки дерев'яної архітектури “хатнього” типу представлені у м. Чернівці. Найскравішим прикладом є Свято-Миколаївська церква. Колективом авторів (Костащук І, Гуцуляк А.) [13] було здійснено оцінку сакрально-туристичних об'єктів Чернівецької області. Для цього було використано методику бальної оцінки [14], яка полягає в оцінці туристичного об'єкту критеріальними балами, які попередньо встановлюються і за якими проводиться оцінка всіх об'єктів. Бальна оцінка сумарного сакрально-туристичного потенціалу адміністративно-територіальних районів, областей дає змогу виділити регіони, які є найоптимальнішими для розвитку релігійного туризму та паломництва. Встановлено, що сакрально-туристичний потенціал Чернівецької області має чіткі територіальні відміни і з'ясовано, що найбільшу сумарну бальну оцінку отримали Герцаївський (371 бал), Кіцманський (305) райони та м. Чернівці (388). Найбільші показники оцінки сакрально-туристичного потенціалу характерні для Попруття, а найменший для території Північної Бессарабії. Унікальне значення мають дерев'яні храми Путильського району, що і підвищує його бальну оцінку. З метою розвитку паломництва та релігійного туризму в Чернівецькій області було розроблено туристичні маршрути “Православні стежки Буковини” та “Сакральна Буковина”, які мають практичне застосування. Загалом, Чернівецька область має значний сакрально-туристичний потенціал, основними складовими якого є релігійні об'єкти та сакральні ландшафти. Він сформувався під впливом різних чинників, зокрема природних, суспільних, історичних та власне релігійного, що проявляється у формуванні релігійної сфери області із найдавніших часів до сьогодення. Релігійний туризм повинен стати ключовим у туристичній індустрії області, проте є цілий ряд ще не вирішених питань, що гальмують його розвиток, як і розвиток туристичної галузі загалом [13].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Релігійний туризм на початку XXI ст. став пріоритетним напрямком туризму, як в Україні, так і в Карпатському регіоні зокрема, однак, його розвиток у великій мірі залежить від сакрально-туристичних ресурсів території, їх стану та ефективного використання. За результатами дослідження встановлено, що Карпатський регіон володіє значним ресурсним потенціалом для розвитку цього виду туризму, зокрема, в регіоні збереглась велика кількість унікальних об'єктів культової дерев'яної архітектури, яка займає особливе місце в історико-культурній спадщині держави. Визначний характер храмового будівництва знайшов тут поєднання з народними будівельними традиціями, які своїм корінням сягають давніх дохристиянських часів. Вісім храмів Карпатського регіону внесено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, зокрема: Ансамбль пам'ятки архітектури 1745 р. церкви Собору св. Архистратига Михаїла в с. Ужку, Великоберезнянського р-ну, Закарпатської обл.; Ансамбль пам'ятки архітектури 1813-1824 рр. церкви Вознесення Господнього (Струківської) в с. Ясіні, Рахівського р-ну, Закарпатської обл.; Ансамбль пам'ятки

архітектури 1808 р. церкви Різдва Пресвятої Богородиці в с. Нижньому Вербіжі, Коломийського р-ну, Івано-Франківської обл.; Ансамбль пам'ятки архітектури 1598 р. церкви Зіслання Святого Духа в м. Рогатині, Івано-Франківської обл.; Ансамбль пам'ятки архітектури 1670-1678 рр. церкви св. Юра в м. Дрогобичі, Львівської обл.; Пам'ятка архітектури 1720 р. церква Пресвятої Трійці в м. Жовкві, Львівської обл.; Ансамбль пам'ятки архітектури 1502-1600 рр. церкви Зіслання Святого Духа в с. Потеличі, Жовківського р-ну, Львівської обл.; Ансамбль пам'ятки архітектури 1838-1902 рр. церкви Собору Пресвятої Богородиці в с. Маткові, Турківського р-ну, Львівської обл.

Всього на території Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей Карпатського регіону виявлено близько 5000 пам'яток сакральної архітектури серед яких найчисленнішими є храми. Особливо цінними серед сакральних об'єктів Карпатського регіону є дерев'яні храми, вісім з яких внесено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Отже, за результатами дослідження кількості сакральних пам'яток місцевого й національного значення Львівщина посідає перше місце; суттєво менше сакральних об'єктів виявлено в Івано-Франківській та Закарпатській областях і останнє місце посідає Чернівецька область.

Отримані результати дали змогу виокремити в межах областей перспективні райони для розвитку релігійного туризму в Карпатському регіоні. Так, у Чернівецькій області, згідно до переліку пам'яток та об'єктів культурної спадщини, найбільше сакральних пам'яток національного значення знаходиться у Кіцманському, Герцаївському, Заставнівському районах та місті Чернівці. Хоча, область і займає за кількістю об'єктів останнє місце у рейтингу та у зв'язку з невеликою її площею тут спостерігається найбільша щільність пам'яток – 140 об'єктів/1000км². Перспективними районами для розвитку релігійного туризму у Закарпатській області є: Великоберезнянський, Воловецький та Берегівський, в яких знаходиться найбільше пам'яток національного значення. З-поміж них є два храми, які внесені до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО: в с. Ужку (Великоберезнянського р-ну) та в с. Ясіні (Рахівського р-ну). Івано-Франківська область згідно проведеними оцінками займає друге місце за кількістю сакральних об'єктів з високою їх концентрацією. Найбільше сакральних пам'яток національного значення знаходиться у Косівському, Верховинському та Рогатинському районах. Важливе місце посідають дерев'яні церкви, де перебуває 400 дерев'яних храмів, з-поміж яких дві, що внесені до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО: в с. Нижньому Вербіжі, (Коломийського р-ну) та в м. Рогатині. Львівська область посідає перше місце у Карпатському регіоні за кількістю сакральних пам'яток. Найбільше об'єктів припадає на місто Львів. Особливо цінними серед сакральних об'єктів області є дерев'яні храми, яких в області налічується 773. Найбільша кількість дерев'яних храмів є у Дрогобицькому, Старосамбірському, Жидачівському та Турківському районах. До Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО належать чотири дерев'яні церкви Львівщини: у Дрогобичі, Жовкві, Маткові (Турківського р-ну) та у Потеличах (Жовківського р-ну).

Установлено, що більшість сакральних пам'яток місцевого й національного значення залучені до низки релігійних та паломницьких турів, однак, значна частина ресурсів не повною мірою використовується для популяризації та розвитку релігійного туризму в Карпатському регіоні. Загалом результати дослідження можуть бути використані органами місцевого самоврядування для розвитку туристичної діяльності на основі сакральної спадщини регіону задля його популяризації на внутрішньому та міжнародному ринку туристичних послуг. Теоретико-методичні й прикладні розробки разом із отриманими результатами можуть бути задіяні в аналогічних дослідженнях для відповідних регіонів України.

Література

1. Бабічин Ю. У Закарпатті стає популярним релігійний туризм / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/24106>
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія / Бейдик О.О. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. – 395 с.
3. Божук Т. І. Перспективи розвитку релігійного туризму в Закарпатті / Т.І. Божук // Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. – Львів, 2006. – С. 115–118.
4. Бордун О.Ю. Теоретичні та прикладні засади дослідження релігійних та паломницьких потоків України / О.Ю. Бордун // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 23. – С.73–81.
5. Городиський Ю. Я. Геопросторова організація паломництва у Львівській області : автореф. дисерт. / Городиський Ю. Я. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2018.
6. Дерев'яні церкви Карпатського регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Дерев'яні_церкви_карпатського_регіону_Польщі_і_України
7. Джублик Монастир / Карпати 3d [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://karpaty3d.com/listing/dzhublyk-monastyr/>
8. Закарпаття онлайн / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakarpattya.net.ua/News/98054-Cherez-zakarpatski-i-uhorski-tserkvy-proliahatyme-osoblyvyi-turystychnyi-marshrut>
9. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.irs.in.ua>

10. Історія релігії в Україні : навч. посіб. / відп. ред. А.М. Колодний, П.Л. Яроцький. – К. : Знання, 1999. – 735 с.
11. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.) : монографія / В.М. Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Львів; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – С. 295–295.
12. Географія релігійного туризму в Україні / Ковальчук А.С., Рутинський М.И., Манько А.М., Завадовський Т.Б., Каднічанський Д. А. – Львів : ТзОВ “Друк Захід”, 2016. – 454 с.
13. Косташук І. Сакральнотуристичний потенціал Чернівецької області: особливості формування та використання / І. Косташук, А. Гуцуляк // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. – Випуск 696. – С. 108–110.
14. Косташук І.І. Методика оцінки сакральнотуристичних ресурсів регіону (на прикладі Чернівецької області) / Іван Косташук // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2010. – Вип. 519-520: Географія. – С. 81–86.
15. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / Василь Кравців, Лідія Гринів, Микола Копач, Степан Кузик. – Львів : НАН України. ІРД НАН України, 1999. – 78 с.
16. Кралицкий А.Ф. Временник Ставропигийского Института / Кралицкий А.Ф. – Львов, 1871.
17. Кришунська О. Дерев'яні храми України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.derev.org.ua/zakarp/ivashkovytsia.htm>
18. Львівщина дивовижні відкриття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lviv-region.travel/ua/cat/lviv-region>
19. Львівщина прагне стати центром паломницького туризму / Край краєзнавчотуристичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kray.org.ua/9796/mandrivky/lvivshhina-pragne-stati-svyatoyu-zemleyu-dlya-yeuropeytsiv/>
20. Любіцева О.О. Напрямки розвитку релігійного туризму в Україні / О.О. Любіцева, С.П. Романчук // Туризм у XXI столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (10-11 жовтня 2001 р. КУТЕП). – К. : Вид-во «КУТЕП», 2002. – 235 с.
21. Маланюк Т.З. Краєзнавство і туризм : навчальний посібник / Т.З. Маланюк. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 3 – С. 19.
22. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
23. Мілашовська О.І. Роль та місце екскурсійної діяльності у розвитку релігійного туризму на Закарпатті / О.І. Мілашовська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.16. – С. 124–129.
24. Прикарпаття: спадщина віків : Історико-культурологічне видання / [за ред. М.В. Кугутяка]. – Львів : Манускрипт, 2006. – С. 164–186.
25. Проша до святинь Закарпаття (Мукачево, Малий Березний, Бороняво, Джублик) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pilgrimage.in.ua/proscha-do-svyatyn-zakarpattya-malyj-bereznyj-mukachevo-boronyavo-dzhublyk/>
26. Релігійний туризм / Регіональний туристично-інформаційний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rtic.if.ua/religious tourism.html>
27. Релігійний туризм на Закарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://diplomna5.Com/ref-74483/>
28. Релігійні тури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oksamyt-kl.com.ua/index.php/excursions/religion>
29. Сапелкіна З.П. Релігійний туризм : навчальний посібник / З.П. Сапелкіна. – К. : Альтерпрес, 2009. – С. 91–92.
30. Храми та синагоги Чернівців / risu Релігійний туризм / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/65550/
31. Християнська сакральна культура / Львівщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lviv-region.travel/ua/cat/christian-heritage>
32. Шандор Федір / Сакральні види туризму на Закарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pershij.com.ua/sokrlni-vydy-turyzmu-na-zakarpatti/>
33. Шикеринець В.В. Сучасні тенденції у розвитку релігійного туризму на Прикарпатті / Шикеринець В.В., Гуменюк А.І., Гуменюк Г.М. // Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи : збірник статей міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону», присвяченої 10-річчю створення Інституту туризму (Івано-Франківськ, 19–20 вересня 2013 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника ; голова редколегії – проф. Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2013. – Вип. 4 – С. 305–310.
34. Lypych, L., Volynets, I., Khilukha, O., Matviichuk, I., Semchuk, Z. Model of management of the employees' innovative behavior at the industrial enterprises. Business Perspectives. Volume 16, 2018, Issue 3, pp. 197–206.

References

1. Babichyn Yu. U Zakarpatti staie populiarnym relihiinym turyzm / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/24106>
2. Beidyk O.O. Rekreatsiino-turystski resursy Ukrainy: Metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, raionuvannia : monohrafiia / Beidyk O.O. – K. : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2001. – 395 s.
3. Bozhuk T. I. Perspektyvy rozvytku relihiinoho turyzmu v Zakarpatti / T.I. Bozhuk // Stalyi rozvytok Karpat: suchasnyi stan ta stratehiia dii : tezy dop. Mizhnar. Nauk.-prakt. Konf. – Lviv, 2006. – S. 115–118.
4. Bordun O.Iu. Teoretychni ta prykladni zasady doslidzhennia relihiinykh ta palomnytskykh potokiv Ukrainy / O.Iu. Bordun // Heohrafiia ta turyzm. – 2012. – Vyp. 23. – S.73–81.
5. Horodyskyi Yu. Ya. Heoprositorova orhanizatsiia palomnytstva u Lvivskii oblasti : avtoref. Dysert. / Horodyskyi Yu. Ya. / Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. – Lviv, 2018.
6. Dereviani tserkvy Karpatskoho rehionu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://uk.wikipedia.org/wiki/Derev%27iani_tserkvy_karpatskoho_rehionu_Polshchi_i_Ukrainy
7. Dzhublyk Monastyr / Karpaty 3d [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://karpaty3d.com/listing/dzhublyk-monastyr/>
8. Zakarpattia online / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakarpattya.net.ua/News/98054-Cherez-zakarpatski-i-uhorski-tserkvy-prolihatyme-osoblyvyi-turystychnyi-marshrut>
9. Zvit pro merezhu tserkov i relihiinykh orhanizatsii v Ukraini stanom na 01.01.2020 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.irs.in.ua>
10. Istoriia relihii v Ukraini : navch.posib. / vidp. Red. A.M. Kolodnyi, P.L. Yarotskyi. – K. : Znannia, 1999. – 735 s.
11. Klapchuk V.M. Hutsulshchyna ta hutsuly: ekonomika i narodni promysly (druga polovyna KhKh – persha tretyna KhKh st.) : monohrafiia / V.M. Klapchuk / Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. – Lviv; Ivano-Frankivsk : Foliant, 2009. – C. 295–295.
12. Heohrafiia relihiinoho turyzmu v Ukraini / Kovalchuk A.S., Rutynskyi M.Y., Manko A.M., Zavadovskyi T.B., Kadnichanskyi D. A. – Lviv : TzOV “Druk Zakhid”, 2016. – 454 s.
13. Kostashchuk I. Sakralno-turystychni potentsial Chernivetskoï oblasti: osoblyvosti formuvannia ta vykorystannia / I. Kostashchuk, A. Hutsuliak // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Heohrafiia. – Vypusk 696. – S. 108–110.
14. Kostashchuk I.I. Metodyka otsinky sakralno-turystychnykh resursiv rehionu (na prykladi Chernivetskoï oblasti) / Ivan Kostashchuk // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats. – Chernivtsi : Ruta, 2010. – Vyp. 519-520: Heohrafiia. – S. 81–86.
15. Naukovo-metodychni zasady reformuvannia rekreatsiinoi sfery / Vasyl Kravtsiv, Lidiia Hryniv, Mykola Kopach, Stepan Kuzyk. – Lviv : NAN Ukrainy. IRD NAN Ukrainy, 1999. – 78 s.
16. Kralytskyi A.F. Vremennyk Stavropyskoho Ynstytutu / Kralytskyi A.F. – Lvov, 1871.
17. Kryshunska O. Dereviani khramy Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.derev.org.ua/zakarp/ivashkovytsia.htm>
18. Lvivshchyna dyvovyzni vidkryttia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://lviv-region.travel/ua/cat/lviv-region>
19. Lvivshchyna prahne staty tsentrom palomnytskoho turyzmu / Krai kraieznavcho-turystychni ortal [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.kray.org.ua/9796/mandrivky/lvivshhina-pragne-stati-svyatoyu-zemleu-dlya-yevropeytsiv/>
20. Liubitseva O.O. Napriamky rozvytku relihiinoho turyzmu v Ukraini / O.O. Liubitseva, S.P. Romanchuk // Turyzm u KhKhI stolitti: hlobalni tendentsii i rehionalni osoblyvosti : materialy II mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (10-11 zhovtnia 2001 r. KUTEF). – K. : Vyd-vo «KUTEF», 2002. – 235 s.
21. Malaniuk T.Z. Kraieznavstvo i turyzm : navchalnyi posibnyk / T.Z. Malaniuk. – Ivano-Frankivsk, 2010. – Vyp. 3 – C. 19.
22. Malska M.P. Mizhnarodnyi turyzm i sfera posluh / Malska M.P., Antoniuk N.V., Hanych N.M. – K. : Znannia, 2008. – 661 s.
23. Milashovska O.I. Rol ta mistse ekskursiinoi diialnosti u rozvytku relihiinoho turyzmu na Zakarpatti / O.I. Milashovska // Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. – 2013. – Vyp. 23.16. – S. 124–129.
24. Prykarpattia: spadshchyna vikiv : Istoryko-kulturolohichne vydannia / [za red. M.V. Kuhutiaka]. – Lviv : Manuskrypt, 2006. – C. 164–186.
25. Proshcha do sviatyn Zakarpattia (Mukachevo, Malyy Berezhnyy, Boroniavo, Dzhublyk) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://pilgrimage.in.ua/proscha-do-svyatyn-zakarpattya-malyj-berezhnyy-mukachevo-boronyavo-dzhublyk/>
26. Relihiinyi turyzm / Rehionalnyi turystychno-informatsiinyi tsentr [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://rtic.if.ua/religious tourism.html>
27. Relihiinyi turyzm na Zakarpatti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://diplomna5.com/ref-74483/>
28. Relihiinyi tury [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.oksamyt-kl.com.ua/in-dex.php/excursions/religion>
29. Sapielkina Z.P. Relihiinyi turyzm : navchalnyi posibnyk / Z.P. Sapielkina. – K. : Alterpres, 2009. – C. 91–92.
30. Khramy ta synahohy Chernivtsiv / risu Relihiinyi turyzm / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/65550/
31. Khrystyianska sakralna kultura / Lvivshchyna [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://lviv-region.travel/ua/cat/christian-heritage>
32. Shandor Fedir / Sakralni vydy turyzmu na Zakarpatti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://pershiy.com.ua/sakralni-vydy-turyzmu-na-zakarpatti/>
33. Shykerynets V.V. Suchasni tendentsii u rozvytku relihiinoho turyzmu na Prykarpatti / Shykerynets V.V., Humeniuk A.I., Humeniuk H.M. // Rekreatsiinyi potentsial Prykarpattia : istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy : zbirnyk statei mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Turyzm i rozvytok rehionu», prysviachenoi 10-richchii stvorennia Instytutu turyzmu (Ivano-Frankivsk, 19–20 veresnia 2013 r.) / Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka ; holova redkohii – prof. Volodymyr Klapchuk. – Ivano-Frankivsk : «Foliant», 2013. – Vyp. 4 – S. 305–310.
34. Lypych, L., Volynets, I., Khilukha, O., Matviichuk, I., Semchuk, Z. Model of management of the employees innovative behavior at the industrial enterprises. Business Perspectives. Volume 16, 2018, Issue 3, pp. 197–206.

УДК 338.48-51

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-11](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-11)

ЛУЩИК М. В.

<https://orcid.org/0000-0001-5411-348X>e-mail: murmarija@gmail.com

Національний університет «Львівська політехніка»

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО СЕКТОРУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті описано сучасний стан функціонування туристичного сектору Хмельницької області. Зокрема: проаналізовано динаміку зміни кількості туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності, в тому числі: іноземних туристів, громадян України, які подорожували за кордоном, внутрішніх туристів та екскурсантів. Охарактеризовано географію прибуття іноземних туристів до України та виявлено особливості трансферу, проживання, середнього часу перебування та мети візиту іноземних громадян, здійснено аналіз розподілу туристів-громадян України за країнами їх подорожі. Досліджено специфіку екскурсійної діяльності в області. Систематизовано інформацію про суб'єкти туристичної індустрії регіону. Описано діяльність установ державного регулювання сфери туризму, туристичних громадських організацій та асоціацій, туристичних інформаційних центрів в межах області. Здійснено моніторинг сучасних проєктів та ініціатив в галузі туризму, які мають безпосередній вплив на функціонування туристичної індустрії Хмельниччини.

Ключові слова: туристичний сектор, туристичні потоки, іноземні туристи, внутрішні туристи, екскурсанти, туристичні інформаційні центри.

MARIYA LUSHCHYK

Lviv Polytechnic National University

TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY OF THE LVIV REGION IN THE CONDITIONS OF A PANDEMIC

The article describes the current state of functioning of the tourist sector of Khmelnytsky region. In particular, the dynamics of changes in the number of tourists served by tourism entities, including: foreign tourists, citizens of Ukraine who traveled abroad, domestic tourists and excursionists were analyzed. The geography of arrival of foreign tourists to Ukraine is characterized, the features of transfer, residence, average stay and purpose of visit of foreign citizens are revealed, the distribution of tourists-citizens of Ukraine on the countries of their travel is analyzed.

The specifics of excursion activity in the region are investigated. The information about the subjects of the tourist industry of the region is systematized. Courses of guides within the region are described. The activity of institutions of state regulation of tourism, tourist public organizations and associations, tourist information centers within the region is described.

Monitoring of modern projects and initiatives in the field of tourism («Creation of innovative tourist infrastructure of Khmelnytsky region with tourist and logistics center in Khmelnytsky», «Ancient buildings speak», «Creation of tourist information center in the resort area of Sataniv Gorodok district Khmelnytsky region», «Creation of the tourist and recreational zone «Potocki Square» in the village of Antonina Krasyliv district of Khmelnytsky region»), which have a direct impact on the functioning of the tourism industry of Khmelnytsky region has been carried out.

The main directions of tourism development in the region, namely: overcoming negative stereotypes about the city, promoting the region as an eco-friendly, safe and comfortable region, restoration and revitalization of historical and cultural monuments, active marketing of affordable event and gastronomic, art and shopping tourism, presentation of the tourist potential of the region at specialized tourist events, introduction of innovations in the tourist market (sensory tourist kiosks, programs «Living Museum»), types of diversification of accommodation facilities, etc., are listed.

Key words: tourist industry, tourist flows, foreign tourists, domestic tourists, excursionists, tourist information centers.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Попри небачені масштаби кризи туристичного сектору в 2019 році, спричинені пандемією COVID-19, уже з 2020 року туристична сфера *впевнено демонструє* динамічний розвиток в усьому світі та показує стійкі темпи зростання. Як відомо, туристичний сектор економіки є важливим каталізатором економічному розвитку як в глобальному, так і в національному і регіональному вимірах. Туристична галузь, на відміну від інших галузей національного господарства не є ресурсозатратною, і, часто, є експортно-орієнтованою, адже залучає кошти ззовні, що, безперечно, сприяє вирішенню цілого комплексу місцевих проблем – від питань зайнятості, інфраструктурно-комунікаційних моментів до маркетингу територій та територіального брендингу.

Водночас, дослідження особливостей функціонування туристичного сектору в регіонах, зводиться до комплексної характеристики туристичного потенціалу території, туристичних ресурсів та, значно рідше, туристичної інфраструктури. Проте, не менш важливим, на наш погляд, є дослідження туристичних потоків в регіоні, показників діяльності структурних суб'єктів туристичного сектору та релевантних проєктів з розвитку туристичної індустрії регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукові дослідження туристичного сектору не є новими, адже теоретичне обґрунтування сутності, підходів до розуміння поняття, поняттєво-категоріальний апарат, структура туристичного сектору закладені

ще в XX ст. Водночас, зміна туристичного сектору диктує і нові, своєчасні наукові дослідження та концепти. Сучасні аспекти розуміння сутності туристичного сектору в XXI ст., новітні методи його управління та оцінки представлені в одному із останніх випусків Issue Papers Series від UNWTO Statistics and Tourism Satellite Account Programme (STSA) [1]. Даний випуск має на меті продемонструвати актуальність модерного вимірювання та аналізу туристичного сектору, поширити відповідні інструменти для цього (включаючи приклади передової практики), а також слугувати платформою, яка заохочує до вивчення і подальших розробок у цій галузі. У документі розглядаються ключові фактори, які необхідно враховувати при переході до новітньої моделі управління туристичним сектором. Головний меседж роботи – аргументувати, як і в якій мірі інституційні можливості держави для координації, колаборації та координації дій у туристичному секторі, можна ефективно використовувати як практику управління (ефективність управління) для покращення туристичних інформаційних систем, допомагаючи трансформувати потреби в рішення та можливості для удосконалення методів вимірювання та аналізу туризму. Корисним доповненням до випуску є глосарій нових туристичних термінів. Фундаментальним можна вважати дослідження щодо ролі туристичного сектору в розширенні економічних можливостей регіонів, територій, держав [2]. Чимало праць присвячені дослідженням факторів конкурентоспроможності туристичного сектору [3]. Вітчизняна наукова література [4–20] також містить немало спроб описати структуру та сучасні реалії функціонування туристичного сектора. У праці М. Бондаренко описано реалії туристичного сектору економіки України, проаналізовано нераціональне використання туристичного потенціалу в українській економіці та виявлено суттєві причини, що не дають змоги розкрити весь туристичний потенціал і ефективно його реалізувати [4]. О. Паршина та Т. Чумак, використовуючи методи прогнозування, здійснюють спробу виявити ключові тенденції розвитку туристичного сектору України. Проте ґрунтовних регіональних досліджень досить мало [5]. У дослідженнях сучасного стану, проблем та перспектив розвитку туристичного сектору Хмельницької області висвітлені лише окремі аспекти. В. Поліщук акцентує увагу на питаннях економічної доцільності розвитку туристичної індустрії Хмельниччини, В. Буторіна та Я. Мариняк&Н. Стецько досліджують діяльність підприємств туристичної сфери Хмельницької області в регіональному (в межах Західного регіону України) та загальнонаціональному масштабах [6; 7]. Туристична інфраструктура регіону проаналізована в працях Д. Шило [9]. Низка інших публікацій висвітлюють розвиток окремих видів туризму – екотуризму, історико-культурного, сакрально-релігійного, молодіжного, тощо, на території області [10–21].

Формулювання цілей статті

Метою статті є опис сучасного стану туристичного сектору Хмельницької області в сучасних умовах. Мета реалізується через виконання певних завдань:

- дослідити туристичні потоки області;
- проаналізувати динаміку зміни кількості туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності, в тому числі: іноземних туристів, громадян України, які подорожували за кордоном, внутрішніх туристів та екскурсантів;
- охарактеризувати географію прибуття іноземних туристів до України;
- здійснити аналіз розподілу туристів-громадян України за країнами їх подорожі;
- вказати специфіку екскурсійної діяльності в області;
- систематизувати інформацію про суб'єктів туристичної індустрії регіону;
- описати діяльність установ державного регулювання сфери туризму, туристичних громадських організацій та асоціацій, туристичних інформаційних центрів в межах області;
- здійснити моніторинг сучасних проектів та ініціатив в галузі туризму, які мають безпосередній вплив на функціонування туристичної галузі Хмельниччини.

Виклад основного матеріалу

Згідно даних Головного управління статистики у Хмельницькій області динаміка руху туристичних потоків за останніх 20 років мала доволі негативну тенденцію – зростання до 2008 р. та спад з 2011 р. Хоча в 2015-2019 рр. ці показники покращувались, проте абсолютний пік припав таки на 2008 р. (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1

Туристичні потоки у Хмельницькій області (осіб), 2000-2020 рр.

Роки	Кількість туристів, зокрема: ..., ос.				
	... обслугованих суб'єктами туристичної діяльності	... іноземних туристів	... громадян України, які подорожували за кордоном (виїзні туристи)	... внутрішніх туристів	... екскурсантів
1	2	3	4	5	6
2000	27750	1132	8224	18394	32555
2001	28983	1032	9394	18557	36843
2002	39819	999	8592	30228	19522
2003	44280	1257	8663	34360	29431
2004	44140	1264	9201	33675	30385
2005	40301	1091	10325	28885	27973

1	2	3	4	5	6
2006	40416	839	11853	27724	31333
2007	56793	752	15386	40655	29901
2008	69508	2461	13385	53662	48902
2009	61032	1270	11390	48372	37025
2010	59806	196	12816	46794	49744
2011	31212	-	13048	18164	-
2012	32437	2	15410	17025	-
2013	24402	24	14966	9412	-
2014	19027	-	12373	6654	-
2015	25416	-	15227	10189	-
2016	19885	-	14158	5727	-
2017	26829	30	14448	12351	-
2018	25738	1	13720	12017	-
2019	27613	4	19820	7789	-
2020	11073	-	10271	802	-

Зменшення туристичних потоків протягом 2012-2014 років пов'язане із ситуацією в країні, яка була в той період. Глобальна фінансова криза 2008-2009, а згодом анексія Криму Російською Федерацією та проведення антитерористичної операції на сході України негативно вплинули на позитивну динаміку розвитку туристичної галузі у Хмельницькій області. На 26 % скоротилась кількість туристів, обслужених туристичними підприємствами, вдвічі скоротилась кількість іноземних туристів, на 34 % – кількість українців, які подорожували закордон, та на 25 % внутрішній туристичний потік у порівнянні з минулим роком. До 2019 року показники покращилися та встановили новий рекорд, але події 2020 року знову призупинили розвиток туризму. Туристичний потік у 2020 році впав на 72 % та відкинув галузь на рівень дев'яностих років. В Україні ситуацію дещо нівелювала відкриті та відносно доступні Туреччина та Єгипет. Але, тим не менше, за підсумками року обсяг продажів впав на 60-70 % [22].

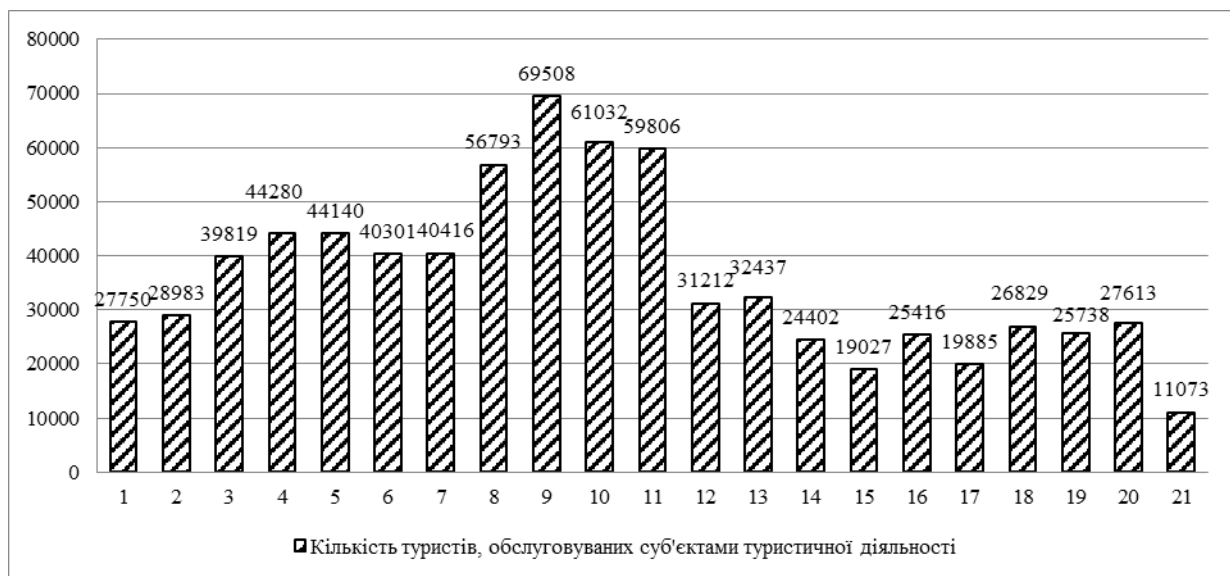

Рис. 1. Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності [22].

Послугами суб'єктів туристичної діяльності Хмельницької області у 2019 році скористалися 27613 осіб (у 2018 році – 25738 осіб), з них 97 % – громадяни України (рис. 2.). Туристичні підприємства області за період 2017- 2019 рр. обслужили 34 іноземних туристів. У 2019 р. поїздками туристів-громадян України в межах держави було охоплено близько 7789 осіб, ще 19820 осіб подорожували до інших держав (див. табл. 1., рис. 2) [22].

За період 2020 р. можна побачити значне зменшення туристів обслугованих суб'єктами туристичної діяльності – 11073, громадяни України, які подорожували за кордоном (виїзні туристи) також суттєво зменшилися в кількості – 10271 (рис. 4) [22].

Україна стає щоразу цікавішою для іноземних туристів – про це свідчить зростаюча статистика відвідування нашої країни у 2015-2018 роках. За даними Мінекономрозвитку, уже в 2016-му Україна потрапила до 30-ки країн, найпривабливіших для іноземних туристів, зайнявши 27 позицію. Ми обійшли Ірландію, Швейцарію, Сінгапур та і ще півтори сотні держав, про що повідомив BusinessViews. А в 2017-му, за даними Світового банку, ми успішно перемістилися на 25 позицію. В 2018-му цю позицію, за попередніми оцінками, зберегли. Традиційно лідерами за відвідуванням України є прикордонні країни – Молдова (4,4 млн за 2018 рік), Білорусь (2,6 млн), Росія (1,5 млн), Польща (1 млн), Угорщина (915 тис.),

Румунія (740 тис.). Відвідування України громадянами з не прикордонних країн також зросло, і причому відчутно. Великобританії – на 47,3 %, Китаю на 38,8 %, Литви на 23,4 %, Ізраїлю на 21,7 %, США на 19,7 %, Чехії на 16,0 %, Італії на 15,4 %, Німеччини на 13,3 %, Франції на 9,2 %, Болгарії на 7,9 %. Безперечно, пандемія коронавірусної хвороби суттєво знизила показники туристичних відвідин України іноземцями у 2020 році, у 2021 році ці показники дещо покращилися, проте уже в перші місяці 2022 року особливо напружена військова ситуація на кордонах України, спричинена збройною агресією Російської Федерації, і відповідно можливість широкомасштабного військового вторгнення звела міжнародні в'їзні туристичні потоки до нуля [22].

Якщо говорити про Хмельниччину, то окрім внутрішнього туриста, регіон інколи відвідують туристи з Румунії та Молдови.

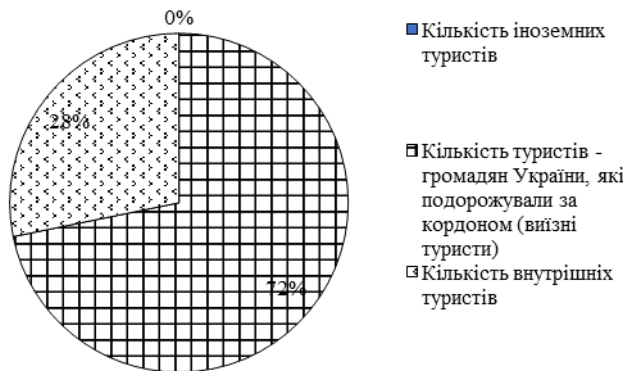

Рис. 2. Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності у 2019 р. [22]

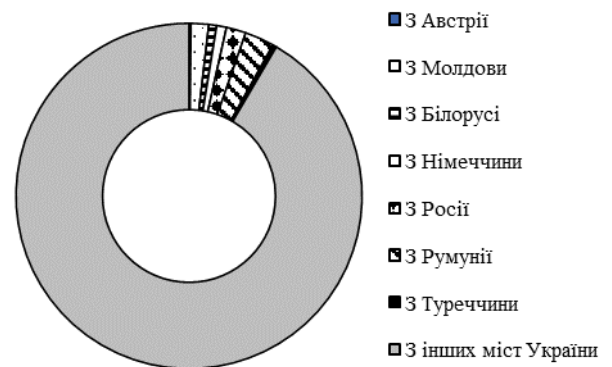

Рис. 3. Країни, звідки найчастіше туристи приїжджають до Хмельницької області, % (2017 р.)

Після 2015 року кількість туристів почала стабілізуватись, але так і не сягнула показників попередніх років. Кількість іноземних туристів, згідно даних офіційної статистики, у період 2011–2019 рр. була рекордно малою або відсутньою [22].

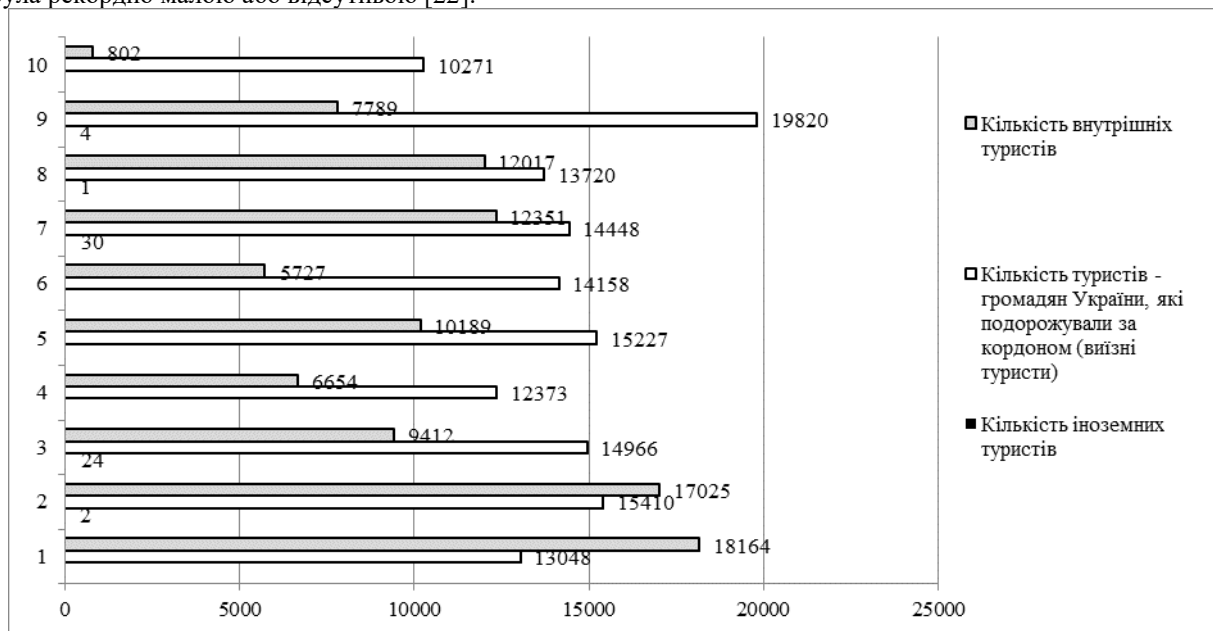

Рис. 4. Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності у 2011–2020 рр. [22]

Більшість туристів приїжджали до Хмельницької області на авто (70 %), поїзд обирали для поїздки 15 %, на автобусі подорожували також близько 15 %. В 2017 році дохід від надання туристичних послуг, а саме робота турагентів становила – 4528,1 тис. грн, у тому числі від екскурсійної діяльності – 62,1 тис. грн. За сім місяців 2019 року до бюджетів територіальних громад Хмельницької області надійшла 921 тис. грн туристичного збору, що на 546 тис. грн перевищує результат відповідного періоду минулого року. Особливо активізувалась сплата туристичного збору протягом літніх місяців. В середньому туристи залишають тут до 40 євро. У Хмельницькій області є чудові готелі (їх, зазвичай, обирає 40 % відвідувачів регіону), хостели (35 % туристів) та апарт-готелі в яких залишаються як внутрішні туристи, так і іноземні. В середньому

туристи проводять тут близько 1-4 днів. Цікаві локації Хмельниччини, можна об'їхати за 2 або 3 дні. За мотивами відвідувань більша частка внутрішніх та іноземних туристів відвідали Хмельницьку область проведення для дозвілля, відпочинку, з лікувальною метою. Найбільш відвідуваними туристами залишаються пам'ятки архітектури. Лідером у туристичній галузі традиційно залишається місто Кам'янець-Подільський. Крім того, за інформацією фіскалів, помітно розвивається туристична галузь у місті Хмельницькому, Летишівському, Славутському, Шепетівському, Старокостянтинівському та Ізяславському районах. Щодо туристичного піку, то літній туристичний сезон можна вважати найкращим, щоб побачити Хмельницьку область [22].

За сприяння турфірм вітчизняні туристи 2019 р. виїжджали у понад 100 країн світу. Якщо говорити про виїзди за кордон, то їхня кількість зросла на 6 %, всього подорожувало 12,5 млн українців за перші шість місяців року. Найактивніше їздять до Польщі, Росії, Угорщини, Молдови та до Білорусі. Майже наполовину більше, ніж торік, українців побувало в Туреччині [22].

Загалом, виїзний туризм є вигіднішою формою діяльності туристичних підприємств, ніж в'їзний (іноземний) та внутрішній туризм. Виїзним туризмом займається майже кожна туристична фірма, а в'їзним та внутрішнім туризмом – близько 20 % туристичних підприємств області. З метою «туризм» найбільша кількість українців-хмельничан поїхала до Туреччини, Єгипту, Білорусі, ОАЕ, Ізраїлю, Греції, Польщі, Болгарії, Німеччини, Австрії [22].

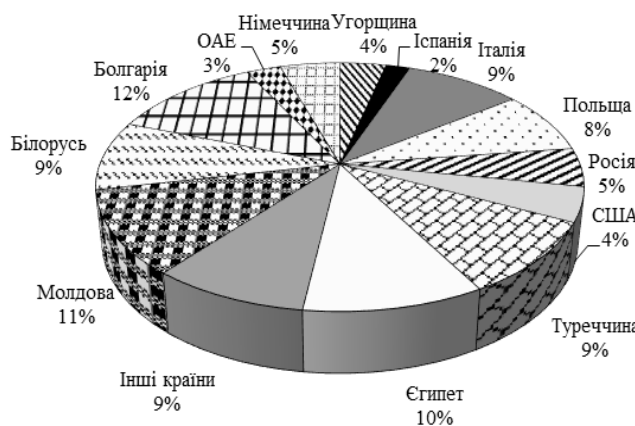

Рис. 5. Розподіл туристів-громадян України за країнами їх подорожі у Хмельницькій області у 2019 р. [22]

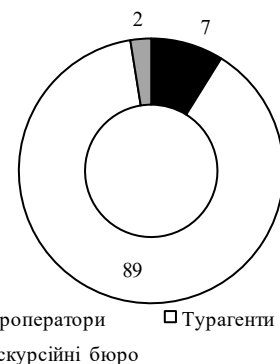

Рис. 6. Суб'єкти туристичної діяльності [22]

Найбільш популярною метою туристично-екскурсійних подорожей залишається дозвілля і відпочинок. У 2014-2015 рр. найбільш часто вказуванню метою поїздки було дозвілля та відпочинок і лікування. У 2019 році з метою дозвілля та відпочинку подорожувало трохи більше як дві третини (68,6 %) від загальної кількості туристів.

В 2018 році туристичний збір становив 1% від вартості кожної доби тимчасового розміщення, за рік надійшло 269,5 тисяч гривень до місцевого бюджету [27].

Кількість суб'єктів туристичної діяльності в Хмельницькій області у 2011 становила 76 підприємств, у 2015 – 78, 2016 – 89, 2017 – 90. Серед них: а) Туроператори: 2011 – 3, 2015 – 2, 2016 – 1, 2017 – 0; б) Турагенти: 2011 – 62, 2015 – 67, 2016 – 79, 2017 – 81; в) Бюро екскурсійних послуг: 2011 – 11, 2015 – 9, 2016 – 9, 2017 – 9 [22]. За цим показником Хмельницька область посідає 20 місце в Україні.

В області працює близько 100 суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів, турагентів та фізичних осіб-підприємців фахівців туристичного супроводу). У період з 2011 по 2017 р. можна побачити тенденцію зменшення кількості туроператорів і бюро екскурсійних послуг, але кількість турагентів збільшується. Упродовж 2015 р. у Хмельницькій області діяло 78 суб'єктів туристичної діяльності, що менше порівняно з 2017 роком на 5,6 %. Таким чином, можна зробити висновок, що кількість суб'єктів туристичної діяльності щороку зростає.

Перелік найвідоміших туроператорів Хмельницької області подаємо у таблиці 2 [23; 25; 27].

Екскурсійні послуги є однією з специфічних ознак туристичної діяльності, невід'ємною складовою туру. Вони можуть входити до складу комплексного продукту або становити додаткові послуги, але їх наявність є обов'язковим елементом в забезпеченні туристичної мотивації. У області існує дві установи, які організовують курси екскурсодів.

– Курси екскурсодів у м. Хмельницькому від туроператора «Перлини світу». Вул. Проскурівська, 44, Хмельницький, Хмельницька область.

– Курси екскурсодів на базі Хмельницького обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді у формі двох двогодинних занять в тиждень та практичних виїздів. Місце та час проведення лекційних занять: м. Хмельницький, вул. Староміська, 2 [25; 28; 29].

Головним органом управління туристичною галуззю області є Відділ організації роботи туристично-курортної галузі та охорони культурної спадщини, яке підпорядковується Управлінню культури, туризму і курортів України.

Таблиця 2.

Список туроператорів

№ за п.	Назва туроператора	№ за п.	Назва туроператора	№ за п.	Назва туроператора
1	 Туристичні послуги в Україні та за кордоном. Візова підтримка, страхування. Продаж квитків. Працевлаштування в інших країнах. Гарячі тури в екзотичні країни.	6	 Туристичні послуги по Україні та за кордоном. Працевлаштування за кордоном.	11	 Туристичні послуги по Україні та за кордоном, паломництво, страхування.
2	 Туристичні послуги по Україні та за кордоном, проведення екскурсій, візова підтримка, туристичне страхування, бронювання автобусних та авіаквитків. Навчання та працевлаштування за кордоном.	7	 Coral Travel пропонує найкращі курорти та готелі у 28 країнах світу – у Туреччині, Іспанії, Греції, Єгипті, Таїланді, Болгарії, Тунісі, Марокко, Ізраїлі, ОАЕ, Андоррі, Австрії, Китаї, на Кубі, в Індії, на Маврикії, у Танзанії, Домініканській Республіці, Індонезії, на Мальдівах, у В'єтнамі, на Сейшелах, Шрі-Ланці, у Сінгапурі, Мексиці, Камбоджі, Йорданії та Україні. Туроператор організовує групові та індивідуальні FIT-тури на базі власних чартерних програм та регулярних рейсів, розвиває incentive-, congress-, спортивний та інші види туризму, а також активно займається продажем авіаквитків онлайн.	12	 Надають широкий спектр турів за кордон: пляжний відпочинок (авіа та автобусні тури); екзотичні курорти (від Азії й Карибського басейну до Південної Африки); автобусні екскурсійні тури Європою; екскурсійні авіатури; гірськолижні тури; сафари; круїзи (річки, моря, океани); тури вихідного дня; бронювання авіаквитків; шопінг-тури та багато-багато іншого.
3	 Туристичні послуги, екскурсії, тури по Україні, в Карпати і Закарпаття, шкільні та корпоративні тури. Пасажирські перевезення.	8		12	 Туристичні послуги. Візова підтримка. Екскурсії. Продаж авіаквитків. Пасажирські перевезення по Україні та за кордон від 8 до 50 осіб.
4	 Туристичні послуги, екскурсії, страхування, продаж квитків, відкриття віз, надання інформації щодо працевлаштування за кордоном.	9			
5	 Туристичні послуги по Україні та за кордоном. Візова підтримка. Продаж авіаквитків. Страхіві послуги. Навчання та працевлаштування за кордоном.	10		13	"Турін" Надання туристичних послуг, продаж квитків, навчання за кордоном, страхування, візова підтримка.
				15	Туристична агенція "TUI" Туристичні послуги за кордоном. Страхування. Продаж авіаквитків.

Основні функції Управління культури, туризму і курортів облдержадміністрації:

- Забезпечення на території області реалізації державної політики у сфері культури, туризму та курортів, з питань охорони культурної спадщини, а також національної музейної політики.
- Здійснення, відповідно до законодавства, державного управління і контролю у культурно-мистецькій, санаторно-оздоровчій та туристичній сферах.
- Створення умов для розвитку професійного музичного, театального, хореографічного, образотворчого, декоративно-ужиткового мистецтва і самодіяльної творчості, кіномистецтва, фотомистецтва, народної художньої творчості, культурного дозвілля населення.

- Забезпечення реалізації прав громадян на свободу літературної і художньої творчості, доступ до інформації, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, ознайомлення громадян з пам'ятками історії, архітектури, мистецтва, оздоровлення населення, доступності всіх видів культурних послуг і культурної діяльності для кожного громадянина.

- Розроблення та здійснення заходів з відродження і розвитку культури української нації, культурної самобутності корінних народів і національних меншин, що проживають в області.

- Сприяння захисту прав і законних інтересів творчих працівників та їх спілок, а також закладів, підприємств і організацій культурно-мистецької сфери, що діють на території області.

- Створення умов для розвитку соціальної та ринкової інфраструктури у сфері культури і туризму, організації її матеріально-технічного забезпечення.

- Становлення туризму як високорентабельної галузі, раціональне використання та збереження туристичних ресурсів [27].

У Хмельницькій області також діють некомерційні (ті, які не мають за мету отримання прибутку) туристичні громадські організації та асоціації [27].

Таблиця 3.

Туристичні громадські організації

№ за п.	Назва організації	Адреса	Керівник організації
1	Хмельницький обласний молодіжний туристичний клуб «Територія»	м. Хмельницький, вул. Прибузька буд. 34, кв. 142.	Мацуца Євген Миколайович
2	Громадська організація Спортивно-оздоровчий клуб «НОВАТОР»	м. Хмельницький, вул. Тернопільська, буд. 13/4.	Гуцалюк Іван Вікторович
3	Хмельницька обласна організація роботодавців у сфері туризму та відпочинку	Хмельницька обл., Городецький р-н., Сатанів-2, вул. Курортна, буд. 17.	Вечелковський Павло Зіновійович
4	Обласна громадська організація «Асоціація розвитку курорту Сатанів»	м. Хмельницький, вул. Озерна, буд. 20.	Супрун Олександр Федорович
5	Хмельницька обласна організація роботодавців галузі індустрії розваг	м. Хмельницький, Проспект Миру, буд. 60/5, кв. 79.	Габай Василь Михайлович
6	Хмельницька обласна громадська організація «Спелеологічний клуб «Атлантида»	м. Хмельницький, Проспект Миру, буд. 95/1, кв. 10.	Щербицький Олександр
7	Громадська організація «Спілка сільського туризму Хмельницької області»	м. Хмельницький, вул. Куприна, буд. 66/1.	Кирилюк Вадим Борисович
8	Хмельницька обласна федерація спортивного туризму	м. Хмельницький, вул. Староміська, буд. 2	Мельник Анатолій Гнатович

У Хмельницькому відкрили туристично-інформаційний центр, поки що він працює в онлайн форматі. Згодом він включатиме мережу інформаційних кіосків, де кожен гість міста зможе отримати повну інформацію щодо визначних пам'яток, туристичних локацій, готелів і кафе. А також сайт, на якому будуть розмішувати карти всіх важливих туристичних місць і маршрутів. У туристично-інформаційному центрі Кам'янця-Подільського надають інформацію про туристичний потенціал міста, музеї, місця проживання, харчування, заклади дозвілля та організації шлюбу за добу [27].

Область активно займається формуванням свого туристичного бренду та позитивного іміджу. Проводяться заходи щодо туристичної промоції Хмельниччини, розбудови туристичної інфраструктури, збереження екології, відновлення історичних пам'яток.

Зокрема, впродовж 2021 року в рамках підготовки проекту Програми розвитку туризму Хмельницької області на 2021-2025 роки, в облдержадміністрації неодноразово проводились засідання фокус-груп за напрямками:

– розвиток туристичної інфраструктури (розвиток інфраструктурних проектів у сфері туризму та рекреації, знакування, «Місця відпочинку», туристичні маршрути, ремонт, реставрація, консервація туристичних об'єктів);

– розвиток Кам'янець-Подільського локального осередку туризму у сучасних межах Кам'янець-Подільського та Чемеровецького районів, центр – м. Кам'янець-Подільський;

– розвиток екотуризму (зелений туризм, велотуризм, спортивний туризм, туристично-рекреаційні зони, курорти) в області;

– розвиток Старокостянтинівського локального осередку туризму у сучасних межах Старокостянтинівського, Старосинявського, Білогірського, Красиївського та Теофіпольського районів [28; 29].

Метою Програми розвитку туризму Хмельницької області на 2021–2025 роки є створення умов для забезпечення сталого розвитку сфери туризму у Хмельницькій області, перетворення її на конкурентоспроможну, високорентабельну, інтегровану у світовий ринок галузь, яка зможе стати вагомим чинником прискорення соціально-економічного розвитку регіону, підвищення якості життя населення, гармонійного поступу і консолідації суспільства, а також популяризації України у світі. У програмі зазначається, що основні напрямки розвитку туризму області – удосконалення транспортної інфраструктури,

розвиток туристичних локацій, організація туристичних послуг, реставрація і ревіталізація пам'яток історії та культури, екологічна та екокультурна безпека туризму [28].

Таблиця 4

Туристичні інформаційні центри

Назва ТІЦ	Адреса, телефон, факс, веб-сайт, e-mail	Функції ТІЦ та послуги, які надаються
Туристично-інформаційний центр	м. Хмельницький, вул. Проскурівська, буд. 40. http://khmel.travel khmelcity.touristinformation@gmail.com	Мета турінфоцентру – популяризація міської територіальної громади та регіону, розвиток та покращення сфери туризму у громаді, надання туристичних послуг як мешканцям міста, так і його гостям. Туристсько-інформаційний центр працює щодня з 9:00 до 19:00. Там надають туристичні довідки, організовують екскурсії містом, продають сувенірну продукцію, каву та чай. Завданням ТІЦу є створення конкретного і зрозумілого туристичного продукту: чим зайнятись у Хмельницькому, якщо ви приїхали на декілька годин, що подивитись, якщо приїхали на кілька днів.
Туристично-інформаційний центр	м. Кам'янець-Подільський, площа Польський Ринок, 18	Кам'янець-Подільський інформаційний центр надає туристам та всім бажаючим вичерпну інформацію про пам'ятки міста, місця розміщення та харчування, транспортне сполучення, а також про розважальні, спортивні, культурні заходи, що проводяться у Кам'янці-Подільському. Кожен відвідувач ТІЦ зможе безкоштовно отримати карту міста та інформаційні буклети, придбати оригінальний сувенір на згадку, замовити екскурсію (пішохідну, автобусну, нічну костюмовану, річкову на теплоході та ін.).
Туристсько-інформаційний центр	с. Бакота	Туристсько-інформаційний центр на Бакоті організовують місцеві підприємці спільно зі Староушицькою громадою та Національним природним парком «Подільські Товтри». Він працюватиме і як центр для туристів, і як майданчик для проведення вечірок, концертів та різноманітних художніх пам'яток. Туристсько-інформаційний центр протягом усього сезону працюватиме з 10 до 22 години щодня. Окрім надання традиційних послуг, які зазвичай є у ТІЦ – інформація для туристів, продаж екскурсій, послуг та сувенірів – на Бакоті планують проводити дегустації продукції локальних виробників, концерти, виставки й різнопланові вечірки.

Для обласного центру з нетуристичним іміджем «міста базарів» важливо зламати стереотипні уявлення про себе і насамперед у самих хмельничан. Для цього в місті почали реалізовувати проект «Створення інноваційних об'єктів туристичної інфраструктури Хмельницького регіону із туристично-логістичним центром у місті Хмельницькому», а також презентували туристичний календар фестивалів та спортивних подій. Влада міста вважає, що найважливіше, це, насамперед, відкрити місто для його мешканців. Саме вони повинні якнайкраще знати Хмельницький, його історію і туристичний потенціал. Якщо хмельничани пишатимуться містом, у якому мешкають, то з гордістю запрошуватимуть гостей з усіх куточків країни. Тому більшість акцій та заходів здебільшого орієнтовані на місцевих [23; 24; 26].

В пріоритеті також розвиток подієвого та гастрономічного туризму. За рік область проводить більше 200 мистецьких заходів. Тобто, майже щодня щось відбувається. Найпопулярніші з них — фестиваль рок-музики Rock&Buh, джазовий фестиваль JazzFest Podillya і новинка – фестиваль оркестрових шоу ArtMajorShow. Масштабний фестиваль Respublica щороку відбувається у Хмельницькому чи Кам'янці-Подільському. Зазначимо, що фестиваль відбувався і в умовах строгого карантину в гібридному режимі з використанням цифрової реальності. Зазначимо, що це перший досвід організації такої масової події у змішаних форматах, і він був вельми вдалим. Чимало гостей міста залишилися під враженням від Різдвяного ярмарку, його особливої атмосфери і обіцяли повернутись в Хмельницький знову саме у період новорічних вакацій. У 2020 відбулися дев'ять масштабних гастрономічних фестивалів. Тут можна спробувати справжню подільську традиційну кухню, а деякі оригінальні страви можна скуштувати лише в Хмельницькому [26].

Область має потенціал щодо розвитку арт-туризму та організації мистецьких проєктів. Мало хто знає, що в місті створено ряд унікальних закладів, які були першими в Україні, а окремі і сьогодні залишаються єдиними на її теренах. Це і Хмельницький міський монотеатр «Кут», і музей-студія фотомистецтва, і обласний художній музей – насправді перший в Україні музей сучасного мистецтва, заснований у 1990-і роки. А ще є школа іконопису «Нікош» – особлива гордість Хмельницького. Хмельницький обласний художній музей та Хмельницька обласна бібліотека для дітей імені Т.Г. Шевченка за підтримки Українського культурного фонду реалізували грантові проєкти: «Ребрендингова кампанія Хмельницького обласного художнього музею: Час оновлення» та «Інтерактивна вистава «Подорож до сонечка», загальною вартістю 435,7 тис. грн [24].

Помилково вважається, що у Хмельницькому порівняно мало архітектурних пам'яток. Проте, насправді історія та архітектура нашого міста дуже цікава. Над її вивченням активно працюють місцеві краєзнавці. У місті реалізували проєкт «Говорять старовинні будівлі» шляхом розміщення інформаційних табличок з QR-кодами на історичних будівлях. Не менш цікаве сучасне будівництво. Неодмінно варто побачити унікальні скульптури Миколи Мазура, створені з металобрухту. Їх надзвичайно люблять діти, і вже

це доводить, що скульптури – особливі. У місті цікаві мурали, тому під час прогулянки Хмельницьким їх варто роздивлятися навсід. Також продовжено реставраційні роботи на пам'ятках архітектури національного значення Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», на які у 2020 році з обласного бюджету виділено 10 млн грн [25; 28].

З 2018 року місто активно розбудовує та нарощує туристичну інфраструктуру. Зокрема, було встановлено сенсорні інформаційні кіоски, які служать джерелом інформації для мешканців та гостей міста. Також з'явилась ідея організувати модульний туристичний інфоцентр (ТІЦ), розробити централізований Інтернет-портал, що міститиме інформацію про туристичні центри регіону та логістичні дані. Впроваджуються проекти «Створення туристично-інформаційного центру на території курортної зони селища Сатанів Городоцького району Хмельницької області» та «Створення туристично-рекреаційної зони «Сквер Потоцьких» у селищі Антоніни Красилівського району Хмельницької області», які були відібрані конкурсною комісією Міністерства розвитку громад та територій України як проекти, що реалізовуватимуться за рахунок коштів державного бюджету, отриманих від Європейського Союзу. Не менш важливим є навчання та підвищення кваліфікації кадрів у сфері створення інноваційних об'єктів туристичної інфраструктури Хмельницького регіону та розвитку внутрішньорегіонального туризму на Хмельниччині. В лютому 2018 року було оголошено відкритий творчий конкурс на визначення розробника бренду і брендбуку для міста Хмельницького. Участь узяли 24 учасники зі всієї України, а переможцями стали місцеві дизайнери. Ідея збереження в логотипі герба міста дала змогу залишити впізнаваність, яка формувалася тривалий час. Елементи символу — три стріли символізують перетинання безлічі можливостей, що відкриває Хмельницький для кожного, перетинання безлічі шляхів і напрямків. З 2018 року місто щорічно представлене на міжнародній виставці в рамках Львівського міжнародного форуму індустрії туризму та гостинності Lviv TourExpo [23–25; 28; 29].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, можемо констатувати, що Хмельницька область володіє достатнім та унікальним туристичним потенціалом. Туристична індустрія Хмельниччини має суттєві переваги для розвитку. Перш за все, завдяки вдалому географічному розташуванню, до міста дуже зручно дістатися. Таке транзитне положення варто використати через розвиток туризму вихідного дня, турів на вікенд. По-друге, область має репутацію екодружнього регіону, адже Хмельницький — зелене місто парків та скверів, яке визнано одним з найбільш безпечних, найчистіших і найкомфортніших обласних центрів України. По-третє, у місті та області активно розвивається доступний (значно дешевший, ніж у інших областей-лідерів туристичного ринку Західного регіону України) подієвий та гастрономічний (подільська, європейська, грузинська, китайська кухні) види туризму.

Попри це, області варто уміло відкорегувати стереотипи та негативні установки, які створюють хибне враження про місто; забезпечити доступність інформації про події, заходи, заклади міста; підвищити рівень якості надання туристичних послуг.

Розвиток туристичного (історико-культурного та природно-рекреаційного) потенціалу варто забезпечувати шляхом реалізації заходів, що передбачають промоцію туристичного потенціалу області, у тому числі організацію та проведення промотурів областю; представлення туристичного потенціалу області на спеціалізованих всеукраїнських та міжнародних туристичних заходах, виготовлення та поширення рекламної інформаційної продукції, організацію та проведення обласних фестивалів, виставок, форумів, пленерів; розвиток туристичної інфраструктури, зокрема, формування мережі кемпінгів (глемпінгів), облаштування безкоштовних зон відпочинку тощо; впровадження інноваційних методів просування туристичного потенціалу області (сенсорні туристичні кіоски, розробка програми «Живий музей» тощо).

Література

1. Duran, C. (2013), Governance for the Tourism Sector and its Measurement, UNWTO Statistics and TSA Issue Paper Series STSA/IP/2013/01. URL: <http://statistics.unwto.org/en/content/papers>.
2. Ashley, C., De Brine, P., Lehr, A., & Wilde, H. (2007). The role of the tourism sector in expanding economic opportunity. Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
3. Navickas, V., & Malakauskaite, A. (2009). The possibilities for the identification and evaluation of tourism sector competitiveness factors. *Engineering economics*, 61(1).
4. Бондаренко, М. П. (2011). Туристичний сектор економіки України: реалії та перспективи. *Економіка і прогнозування*, (1), 104-119.
5. Паршина, О. А., & Чумак, Т. В. (2017). Аналіз тенденцій розвитку туристичного сектору України. *Вісник Приазовського Державного Технічного Університету. Серія: Економічні науки*, (33), 333-341.
6. Поліщук, В. С. (2018). Економічна доцільність розвитку туристичної індустрії Хмельниччини.
7. Буторіна, В. Б. (2016). Сучасні тенденції діяльності підприємств туристичної сфери України та Хмельницької області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*, (19), 57-60.

8. Мариняк, Я., & Стецько, Н. (2019). Соціально-економічний аналіз туристичних підприємств Західного регіону України.
9. Шило, Д. Ю. (2020). Інфраструктурне забезпечення розвитку туризму у Хмельницькій області.
10. Кіптенко, В. К., & Маденко, О. В. (2013). Перспективні напрями сталого розвитку туризму у Хмельницькій області. *Географія та туризм*, (25), 167-174.
11. Мазур, Ю. (2021). Особливості проектної діяльності з розвитку сільського зеленого туризму на прикладі Староушицької територіальної громади Хмельницької області.
12. Білецька, Г. А. (2010). Розвиток екотуризму як засіб економічного зростання Хмельницької області.
13. Печенюк, А. В., & Печенюк, А. П. (2017). Формування регіональної ренти сільського зеленого туризму. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*, (23 (1)), 101.
14. Долинська, О. О. (2021). Сільський туризм Хмельницької області: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*, 26(1 (38)), 105-116.
15. Опря, Б. О. (2019). Проблеми реалізації туристичного та історичного потенціалу Хмельниччини. *Гілея: науковий вісник*, (150 (1)), 99-102.
16. Задворний, С. І. Територіальна організація культурно-мистецької сфери регіону (на матеріалах Хмельницької області) (Doctoral dissertation, СІ Задворний).
17. Коваль, Л. М., Церклевич, В. С., & Горун, М. В. (2014). Сакральнo-релігійний туризм на Хмельниччині: надбання історико-архітектурної спадщини. *Географія та туризм*, (27), 119-129.
18. Баженова, С. Е. (2013). Релігійний туризм: християнські святині Хмельниччини. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*, (7), 117-119.
19. Hrytsku, V., & Abram, A. Дитячо-юнацький туризм у Хмельницькій області: історія становлення та сучасний стан. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*, (43).
20. Баженова С. Е. Сучасний стан туристичної галузі в Хмельницькій області / С. Е. Баженова // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету І. Огієнка. Економічні науки*. – 2013. – Вип. 8. – С. 314-315.
21. Гуменюк О. В. Розвиток туризму в Хмельницькій області як складова характеристика міжнародного бізнесу регіону / О. В. Гуменюк // *Актуальні проблеми розвитку рекреаційного бізнесу в Україні та підвищення його конкурентоспроможності*. – 2014. – С.27.
22. Економічна статистика / Туризм. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму (2000–2019 рр.). Головне управління статистики у Хмельницькій області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/tur/tp_r.htm.
23. Перспективи розвитку туризму Хмельницької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
24. Костюк О.М. Туристичні ресурси і розробка туру Хмельницькою областю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
25. Програма розвитку туризму у Хмельницькій області на 2013 – 2015 роки : затверджено Рішенням обласної ради від 19 червня 2013 року.
26. Хмельниччина туристична : історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку : [колективна монографія] / за ред. С.А. Копилова (гол. ред.), С.Е. Баженової (наук. ред.). – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Розділ 7. – С. 120-149.
27. Офіційний веб-сайт Хмельницької обласної державної адміністрації [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://adm.km.ua>
28. Програма економічного та соціального розвитку Хмельницької області на 2021 рік. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0-%D0%A1%D0%95%D0%A0-2021.pdf>
29. Стратегія розвитку Хмельницької області на 2021-2027 роки [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF.pdf>

References

1. Duran, C. (2013), Governance for the Tourism Sector and its Measurement, UNWTO Statistics and TSA Issue Paper Series STSA/IP/2013/01. URL: <http://statistics.unwto.org/en/content/papers>.
2. Ashley, C., De Brine, P., Lehr, A., & Wilde, H. (2007). The role of the tourism sector in expanding economic opportunity. Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
3. Navickas, V., & Malakauskaite, A. (2009). The possibilities for the identification and evaluation of tourism sector competitiveness factors. *Engineering economics*, 61(1).
4. Bondarenko, M. P. (2011). Turystychniy sektor ekonomiky Ukrainy: realii ta perspektyvy. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, (1), 104-119.

5. Parshyna, O. A., & Chumak, T. V. (2017). Analiz tendentsii rozvytku turystychnoho sektoru Ukrainy. Visnyk Pryazovskoho Derzhavnogo Tekhnichnogo Universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky, (33), 333-341.
6. Polishchuk, V. S. (2018). Ekonomichna dotsilnist rozvytku turystychnoi industrii Khmelnytskoyi oblasti.
7. Butorina, V. B. (2016). Suchasni tendentsii diialnosti pidpriemstv turystychnoi sfery Ukrainy ta Khmelnytskoi oblasti. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment, (19), 57-60.
8. Maryniak, Ya., & Stetsko, N. (2019). Sotsialno-ekonomichniy analiz turystychnykh pidpriemstv Zakhidnoho rehionu Ukrainy.
9. Shylo, D. Yu. (2020). Infrastrukturne zabezpechennia rozvytku turyzmu u Khmelnytskii oblasti.
10. Kiptenko, V. K., & Madenko, O. V. (2013). Perspektyvni napriamy staloho rozvytku turyzmu u Khmelnytskii oblasti. Heohrafiia ta turyzm, (25), 167-174.
11. Mazur, Yu. (2021). Osoblyvosti proiektnoi diialnosti z rozvytku silskoho zelenoho turyzmu na prykladi Staroushytskoi terytorialnoi hromady Khmelnytskoi oblasti.
12. Biletska, H. A. (2010). Rozvytok ekoturizmu yak zasib ekonomichnogo zrostantia Khmelnytskoi oblasti.
13. Pecheniuk, A. V., & Pecheniuk, A. P. (2017). Formuvannia rehionalnoi renty silskoho zelenoho turyzmu. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky, (23 (1)), 101.
14. Dolynska, O. O. (2021). Silskyi turyzm Khmelnytskoi oblasti: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Heohrafichni ta heolohichni nauky, 26(1 (38)), 105-116.
15. Opiia, B. O. (2019). Problemy realizatsii turystychnoho ta istorychnoho potentsialu Khmelnytskoyi oblasti. Hileia: naukovyi visnyk, (150 (1)), 99-102.
16. Zadornyi, S. I. Terytorialna orhanizatsiia kulturno-mystetskoi sfery regionu (na materialakh Khmelnytskoi oblasti) (Doctoral dissertation, SI Zadornyi).
17. Koval, L. M., Tserklevych, V. S., & Horun, M. V. (2014). Sakralno-relihiinyi turyzm na Khmelnytskoyi oblasti: nadbannia istoryko-arkhitekturnoi spadshchyny. Heohrafiia ta turyzm, (27), 119-129.
18. Bazhenova, S. E. (2013). Relihiinyi turyzm: khrystyianski sviatyni Khmelnytskoyi oblasti. Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky, (7), 117-119.
19. Hrytsku, V., & Abram, A. Dytiacho-yunatskyi turyzm u Khmelnytskii oblasti: istoriia stanovlennia ta suchasnyi stan. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya heohrafichna, (43).
20. Bazhenova S. E. Suchasnyi stan turystychnoi haluzi v Khmelnytskii oblasti / S. E. Bazhenova // Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu I. Ohienka. Ekonomichni nauky. – 2013. – Vyp. 8. – S. 314-315.
21. Humeniuk O. V. Rozvytok turyzmu v Khmelnytskii oblasti yak skladova kharakterystyka mizhnarodnoho biznesu rehionu / O. V. Humeniuk // Aktualni problemy rozvytku rekreatsijnoho biznesu v Ukraini ta pidvyshchennia yoho konkurentospromozhnosti. – 2014. – S.27.
22. Ekonomichna statystyka / Turyzm. Kil'kist turistiv, obsluhovanykh turoperatoramy ta turahentamy, za vydany turyzmu (2000–2019 rr.). Holovne upravlinnia statystyky u Khmelnytskii oblasti. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/tur/tp_r.htm.
23. Perspektyvy rozvytku turyzmu Khmelnytskoi oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
24. Kostiuk O.M. Turystychni resursy i rozrobka turu Khmelnytskoi oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
25. Prohrama rozvytku turyzmu u Khmelnytskii oblasti na 2013 – 2015 roky : zatverdzheno Rishenniam oblasnoi rady vid 19 chervnia 2013 roku.
26. Khmelnytskyn turistychna : istoryko-kulturni, pryrodno-heohrafichni ta ekonomichni aspekty rozvytku : [kolektyvna monohrafiia] / za red. S.A. Kopylova (hol. red.), S.E. Bazhenovoi (nauk. red.). – Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2015. – Rozdil 7. – S. 120-149.
27. Ofitsiinyi veb-sait Khmelnytskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu : <http://adm.km.ua>
28. Prohrama ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Khmelnytskoi oblasti na 2021 rik. [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0-%D0%A1%D0%95%D0%A0-2021.pdf>
29. Stratehiia rozvytku Khmelnytskoi oblasti na 2021-2027 roky [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF.pdf>.

УДК 657.37

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-12](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-12)

МОКРИНСЬКА З. В.

<https://orcid.org/0000-0001-6546-412X>e-mail: zoriana.mokrynska@npp.nau.edu.ua

БОРОВИК І. С.

e-mail: irinka.borovik.2001@gmail.com

Національний авіаційний університет

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Поширення інформації, щодо принципів сталого розвитку впроваджених у діяльності підприємств та результатів оформлених у нефінансовій звітності відбувається за звичай через веб-сторінки підприємств. Проте, це не єдина площадка для розповсюдження такої інформації. Тому у даній статті надано характеристику основних міжнародних платформ, які можуть бути використані підприємствами. Проаналізовано динаміку кількості нефінансових звітів в окремих країнах Європи та в Україні. Визначено тенденції та динаміку оприлюднення звітів у світі та в Україні. У статті узагальнено інформацію, щодо основних конкурсів та премій кейсів зі сталого розвитку та кращих нефінансових звітів. Зокрема наведено результати вибору кращих звітів зі сталого розвитку Премії CR Reporting Awards 2021 року. У статті наведено етапи проведення даної премії, критерії відбору нефінансових звітів та основні номінації. Проаналізовано вплив COVID-19 на нефінансову звітність провідних вітчизняних підприємств. Встановлено, що практичні соціальні кейси пов'язані із пандемією доцільно виділити у нефінансовій звітності підприємств за такими напрямками: відповідь на COVID-19, підтримка під час пандемії, відновлення та стійкість. Охарактеризовано інформацію про результати впливу COVID-19 на показники відображені у нефінансовій звітності. У нашій статті визначено зміщення акцентів у нефінансовій звітності підприємств, які через вплив пандемії більш зосереджені на соціальних темах, таких як добробут співробітників, добробут суспільства, гігієна та безпека праці, а також інтеграція та рівність. Необхідність надання достовірної інформації представленої у нефінансовій звітності в умовах пандемії, об'єктивно аргументована потребою, пов'язаною із збільшенням попиту на соціальну інформацію. Під час різних непередбачених та кризових ситуацій інформаційні інтереси зацікавлених сторін змінюються. Тому, для забезпечення сталого розвитку підприємству необхідно надавати актуальну соціальну відображену у нефінансовій звітності інформацію що дозволить зберегти довіру ключових зацікавлених сторін.

Ключові слова: нефінансова звітність, звітність зі сталого розвитку, сталий розвиток, пандемія, аудит.

ZORIANA MOKRYNSKA, IRYNA BOROVYK

National Aviation University

INFORMATION SUPPORT OF NON-FINANCIAL REPORTING IN A PANDEMIC

Dissemination of information on the principles of sustainable development implemented in the activities of enterprises and the results of non-financial reporting is usually through the web pages of enterprises. However, this is not the only platform for disseminating such information. Therefore, this article describes the main international platforms that can be used by enterprises. The dynamics of the number of non-financial reports in some European countries and Ukraine is analyzed. Trends and dynamics of the publication of certified non-financial reports in the world and Ukraine are determined. The article summarizes information on major competitions and awards for sustainable development cases and the best non-financial reports. In particular, the results of the selection of the best reports on sustainable development of the CR Reporting Awards 2021 are presented. The article presents the stages of this award, the criteria for selecting non-financial reports and the main nominations. The impact of COVID-19 on non-financial reporting of leading domestic enterprises is analyzed. It has been established that practical social cases related to the pandemic should be identified in the non-financial reporting of enterprises in the following areas: response to COVID-19, support during the pandemic, recovery and sustainability. Information on the results of the impact of COVID-19 on the indicators reflected in the non-financial statements is described. Our paper identifies shifts in the non-financial reporting of enterprises that, due to the pandemic impact, are more focused on social issues such as employee welfare, social welfare, occupational health and safety, and integration and equality. The need to provide reliable information presented in non-financial reporting in a pandemic is objectively justified by the need to increase the demand for social information. During various unforeseen crises, the information interests of stakeholders change. Therefore, to ensure sustainable development, the company needs to provide relevant social information reflected in non-financial statements that will maintain the trust of key stakeholders.

Keywords: non-financial reporting, sustainable development reporting, sustainable development, pandemic, audit.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Результати діяльності підприємства узагальнюються у його звітності. Проте, для багатьох користувачів, замало тієї інформації, яка зазначається у звичній для усіх фінансовій звітності. Глобальні тенденції останній десятиліття, які активно поширюються по всьому світі, щодо соціальної відповідальності суб'єктів господарювання уже стали реальністю, яку реалізують і вітчизняні підприємства відображаючи свої результати у нефінансовій звітності. На сьогодні, чи не основна складова ділової репутації припадає саме на соціальну відповідальність суб'єкта господарювання. Таким чином, результативні показники сталого розвитку які презентуються у нефінансовій звітності дозволяють донести інформацію щодо внеску кожного суб'єкта господарювання у вирішення основних проблем, зокрема і таких як пандемія. Потреби користувачів соціальної звітності у інформації щодо діяльності підприємств у період пандемії зросла, як

власне зросла і потреба у поширенні таких даних. Тому актуальними стали і додаткові інструменти інформаційного забезпечення для оприлюднення нефінансової звітності. Тим не менше, дана тематика мало досліджена в економічній літературі, що дозволяє обґрунтувати її актуальність і для подальших наукових робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Актуальність наукових досліджень щодо нефінансової звітності підтверджується і великою кількістю публікацій. Аналіз основних теоретичних аспектів нефінансової звітності зі сталого розвитку та узагальнення результатів аналізу щодо стану її впровадження корпораціями наведено у дослідженні [1] І. П. Васильчук. Основні міжнародні тенденції розвитку нефінансової звітності досліджено у працях Н. В. Ільченко [2]. Теоретичні основи принципів підготовки звітності зі сталого розвитку наведено у праці О. В. Будько [3]. Ганна А. М. та Зварич Л. В. [4] у своїй науковій праці дослідили види нефінансової звітності та систематизували складові нефінансової звітності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте, питання інформаційного забезпечення нефінансової звітності в умовах пандемії та відображення впливу COVID-19 на діяльність підприємств у звітності у сталого розвитку підприємств і далі залишається мало дослідженим в науковій літературі.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідження особливостей інформаційного забезпечення нефінансової звітності в умовах пандемії та аналіз відображення результатів підприємства щодо боротьби з викликами COVID-19 у цих звітах.

Виклад основного матеріалу

Багато підприємств поширюють результати своєї соціально відповідальної практики через веб-сайти. Окрім власних інтернет-сторінок використовуються і інші корпоративні реєстри. Серед найвідоміших варто зазначити: CorporateRegister [5], GRI Standards Report Registration System [6] та 3BL CSRwire [7].

GRI Standards Report Registration System [6] – система реєстрації звітів зі стандартів GRI (Global Reporting Initiative – Глобальна ініціатива звітності), для реєстрації інформації, поданої за допомогою стандартів GRI. Спеціально розроблена система реєстрації дозволяє підприємствам повідомляти про використання стандартів GRI у своїй звітності.

3BL CSRwire [7] – надійна медіа-платформа, яка існує з 1999 року, для розміщення останніх новин від підприємств і некомерційних організацій, зокрема прес-релізи, відео, подкасти, блоги тощо. Даний ресурс працює в режимі реального часу для обміну основними новинами та оновленнями присвяченими корпоративній соціальній відповідальності (КСВ, CSR – corporate social responsibility). Пропонує доступне та ефективне рішення для організацій для поширення контенту, орієнтований на КСВ та стійкість, серед журналістів, блогерів, керівників бізнесу, інвесторів, науковців та інших ключових зацікавлених сторін. 3BL Media забезпечує цілеспрямовані комунікації для провідних компаній світу.

CorporateRegister [5] надає відомості про кількість підприємств світу, які офіційно подають звіти з корпоративної відповідальності (табл. 1). Організація оперує глобальним веб-сайтом, який включає в себе найповнішу у світі онлайн-базу корпоративних нефінансових звітів, що містить понад 152,6 тис. звітів 22,4 тис. підприємств з 160 країн світу. Доступ до корпоративного реєстру є безкоштовним. Потрібно також зазначити, що дана інформація постійно оновлюється по мірі надання підприємствами звітів. Обов'язковою умовою для подання звітності є те, що такий звіт має бути представлений на англійській мові.

Таблиця 1

Динаміка кількості офіційно поданих нефінансових звітів в окремих країнах Європи

Країна	Кількість нефінансових звітів за роками					Загальна кількість звітів	Кількість організацій
	2016	2017	2018	2019	2020		
Великобританія	819	792	695	728	817	12 777	1 765
Німеччина	675	651	688	771	767	9 533	1 510
Іспанія	519	533	516	549	522	7 036	967
Італія	371	393	493	540	564	6 286	962
Франція	579	588	566	628	611	6 967	888
Швеція	335	343	394	442	449	4 770	607
Швейцарія	234	241	224	240	260	3 256	413
Австрія	149	140	151	155	148	2 127	370
Україна	9	14	10	10	10	126	24
Ісландія	10	10	11	11	10	116	14
Словаччина	7	6	7	8	5	113	9
Болгарія	7	6	5	6	7	84	13

Джерело: сформовано за даними [5]

Протягом 2016-2020 років за кількістю офіційно поданих звітів про корпоративну відповідальність в країнах Європи лідирують Великобританія та Німеччина. За період 2016-2020 рр. найбільша кількість підприємств, що подали нефінансову звітність зі сталого розвитку в Україні зафіксовано у 2017 році, а саме 14 компаній, а найменша – у 2016 році, тобто 9 компаній (рис. 1).

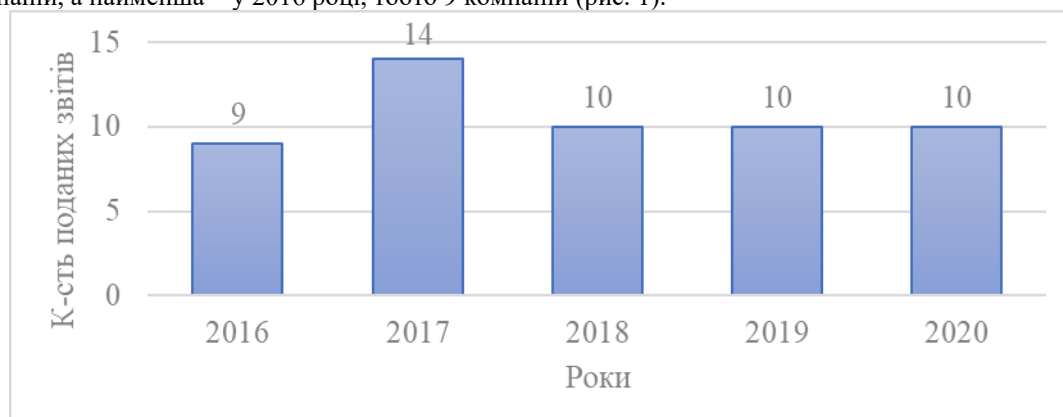

Рис. 1. Динаміка оприлюднення звітів про сталий розвиток українських підприємств на CorporateRegister, 2016-2020 рр.
Джерело: сформовано за даними [5]

Проте ці показники перевищують дані таких європейських країн як, наприклад, Ісландія, Болгарія, Словаччина. Проте, у порівнянні з розвинутими країнами Україна має недостатній розвиток формування нефінансових звітів як інструмента соціальної відповідальності.

Криза спричинена пандемією дозволила аргументувати першочерговість прозорості та необхідності поширення інформації про реалізацію принципів сталого розвитку нефінансовій звітності. Для користувачів є важливими питання: як підприємство контролюють наслідки пандемії та як потрібно реагувати на аналогічну кризу в майбутньому?

Пандемія застала бізнес зненацька. Підприємства не були готовими до цієї кризи та до відображення її впливу у нефінансовій звітності. У результаті багато організацій змінювали свої звіти, опубліковані в грудні 2019 року, і додавали додаткову інформацію, щодо COVID-19. Оновлювали інформацію не лише на веб-сторінках, але і на різних міжнародних платформах.

Актуальним питанням стає і перевірка на надання незалежних аудиторських висновків по нефінансовій звітності. З кожним роком збільшується кількість завірених нефінансових звітів наданих підприємствами. За даними CorporateRegister [5] у 2016 році було подано 1906 звітів, а у 2020 році уже 2618. Динаміку протягом п'яти років наведемо на наступному рис. 2.

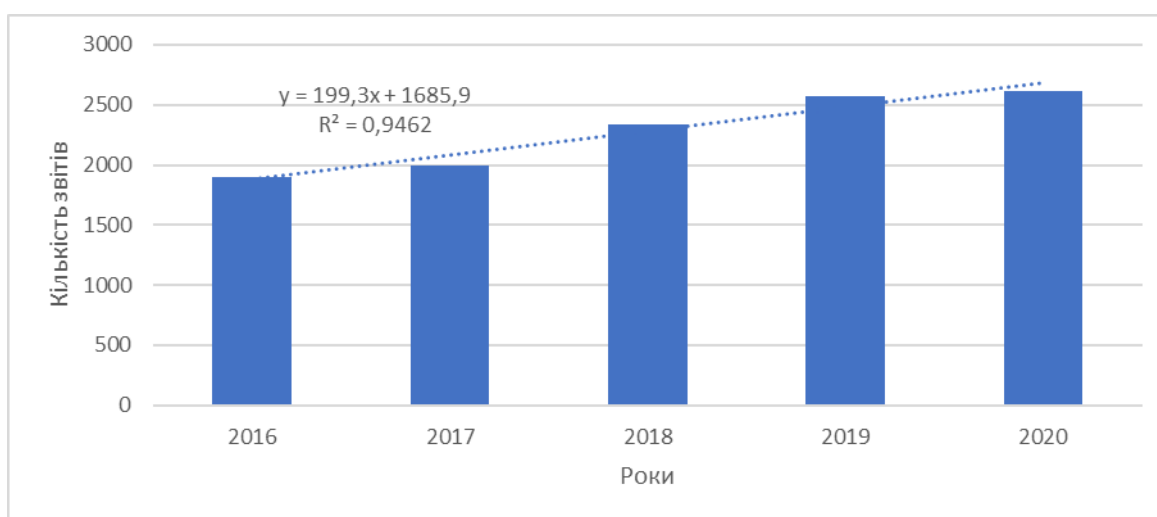

Рис. 2. Динаміка оприлюднення завірених нефінансових звітів на CorporateRegister, 2016-2020 рр.
Джерело: сформовано за даними [5]

Нажаль ця тенденція не поширюється на нефінансову звітність представлену українськими підприємства. Зокрема за даними тієї ж організації, у період з 2016 по 2018 роках щорічно було подано лише по одному завіреному звіту, а у 2019-2020 роках – жодного. Обґрунтувати таку тенденцію можна і невеликою кількістю аудиторських компаній які можуть надавати послуги з перевірки соціальної звітності. Зокрема, серед зареєстрованих на сайті CorporateRegister аудиторських компаній України є лише дві

компанії: ТОВ «Ернст енд Янг» та ПрАТ Deloitte & Touche USC. Таким чином, проблема перевірки та незалежної оцінки нефінансових звітів в Україні є наразі не вирішена.

Цікавою ініціативою для поширення кращих прикладів реалізації принципів сталого розвитку та їх відображення у нефінансовій звітності є конкурс серед представлених звітів у різних номінаціях. Премія CR Reporting Awards (CRRA - Corporate Responsibility Reporting Awards) [8] – це єдина щорічна глобальна онлайн-нагорода нефінансової звітності. Цей конкурс проводиться, починаючи з 2007 року.

Результати даного заходу 2021 року наведено у наступній табл. 2. До участі були запрошено компанії, звіти яких доступні англійською мовою і представлені в корпоративному реєстрі. У премії CR Reporting Awards 2021 року брали участь звіти представлені в корпоративному реєстрі та опубліковані у період з 1 вересня 2020 року по 26 листопада 2021 року.

Таблиця 2

Результати переможців премії CR Reporting Awards 2021

Група	Номінація	Місце	Підприємство	Назва звіту
Група 1: Тип звіту та організація	Найкращий звіт	Переможець	Hennes & Mauritz AB	Звіт про ефективність сталого розвитку 2019
		1-й призер	Intel Corporation	Корпоративна відповідальність у звіті Intel за 2019-2020 роки
		2-й призер	Hydro Québec	Звіт 2019. Показуємо нові погляди за допомогою нашої чистої енергії
	Найкращий звіт поданий перший раз	Переможець	SoftBank	Звіт про сталий розвиток корпорації за 2020 рік
		1-й призер	SK Gas Co Ltd	Звіт про сталий розвиток за 2019 рік. За межами
		2-й призер	Energy Recovery Inc	ESG-звіт 2019
	Найкращий інтегрований звіт	Переможець	Australia Post	Річний звіт 2020. Захищати. Служити. Гарантувати
		1-й призер	Hellenic Telecommunications Organisation SA	Інтегрований звіт 2019
		2-й призер	Vancouver City Savings Credit Union (Vancity)	Річний звіт за 2019 рік. Підтримка членів та спільнот у мінливому світі
	Найкращий звіт про довкілля, соціальне і корпоративне управління	Переможець	Verizon Communications Inc	Звіт за 2019 рік з питань навколишнього середовища, соціального і корпоративного управління. Стабільний рух вперед
1-й призер		Merck & Co Inc	Звіт про розвиток довкілля, соціальних питань та корпоративного управління 2019/2020	
2-й призер		British American Tobacco plc	Зі стратегією сталого розвитку та звітом ESG за 2019 рік. Стійкий розвиток в центрі уваги	
Група 2: Аспекти прозорості	Найкращий звіт про розкриття інформації щодо викидів вуглецю	Переможець	Hydro Québec	Звіт зі стійкого розвитку за 2019 год. Показуємо нові погляди за допомогою нашої чистої енергії
		1-й призер	H&M Hennes & Mauritz AB	Звіт про ефективність сталого розвитку 2019
		2-й призер	Construction and Building Unions Superannuation Fund	Річний інтегрований звіт за 2020 рік. Будуємо краще майбутнє
	Творчість у комунікаціях	Переможець	Hellenic Telecommunications Organization SA	Інтегрований звіт 2019
		1-й призер	H&M Hennes & Mauritz AB	Звіт про ефективність сталого розвитку 2019
		2-й призер	Hydro Québec	Звіт зі стійкого розвитку за 2019 год. Показуємо нові погляди за допомогою нашої чистої енергії
	Інновації у звітності	Переможець	SoftBank	Звіт про сталий розвиток корпорації за 2020 рік
		1-й призер	Calik Denim Tekstil Sanayi ve Ticaret AS	Звіт про сталий розвиток за 2018-2019 рр.
		2-й призер	Doosan Corporation	Звіт про КСВ 2019. Будуємо своє майбутнє сьогодні. Бачимо учасників
	Відповідність та суттєвість	Переможець	Votorantim Cimentos	Інтегрований звіт 2019
		1-й призер	Hydro Québec	Звіт зі стійкого розвитку за 2019 год. Показуємо нові погляди за допомогою нашої чистої енергії
		2-й призер	Hennes & Mauritz AB	Звіт про ефективність сталого розвитку 2019
	Відкритість і чесність	Переможець	Co-operative Group Limited	Наш звіт про сталий розвиток за 2019 рік. Співпраця: це те, що ми робимо
		1-й призер	Hennes & Mauritz AB	Звіт про ефективність сталого розвитку 2019
		2-й призер	Hydro Québec	Звіт зі стійкого розвитку за 2019 год. Показуємо нові погляди за допомогою нашої чистої енергії
	Довіра через впевненість	Переможець	Hydro Québec Sustainability	Звіт 2019. Показуємо нові погляди за допомогою нашої чистої енергії
		1-й призер	Co-operative Group Limited	Наш звіт про сталий розвиток за 2019 рік. Співпрацюйте: це те, що ми робимо
		2-й призер	Vancouver City Savings Credit Union	Річний звіт за 2019 рік. Підтримка учасників та спільнот у мінливому світі

Джерело: сформовано авторами за даними [8]

Кожен звіт зареєстрований на даному сайті [5] і доступний англійською мовою, може стати переможцем. Виборцями є 66 тис. зареєстрованих користувачів корпоративного реєстру. Дана онлайн-спільнота є глобальною аудиторією кваліфікованих зацікавлених сторін і користувачів соціальних звітів: корпоративних фахівців з соціальної відповідальності, консультантів, державних установ, інвесторів, аналітиків, громадських організацій, благодійних організацій, журналістів, науковців та студентів. Виборці можуть переглядати свій вибір, змінювати свою думку та переглядати подальші звіти до закриття голосування. Працівники компаній-учасників не мають права голосувати за звіт свого підприємства. Кожен користувач може проголосувати за п'ять звітів у кожній категорії в порядку надання переваги. Найкращі звіти обирають десяти номінаціях. Окрім того, обирають не лиш кращий звіт, але і два призові місця у кожній із номінацій. Фактично усі номінації поділено на дві групи: перша група - тип звіту та організація та друга - аспекти прозорості. Цікавим є і той факт, один звіт може перемагати у кількох номінаціях. На рис. 3 представлено процес вибору кращих звітів зі сталого розвитку CR Reporting Awards у 2022 році.

Рис. 3. Процес вибору кращих звітів CR Reporting Awards у 2022 році

Джерело: [8]

Наразі, серед кращих звітів немає представників з України. Проте, наявність компаній, які поширюють свої звіти через дану платформу дозволяє не лише обмінюватися досвідом але й шукати партнерів у різних сферах бізнесу.

Наразі незважаючи на ріст популярності нефінансової звітності в Україні зберігається орієнтація представлення на внутрішній ринок і вітчизняного користувача, оскільки в перевазі дані звіти представляються українською мовою. Звіти ж представлені іноземною мовою – презентуються англійською.

Поширення та популяризація цілей сталого розвитку у нашій країні здійснюється також і Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» [9]. Зокрема на сторінці даної організації представлено у Каталозі дій компаній для боротьби з COVID-19 узагальнену інформацію щодо внеску бізнесу під час пандемії, його допомогу для підтримки різним групам населення, приклади ефективної співпраці з працівниками та клієнтами. Даний каталог дозволяє підприємствам не лише поширити інформацію про свої соціальні заходи, але і є позитивним прикладом діалогу та відповіді бізнесу на потреби суспільства у таких непростих ситуаціях як пандемія. Окремо варто зазначити і такі ініціативи даної організації як Конкурс кейсів з КСВ, адже даний захід проводиться щорічно (за винятком 2014 року) з 2009 року у Києві. Партнером цього конкурсу протягом дванадцяти років є компанія «великої четвірки» ЕУ. Варто зазначити, що в номінації «Бізнес, що підтримує мистецтво та культуру» партнером виступає Український Культурний Фонд. Таким чином, реалізовується нагороджуються підприємства, яку зуміли реалізувати кращі ініціативи зі сталого розвитку та здійснюється популяризація кращих практик соціальної відповідальності. Власне на території нашої країни це перша премія з корпоративної соціальної відповідальності. Вибір найкращих кейсів здійснюють 35 міжнародних експертів. Загалом за період проведення даного конкурсу таких кейсів більше трьохсот.

Ще однією ініціативою для пошуку кращих партнерських проектів у сфері сталого розвитку є конкурс Partnership for Sustainability Award [10] від Глобального договору ООН в Україні. У цьому конкурсі беруть участь підприємства з країн Східної Європи. Його особливість полягає у тому, що соціальний проект має бути реалізовано у кооперації з стейкхолдерами. Конкурс проводиться у номінаціях: «Мир», «Планета», «Економічний розвиток» та «Суспільство». Як і у попередньому конкурсі, кращих визначає експертне міжнародне журі. Основними рівнозначними критеріями є партнерство, сталість проекту, інноваційність проекту та вплив на розвиток суспільства.

Через серйозний економічний спад зацікавлені сторони вимагають від підприємства повної прозорості, надійності та узгодженості і у нефінансовій звітності підприємств. Управління впливом COVID-19 на компанію залишається головним пріоритетом для власників бізнесу, і його значення не можна недооцінювати.

COVID-19 змінив контекст сталого розвитку, багатьом компаніям довелося внести зміни та переоцінити свої виміри суттєвості. Таким чином, після кризи акценти у нефінансовій звітності підприємств будуть більше зосереджені на соціальних темах, таких як добробут співробітників, добробут суспільства, гігієна та безпека праці, а також інтеграція та рівність.

Свої результати реалізації принципів сталого розвитку підприємства в умовах пандемії відображають не лише окремими кейсами, але і окремими елементами у соціальних звітах. Звітність зі сталого розвитку відіграє ключову роль для презентації зацікавлених сторонам результатів діяльності підприємства у боротьбі з COVID-19, реалізованих заходів та впроваджених ініціатив (табл. 3).

Таблиця 3

Відображення інформації про заходи для боротьби з COVID-19 у звітності зі сталого розвитку

Назва суб'єкта господарювання	Назва звіту	Назва розділу / підпункту	Короткий зміст
Ашан	Звіт з корпоративної соціальної відповідальності [11]	Адаптація компанії до умов пандемії	Підтримка співробітників
			Підтримка клієнтів
			Підтримка громад
Система Компаній Кока-Кола	Звіт зі сталого розвитку. Стійкість, лідерство, партнерство [12]	Громади / COVID-19	Підтримка лікарень
			Підтримка партнерів HoReCa
			Волонтерство на урядовій гарячій лінії
Фармак	Звіт зі сталого розвитку 2020 [13]	Боротьба із COVID-19	Благодійна матеріальна допомога
Intellias	Звіт зі сталого розвитку [14]	Підтримка під час пандемії Covid-19	Робота із співробітниками
		Наша відповідь Covid-19	Благодійна матеріальна допомога
Vodafone	Річний звіт зі сталого розвитку 2020 [15]	Реакція на пандемію COVID-19	Здоров'я і безпека співробітників
			Допомога державі та суспільству в подоланні COVID-19

Джерело: сформовано авторами

Таким чином у нефінансовій звітності підприємств, практичні соціальні кейси пов'язані із пандемією та іншу подібну інформацію можна узагальнити за такими напрямками: відповідь, підтримка та відновлення. Напрямок відповідь COVID-19 дозволяє підприємству обирати та відкрито повідомити про вплив пандемії на кожну функцію свого бізнесу. Підтримка під час пандемії у нефінансовій звітності відображається за різними групами чи категоріями, за рішенням підприємства. Відновлення - зацікавлені сторони уважно оцінюють плани компаній і стратегію щодо повернення відповідальна та стабільно.

Форми представлення інформації про COVID-19 у звітах зі сталого розвитку надзвичайно різні, досить часто представлені у різних розділах без виокремлення в окремий розділ чи підпункт. Проте, варто зазначити, що важко знайти звіт зі сталого розвитку, де би не було відображено впливу на діяльність компанії і заходів реалізованих підприємством для боротьби з пандемією, що вкотре доводить, що бізнес веде діалог з суспільством та може спільними зусиллями впливати на глобальні виклики. Таким чином дана пандемія прискорила еволюцію як вітчизняних так і міжнародних підприємств.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Пандемія спонукала підприємства переосмислити та переглянути своє бачення успіху. Таким чином, важливим моментом, який слід враховувати у нефінансовій звітності в період пандемії є забезпечення достовірності представлених даних. Зацікавленим сторонам має бути надана прозора, збалансована та повна інформація. По мірі розвитку різних неочікуваних ситуацій, сфери інтересів зацікавлених сторін неодмінно зміняться. Підприємствам необхідно вчасно реагувати на зміни у інформаційних потребах стейкхолдерів. Таким чином, вони зможуть відновити та зберегти довіру основних груп зацікавлених сторін, тим самим фіксує сталий розвиток для свого бізнесу. А для успішного поширення інформації про сталий розвиток підприємствам доцільно використовувати не лише свою веб-сторінку, але й міжнародні платформи з корпоративними реєстрами. Додатковими платформами для поширення інформації про соціальну відповідальність підприємства є і різні конкурси та премії. Участь у таких заходах дозволить не лише представити соціальні напрями діяльності підприємства для ефективного пошуку партнерів, але й отримати ознайомитись з досвідом у цій сфері інших компаній. Звітність зі сталого розвитку як ніколи є важливою для зміцнення довіри між усіма зацікавленими сторонами. Таки чином, пандемія COVID-19 посилила соціальний вимір нефінансової звітності.

Література

1. Васильчук І.П. Нефінансова звітність як інструмент управління сталим розвитком корпорацій / І. Васильчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 11. – С. 212–215.
2. Ільченко Н. В. Світові тенденції розвитку нефінансової звітності та розкриття інформації зі сталого розвитку / Н. Ільченко // Ефективна економіка. – 2015. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/28.pdf.
3. Будько О. В. Принципи підготовки звітності зі сталого розвитку / О. Будько // Збірник наукових праць ЧДТУ. – 2020. – Вип. 57. – С. 26–34.
4. Ганна А. М. Нефінансова звітність підприємств як аспект управління стійким розвитком / А. Ганна, Л. Зварич // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2020. – № 3-4. – С. 121–131.
5. Офіційний сайт CorporateRegister [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.corporateregister.com/>.
6. GRI Standards Report Registration System [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.globalreporting.org/how-to-use-the-gri-standards/register-your-report/>.

7. Офіційний сайт 3BL CSRwire [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.csrwire.com/about>.
8. Corporate Responsibility Reporting Awards [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.corporateregister.com/crra/>.
9. Конкурс кейсів з КСВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://csr-kraine.org/projects/konkurs-keysiv-z-ksv/>.
10. Partnership for Sustainability Award 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://globalcompact.org.ua/news/vidkrito-prijom-zajavok-na-partnership-for-sustainability-award-2021/>.
11. Звіт з корпоративної соціальної відповідальності Ашан 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://aristorsmi001.blob.core.windows.net/cms-content/ua/2019/11/2020KCO.pdf>.
12. Звіт зі сталого розвитку. Стійкість, лідерство, партнерство 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.coca-cola.ua/content/dam/one/ua/uk/pdf-files/Sustainability_report_2020_ukr.pdf.
13. Фармак. Звіт зі сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://farmak.ua/wp-content/uploads/2021/12/zvit-zi-stalogo-rozvitku.-farmak-2020.pdf>.
14. Звіт зі сталого розвитку Intellias 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://intelliasua-uploads.s3-eu-west-1.amazonaws.com/documents/CSR+Report2+\(1\).pdf](https://intelliasua-uploads.s3-eu-west-1.amazonaws.com/documents/CSR+Report2+(1).pdf).
15. Річний звіт зі сталого розвитку Vodafone 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.vodafone.ua/storage/editor/files/sustainability-report-vodafone-0104-ukr.pdf>.

References

1. Vasylychuk I.P. Nefinansova zvitnist yak instrument upravlinnia stalym rozvytkom korporatsii / I. Vasylychuk // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. – 2015. – №11. – S. 212-215.
2. Ilchenko N. V. Svitovi tendentsii rozvytku nefinansovoi zvitnosti ta rozkryttia informatsii zi staloho rozvytku / N. Ilchenko // Efektyvna ekonomika. – 2015. – № 9 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/28.pdf.
3. Budko O. V. Pryntsyпы pidhotovky zvitnosti zi staloho rozvytku / O. Budko // Zbirnyk naukovykh prats ChDTU. – 2020. – Vyp. 57. – S.26-34.
4. Hanna A. M., Zvarych L. V. Nefinansova zvitnist pidpriemstv yak aspekt upravlinnia stiikym rozvytkom / A/ Hanna, L. Zvarych // Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. – 2020. – № 3-4. – S.121-131.
5. Ofitsiyni sait CorporateRegister [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.corporateregister.com/>.
6. GRI Standards Report Registration System [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.globalreporting.org/how-to-use-the-gri-standards/register-your-report/>.
7. Ofitsiyni sait 3BL CSRwire. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.csrwire.com/about>.
8. Corporate Responsibility Reporting Awards [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.corporateregister.com/crra/>.
9. Konkurs keisiv z KSV [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://csr-kraine.org/projects/konkurs-keysiv-z-ksv/>.
10. Partnership for Sustainability Award 2021 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://globalcompact.org.ua/news/vidkrito-prijom-zajavok-na-partnership-for-sustainability-award-2021/>.
11. Zvit z korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti Ashan 2020 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://aristorsmi001.blob.core.windows.net/cms-content/ua/2019/11/2020KCO.pdf>.
12. Zvit zi staloho rozvytku. Stiikist, liderstvo, partnerstvo 2020 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://www.coca-cola.ua/content/dam/one/ua/uk/pdf-files/Sustainability_report_2020_ukr.pdf.
13. Farmak. Zvit zi staloho rozvytku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://farmak.ua/wp-content/uploads/2021/12/zvit-zi-stalogo-rozvitku.-farmak-2020.pdf>.
14. Zvit zi staloho rozvytku Intellias 2020 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : [https://intelliasua-uploads.s3-eu-west-1.amazonaws.com/documents/CSR+Report2+\(1\).pdf](https://intelliasua-uploads.s3-eu-west-1.amazonaws.com/documents/CSR+Report2+(1).pdf).
15. Richnyi zvit zi staloho rozvytku Vodafone 2020 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.vodafone.ua/storage/editor/files/sustainability-report-vodafone-0104-ukr.pdf>.

УДК 332.15

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-13](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-13)

КАЛІНІЧЕНКО С. М.

<https://orcid.org/0000-0003-3958-4763>

КОЛЕСНИК Т. В.

<https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Державний біотехнологічний університет

ГРОХОЛЬСЬКИЙ В. П.

<https://orcid.org/0000-0002-4731-6489>

Державний біотехнологічний університет (ДБТУ)

ГРІБНИК А. В.

<https://orcid.org/0000-0002-0266-3006>

Державний біотехнологічний університет

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Для підприємницької діяльності у сфері туризму та гостинності здебільшого характерна високий рівень конкуренції. Ступінь розвитку ринку, складність роботи на ньому багато в чому диктуються особливостями конкурентного середовища. З переходом на ринкові відносини, створенням незалежних господарських структур та наданням самостійності підприємства та організації опинилися у скрутному становищі. На сьогодні становище таке, що реально існуюча потреба в туристичних послугах невисока через дорожнечу та невідповідність їх якості світовим стандартам. Таким чином, специфіка та особливості конкуренції в туризмі обумовлені тісним взаємозв'язком і взаємозалежністю між різними рівнями конкуренції в туризмі. Синергетичний ефект конкурентоспроможності туристичної системи з'являється тоді, коли конкурентоспроможність забезпечується на всіх рівнях. При розробці концепцій підвищення конкурентоспроможності на будь-якому рівні туризму необхідно використовувати системний підхід і координувати конкурентоспроможність суб'єктів туристичного ринку на всіх рівнях. При правильній організації координації між суб'єктами туристичного ринку можна суттєво підвищити конкурентоспроможність туристичної системи в цілому. Щоб ефективно розвиватися, максимально використовувати свій конкурентний потенціал, вирізнитися на фоні інших дестинацій, туристичний центр повинен мати науково обґрунтовану стратегію сталого розвитку, яка виступає дорожньою картою для управління туристичною галуззю регіону в контексті загального соціально-економічного прогресу та екологічного благополуччя. Туристичний бізнес має пряму залежність від конкретних дій всієї сукупності підприємств, які є частинами ланцюга процесу створення туристичного продукту. Контроль за цими суб'єктами можна здійснювати тільки в межах туристичного кластеру, що є ефективним засобом для підвищення якості туристичного продукту на етапах його розробки.

Ключові слова: туризм, регіон, дестинація, туристичний продукт, конкурентоспроможність.

SERGIY KALINICHENKO, TETIANA KOLIESNIK

State Biotechnology University

VADYM GROKHOLSKYI

State Biotechnology University (SBTU)

ANDREY GRIBINYK

Tourism Department Assistant, State Biotechnological University

DIRECTIONS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF TOURIST ACTIVITY

Entrepreneurship in the field of tourism and hospitality is mostly characterized by a high level of competition. The degree of market development, the complexity of working on it is largely dictated by the peculiarities of the competitive environment. With the transition to market relations, the creation of independent economic structures and the independence of enterprises and organizations found themselves in a difficult position. Today the situation is that the real need for tourist services is low due to the high cost and non-compliance of their quality with world standards. Thus, the specifics and features of competition in tourism due to the close relationship and interdependence between different levels competition in tourism. The synergistic effect of the competitiveness of the tourist system appears when competitiveness is ensured at all levels. When developing concepts for increasing competitiveness at any level of tourism, it is necessary to use a systematic approach and coordinate the competitiveness of tourism market participants at all levels. With the correct organization of coordination between the subjects of the tourist market can be significantly increased competitiveness of the tourist system as a whole. In order to effectively develop, maximize its competitive potential, stand out from other destinations, the tourist center must have a science-based sustainable development strategy, which serves as a roadmap for managing the region's tourism industry in the context of overall socio-economic progress and environmental well-being. The tourism business is directly dependent on the specific actions of the whole set of enterprises that are part of the chain of the process of creating a tourism product. These entities can be controlled only within the tourism cluster, which is an effective means of improving the quality of the tourism product during its development.

Key words: tourism, region, destination, tourist product, competitiveness

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Регіон туристичної дестинації є одним із найважливіших у туристичній системі, оскільки самі туристичні дестинації та їхній імідж залучають туристів, активізують всю туристичну систему Туристична дестинація – вирішальний елемент туристичної системи, що характеризується як територія з усілякими

зручностями, системами обслуговування та послугами для забезпечення потреб туристів. Іншими словами, туристична дестинація – найбільш необхідні та вирішальні елементи туризму, важливі для відвідувачів. Регіон дестинації націй є одним із найважливіших у туристській системі, оскільки власними силами туристичні дестинація та його імідж залучають туристів, мотивує на відвідуваність, в такий спосіб, активізуючи систему туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у дослідження питань розвитку туризму, інноваційних принципів формування туристичних територій і процесів та підвищення ефективності управління туристичною індустрією зробили такі вчені: О. Любіцева [6], С., А. Зорін [5], С. Пайк [3], Н. Парубок [8], Н. Петренко [8], С. Подзігун [8], О. Третьяков [6], І. Удовенко [8] та ін. Серед дослідників питань, що стосуються проблем економіки та управління туризмом, ефективності та конкурентоздатності туристичної діяльності в сучасній економіці, особливо слід відзначити праці таких вітчизняних авторів, як А. Безхлібна [1], А. Головчан [2], Л. Дядечко [3], Т. Ткаченко [7]. Останнім часом з'явилося багато наукових праць, які стосуються досліджень теоретико-методичних основ розвитку туристичних регіонів та дестинацій. Але питання підвищення конкурентоздатності туристичної діяльності за наявних умов господарювання, на нашу думку, є найменш розробленими у теоретичному та практичному аспектах.

Формулювання цілей статті

Формулювання цілей статті проаналізувати напрями підвищення конкурентоздатності туристичної діяльності регіону

Виклад основного матеріалу дослідження

Стихийний розвиток країн, міст і регіонів як туристичних дестинацій відходить у минуле, оскільки без наукового обґрунтування та моделювання неможливо реалізувати ефективну стратегію розвитку туристичного потенціалу регіону, передбачити, як саме буде відбуватися процес формування туристичного продукту, які зміни відбудуться у майбутньому і як саме туристична інфраструктура буде реагувати на нові виклики ринку. Щоб ефективно розвиватися, максимально використовувати свій конкурентний потенціал, вирізнитися на фоні інших дестинацій, туристичний центр повинен мати науково обґрунтовану стратегію сталого розвитку, яка виступає дорожньою картою для управління туристичною галуззю регіону в контексті загального соціально-економічного прогресу та екологічного благополуччя. При цьому система управління має вибудовуватися на контрольованій, комплексній та стійкій основі, з дотриманням принципів економічного, соціального та екологічного балансу. Завдяки такому підходу туризм може принести території значні економічні вигоди, не спричиняючи екологічних та соціальних проблем

Кінцевою метою даного матеріалу буде формування сучасної конкурентоспроможної туристичної індустрії, завдяки якій регіон (область) зможе увійти до лідерів за ключовими показниками у сфері туризму та гостинності. Для досягнення мети пропонується виконати деякі завдання:

1. Розвиток основних видів туризму.
2. Формування та просування бренду області як регіону сприятливого для інвестицій у туристичну сферу.
3. Розвиток туристичної інфраструктури (харчування, транспорт, розвага, дороги)
4. Збільшення безпеки та якості туристичних послуг.

Розвиток основних видів туризму.

Для підтримки основних видів туризму пропонується здійснювати роботу за такими напрямами:

1. У сфері культурно-пізнавального туризму – розвиток сфери туризму музейної мережі регіону, створення нових музеїв за тематиками найпривабливішим для основних ринків збуту туристського продукту регіону. Формування туристських культурно-освітніх центрів, культурно-етнографічних, культурно-історичних парків. Включення масових культурних заходів до туристських програм.

2. Активний туризм. Розробка заходів підтримки туроператорів, які працюють у сфері прийому туристських груп та організації активних турів на території області. Необхідна розробка комплексу заходів щодо забезпечення безпеки у сфері активного туризму, насамперед організація міжвідомчої взаємодії, а також організація інформаційно-просвітницької роботи щодо запобігання надзвичайним подіям.

3. Подійний туризм. Формування єдиного плану заходів з урахуванням інтересів цільової аудиторії. Надання сприяння адміністраціям муніципальних утворень та представникам туристського бізнесу в організації масових заходів туристської спрямованості. Включення подій у туристичні та екскурсійні програми, що реалізуються на території області.

4. Санаторно-оздоровчий та лікувальний туризм. Необхідна серйозна всебічна підтримка найперспективніших санаторіїв регіону: сертифікація якості послуг (у тому числі за міжнародними стандартами), допомога у просуванні на ринку комерційного туризму, покращення якості сервісу, організація анімаційних програм та екскурсій для відпочиваючих, активне використання туристичного продукту території для різноманітності відпочинку клієнтів санаторіїв.

Просування області необхідно здійснювати з урахуванням зростання конкурентної боротьби між туристськими DESTИНАЦІЯМИ в інших областях.

Позиціонування та просування області.

Грамотна стратегія позиціонування над ринком, використання туристських ресурсів, цілісна стратегія маркетингу дозволить збільшити туристичний потік і цим підвищити інвестиційну привабливість регіону.

Конкретні заходи щодо просування регіонального туристського продукту розробляються виходячи з цільової аудиторії та рівня доступності. Враховуючи вищезазначене, доцільно виділити два етапи розподілу рекламних ресурсів:

1. Мешканці області.
2. Жителі України та зарубіжних країн.

При роботі з кожною цільовою аудиторією будуть відрізнятися туристичні продукти та інструменти їх просування, що просуваються: жителям області доцільно пропонувати можливості для відпочинку у форматі турів вихідного дня (одно-дводенні тури, найрізноманітніші, залежно від уподобань клієнтів), більш тривалі програми рекреації та оздоровлення на основі місцевих курортів та санаторіїв.

Робота з жителями регіону повинна включати напрямки з просування туризму як галузі економіки та сфери професійної діяльності, що позитивно впливає на добробут та життєдіяльність жителів області. До таких напрямів роботи можна віднести поширення друкованих видань, присвячених можливостям відпочинку у регіоні та проведення акцій, з метою просування позитивних результатів для галузі розвитку туризму. При роботі з аудиторією сусідніх регіонів важливе значення має взаємодія з туристичними операторами, що формують групові та індивідуальні тури, зокрема міжрегіональні.

Для просування туризму в регіоні на зовнішніх ринках доцільно поєднати зусилля з галузевими структурами, такими як Державне агентство розвитку туризму, Міністерство економіки, Міністерство культури та інформаційної політики.

Розвиток туристичної інфраструктури

Для багатьох країн світу, в тому числі і України, характерним є створення кластерів у туристичній галузі. Туристичні кластери ефективно функціонують у США, Італії, Іспанії, Польщі, Чехії, Словаччині тощо. В Україні успішні туристичні кластери працюють у м. Львові, Хмельницькій, Полтавській, Івано-Франківській, Волинській областях. Перевагами кластерної моделі у туристичній галузі є:

- ефективне використання туристичних ресурсів, удосконалення та підвищення конкурентоспроможності регіонального туристичного продукту;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону, сприяння інноваційним інвестиційним проектам в туристичній галузі;
- координація зусиль влади, бізнесу та громадських організацій з метою розвитку туристичної інфраструктури;
- спільне використання кадрового потенціалу, реалізація програм підготовки та підвищення кваліфікації персоналу;
- зниження собівартості туристичних послуг за рахунок преференцій для учасників кластеру, спільного використання ресурсів, узгодження стратегії і тактики бізнес-діяльності;
- реалізація спільних маркетингових та рекламних заходів, участь у туристичних виставках та ярмарках, розробка та просування туристичного бренду регіонів;
- розширення можливостей для розвитку інноваційних форм і напрямів туристичної діяльності.

Умовою реалізації кластерних ініціатив є інтенсивність інвестиційного процесу, який безпосередньо залежить від інвестиційної політики адміністрації області, спрямованої на створення сприятливого інвестиційного клімату. Початкові інвестиції мають бути за рахунок бюджету через недостатність рентабельності на початковому етапі. Цільова програма передбачає такий розподіл інвестицій: державний бюджет – 25%; регіональний бюджет – 10%; приватні інвестиції – 65%. Цей розподіл реалізується за програмою спільного партнерства держави та приватних інвестицій.

Очікування низької рентабельності від початкових інвестицій, можливо, ускладнить залучення великого бізнесу в цю сферу діяльності.

Заходи щодо підвищення якості туристських послуг є забезпечення відповідних кадрів, так само заходи щодо підвищення безпеки. На ринку праці відчувається дефіцит висококваліфікованих кадрів для сфери туризму. Реалізація кластерних проектів передбачає створення нових робочих місць у сфері туризму та гостинності. Тому необхідні заходи щодо підготовки кадрів:

1. Моніторинг кадрових потреб ринку у сфері туризму.
2. Корекція навчальних планів у навчальних закладах.
3. Проведення практичного навчання (тренінги, курси).

Можливість реалізації цих заходів потребує розробки програм підвищення якості основних складових промисловості. Заходи, необхідні для формування конкурентоспроможної індустрії туризму в області, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності туристичної індустрії

Умови конкурентоспроможності	Заходи
Впізнаваний туристичний образ області	1.Визначення цільової аудиторії 2. Ефективна рекламна політика
Різноманітність та унікальність туристичних продуктів	1.Реставрація та удосконалення уже існуючих об'єктів 2. Пропозиція унікального продукту
Транспортна доступність	1.Розвиток загальнодоступної та зрозумілої туристичної навігації 2.Розвиток дорожньої інфраструктури
Безпека відпочинку, створення інформаційного середовища	1.Розвиток системи інформаційних центрів 2. Підготовка персоналу для надання більш високого рівня туристичних послуг
Комплексний характер туристичного продукту	1.Формування цілісних туристичних кластерів 2.Розробка комплексних туристичних маршрутів 3.Навчальні програми по формуванню туристичних продуктів для керівників туристичних підприємств
Сучасні механізми та засоби донесення інформації	Потрібне обладнання з інформацією та можливістю використання Інтернету

Базові сценарії розвитку та результати. Розглядаються три основні варіанти розвитку подій:

- Стабілізаційно-інвестиційний,
- Індустріально-модернізаційний,
- Інноваційно-оптимістичний.

1) Стабілізаційно-інвестиційний сценарій розрахований на стратегію наздоганяючого типу, у разі технічного розвитку в умовах сприятливої світової кон'єктури на основі наявних планів переважно великих компаній. Можливий якщо область не витримав конкуренції з іншими областями за зовнішнім туристичним потоком, в результаті туристичний потік буде забезпечуватися тільки внутрішнім ресурсом. Розвиток туризму у регіоні відбуватиметься своїм ходом, без втручання державних програм та приватних великих інвестицій.

2) Індустріально-модернізаційний сценарій передбачає прискорений розвиток промислового комплексу як основи економічного зростання за сприятливих умов. А значить напрямком бюджетних коштів на просування вже існуючих туристичних продуктів, а також приплив приватних інвестицій у вже забезпечені туристським потоком дестинації. Цей сценарій несе у собі ризики пов'язані з мінімальним соціально-економічним ефектом від розвитку туризму у зв'язку з мінімальним державним інвестуванням.

3) Інноваційно-оптимістичний сценарій має на увазі що відбудеться інноваційний та інвестиційний прорив. Цей сценарій передбачає, що область перебуватиме в п'ятірці регіонів лідерів за обсягом туристичного потоку, для цього необхідно активне позиціонування області як регіону, сприятливого для туризму (розробка фінансових програм розвитку туризму у регіоні зокрема інфраструктури).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Сучасний туризм є вагомим чинником соціально-економічного розвитку регіонів за рахунок надходжень від зростаючих туристичних потоків, залучення інвестицій у формування місцевої інфраструктури, ефективного використання природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів території, її активного включення у національну та міжнародну торгівлю послугами.

Туристичний бізнес має пряму залежність від конкретних дій всієї сукупності підприємств, які є частинами ланцюга процесу створення туристичного продукту. Контроль за цими суб'єктами можна здійснювати тільки в межах туристичного кластеру, що є ефективним засобом для підвищення якості туристичного продукту на етапах його розробки.

Література

1. Безхлібна А.П. Еволюція сутності формування теоретичних основ конкурентоздатності регіону. Бізнес Інформ. 2017. № 5. С. 14–19.
2. Головчан А.І. Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності туристичних дестинацій та управління ними. Торгівля і ринок України. 2009. Вип. 27. С. 157–161.
3. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
4. Закон України «Про туризм». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 13. Ст. 180. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1282-15>.
5. Зорин А.И. Концептуальное дидактическое проектирование туристических дестинаций. Москва : Советский спорт, 2012. 279 с.
6. Любіцева О.О., Третьяков О.В. Типізація дестинацій. Географія та туризм. 2012. Вип. 17. С. 3–9.
7. Ткаченко Т.І. Територіально сфокусований розвиток суб'єктів туристичного бізнесу. Культура народів Причорномор'я. 2006. № 81. С. 56–64.
8. Methods of assessment of efficiency of creating regional innovative clusters for dynamic development of economics / R. Kozhukhivska et al. Investment Management and Financial Innovations. 2017. № 14(3). P. 302–

312. URL : <https://businessperspectives.org/component/zoo/methods-of-assessment-of-efficiency-of-creating-regional-innovative-clusters-for-dynamic-development-of-economics>

References

1. Bezhlina, A.P. (2017). Evolyuciya sutnosti formuvannya teoretichnih osnov konkurentozdatnosti regionu [Evolution of essence of formation of theoretical bases of competitiveness of region]. *Business Inform*, 5, 14-19.
2. Golovchan, A.I. (2009). Teoretiko-metodologichni pidhodi do viznachennya sutnosti turistichnih destinacij ta upravlinnya nimi [Theoretical and methodological approaches to the definition and management of tourist destinations]. *Torgivlya i rinok Ukraini*, 27, 157-161.
3. Dyadechko, L.P. (2007). *Ekonomika turistichnogo biznesu* [Economics of tourism business]. Kyiv: Center for Educational Literature.
4. Zakon Ukraini «Pro turizm» (2004). Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, [Law of Ukraine On Tourism]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1282-15>.
5. Zorin, A.I. (2012). Konceptualnoe didakticheskoe proektirovanie turisticheskikh destinacij [Conceptual didactic design of tourist destinations]. Moskva: Sovetskij sport.
6. Lyubiceva, O.O., Tretyakov, O.V. (2012). Tipizaciya destinacij [Typing of Destination]. *Geografiya ta turizm*, 17, 3-9.
7. Tkachenko, T.I (2006). Teritorialno sfokusovaniy rozvitok sub'yektiv turistichnogo biznesu [Territorially focused development of tourism business entities]. *Kultura narodov Prichernomorya*, 81, 56-64.
8. Kozhukhivska, R., Parubok, N., Petrenko, N., Podzihun, S., Udovenko, I. (2017). Methods of assessment of efficiency of creating regional innovative clusters for dynamic development of economics, *Investment Management and Financial Innovations*, 14(3), 302-312 Available at: <https://businessperspectives.org/component/zoo/methods-of-assessment-of-efficiency-of-creating-regional-innovative-clusters-for-dynamic-development-of-economics>.

УДК 338.48

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-14](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-14)

ІЛЬНИЦЬКА-ГИКАВЧУК Г. Я.

<https://orcid.org/0000-0003-4176-2784>e-mail: Halyna.Y.Ilnytska-Hykavchuk@lpnu.ua

Національний університет «Львівська політехніка»

ОЦІНКА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СКОЛІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено туристичний потенціал Сколівської територіальної громади Львівської області. Встановлено, що основними історико-культурними об'єктами, що знаходяться на досліджуваній території, є церкви, пам'ятники, палац, фортеця. Багатим є природно-ресурсний потенціал, що представлений горами (Парашка, Лопата, Кудрявець, Ключ), скелями (в селі Ямельниця, Урицькі скелі), річками (Опір, Стрий та інші), водоспадами (Кам'янецький, Гуркало, Сопіт), озером (Журавлине). На території громади є Національний природний парк «Сколівські Бескиди», в межах якого прокладені туристичні маршрути та екологічні стежки. Досліджено, що основними видами туристично-рекреаційної діяльності є екологічний туризм, культурно-пізнавальний, гірський. Виявлено основні проблеми розвитку туризму та шляхи підвищення туристичної привабливості Сколівської громади Стрийського району. Доведено, що розвиток туризму є пріоритетним напрямом для даного регіону.

Ключові слова: туристично-рекреаційний потенціал, історико-культурний потенціал території, туристична привабливість, екологічний туризм, сталий розвиток.

GALINA ILNITSKA-GYKAVCHUK

National University «Lviv Polytechnic»

ASSESSMENT OF TOURIST POTENTIAL OF SKOLIV TERRITORIAL COMMUNITY OF LVIV REGION

The article investigates the tourist potential of the Skoliv territorial community of the Lviv region. It has been established that the main historical and cultural objects located in the study area are churches, monuments, palace, fortress. The natural resource potential is rich, represented by mountains (Parashka, Lopata, Kudryavets, Klyuch), rocks (in the village of Yamelnytsia, Uritsky rocks), rivers (Opir, Striy and others), waterfalls (Kamianetskyi, Hurkalo, Sopit), lake (Zhuravlyne). The Skole Beskydy National Nature Park is located on the territory of the community, within which tourist routes and ecological trails are laid. It is investigated that the main types of tourist and recreational activities are ecological tourism, cultural and cognitive, mountain. It was found that the main problems of tourism development of the territory are: unsatisfactory condition of tourist facilities; unsatisfactory infrastructure; lack of information and marketing support for the promotion of tourist opportunities in the region; insufficient provision of professional staff in the field of tourism. The directions of increase of tourist attraction of Skoliv community of Strij district are offered, namely: activation of advertising; organization of festivals, creation of new tourist routes; preservation, restoration of cultural and natural monuments; state support for the development of rural tourism; formation of clusters; improvement of tourist infrastructure; raising the professional level of tourism and recreation workers. The development of tourism is especially important for the Skoliv Territorial Community, as it contributes to the creation of new jobs, attracting local people to the tourism process, intensifying business activities in the region, preserving and promoting the historical and cultural potential of the territory. Tourism must be developed on the basis of sustainable development.

Key words: tourist and recreational potential, historical and cultural potential of the territory, tourist attractiveness, ecological tourism, sustainable development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Туризм є однією з прибуткових галузей економіки, яка розвивається швидкими темпами в багатьох країнах світу, є потужним джерелом наповнення бюджету. Туристична сфера створює нові робочі місця, покращує добробут місцевого населення, активізує розвиток сільських регіонів. Водночас базою активного розвитку туризму є туристичний потенціал. Особливого значення має активізація туристичної діяльності в сільських територіях, туризм в яких може стати потужним чинником розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемі дослідження туристично-рекреаційного потенціалу приділяли увагу такі дослідники як Гуляев В.Г., Дроздов А.В., Кусков А.С., Святохо Н.В., Селіванов І.А., Бейдик О.О., Ніколаєнко Т.В., Герасименко В.Г. та інші.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розкриття сутності туристично-рекреаційного потенціалу регіону, дослідження туристичного потенціалу Сколівської територіальної громади Львівської області, виділення основних проблем розвитку туризму та шляхів підвищення туристичної привабливості території.

Виклад основного матеріалу

Туристично-рекреаційний потенціал регіону – це наявність ресурсів, які можуть бути використані для розвитку туристичної та рекреаційної діяльності. Він включає економічну (інфраструктура, фінанси, управління) та ресурсну компоненти (історико-культурна, природно-ресурсна, соціальна складові) [1]. Згідно Святохо Н.В, туристично-рекреаційний потенціал території розглядається як сукупність таких компонентів: природно-ресурсної, історико-культурної, економічної та соціальної, які взаємопов'язані й взаємодіють між собою [2]. Він виступає передумовою розвитку туризму, створення туристичного продукту, сприяє задоволенню потреб людей в відпочинку та рекреації.

Сколівська територіальна громада Львівської області має значний потенціал для розвитку туризму. До її складу входять 17 населених пунктів, зокрема такі громади: Сколе, Верхнє Синьовидне, Дубина, Межироди, Гребенів, Кам'янка, Коростів, Корчин, Крушельниця, Нижнє Синьовидне, Тишівниця, Підгородці, Сопіт, Урич, Труханів, Побук, Ямельниця. Адміністративний центр – м. Сколе, населення – 20262 осіб.

Історико-культурний потенціал території включає в основному релігійні об'єкти, а також пам'ятники. Зокрема, основними туристичними об'єктами в місті Сколе є: палац Гредлів, церква Святої Параскеви, костел Семи Скорбот Діви Марії, школа № 1 (гімназія). Дерев'яний костел Семи Скорбот Діви Марії було збудовано близько 1660 року. З того часу він зазнавав руйнування, але зараз відновлений і функціонує. Палац і парк баронів Гредлів були закладені в XIX ст. Палац виконаний в стилі необароко та є привабливою туристичною пам'яткою міста. Церква св. Параскеви – це дерев'яна пам'ятка бойківської архітектури, побудована 1597 року.

В Сколе також знаходяться такі пам'ятники: пам'ятник Тарасу Шевченку, пам'ятник героям УПА, монумент, присвячений визволенню Сколе радянською армією, пам'ятник на честь загиблих в боях за Сколе воїнів радянської армії, пам'ятник «Слава Праці!» та інші. Є також кілька пам'ятних знаків [3]. В інших населених пунктах Сколівської територіальної громади в основному знаходяться сакральні об'єкти. Переважно всі вони в бойківському стилі з дерева. Одними з найстарших об'єктів є: церква Івана Хрестителя (збудована 1886 р. в с. Верхнє Синьовидне), церква святих Кузьми та Дем'яна (село Корчин, 1824 року), дерев'яна церква (с. Урич, 1911 р.), церква св. Трійці (с. Крушельниця, 1842 р.) та інші.

На досліджуваній території знаходиться Національний природний парк «Сколівські Бескиди» [4]. Загальна площа заповідної зони становить 35684 га. Парк створений 1999 року з метою збереження, відтворення і раціонального використання ландшафтів західної частини українських Карпат з унікальними природними комплексами, що мають важливе природоохоронне, екологічне, естетичне, освітнє та рекреаційне значення. На території парку є значна кількість еколого-пізнавальних стежок та маршрутів, які включають відвідування таких об'єктів: м. Сколе, гора Парашка, с. Майдан, гора Лопата, гора Ключ, річка Кам'янка, с. Корчин, водоспад Гуркало, Тустань та інші.

На території Сколівської ОТГ знаходиться значна кількість геологічних об'єктів:

- гори: Парашка (це найвища гірська вершина в Сколівських Бескидах висотою 1268 м); гора Лопата (висота 1210,9); Кудрявець (висота 1242,3 м); гора Ключ (927 м) та інші;

- скелі: в селі Ямельниця; Урицькі скелі неподалік від села Урич (це унікальні скелі, бо тут збереглася ще й частина давньоруської фортеці. У скелях вирубані гроти, підземні ходи, колодязі); Княжі скелі біля села Тишівниця (максимальна їх висота - 42 м).

Гідрологічні ресурси представлені річками (Опір та Стрий, Велика Річка, Кам'янка, Сопіт, Ямельниця та інші), водоспадами (Кам'янецький, Гуркало, Сопіт), озера (Журавлине).

Унікальним об'єктом, який має високу туристичну привабливість, є фортеця Тустань, яка розташована біля села Урич. Це залишки давньоруського оборонного комплексу на скелях, який заснований у IX ст. племенами білих хорватів [5]. Щороку тут проводиться фестиваль «Ту Стань!». На території Державного історико-культурного заповідника «Тустань» знаходиться музей історії Тустані.

На території Сколівської ОТГ розвиваються такі види рекреаційно-туристичної діяльності як: відпочинкова, культурно-пізнавальна (зокрема релігійний туризм), спортивна (зокрема гірськолижний туризм), екологічна (зелений туризм). Пріоритетним є розвиток сільського туризму, що зумовлено такими обставинами як наявність природно-рекреаційного потенціалу, зростання інтересу суспільства до відпочинку в екологічно чистих місцевостях, порівняно невисока вартість відпочинку, наявність привабливої нематеріальної культурної спадщини (культури, звичаїв, традицій), розвиток мережі сільських садиб.

Основними проблемами розвитку туризму території є [6]: незадовільний стан туристичних об'єктів; недостатньо розвинена туристична інфраструктура, зокрема комунальна система, незадовільний стан доріг, низький рівень транспортних послуг; низький рівень якості туристичних послуг; недостатність інформаційно-маркетингового забезпечення просування туристичних можливостей регіону; недостатнє забезпечення професійними кадрами в галузі туризму тощо.

Шляхи підвищення туристичної привабливості Сколівської ОТГ Стрийського району:

- активна реклама (у ЗМІ, медіа-каналах, соцмережах тощо);
- активізація туристичної діяльності, зокрема організація фестивалів, створення нових туристичних маршрутів;

- збереження, відновлення культурних та природних пам'яток;
- державне сприяння розвитку сільського туризму шляхом пільгового оподаткування, кредитування сільських садіб, підприємців місцевого рівня туристичного напрямку тощо;
- налагодження співпраці між туристичними операторами та власниками осель сільського зеленого туризму для того, щоб активніше залучати їх до туристичного процесу;
- перспективним напрямом розвитку сільського туризму може стати утворення кластерів, до складу яких входять власники садіб, місцеві майстри, підприємці, громадськість, органи місцевого самоврядування. Утворення таких об'єднань сприятиме активізації туристичного процесу в регіоні;
- розвиток різних форм активного туризму, наприклад, велосипедного, водного, гірськолижного, пішохідного туризму шляхом прокладання трас, розробки турів;
- вдосконалення туристичної інфраструктури, зокрема ремонт автомобільних доріг, будівництво готелів, облаштування відпочинкових територій, місць для паркування тощо;
- підвищення професійного рівня працівників туристично-рекреаційної сфери;
- покращення якості туристичних послуг.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Держава повинна стимулювати розвиток сільських територій різноманітними інструментами, зокрема пільговим оподаткуванням, кредитуванням підприємницької діяльності тощо. Розвиток сфери туризму особливо важливий для сільських територій, оскільки сприяє створенню нових робочих місць, залученню місцевого населення до туристичного процесу, активізації підприємницької діяльності в регіоні, наповненню бюджету податковими надходженнями, збереженню та популяризації історико-культурного потенціалу території. Крім того, туризм має розвиватися на засадах сталого розвитку, тобто не повинен завдавати шкоди навколишньому середовищу, сприяти збереженню та охороні природних ресурсів.

Туризм, особливо сільський та екологічний, є пріоритетним напрямом розвитку для Сколівської територіальної громади Львівської області, оскільки вона має багатий туристичний потенціал. З огляду на це, політика місцевої влади повинна бути спрямована на стимулювання туристичної сфери як одного з чинників економічного зростання регіону.

Література

1. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса : ONEU, 2016. – 262 с.
2. Святохо Н. В. Концептуальные основы исследования туристского потенциала региона / Н. В. Святохо // Экономика и управление. – 2007. – № 2. – С. 30–36.
3. Сколе: 12 цікавих місць [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://shpacir.wixsite.com/shpacir-ukraine/single-post/skole>
4. Національний природний парк «Сколівські Бескиди» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://skole.org.ua/news>
5. Фортеця Тустань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.karpaty.info/ua/uk/lv/sk/urych/sights/fortress>
6. Мігущенко Ю. В. Проблеми та перспективи розвитку туристичної галузі Львівської області [Електронний ресурс] / Ю.В. Мігущенко // Ефективна економіка. – 2015. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4564>

References

1. Otsinka turystychno-rekreatsiinoho potentsialu rehionu : monohrafiia / za zah. red. V. H. Herasymenko. – Odessa : ONEU, 2016. – 262 s.
2. Sviatokho N. V. Kontseptualnye osnovy yssledovaniya turystskoho potentsyala rehyona / N. V. Sviatokho // Ekonomika y upravlenye. – 2007. – № 2. – S. 30–36.
3. Skole: 12 tsikavykh mist [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://shpacir.wixsite.com/shpacir-ukraine/single-post/skole>
4. Natsionalnyi pryrodnyi park «Skolivski Beskydy» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://skole.org.ua/news>
5. Fortetsia Tustan [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.karpaty.info/ua/uk/lv/sk/urych/sights/fortress>
6. Mihushchenko Yu. V. Problemy ta perspektyvy rozvytku turystychnoi haluzi Lvivskoi oblasti [Elektronnyi resurs] / Yu.V. Mihushchenko // Efektyvna ekonomika. – 2015. – № 11. – Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4564>

УДК 336.64:658.14

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-15](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-15)

ШОПСЬКА Ю. К.

<https://orcid.org/0000-0002-1639-1136>e-mail: shop_aspi@ukr.net

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СЕКТОРА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА РЕГІОНУ

Розкрито актуальність проблеми розвитку теоретико-методичних засад дослідження фінансової безпеки сектора малого підприємництва. Зроблено висновок, що формування базисних положень фінансової безпеки сектора малого підприємництва опирається на етимологію фінансової безпеки, з одного боку, держави, а, з іншого, – суб'єктів господарювання. Узагальнено наукові підходи до сутнісного трактування поняття фінансової безпеки держави. Наведено ключові характеристики теоретико-методологічних засад фінансової безпеки підприємства. Розкрито змістову специфіку поняття економічної безпеки галузі, сектора національної економіки. На цій основі сформовано теоретико-методичні засади дослідження економічної та фінансової безпеки на різних рівнях управління розвитком економіки та встановлено, що фінансова безпека сектора малого підприємства є характеристикою: (1) стану захищеності його суб'єктів від внутрішніх та зовнішніх фінансово-економічних викликів і загроз, їх фінансової забезпеченості, фінансово-економічної ефективності, міцності й збалансованості фінансового стану, стійкості і платоспроможності, наявності тенденцій до капіталізації на мікрорівні та фінансової системи сектора на загал, (2) міри реалізації фінансово-економічних інтересів стейкхолдерів цього сектора, (3) здатності держави забезпечити гарантії фінансової безпеки й стабільності суб'єктів сектора, особливо на регіональному рівні. Визначено внутрішню структуру фінансової безпеки сектора малого підприємництва регіону.

Ключові слова: регіональна економіка; фінансова політика; сектор малого підприємництва; фінансова безпека; політика забезпечення.

YULIYA SHOPSKA

Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH AND FEATURES OF ENSURING FINANCIAL SECURITY OF THE SMALL ENTERPRISE SECTOR OF THE REGION

The purpose of the study is to substantiate the theoretical and methodological foundations of the study and the features of financial security of the small business sector in the region.

Scientific approaches to the essential interpretation of the concept of financial security of the state are generalized. The key characteristics of the theoretical and methodological foundations of financial security of the enterprise are given. The semantic specifics of the concept of economic security of the industry, sector of the national economy are revealed. On this basis, the theoretical and methodological foundations of the study of economic and financial security at different levels of management of economic development and established that the financial security of the small business sector is a characteristic: (1) the state of protection of its subjects from internal and external financial and economic challenges and threats, their financial security, financial and economic efficiency, strength and balance of financial condition, stability and solvency, trends in capitalization at the micro level and the financial system in general, (2) measures to realize the financial and economic interests of stakeholders in this sector, (3) the ability of the state to ensure guarantees of financial security and stability of the sector, especially at the regional level. The internal structure of financial security of the small business sector of the region is determined.

The scientific novelty of the research results is the further development of theoretical and methodological foundations of financial security research at the sectoral level by determining its internal structure (for the small business sector of the region), consisting of components: (1) ability to markets and rights), (2) sustainability, efficiency, protection (against risks and threats, as well as financial and economic efficiency of management and investment), (3) development (ability to maintain a sustainable trajectory of improving the key financial and economic characteristics of both entities and the sector as a whole). The structural components of the financial security of the small business sector of the region are resource, financial and economic, investment, monetary, insurance and debt.

Keywords: regional economy; financial policy; small business sector; financial security; security policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Кожен новий виток розвитку цивілізації привносить власні акценти у всіх сферах суспільного життя. Економіка не виняток. Якщо в часи А. Сміта та Д. Рікардо говорили про ринок та його інститути; А. Тойнбі, Дж. Ешлі, К. Бюхера, М. Вебера, В. Зомбарта, К. Маркса – роль капіталу, а також його протиставлення соціалізації економіки; М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, Е. Варги, С. Джевонса, А. Афталюна, Й. Шумпетера – економічну динаміку та її циклічність; М. Блока, Л. Февра, Л. Каміля – детермінанти та драйвери економічного зростання; А. Конрада, Дж. Мейєра, С. Енгермана, Р. Фогеля, Д. Норта – інституціоналізм та інституційне середовище; Ф. Броделя, В. Росту, М. Фрідмена – орієнтири довгострокового економічного зростання, то екзистенційними трендами сучасності стали глобалізація, цифровізація, тотальний інтернет-речей, блокчейн, криптовалюти, цифрові платежі та інші фінансові

операції тощо, що логічно призвело до актуалізації наукових досліджень у царині безпеки. Глобальні фінансово-економічні кризи ще з кінця минулого століття (1997-2000 рр.) та нова більш потужна хвиля 2008 р. підтвердили необхідність не лише теоретико-методичних напрацювань відносно розуміння їх природи, причин та наслідків, але й прикладних результатів, впровадження яких здатне не допустити розвиток ризикової ситуації, а, відтак, нівелювати виклики й загрози. Це актуалізує дослідження в сфері фінансової безпеки сектора малого підприємництва регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На сьогодні дуже багато вітчизняних і зарубіжних публікацій присвячено проблематиці фінансової безпеки на різних щаблях національної економіки (а саме на рівнях: підприємства (І. Бланк [2, с. 15–25], К. Горячева [5, с. 65–67], О. Пономаренко [9, с. 77–80]), регіону (Т. Васильців, Р. Лупак, Н. Юрків [3, с. 90–101], В. Гесць, М. Кизим та ін. [4, с. 10–18]), держави (О. Барановський [1, с. 12–24], М. Єрмошенко [6, с. 8–18]), сектора національного господарства (Н. Іляш [7, с. 22–26], М. Камлик [8, с. 22–32], О. Собкевич [10, с. 136–141], Н. Юрків [11, с. 36–48], С. Гринкевич [12, с. 24–27], В. Волошин та ін. [13, с. 14–22])), положення яких, власне, й слугують тим базисом, який має закладатися в основу обґрунтування сутнісно-змістових і структурних характеристик фінансової безпеки сектора малого підприємництва національної економіки (регіону).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Одночасно, важливо зауважити, що категорії «фінансова безпека сектора малого підприємництва», тобто на макроекономічному рівні, на рівні секторальної економіки, на сьогодні практично не присвячено уваги у актуальних наукових дослідженнях. Відтак, розробка теоретико-методичних засад дослідження фінансової безпеки малого бізнесу слугує суттєвим заповненням того гар, що утворився, відносно теорії та практики, методичних засад державної політики формування та зміцнення фінансової безпеки на рівні сектора малого підприємництва, у т. ч. на регіональному рівні управління.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад дослідження та особливостей забезпечення фінансової безпеки сектора малого підприємництва регіону.

Виклад основного матеріалу

Формування змістової характеристики фінансової безпеки сектора малого підприємництва має враховувати її специфікацією безпосередньо для аналізованого сектора національного господарства. З іншого боку, фінансова безпека сектора малого підприємництва має враховувати й характер фінансової безпеки держави, а також підприємства або суб'єкта господарювання з притаманними їй ознаками саме в малому бізнесі.

Відносно макроекономічного зрізу, то такими класиками наукових досліджень в цій сфері, як О. Барановський та М. Єрмошенко, сформовано практично усталене трактування цієї економічної категорії – це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни [1; 2].

Проблематиці фінансової безпеки підприємств у науковій літературі приділено достатньо багато уваги. Відповідно, опираються на такі засади, як:

- фінансовий стан, який характеризує міру захищеності фінансових (або фінансово-економічних) інтересів суб'єктів власності та управління бізнесом, передумови покращення фінансового стану (І. Бланк [2, с. 24]);
- стан максимально ефективного використання інвестованого у бізнес капіталу та найбільш високих параметрів прибутку і рентабельності, ділової активності, ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості, дивідендних виплат, вартості цінних паперів (О. Пономаренко [9, с. 79]);
- стан гарантування належного рівня параметрів фінансової безпеки держави, але адаптованих та оцінених з позиції мікрорівня (К. Горячева [5, с. 66]);
- міра узгодженості та реалізації фінансових інтересів підприємства, а також фінансових інтересів, які утворюються на стику його відносин з внутрішніми та зовнішніми контрагентами); здатність системи фінансового менеджменту забезпечувати ефективне управління та використання фінансових ресурсів); стійкість та здатність фінансової системи підприємства протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам задля ефективного і стабільного функціонування та розвитку); та ін.

Прискіпливе аналізування цих та інших підходів дає підстави для наступних висновків: (1) наукове бачення фінансової безпеки мікрорівневих економічних систем все ще вельми поліаспектне та не містить під собою принципового базисного бачення його сутності, а, відтак, й ускладнює політику забезпечення через не конкретність ключового об'єкта; (2) положення кожного зі вказаних підходів аргументовані, а, отже, все це потребує ідентифікації більш раціональної платформи для їх поєднання, включно зі

відхиленням зайвого, взаємодоповненням та уніфікацією; (3) з-поміж наведеного чітко простежується низка ознак, які все ж мають вважатися домінантними; це захист фінансових інтересів, захищеність від внутрішніх і зовнішніх ризиків та загроз, забезпеченість капіталом й фінансовими ресурсами, ефективність за складовими фінансової системи бізнесу, досягнення завдань розвитку фінансової та економічної системи на загал.

Останнє посилює аргументацію до застосування т. зв. темпорального підходу під час формулювання дефініції фінансової безпеки суб'єкта господарювання, коли враховується «минуле» (забезпеченість бізнесу фінансовим ресурсом, інвестиціями та іншим необхідним капіталом), «сьогодні» (захист від ризиків і загроз, ефективність за всіма структурно-функціональними компонентами безпеки) та «майбутнє» (наявні передумови та спостерігаються процеси розширеного відтворення у сфері фінансів). Проекцію на ці ж аспекти та параметри доцільно зберегти й під час переходу до формування теоретико-методичного базису фінансової безпеки сектора малого підприємництва.

Однак, попередньо наведемо результати вже існуючих у системі наукового дискурсу підходів до сутнісно-змістового трактування понять економічної та фінансової безпеки сектора економіки, зокрема малого бізнесу. Так, як показано у працях Т. Васильців, В. Волошина, С. Гринкевич та ін., економічна безпека підприємницького сектора національної економіки являє собою поєднання параметрів ефективності функціонування на рівні суб'єктів, які утворюють відповідний сектор, та на рівні складових економічної безпеки держави; розглядається за системним підходом та являє собою сукупність умов (соціально-психологічних, організаційно-професійних, ресурсних, фінансово-економічних) започаткування і здійснення підприємницької діяльності; рівень захищеності підприємницького сектору економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також роль підприємництва в мінімізації економічних ризиків безпеки держави [12, с. 24–27; 13, с. 42–48]. Таким чином, науковець закладає у сутнісну характеристику безпеки підприємницького сектора сукупність умов, які, власне, визначають середовище ведення бізнесу, роблять його безпечним чи навпаки.

Фактично у цьому ж руслі розглядається аналізоване поняття й іншими дослідниками, зокрема зазначається, що це захищеність суб'єктів відповідного сектора національної економіки від загроз, які формуються у зовнішньому середовищі в підсумку недостатньо ефективної державної політики.

На нашу думку, розгляд поняття економічної (фінансової та ін.) безпеки підприємницького сектора з позиції впливу середовища має вище теоретико-прикладне значення, а ніж з позиції безпеки представників цього сектора. Хоча у профільній економічній літературі можна віднайти достатньо велику кількість публікацій, у яких макроекономічне бачення проблеми не наповнюється вельми новим змістом. Звернімо увагу, що окремі науковці, говорячи про економічну безпеку підприємництва, стверджує, що це стан захищеності системи корпоративних ресурсів та підприємницького потенціалу, який дозволяє нівелювати внутрішні і зовнішні загрози та створити передумови для стабільного, ефективного функціонування і розвитку суб'єктів бізнесу. Аналогічними характеристиками оперує й М. Камлик, досліджуючи економічну безпеку з процесного підходу – як безпеку підприємницької діяльності [8, с. 9].

Підтвердження того, що економічна безпека сектора національної економіки є, скоріше, категорією макроекономічною, аніж мікрорівневою знаходимо у низці наукових публікаціях. Так, Н. Юрків переконана, що економічна безпека реального сектору економіки як за структурними, так і галузевими аспектами в повній мірі відповідає характеристикам притаманній системі національної економічної безпеки; відтак, при аналізуванні стану та рівня безпеки секторальної системи доречно застосовувати аналогічне структурне декомпонування [11, с. 22].

О. Собкевич, аналізуючи проблематику економічної безпеки реального сектора національного господарства України, фактично оперує показниками й методами аналізування, притаманними при наданні загальної макроекономічної характеристики безпеки розвитку галузевої економічної системи, головню відносно рівня зносу основних засобів, динаміки та структури інвестування, інноваційної активності, енергоємності, залежності національної економіки від зовнішньоекономічної кон'юнктури [10, с. 139–140].

Як зазначається у [7, с. 22], економічна безпека реального сектора – це одна з ключових підсистем економічної безпеки держави, що фактично є її перспектом на секторально-галузевий рівень управління та показує умови (середовище), які визначають здатність захистити суб'єктів цього сектора від внутрішніх і зовнішніх загроз, реалізувати їх потенціал, функції і завдання в національній економіці, зокрема в контексті гарантування високого рівня її конкурентоспроможності.

У деяких інших дослідженнях [3, с. 90–101] на прикладі інформаційних технологій як сектора національної економіки констатовано аналогічний рівень складності, а також системно-функціональний характер як до системи економічної безпеки держави, що проявляється кризь міру захищеності від суб'єктів сектора та його інфраструктури від зовнішніх і внутрішніх загроз заради недопущення не реалізації їх економічних інтересів.

На жаль, з-поміж досліджень в сфері економіки й фінансів не знаходимо аналогічного продовження наукового дискурсу відносно поняття та змістового наповнення фінансової безпеки сектора національної економіки. Фактично, наявні напрацювання розкривають лише проблеми фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, різні складові та аспекти фінансового менеджменту у системі політики забезпечення

фінансової безпеки суб'єктів бізнесу, у т. ч. малого, взаємозв'язки та взаємовпливи фінансової безпеки держави і фінансової безпеки суб'єктів господарювання, різні складові фінансової політики і їх вплив через структурно-функціональні компоненти фінансової безпеки держави на фінансову безпеку суб'єктів господарювання.

Таким чином, доречно сформулювати два висновки. Перший – існування актуальності та доцільності подальшого розвитку наукових досліджень відносно вдосконалення теоретико-методичного та прикладного забезпечення формування й реалізації державної політики управління фінансовою безпекою галузей та секторів економіки; другий – розвитку цих процесів виходячи з бачення фінансової безпеки сектора функціонально-структурною складовою її економічної безпеки, причому провідної, практично виведеної в ранг фінансово-економічної безпеки сектора економіки.

У будь-якому випадку фінансова безпека сектора малого підприємництва – категорія макроекономічна і передусім є об'єктом саме державного управління, регулювання, забезпечення, реалізації мети та цілей політики. З огляду на це її етимологія має виходити з положень, характеристичних саме для економічної й фінансової безпеки держави. І, слід зазначити, що попри все ще активний і відкритий науковий дискурс відносно сутнісних характеристик і функціонально-структурних складових безпеки, практично всі дослідники екосистейту одностайні в тому, що її внутрішня структура утворена трьома компонентами: перший – це економічна незалежність (наявність і контроль ресурсів, сформованість виробничих зв'язків і відносин, якість і конкурентоспроможність продукції; іншими словами – той фундамент, який був закладений у минулих часових періодах); другий – стабільність і стійкість (тобто сьогодення – ефективність господарювання і захищеність від ризиків та загроз); третій – здатність до розвитку прогресу (майбутнє, що має на увазі існування тенденції до покращення показників, зростання) [4, с. 14].

Відтак, ми переконані в об'єктивності збереження такої структури й на рівні фінансової безпеки сектора малого підприємництва з деякою трансформацією назв елементів внутрішньої структури та уточненням їх змістового наповнення. Таким чином, компонента «забезпеченість» характеризує доступність представників цього сектора національної економіки (регіону) до ресурсів та ринків, головню пов'язаних з капіталом, інвестиціями та фінансовими активами і ресурсами. Хоча логічно погодитися з тим, що залучення і використання на підприємстві будь-якого ресурсу пов'язане з витратами, а, отже, у прямому чи опосередкованому вигляді – фінансово-економічними відносинами. Забезпеченість, у нашому розумінні, це також і сформований, повноцінний та ефективно працюючий ринок фінансових послуг з його розвиненою інфраструктурою. Відповідно, у сенсі державної політики «забезпеченість» стосується заходів, які реалізуються державою на постійній основі, однак той результат, який є на нині, заклали заходи, що були здійснені в минулому. Аналогічно й на рівні суб'єктів господарювання: наявне ресурсне забезпечення є підсумком його формування в попередніх часових лагах.

Компонента «стійкість, ефективність, захищеність» відповідає за наявність управлінської системи захисту сектора на загал та його суб'єктів зокрема від існуючих і потенційних викликів, а також зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз, їх фінансову стійкість, ліквідність та платоспроможність, ефективність здійснення виробничої і фінансово-господарської діяльності, конкурентоспроможність, здатність гарантувати свою життєздатність протягом строкового періоду часу і т. п. Однак, одночасно ведемо мову й про реалізацію фінансових інтересів стейкхолдерів цього сектора національної економіки. А таким є не лише власники капіталу малих суб'єктів господарювання, а значно ширше коло суб'єктів. Йдеться про персонал, контрагентів, які мають співпрацю з суб'єктами малого бізнесу, їх інвесторів, споживачів товарів (продукції, послуг), державу, громади, суспільство на загал. Сстійкість, ефективність, захищеність можна оцінити лише в статистиці. Відтак, характерною ознакою цієї компоненти є сьогодення.

Компонента «розвиток» відображає наявність (або відсутність) трендів до розвитку сектора малого підприємства і кращої реалізації його фінансово-економічного потенціалу. Це і зростання активів (матеріальних й нематеріальних), інвестицій, капіталу, і покращення фінансово-економічних результатів господарювання, і активне інвестування у інновації та технологічний розвиток суб'єктів сектора, і зміцнення його конкурентоспроможності як на локальному, так і національному та зовнішніх ринках збуту. Резюмуючи, наголосимо, що розвиток націлений на майбутнє.

В значній мірі елементи внутрішньої структури формують етимологічний проспект й на безпосередньо змістову характеристику фінансової безпеки сектора малого підприємництва. Розуміючи це, а також відштовхуючися від сутнісно-змістових характеристик понять «економічна безпека держави», «фінансова безпека держави», «фінансово-економічна безпека сектора економіки», «економічна безпека підприємства», «фінансова безпека суб'єкта господарювання» та ін. (наведених вище), припускаємо, що фінансова безпека сектора малого підприємництва це в першу чергу стан, який характеризує: (1) минуле – забезпеченість представників сектора ресурсами, (2) сьогодення – ефективність функціонування та захищеність від ризиків і загроз, (3) майбутнє – наявність тенденцій до їх розвитку і реалізації потенціалу в системі національного господарства.

Однак, у даному випадку не можна обмежуватися лише цими характеристиками з причин того, що фінансова безпека сектора економіки – об'єкт державної політики. Це змушує стверджувати про міру

реалізації фінансових інтересів стейкхолдерів, а також імперативний принцип держави відносно створення бізнес-середовища сприятливого та безпечного для ведення малого бізнесу.

На нашу думку, відповідальність держави необхідно також поширити й на інші, не менш важливі аспекти її ролі в системі забезпечення фінансової безпеки аналізованого сектора національного господарства, особливо зважаючи на те, що мова йде про убереження малих суб'єктів господарювання безпосередньо від фінансових ризиків і загроз. Таким чином, ведемо мову про аспект здатності, з одного боку, органів державного управління щодо гарантій фінансової безпеки і стабільності у фінансовій системі країни, а, з іншого, – суб'єктів підприємництва відносно залучення, раціонального й ефективного використання, захисту і розширеного відтворення їх капіталу, фінансових та інвестиційних ресурсів.

Отже, системне бачення категорії «фінансова безпека сектора малого підприємництва» набуває вигляду у формі поєднання тріади аспектів: (1) стану, (2) міри, (3) здатності.

Авторське бачення декомпозиції фінансової безпеки сектора малого підприємництва передбачає наступні її складові: (1) ресурсна, (2) фінансово-економічна, (3) інвестиційна, (4) грошово-кредитна, (5) страхова, (6) боргова. Відповідно, на нашу думку, саме за цими компонентами слід здійснювати аналізування, оцінювання й прогнозування фінансової безпеки сектора, а також формувати механізми, інструменти й заходи державної політики її забезпечення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У підсумку узагальнення теоретико-методичних засад дослідження економічної та фінансової безпеки на різних рівнях управління розвитком економіки встановлено, що фінансова безпека сектора малого підприємства є характеристикою: (1) стану захищеності суб'єктів малого бізнесу від внутрішніх та зовнішніх фінансово-економічних викликів і загроз, їх фінансової забезпеченості, фінансово-економічної ефективності, міцності й збалансованості фінансового стану, стійкості і платоспроможності, наявності тенденцій до капіталізації на мікрорівні та фінансової системи сектора на загал, (2) міри реалізації фінансово-економічних інтересів стейкхолдерів сектора малого підприємництва; якості (відносно мотивації до створення суб'єктів бізнесу та інвестування в їх розвиток) та безпечності (щодо безпеки ведення підприємництва, захищеності майна та активів) середовища малого бізнесу, (3) здатності держави, органів місцевого самоврядування забезпечити гарантії фінансової безпеки й стабільності в частині захисту інвестицій, фінансових активів, стабільності національної грошової одиниці, банківської системи, природних інфляційних процесів, розвиненого й ефективного фондового і страхового секторів, а також розвитку ринку фінансових послуг з доступним для бізнесу фінансово-інвестиційним забезпеченням; суб'єктів малого підприємництва залучати, ефективно використовувати, захищати й розвивати фінансово-інвестиційні ресурси та капітал на загал.

Її внутрішня структура складається з компонент: (1) здатності (сформувати фінансово-ресурсне забезпечення та доступності до фінансових ринків і прав), (2) стійкості, ефективності, захищеності (відносно ризиків і загроз, а також фінансово-економічної ефективності господарювання та інвестування), (3) розвитку (спроможності зберігати сталу траєкторію покращення ключових фінансово-економічних характеристик як суб'єктів, так і сектора на загал). Структурними компонентами фінансової безпеки сектора малого підприємництва регіону є ресурсна, фінансово-економічна, інвестиційна, грошово-кредитна, страхова та боргова.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються удосконалення методики аналізування фінансової безпеки на рівні сектора малого підприємництва регіону.

Література

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Дис. д.е.н. К. : ДУ «Інститут економічного прогнозування. 2000. 40 с.
2. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. 784 с.
3. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Юрків Н. Я. Інституційне забезпечення розширення фінансових можливостей підприємств промисловості та АПК на регіональному рівні. Фінанси України. 2012. № 3. С. 90-101.
4. Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія. Х. : ВД «Інжек». 2006. 240 с.
5. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. Економіст. 2007. № 8. С. 65–67.
6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія. URL : <http://www.disslib.org/upravlinnjaekonomichnoju-bezpekoju-pidpryyemnytstva>
7. Іляш Н. І. Методологічні аспекти дослідження економічної безпеки реального сектора економіки України. Держава та регіони. 2013. № 4 (73). С. 22-26.
8. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посіб. К.: Атіка, 2005. 432 с.

9. Пономаренко О. Е. Теоретичні аспекти фінансової безпеки підприємств. Економіка розвитку. 2010. № 1 (53). С. 77–80.
10. Собкевич О. В. Проблеми реального сектору економіки України у контексті економічної безпеки держави. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 15. С. 136–141.
11. Юрків Н. Я. Економічна безпека реального сектора економіки України: стратегічні пріоритети і теоретико-методологічні засади забезпечення : Монографія. Львів : ПАІС, 2012. 400 с.
12. Vasylytsiv T. H., Grynkevych S. S. Formation of the environment of economic security of entrepreneurship in Ukraine. Економічний часопис-XXI. 2015. Вип. 3-4, С. 24-27.
13. Vasylytsiv T. H., Voloshyn V. I., Boikevych O. R., Karkavchuk V. V. Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia, 2012. Львів : ЛКА. 388 с.

References

1. Baranovsky, O. I. (2000). Financial security in Ukraine (evaluation methodology and support mechanisms). Kyiv. Institute of Economic Forecasting. 40 p.
2. Blank, I. A. (2004). Enterprise financial security management. Kyiv. Elga, Nika-Centre, 784 p.
3. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Yurkiv, N. Ya. (2012). Institutional support for the expansion of financial capabilities of industrial enterprises and agro-industrial complex at the regional level. Finance of Ukraine. no. 3. pp. 90-101.
4. Geyets, V. M., Kyzym, M. O., Klebanova, T. S., Cherniak, O. I. (2006). Modeling of economic security: state, region, enterprise. Kharkiv. : PH «Inzhnek». 240 p.
5. Goriacheva, K. S. (2007). Financial security of the enterprise. The essence and place in economic security system. Economist. no. 8. pp. 65–67.
6. Yermoshenko, M. M. (2008). Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy. URL : <http://www.disslib.org/upravlinnjaekonomichnoju-bezpekoju-pidpryyemnytstva>
7. Iliash, N. I. (2013). Methodological aspects of the study of economic security of the real sector of the economy of Ukraine. State and regions. no. 4 (73). pp. 22-26.
8. Kamlyk, M. I. (2005). Economic security of business. Economic and legal aspect. Kyiv.: Atika, 432 p.
9. Ponomarenko, O. E. (2010). Theoretical aspects of financial security of enterprises. Economy development. no. 1 (53). pp. 77–80.
10. Sobkevych, O. V. (2017). Problems of the real sector of the economy of Ukraine in the context of economic security of the state. Global and national economic problems. Vol. 15. pp. 136-141.
11. Yurkiv, N. Ya. (2012). Economic security of the real sector of Ukraine's economy: strategic priorities and theoretical and methodological principles of ensuring. Lviv : PAIS, 400 p.
12. Vasylytsiv, T. H., Grynkevych, S. S. (2015). Formation of the environment of economic security of entrepreneurship in Ukraine. Ekonomichnyy chasopys-XXI. Is. 3-4, pp. 24-27.
13. Vasylytsiv, T. H., Voloshyn, V. I., Boikevych, O. R., Karkavchuk, V. V. (2012). Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia. Lviv. LKA. 388 p.

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-16](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-16)
УДК 658:15(075.8)

НИЖНИК О. В.

<https://orcid.org/0000-0003-3646-2365>

e-mail: nyzhnykov@khmnu.edu.ua

НИЖНИК І. В.

<https://orcid.org/0000-0002-8752-3538>

e-mail: nyzhnyki@khmnu.edu.ua

ЛИСАК В. М.

<https://orcid.org/0000-0001-5352-7090>

e-mail: lysak.viktor@khmnu.edu.ua

Хмельницький національний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУКУПНОСТІ СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

На основі наукових поглядів вчених та практиків визначено основну мету концепції фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем і в тому числі закладів вищої освіти. Сформовано завдання, критерії і показники, об'єкти і суб'єкти, заходи забезпечення та принципи забезпечення, складові оцінювання та побудовано алгоритм підвищення рівня фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем, на прикладі закладів вищої освіти.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, соціально-економічні системи, заклади вищої освіти.

OLEH NYZHNYK, IRYNA NYZHNYK, VIKTOR LYSAK

Khmelnytskyi National University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL REASONING OF THE SET OF COMPONENTS OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF SOCIO- ECONOMIC SYSTEMS

Based on the scientific views of scientists and practitioners identified the main purpose of the concept of financial and economic security of socio-economic systems, including higher education institutions. The urgency of ensuring the financial and economic security of domestic higher education institutions is primarily due to the following factors: maintaining financially effective resilience to external and internal stimuli and threats; improving the efficiency of management; ensuring the optimal number of of teaching staff; minimizing the impact of the COVID-19 pandemic and military aggression by the Russian Federation; the need to protect the information space of participants in the educational process; ensuring a high level of qualification of scientific, pedagogical and support staff; increasing the competition of graduates of higher education institutions.

The authors present their own views on the separation of components of financial and economic security of higher education institutions that are responsible for various areas of operation and their constituent objects, such as: intellectual and personnel, technical and technological, financial and investment, material and technical, information and communication, regulatory, educational and methodical, socio-cultural, security, energy, economic areas. In the article the authors formed tasks, criteria and indicators, objects and subjects, measures and principles of provision, components of evaluation and built an algorithm to increase the level of financial and economic security of socio-economic systems, on the example of higher education institutions. The algorithm presented by the authors contains 5 adjustment tools (feedbacks): adjusting the structure of negative factors in determining their structure and their distribution according to subjective and objective criteria; adjustment of the developed preventive measures during their development and implementation; adjustment after analysis of the functional results of the implemented measures; adjustments in assessing the economic efficiency of the implemented measures; maintaining a sufficient level of financial and economic security to adapt to changes in the internal and external environment of higher education institution.

Keywords: financial and economic security, socio-economic systems, higher education institutions

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Актуальність дослідження теорії і практики формування та оцінки складових фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем і, в тому числі, закладів вищої освіти випливає з головної мети їх функціонування на даному етапі та високого потенціалу розвитку у майбутньому, виходячи з їх основних завдань: забезпечення високої фінансово-ефективної стійкості до подразників і загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру; забезпечення високої ефективності менеджменту; дотримання оптимальної чисельності професорсько-педагогічного складу; забезпечення мінімального впливу форсмажорних обставин функціонування в період подолання пандемії COVID-19 та агресії і війни з боку Російської Федерації; забезпечення захисту інформаційного простору та відповідного рівня донесення інформації до учасників освітнього процесу; забезпечення високого рівня кваліфікації науково-педагогічного та навчально-допоміжного персоналу; забезпечення високої конкуренції випускників закладів вищої освіти.

Міжнародний досвід забезпечення фінансово-економічної безпеки закладів вищої освіти вказує на те, що дана проблема зазначається в урядових рішеннях, а її вирішення може стати прикладом для розробки державної підтримки ЗВО, впровадження податкових стимулів для мотивації в умовах існуючих викликів, розробки документів стратегічного планового характеру, створення структурних підрозділів в МОН України для ведення політики у сфері фінансово-економічної безпеки, здійснення системного моніторингу ЗВО, підвищення економічної безпеки завдяки інвестиціям та додатковим джерелам фінансування як зі сторони держави, так і бізнесу, створення страхових дій підтримки ЗВО.

Аналіз досліджень та публікацій

Формуванню теоретико-методологічних та науково-практичних основ щодо вирішення проблем, пов'язаних із визначенням сутності, обґрунтуванням сукупності елементів, забезпеченням та підвищенням фінансово-економічної безпеки як виробничих, так і соціально-економічних систем приділили багато уваги відомі вчені та практики, дослідження котрих є вагомим здобутком для вітчизняної науки [1, 2, 5, 7, 9, 10]. Разом з тим, у роботах вчених-економістів та практиків не існує єдиного підходу не лише щодо сукупності складових елементів, але й щодо визначення самого поняття фінансово-економічна безпека [2, 3, 4, 6, 7, 8]. Так, систематизація поглядів вчених на визначення сутності даної категорії вказує на те, що існують наступні підходи: стратегічний підхід (О. Б. Трескунов, Л. П. Гончаренко), стійкісний підхід (О. А. Кириченко, К. С. Горячева, А. В. Чупіч), ресурсно-функціональний підхід (Л. І. Донець, О. І. Барановський, С. Ф. Покропивний, В. М. Нижник, Л. Г. Мельник), захисний підхід (І. А. Бланк, Ф. О. Журавко, О. А. Буртелло, А. Г. Загородній, М. М. Єрмошенко), стабілізаційний підхід (О. В. Арєф'єва, О. А. Кириченко, І. І. Біломістна), превентивний підхід (Ю. І. Шиленко, О. Є. Користін, Д. І. Рейхарт), системний підхід (Ю. В. Лаврова) та інші.

Наша концепція ґрунтується на ресурсно-функціональному підході до визначення фінансово-економічної безпеки та її складових, що входять до даної категорії для оцінки рівня та його забезпечення, і її підвищення за умов загострення безпекових аспектів.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у дослідженні теоретико-методологічних основ формування складових фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем, зокрема, закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу досліджень

Аналіз наукових поглядів на проблеми визначення оцінки і управління процесами економічної безпеки соціально-економічних систем вказує на неоднозначність їх трактування та вирішення [1, 3, 4, 5, 9]. Так, фінансово-економічна безпека ЗВО трактується, починаючи від захищеності існуючих інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, від заходів, дій по недопущенню загроз і до властивостей соціально-економічних систем зберігати свою стійкість та до стану захищеності осіб, які є учасниками освітнього процесу. В практиці використання поняття «фінансово-економічна безпека» розрізняється зовнішня та внутрішня її складові.

Сучасна концепція фінансово-економічної безпеки ЗВО повинна мати офіційно визнану політику держави по захисту інтересів учасників освітнього процесу та конкретних навчальних закладів від зовнішніх та внутрішніх загроз із зазначенням основних способів її забезпечення. Досліджуючи основні принципи забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем та ЗВО [2, 3, 5, 6, 7, 9], можемо бачити їх значну різноманітність, до якої входять: законність, економічна доцільність, системність, комплексність, гласність, дієвість, багатофакторність впливу і багатокритеріальність виміру фінансово-економічних показників.

Метою забезпечення фінансово-економічної безпеки ЗВО є цілеспрямований вплив управлінських рішень на усунення загроз та ліквідацію небезпек за допомогою важелів, інструментів та механізмів регулювання на основі об'єктивної оцінки стану забезпечення ЗВО.

До основних видів забезпечення безпекового розвитку ЗВО відносяться: правове, інформаційно-комунікативне, фінансово-інвестиційне, інтелектуально-кадрове, енергетичне, соціокультурне, охоронне, техніко-технологічне, матеріально-технічне забезпечення [1, 3, 5, 6, 7, 8, 9].

До чинників, які впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, слід віднести: стабільність попиту на підготовку здобувачів вищої освіти, соціально-економічний статус населення, компетентність керівництва ЗВО, зовнішня і внутрішня конкуренція ЗВО, рівень державної підтримки, наявність фінансово-ресурсного потенціалу, рівень матеріально-технічного забезпечення.

До макроекономічних загроз, які впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, слід віднести:

- недосконалість стратегії і тактики розвитку соціально-економічної системи, загалом, та ЗВО, зокрема;
- відставання у процесах удосконалення освітніх послуг та їх нормативно-правового забезпечення;
- неефективність податкової політики та політики підтримки ЗВО;

- відсутність державного замовлення випускників у спеціалістах за конкретними галузями, територіальними громадами;
- застарілість матеріально-технічної бази, на модернізацію якої витрачаються мізерні кошти;
- зростання інфляції та відсутність ефективного інвестиційного клімату;
- відсутність намірів щодо приватизації частини матеріально-технічної бази ЗВО, яка утримується за кошти спеціального фонду фізичних і юридичних осіб;
- відтік кваліфікованих працівників за кордон, в тому числі через невідповідність як оплати результатів праці, матеріально-технічного забезпечення, так і рівня соціального захисту;
- недостатня патентна захищеність об'єктів інтелектуальної власності;
- високий рівень цін на енергоносії та комунальні послуги та недостатнє фінансування гуртожитків ЗВО через неможливість підняття плати за проживання.

До чинників, які позитивно впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, слід віднести:

- стабільний попит на освітні послуги;
- наявність можливостей забезпечити освітню діяльність;
- надійність в отриманні першого робочого місця здобувача після закінчення ЗВО;
- незначна зовнішня конкуренція із іншими ЗВО;
- надійність державного економічного регулювання;
- захист інтелектуальної власності та комерційної таємниці;
- компетентність і кваліфікація працівників, які дотичні до забезпечення фінансово-економічної безпеки;
- надійність державного економічного регулювання соціально-економічних процесів.

До внутрішніх чинників, які негативно впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, відносяться:

- порушення трудової дисципліни, недотримання режиму роботи й відпочинку персоналу ЗВО, низький рівень використання робочого часу;
- порушення конфіденційності інформації фінансово-економічної спрямованості;
- недостатньо надійний вибір інвестиційних проектів;
- відтік за кордон висококваліфікованого персоналу ЗВО;
- недостатня компетентність обслуговуючого і допоміжного персоналу;
- недостатня патентна та інтелектуальна захищеність наукових розробок ЗВО;
- перебої в енергопостачанні та здорожчання енергоносіїв, які необхідні для забезпечення життєдіяльності ЗВО.

Це далеко не повний перелік чинників як позитивного, так і негативного характеру, які впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, як соціально-економічних систем.

Окрім того, до чинників, які особливо негативно впливають на рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО, відносяться форсмажорні, які вирізняються непереборною дією (війна, пандемія, стихійні лиха, екологічні катастрофи).

До заходів на макроекономічному рівні, окрім моніторингу стану фінансово-економічної безпеки ЗВО, слід віднести ті, які зображені на рисунку 1.

Рис. 1. Заходи макроекономічного характеру, спрямовані на підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО

За структурно-функціональними складовими фінансово-економічна безпека ЗВО є багатогранною економічною категорією, в якій позначена велика кількість індикаторів безпеки економічних агентів як показників рівня їх економічної безпеки.

Кожна із складових фінансово-економічної безпеки ЗВО має у своєму складі індикаторні показники елементів. Дані індикаторні показники є тими червоними лініями, меж яких слід дотримуватись для ефективної діяльності ЗВО за сучасних умов функціонування.

Складові фінансово-економічної безпеки ЗВО є відповідальними за різні сфери функціонування та об'єкти, що до них входять, зокрема в: інтелектуально-кадровій, техніко-технологічній, фінансово-інвестиційній, матеріально-технічній, інформаційно-комунікативній, нормативно-правовій, навчально-методичній, соціокультурній, охоронній, енергетичній, економічній сферах. Попри велику кількість різних наукових підходів з визначенням кількісних та якісних характеристик складових, що входять до фінансово-економічної безпеки ЗВО нами пропонується наступний перелік даних складових (рис. 2).

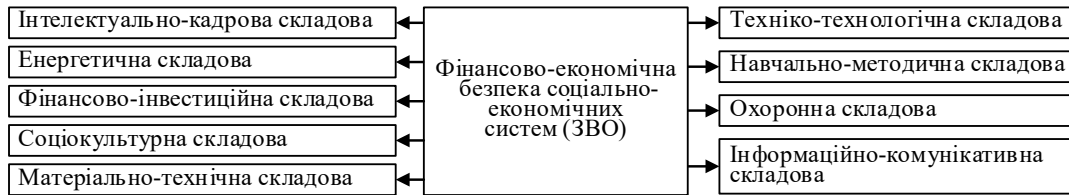

Рис. 2. Складові фінансово-економічної безпеки ЗВО

За окремими показниками фінансово-економічної безпеки ЗВО можуть бути встановлені індикатори, дотримання яких буде вкрай необхідним для ефективного функціонування ЗВО.

Основою фінансово-економічної безпеки ЗВО є інтелектуально-кадрова складова, від якої залежить фінансовий стан ЗВО. У залежності від професійно-кваліфікаційного рівня професорсько-викладацького складу, рівня освітнього процесу, наявності кадрів вищої кваліфікації залежить якість освітнього процесу і тим самим набір здобувачів, а отже й фінансовий стан ЗВО, наповненість спеціального і бюджетного фондів, рівень матеріально-технічної бази, техніко-технологічний рівень.

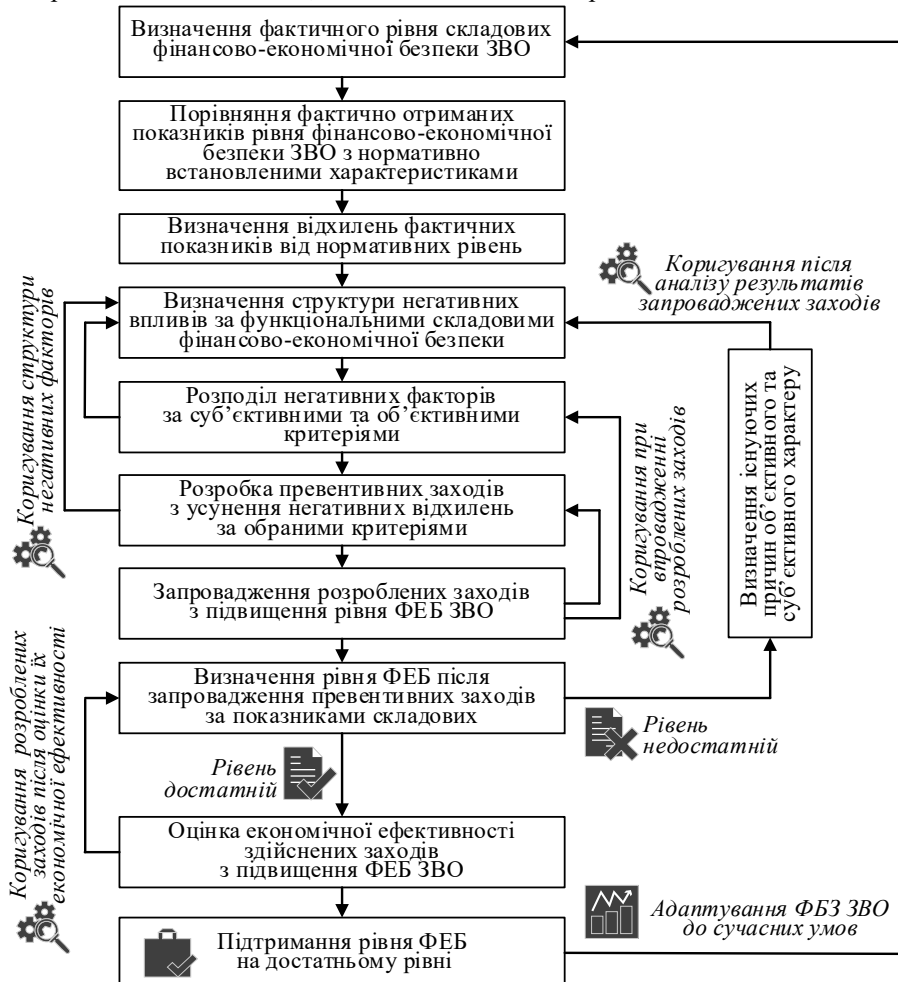

Рис. 3. Алгоритм підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО

Негативно впливають на процеси утримання наявного рівня інтелектуально-кадрової складової такі чинники як: звільнення висококваліфікованих кадрів, що призводить до зменшення інтелектуального потенціалу; зниження частки у професорсько-викладацькому складі працівників з науковими ступенями та вченими званнями; зниження темпів наукових досягнень винахідницької та раціоналізаторської активності,

зниження освітнього рівня навчально-допоміжного складу, невідповідність кваліфікації ПВС вимогам до них, недостатній рівень перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, неефективність системи мотивації і матеріального стимулювання працівників ЗВО, зниження рівня корпоративної культури та відсутність корпоративної політики.

Наступною найбільш важливою за нинішніх умов функціонування є енергетична складова ЗВО при наявності певних навчальних площ навчальних корпусів та гуртожитків їх енергетичне забезпечення потребує досить вагомих видатків, особливо у часи зростання тарифів на енергетичні ресурси.

Для підтримання цих та й інших складових фінансово-економічної безпеки існують різні алгоритми проведення превентивних заходів для підвищення рівня окремих складових і як результат підвищення загального рівня ФЕБ ЗВО (рис. 3).

Як бачимо, представлений алгоритм вказує на безперечну послідовність виконання певних робіт і функцій. Загалом, даний алгоритм містить 5 основних коригувальних інструментів (зворотних зв'язків): коригування структури негативних факторів – власне, як при детермінуванні їхньої структури, так і при розподілі негативних впливів за суб'єктивними та об'єктивними критеріями; коригування розроблених превентивних заходів – як при їх розробці, так і здійсненні відповідних змін при їх імplementації; коригування після аналізу функціональних результатів запроваджених заходів; коригування при оцінці економічної ефективності запроваджених заходів; коригування у підтриманні достатнього рівня ФЕБ – для адаптування до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі соціально-економічного об'єкта (ЗВО).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Дослідивши наукові погляди вчених і практиків на процеси формування принципів, складових елементів фінансово-економічної безпеки ЗВО, виокремлено їх оптимальну кількість, зафіксовано проблеми, які існують в даних дослідженнях, запропоновано алгоритм проведення превентивних заходів, який містить основні коригувальні інструменти, спрямовані на підвищення фінансово-економічної безпеки ЗВО.

Література

1. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємства України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
2. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізми забезпечення / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіук. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 244 с.
3. Кавун С. В. Системи економічної безпеки: методологічні та методичні засади / С. В. Кавун – Харків : ХНЕУ, 2012. – 299 с.
4. Каламбет С. В. Економічна безпека як багаторівнева система / С. В. Каламбет, Б. О. Кириленко // Економіка і суспільство. – 2016. – № 5. – С. 344–349.
5. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: аналіз наявних визначень / Г. В. Козаченко, Т. М. Адаменко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 1(1). – С. 69–79.
6. Мороз О. В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А. А. Шиян. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 259 с.
7. Нижник В. М. Економічна безпека виробничих систем: методи та механізми забезпечення / В. М. Нижник // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 5, Т. 1. – С. 3–8.
8. Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори : монографія. – Львів : ІРД НАН України, 2012. – 168 с.
9. Штангрет А. М. Потенціал забезпечення економічної безпеки підприємства: теоретичні аспекти / А. М. Штангрет, Г. І. Пушин // Економічний вісник Донбасу. – 2015. – № 3. – С. 127–130.
10. Штангрет А. М. Фінансова безпека: методичні засади управління / А. М. Штангрет, Я. В. Котлярєвський, О. В. Мельников // Фінанси України. – 2013. – № 11. – С. 56–66.

References

1. Vasylytsiv T. H. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva Ukrainy: stratihiia ta mekhanizmy zmitsnennia : monohrafiia / T. H. Vasylytsiv. – Lviv : Aral, 2008. – 384 s.
2. Herasymchuk Z. V. Ekonomichna bezpeka rehionu: diahnostryka ta mekhanizmy zabezpechennia / Z. V. Herasymchuk, N. S. Vavdiuk. – Lutsk : Nadstiria, 2006. – 244 s.
3. Kavun S. V. Systemy ekonomichnoi bezpeky: metodolohichni ta metodychni zasady / S. V. Kavun – Kharkiv : KhNEU, 2012. – 299 s.
4. Kalambet S. V. Ekonomichna bezpeka yak bahatorivneva systema / S. V. Kalambet, B. O. Kyrylenko // Ekonomika i suspilstvo. – 2016. – № 5. – S. 344–349.
5. Kozachenko H. V. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: analiz naiavnykh vyznachen / H. V. Kozachenko, T. M. Adamenko // Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Serii: Ekonomichni nauky. – 2015. – № 1(1). – S. 69–79.
6. Moroz O. V. Kontsepsiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva : monohrafiia / O. V. Moroz, N. P. Karachyna, A. A. Shyian. – Vinnytsia : VNTU, 2010. – 259 s.

-
7. Nyzhnyk V. M. Ekonomichna bezpeka vyrobnych system: metody ta mekhanizmy zabezpechennia / V.M. Nyzhnyk // Herald of Kmelnytskyi National University. – 2011. – № 5, T. 1. – S. 3–8.
 8. Pabat O.V. Ekonomichna bezpeka derzhavy: innovatsiini faktory : monohrafiia. – Lviv : IRD NAN Ukrainy, 2012. – 168 s.
 9. Shtanhret A. M. Potentsial zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: teoretychni aspekty / A. M. Shtanhret, H. I. Pushchyn // Ekonomichnyi visnyk Donbasu. – 2015. – № 3. – S. 127–130.
 10. Shtanhret A. M. Finansova bezpeka: metodychni zasady upravlinnia / A. M. Shtanhret, Ya. V. Kotliarevskiy, O. V. Melnykov // Finansy Ukrainy. – 2013. – № 11. – S. 56–66.

УДК 658: 339.137.2

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-17](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-17)

БОКОВЕЦЬ В. В.

<https://orcid.org/0000-0001-6315-4961>e-mail: Bokovets.v@ukr.net

ПИСЬМЕННИЙ Р. С.

e-mail: roma.pysmennyi@ukr.net

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

УПРАВЛІННЯ ІМІДЖЕМ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто сутність іміджу, його види та вплив на конкурентоспроможність. Виділено чинники, що впливають на зовнішній та внутрішній імідж підприємства. Визначено основні помилки керівників при управлінні іміджем. Сформовано ряд підходів до управління іміджем підприємства.

Ключові слова: імідж, конкурентоспроможність, позитивний імідж підприємства, управління іміджем, види іміджу.

VIKTORIA BOKOVETS, ROMAN PYSMENNYI

Vinnytsia Institute of Trade and Economics SUTE

COMPANY IMAGE MANAGEMENT

The article deals with the essence of the image, its types and impact on competitiveness. Factors influencing the external and internal image of the enterprise are highlighted. Identified the main mistakes managers in image management. Have been formed a number of approaches to enterprise image management. Analysis of the essence and content of these approaches to the formation and management of the image of the company makes it possible to improve the composition of the main factors in the formation of the image of the company and specific methods of managing it at specific stages of the production cycle. Using any approach requires prior diagnosis of current state of the image and the formation on this basis the optimal set of management actions taking into account the characteristics of the company and the environment in which it functions. The enterprise, taking into account consumers and the opinion of society and seeks to form not only a positive image, but also an image that will increase the competitiveness of the market and contribute for increasing its efficiency.

Keywords: image, competitiveness, positive image of enterprise, image management, types of image.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

В сучасних умовах для стійкого та довготривалого успіху підприємству важливо мати сильний імідж, від якого залежить ефективність діяльності підприємства, популярність у споживача, конкурентоспроможність на ринку, репутація серед партнерів і клієнтів.

Однак, не всі менеджери звертають увагу на деталі просування «обличчя» свого підприємства і тим самим втрачають можливість зайняти стійку позицію на ринку. Тому, щоб вирішити дане питання необхідно розглянути усі тонкості управління іміджем підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий внесок у дослідженні суті іміджу підприємства, його формування та управління зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Б. Джі, В. Пономаренко, В. Шепель, О. Ситніков, А. Панасюк, А. Колодка, С. Ілляшенко, А. Чумиков, О. Лозовський, І. Дрончак, О. Булгакова, Р. Левкіна, А. Левкін, Т. Хомуленко, З. Хатікова, Д. Аакер, Т. Прима, Д. Доті, Р. Брейлі та інші.

Формулювання цілей статті

Метою даного дослідження є обґрунтування основних аспектів управління іміджем підприємства в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Поняття «імідж» та його суть автори наукових праць трактують по-різному. Тому варто розглянути найбільш відомі з них. Лозовський О. М. вважає, що у сучасних умовах імідж є однією з найважливіших складових конкурентоспроможності підприємства, базовою передумовою його успішної діяльності. Правильно створений та реалізований імідж спонукає споживачів до вибору товару даного підприємства, а також значно знижує вплив конкурентів [3].

Булгакова О. В. пояснює імідж як сукупність особливостей, які характеризують або ідентифікують певне підприємство, які зафіксовані у певних символах або формах інформації, які створюються компанією, цілеспрямовано передаються аудиторії в процесі комунікацій, фіксуються, сприймаються, розпізнаються й оцінюються суб'єктом, що належить до тієї чи іншої цільової аудиторії, а також, прийнявши форму стереотипу, посідають певне місце в свідомості і системі цінностей суб'єкта, визначають його подальші дії щодо даної компанії та її продукції [4].

Як пояснює Д. Доті, імідж – це все і всі, хто має хоч якесь відношення до компанії і пропонованих нею товарів і послуг; це витвір, що постійно створюється як словами, так і образами, які химерно перемішуються і перетворюються в єдиний комплекс [5].

Семенчук Т. Б. пояснює дане визначення як фактор, який відіграє важливу роль в оцінці підприємства, та є наслідком управлінських дій менеджменту, який виражається через сприйняття клієнтів, співробітників, та й самого керівника. Носієм іміджу може виступати підприємство, індивід, тобто представник підприємства чи його товар або послуга [6].

На нашу думку імідж підприємства являється одною з основних складових, необхідних для досягнення стратегічних цілей, а також є невід’ємною частиною для підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Імідж підприємства буде вважатися успішним, якщо постійно проводити його оцінку та швидко корегувати важливі моменти. При оцінці ми можемо виділити наступні види іміджу:

1. Реальний імідж – це те, як керівна ланка бачить своє підприємство зі сторони, тобто через думку суспільства про підприємство в цілому.

2. Дзеркальний імідж – це самооцінка підприємства її топ менеджерами або директором. Зазвичай така оцінка позитивна, оскільки негативні якості відходять на другий план та не враховується думка сторонніх осіб.

3. Локальний імідж – спрямований лише на сприйняття думки споживача про підприємство, товар або послуги, що надається ним.

4. Позитивний імідж – це лише позитивна думка про підприємство в основних контактних групах.

Інакше кажучи, підприємство може сприйматися по-різному керівниками, споживачами та суспільством в цілому. Тому варто враховувати думку кожного, щоб управління іміджем було успішним, а сама організація вважалася конкурентоспроможною.

Оскільки імідж – це «обличчя» підприємства, то варто виділити чинники, що впливають на споживачів при покупці товару того чи іншого бренду:

1. Якість товару або надання послуг;
2. Дизайн продукції;
3. Популярність торгової марки;
4. Ціна на продукцію;
5. Надання підприємством сервісних послуг, а також знижок.

Проте, імідж – це не тільки відображення зовнішніх показників, унікальних характеристик продукції підприємства, а ще й думка персоналу про свою організацію, тобто внутрішній імідж.

До показників внутрішнього іміджу можна віднести:

1. Фірмовий стиль підприємства, тобто логотип, слоган, товарний знак, фірмові кольори та інше;
2. Система підбору кадрів;
3. План з підвищення кваліфікації персоналу та просування по кар’єрних сходах;
4. Система оцінки виконаної роботи співробітниками з урахуванням загальноприйнятих критеріїв

на підприємстві;

5. Система преміювання колективу за досягнення основних результатів діяльності, а також за інші операції, що призвели до підвищення ефективності діяльності підприємства.

6. Можливість надання соціальних пільг;

7. Урахування потреб працівників щодо покращення робочого місця.

Для підприємства дуже важливо не втратити позитивний імідж. Щоб цього не сталося варто дотримуватися наступних принципів:

1. Ніколи не жертвувати довгостроковим іміджем заради легкого прибутку;
2. Потрібно дотримуватися того, що було закладено в фундаменті іміджу.

Практика довела, що існує велика кількість помилкових рішень, які можуть погіршити імідж підприємства. Дослідивши це питання ми виділили основні помилки та визначили чим саме вони небезпечні для підприємства:

Перша помилка керівника – байдужість. Варто зазначити, якщо підприємство не зацікавлене управлінням іміджем, то це буде сильно впливати на його конкурентоспроможність. Відповідно до цього споживач вибере товар того підприємства, керівник якого приділяє багато уваги на якість товару, його дизайн, ціну та інші елементи іміджу;

Відсутність у співробітників відданості компанії. Яким би міцним не був імідж, невдоволеність працівників своєю роботою – це крок до негативного іміджу підприємства;

Зневажливе ставлення до покупця. На сьогоднішній день існує велика кількість підприємств, лідери яких пропонують приблизно однакові цінові умови. Тому якісний сервіс є в пріоритеті і дозволить підприємству стати сильнішим за його конкурентів.

Неохайність також є проблемою, починаючи від будівлі самого підприємства і закінчуючи формою працівників.

«Роздута» та нечесна реклама призведе до втрати значної кількості покупців і знищить імідж підприємства.

Низька якість продукту. Якою б не була реклама, ціна або дизайн товару, проте якість вважається основним чинником покупки продукції споживачем.

Аналізуючи дану інформацію, ми можемо виділити ряд підходів до управління іміджем підприємства, а саме: виробничий, іміджмейкерський (маркетинговий), кадровий та менеджерський.

Виробничий підхід спрямований на підвищення якості продукції або послуг. Однак, приділяється незначна увага до формування корпоративної культури або створенню внутрішнього іміджу підприємства.

Іміджмейкерський підхід робить акцент на маркетингових дослідженнях, рекламній кампанії, а також PR-акцій, що спрямовані на формування емоційного іміджу. Формування іміджу персоналу зводиться до мінімуму.

Кадровий підхід спрямований на формування внутрішнього іміджу підприємства: створення системи мотивації персоналу, стимулювання виробничого процесу. Проте, недостатньо уваги приділяється на управління зовнішнім іміджем.

Менеджерський підхід – це гармонійне поєднання усіх підходів спрямованих на управління внутрішнім та зовнішнім іміджем підприємства.

Підприємство, враховуючи потреби та думку суспільства, прагне сформувати не тільки позитивний імідж, а й імідж, який підвищить конкурентоспроможність на ринку, сприятиме підвищенню її ефективності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок про те, що поняття «імідж» багатогранне та має багато важливих деталей. Під час дослідження ми визначили на скільки необхідним є оцінка управління іміджем підприємства. Також ми виділили основні помилки керівників під час управління іміджем та визначили чим саме ці помилки можуть вплинути на підприємство. Було визначено ряд підходів до управління іміджем підприємства.

Література

1. Боковець В. В. Стратегічне управління: навч. посіб. Вінниця: ВФЕУ, 2012. 149 С.
2. Боковець В. В. (2017). Розроблення мотиваційних механізмів – прискорення інноваційної діяльності підприємств. Електронне наукове фахове видання: Економіка та суспільство, Вип. No 9, URL: <http://economyandsociety.in.ua> (дата звернення 30.09.2021).
3. Лозовський О. М., Дрончак І. В. Формування іміджу підприємства як елементу конкурентоспроможності. *Молодий вчений*. 2016. № 1(1). С. 101-104. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1(1)_25).
4. Булгакова О.В. Бренд-імідж підприємства на споживчому ринку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 13. Ч.1. С. 31-36. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/13_1_2017ua/9.pdf
5. Д. Доті Паблісіті та паблік рілейшнз. *Інформаційно-видавничий будинок «Філін»*. 2014. 237 С.
6. Семенчук Т. Б., Гера О. Г. Сучасна модель формування іміджу організації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. : Економічні науки. 2014. Вип. 7(3). С. 178-181.
7. Ілляшенко С.М. Роль іміджу у забезпеченні економічної безпеки підприємства. *Економічна безпека держави: міждисциплінарний підхід : колективна монографія, за науковою редакцією д-ра екон. наук, професора Хлобистова Є.В. Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2013. 642 С.*
8. Пономаренко В.С. Управління іміджем підприємства: монографія. В. С. Пономаренко, О.О. Ястремська. Х.: Вид-во ХНЕУ, 2012. 240 С.

References

1. Bokovets V. V. Stratehichne upravlinnia: navch. posib. Vinnytsia: VFEU, 2012. 149 S.
2. Bokovets V. V. (2017). Rozroblennia motyvatsiinykh mekhanizmv – pryskorennia innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv. Elektronne naukovе fakhove vydannia: Ekonomika ta suspilstvo, Vyp. No 9, URL: <http://economyandsociety.in.ua> (data zvernennia 30.09.2021).
3. Lozovskiy O. M., Dronchak I. V. Formuvannya Imidzhu pidpriemstva yak elementu konkurentospromozhnosti. *Molodiy vcheniy*. 2016. № 1(1). S. 101-104. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1(1)_25).
4. Bulgakova O. V. Brend-imidzh pidpriemstva na spozhivchomu rinku. *Naukoviy visnik Uzhgorodskogo natsionalnogo universitetu*. 2017. Vip. 13. Ch.1. S. 31-36.
5. D. Doti Pablisiti ta pablik rileyshnz. *Informatsiyno-vidavnicliy budinok «Filin»*. 2014. 237 S.
6. Semenchuk T. B., Gera O. G. Suchasna model formuvannya Imidzhu organizatsiyi. *Naukoviy visnik Hersonskogo derzhavnogo unIversitetu*. Ser. : Ekonomichni nauki. 2014. Vip. 7(3). S. 178-181.
7. Illyashenko S. M. Rol imidzhu u zabezpechenni ekonomichnoyi bezpeki pidpriemstva. *Ekonomichna bezpeka derzhavi: mizhdistsiplinarniy pidhid : kolektivna monografiya, za naukovoyu redaktsiyu d-ra ekon. nauk, profesora Hlobistova E. V. Cherkasi: vidavets Chabanenko Yu. A., 2013. 642 S.*
8. Ponomarenko V. S. Upravlinnya imidzhem pidpriemstva: monografiya. V. S. Ponomarenko, O.O. Yastremska. H.: Vid-vo HNEU, 2012. 240 S.

УДК 657.1

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-18](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-18)

ЄЛІСЕЄВА О. К.

<https://orcid.org/0000-0003-4907-5700>e-mail: ok17_5@ukr.net

ДОРОХОВА В. Р.

e-mail: dorohova_V@ukr.net

Дніпровський національний університет ім. О. Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ВЛАСНИХ І ОРЕНДОВАНИХ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ НА ТОРГОВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

У статті проаналізовано склад основних засобів, їх динаміка та структура на торговельному підприємстві. Розглянуто особливості організації бухгалтерського обліку основних засобів. Значна увага звернута на особливості обліку основних засобів взятих як у операційну, так і у фінансову оренду. Охарактеризовані особливості фінансової та операційної оренди основних засобів. Розкриті особливості нарахування амортизації та проведення інвентаризації власних та орендованих основних засобів на малих підприємствах роздрібною торгівлі. Порівняли основні норми власних та орендованих основних засобів за Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку.

Ключові слова: основні засоби, операційна оренда, фінансова оренда, лізинг, торговельне підприємство.

OKSANA YELISEYEVA, V. DOROHOVA

Oles Honchar Dnipro National University

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING OF OWN AND RENTED FIXED ASSETS AT THE COMMERCIAL ENTERPRISE

In the context of the coronavirus pandemic and the crisis in Ukraine's economy, the affected industries were retail. Retailers were forced to reduce their activities, which led to significant sales of their own fixed assets, to the transition to the use of leased fixed assets, as increased the need for more efficient use and organization of accounting of own and leased fixed assets in retail. The purpose of the study is to consider the features of the organization of accounting of own and leased fixed assets on the example of a small retail business.

The article analyzes the composition of fixed assets, their dynamics and structure in a commercial enterprise. Features of the organization of accounting of fixed assets are considered. Considerable attention is paid to the peculiarities of accounting for fixed assets taken into both operating and financial leases. Features of financial and operating lease of fixed assets are described. Features of depreciation and inventory of own and leased fixed assets at small retail enterprises are revealed. We compared the basic norms of own and leased fixed assets according to the Regulations (standards) of accounting and International Accounting Standards.

Key words: fixed assets, operating lease, financial lease, leasing, trading company.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В умовах пандемії коронавірусу та кризових явищ в економіці України однією з постраждалих галузей була роздрібна торгівля. Підприємства роздрібною торгівлі були вимушені скорочувати обсяги діяльності, що призвело до значних обсягів продажу власних основних засобів, до переходу до користування орендованими основними засобами, як наслідок зросла необхідність у підвищенні ефективності використання та організації обліку власних і орендованих основних засобів на підприємстві роздрібною торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика обліку основних засобів широко вивчена в наукових колах, так Міжнародний досвід обліку основних засобів вивчали Долішня Т. І. [2], Кононова І. В. [4] та інші. Особливості обліку основних засобів на малих підприємствах вивчала Ю. Граковский [1]. Напрямки удосконалення бухгалтерського обліку основних засобів підприємств розроблені Макаренко А.П. [6], Т. Лісіца [5]. Особливості обліку наданих в оренду та орендованих основних засобів вивчали: О. Нагорний [9], О. Папінова [11]. Але наукових праць в контексті обліку власних і орендованих основних засобів на підприємстві роздрібною торгівлі не виявлено, що формує актуальність даного дослідження.

Формування цілей статті

Метою дослідження є розгляд особливостей організації бухгалтерського обліку власних і орендованих основних засобів на прикладі малого підприємства роздрібною торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для здійснення торгівельної діяльності підприємства торгівлі повинні мати основні засоби. Але так як ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» є малим підприємством, то відповідно джерел фінансування для придбання

необхідної кількості та видів власних основних засобів у підприємства недостатньо. Виходом з цієї ситуації є оренда, як операційна так і фінансова. При цьому слід відмітити, що основні засоби, які взяті у фінансову оренду відображаються відразу у фінансовій звітності у складі власних основних засобів, а ось об'єкти основних засобів, які підприємство бере у операційну оренду у фінансовій звітності не відображаються.

Необхідно відмітити, що на торговельних підприємствах основні засоби, як правило не переважають у структурі активів, як наприклад, на промислових підприємствах. Так у складі майна ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» станом на початок 2021 року основні засоби склали 3057,3 грн. (22,8%) (рис. 1).

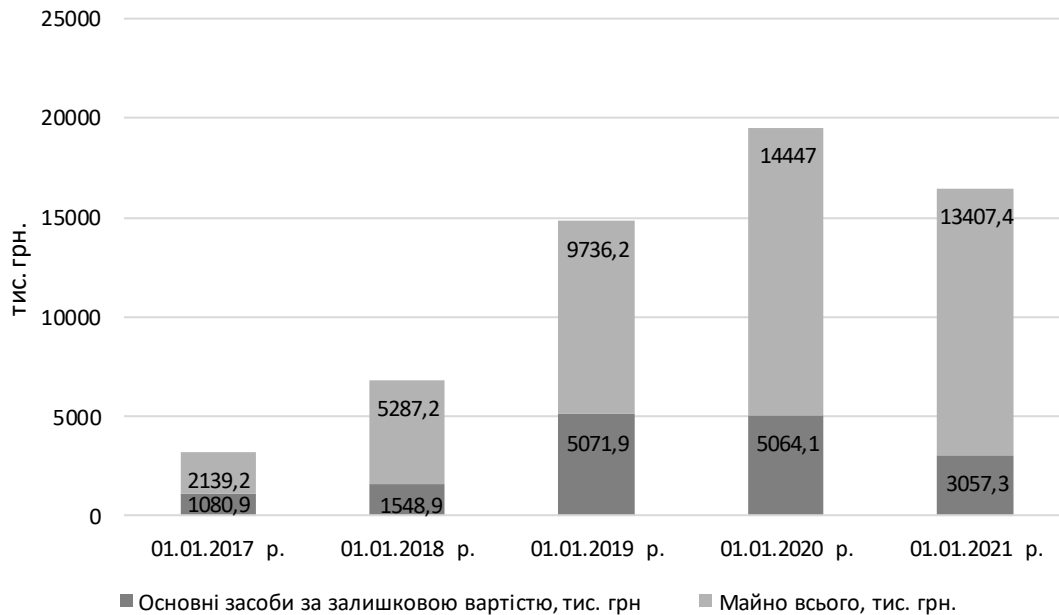

Рис. 1. Динаміка основних засобів у структурі майна ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» за 2017-2021 рр., %
Джерело: складено автором за даними фінансової звітності ТОВ «Айденіс Торг»

У ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» крім власних основних засобів, є ще орендовані основні засоби, а саме торговельне приміщення. Станом на кінець 2020 року загальна залишкова вартість усіх основних засобів ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» складала 4377,3 тис. грн, в тому разі власні основні засоби на суму 3057,3 тис. грн та орендовані на суму 1320 тис. грн (рис. 2).

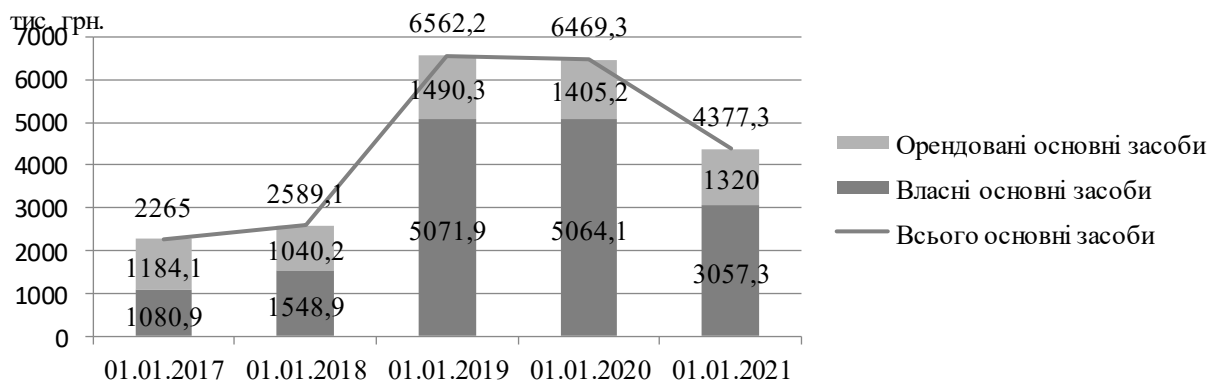

Рис. 2. Динаміка складу основних засобів ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» за 2017-2021 роки, тис. грн.
Джерело: складено автором за даними фінансової звітності ТОВ «Айденіс Торг»

У складі власних основних засобів ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» враховуються як основні засоби придбані за плату, так і основні засоби які підприємство отримало у фінансову оренду, тобто у лізинг. Так станом на початок 2021 року первісна вартість основних засобів придбаних за гроші складала 2851,8 тис. грн, а первісна вартість основних засобів отриманих у лізинг відповідно – 457,3 тис. грн (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка складу та структури власних основних засобів ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» за 2017-2021 рр.

Показники	Станом на:					Абс. відхилення 01.01.2021 від 01.01.2017	Відн. відхилення 01.01.2021 від 01.01.2017, %
	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021		
Первісна вартість власних основних засобів, тис. грн., в т.р:	1301,2	2301,2	6377,7	6377,7	3309,1	2007,9	154,31
Первісна вартість придбаних основних засобів, тис. грн.	1188,9	2097,8	5990,4	5920,4	2851,8	1662,9	139,87
У % від первісної вартості власних основних засобів,	91,37	91,16	93,93	92,83	86,18	-5,19	-5,68
Первісна вартість основних засобів придбаних у лізинг, тис. грн.	112,3	203,4	387,3	457,3	457,3	345	307,21
У % від первісної вартості власних основних засобів	8,63	8,84	6,07	7,17	13,82	5,19	60,12

Джерело: складено автором за даними фінансової звітності ТОВ «Айденіс Торг»

Для цілей обліку основних засобів ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» використовує П(С)БО 7 «Основні засоби» та П(С)БО 14 «Оренда». Для цілей бухгалтерського обліку на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» власні основні засоби класифікуються за наступними 4 групами, а саме: машини та обладнання; транспортні засоби; інструменти, прилади, інвентар; інші основні засоби.

При цьому треба відмітити, що приміщення магазину ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» щорічно бере у операційну оренду, тому у складі власних основних засобів, така група основних засобів як «будівлі та споруди» відсутня.

Порядок організації обліку власних основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» закріплено у Наказі Про облік політику ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ». В цьому внутрішньому нормативному документі вказуються усі особливості організації обліку, як власних, так і орендованих основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ».

Придбані у постачальника за плату основні засоби зараховуються на баланс ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» за первісною вартістю. Первісною вартістю основних засобів, що внесені до зареєстрованого капіталу визнається погоджена засновниками підприємства їх справедлива вартість.

Таблиця 2

Порівняння основних норм П(С)БО 7 «Основні засоби» та МСБО 16 «Основні засоби»

П(С)БО 7 «Основні засоби»	МСБО 16 «Основні засоби»
Визначення основних засобів	
Основні засоби - матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання яких більше 1 року (або операційного циклу, якщо він довший за рік)	Основні засоби – це матеріальні об'єкти, які утримуються для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг, для надання в оренду іншим або для адміністративних цілей; використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного періоду.
Категорії основних засобів	
Земельні ділянки; капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом; будівлі, споруди та передавальні пристрої; машини та обладнання; транспортні засоби; інструменти, прилади, інвентар (меблі); тварини; багаторічні насадження.	Не містить чіткого переліку, разом з тим наводять у якості прикладу наступну класифікацію: земля; земля та будівлі; машини та обладнання; кораблі; літаки; автомобілі; меблі та приладдя; офісне обладнання.
Формування первісної вартості основних засобів	
Витрати на виплату відсотків за кредит не включаються до первісної вартості об'єкта.	Облік витрат на виплату відсотків за кредит здійснюється відповідно до МСБО 23 «Витрати на позики».
Не надає переліку витрат, які не включаються в собівартість основних засобів.	Визначає перелік витрат, які не включаються в собівартість основних засобів; встановлені випадки неефективності і початкові операційні збитки, понесені до досягнення планових показників роботи
Ремонт для підтримання об'єкта в робочому стані та понесені на його здійснення витрати включаються до складу витрат	Затрати на сервісне обслуговування і експлуатацію списуються на фінансовий результат.
Методи амортизації основних засобів	
Прямолінійний метод, зменшення залишкової вартості, прискореного зменшення залишкової вартості, кумулятивний та виробничий.	Прямолінійний метод, метод зменшення залишку та метод суми одиниць продукції.
Відображення незавершеного виробництва в звітності	
Незавершені капітальні інвестиції до необоротних матеріальних активів і в балансі їх наводять окремо від основних засобів	Не стандартизують облік і звітність незавершених капітальних інвестицій. На практиці незавершене будівництво відображають у звітності у складі основних засобів.

Джерело: складено автором на підставі даних [7, 13]

Амортизація власних основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» нараховується за допомогою прямолінійного метода. Об'єкти основних засобів амортизуються до досягнення ліквідаційної вартості. Ліквідаційну вартість кожного об'єкта розраховує спеціальна комісія, яка створюється на підприємстві при придбанні основного засобу, до складу якої входить директор, головний бухгалтер та спеціаліст, який розбирається у даному виді основних засобів.

У наказі «Про облік політику» вказані наступні строки корисного використання груп основних засобів ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ»:

- машини та обладнання 10–25 років;
- транспортні засоби 5–25 років;
- комп'ютерне обладнання 2–10 роки;
- інструменти, прилади, інвентар – 5–10 років;
- інші основні засоби – 15–50 років.

Операції щодо руху основних власних основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» оформлюються первинними документами (рис. 3).

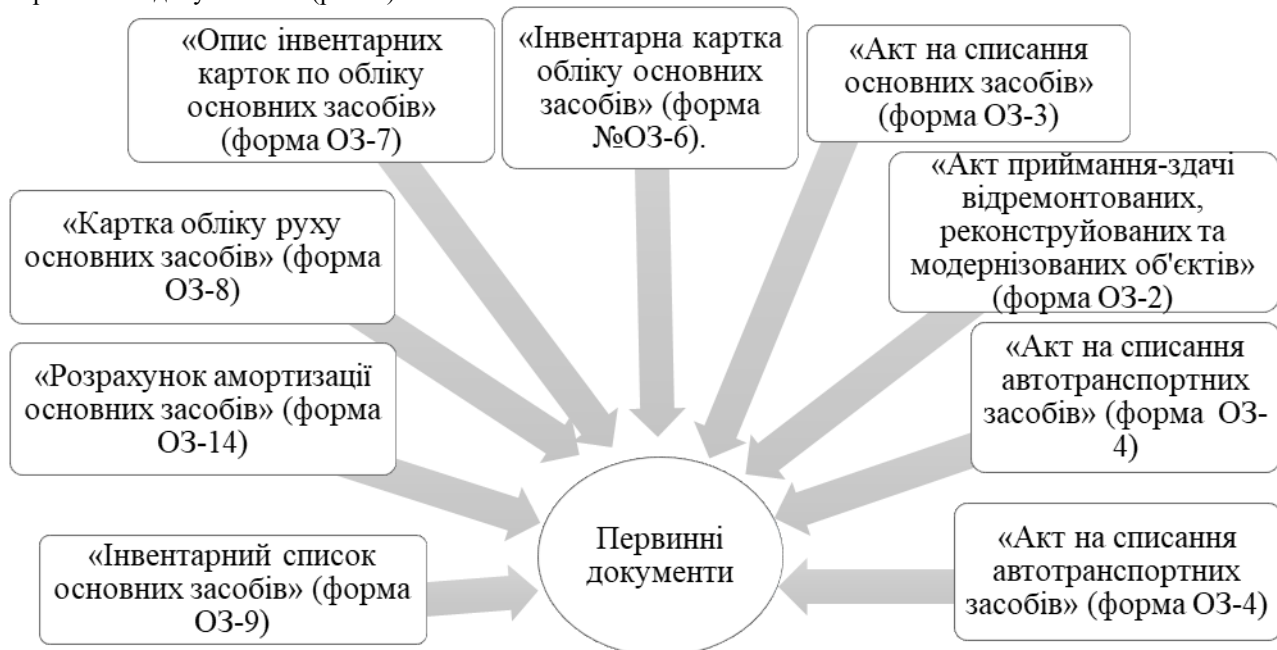

Рис. 3. Основні первинні документи, які використовуються на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» для обліку власних основних засобів
Джерело: складено автором на підставі даних підприємства та [6]

«Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів» застосовується для оформлення зарахування до складу основних засобів окремих об'єктів, для обліку вводу їх в експлуатацію, для оформлення внутрішнього переміщення основних засобів, для оформлення передачі основних засобів зі складу в експлуатацію, а також для виключення із складу основних засобів при передачі іншому підприємству. Даний первинний документ на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» складається на підставі наказу керівника Миргородського О.О. На підставі даних самого «Акту приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів» та іншої технічної документації в бухгалтерії підприємства в одному примірнику на кожний об'єкт заповнюється «Інвентарна картка обліку основних засобів».

Списання непридатних до експлуатації об'єктів основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» оформлюють за допомогою «Акту на списання основних засобів». Акт складається у двох примірниках комісією, призначеною наказом керівника ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» та затверджується також директором підприємства. Перший примірник акту передається до бухгалтерії для перенесення інформації до облікових регістрів, другий – залишається у матеріально відповідальній особи. Для ліквідації автомобільного транспорту передбачено окремий первинний документ – «Акт на списання автотранспортних засобів».

Власні основні засоби обліковуються на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» на активному балансовому рахунку 10 «Основні засоби», який має 10 субрахунків, але на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» використовують лише 4 субрахунки, а саме: 104 «Машини та обладнання», 105 «Транспортні засоби», 106 «Інструменти, прилади та інвентар» та 109 «Інші основні засоби» [10].

Для обліку нарахованої амортизації власних основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» застосовується субрахунок 131 «Знос основних засобів». Для відображення в бухгалтерському обліку надходження основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» використовують субрахунок 152 «Придбання (виготовлення) основних засобів».

При придбанні ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» основних засобів робиться запис:

Дебет 152 Кредит 631 – на суму придбання без ПДВ;

Дебет 641 Кредит 631 – на суму податкового кредиту з ПДВ.

Введення в експлуатацію власних основних засобів оформлюється записом: Дебет 10 Кредит 152 – на первісну вартість основного засобу.

При ліквідації основних засобів здійснюються наступні записи:

Дебет 131 Кредит 10 – на суму нарахованого зносу об'єкту;

Дебет 976 Кредит 10 – на залишкову суму основного засобу;

Дебет 207 Кредит 746 – на суму оприбуткованих запасних частин.

Узагальнюється інформації щодо обліку власних основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» у журналі-ордері №4 та відомостях 4.1- 4.3.

Методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про оренду основних засобів та про її розкриття у фінансовій звітності регулюються нормами П(С)БО 14 для підприємств, які використовують національні стандарти бухгалтерського обліку, а для підприємств, які використовують міжнародні стандарти бухгалтерського обліку – МСБО 17 «Оренда». Необхідно відмітити, що МСБО 17 «Оренда» та П(С)БО 14 «Оренда» мають деякі відмінності (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняння норм П(С)БО 14 «Оренда» та МСБО 17 «Оренда»

П(С)БО 14 «Оренда»	МСБО 17 «Оренда»
Визначення терміну оренда	
Оренда - угода, за якою орендар набуває права користування необоротним активом за плату протягом погодженого з орендодавцем строку.	Оренда - угода, згідно з якою орендодавець передає орендареві в обмін на платіж або ряд платежів право користування активом протягом погодженого періоду часу.
Терміни та суттєві поняття, які використовуються у стандартах	
Орендна ставка відсотка, ставка відсотка на можливі позики орендаря.	Валові інвестиції в оренду та чисті інвестиції в оренду.
Припустима ставка відсотка при оренді	
Таке поняття як припустима ставка відсотку (у зв'язку із ставкою дисконтування) відсутнє	Термін означає ставку дисконту, яка на початку строку оренди використовується для визначення справедливої вартості активу, зданого в оренду та будь-яких первісних прямих витрат орендодавця
Початкові (первісні) прямі витрати	
Поняття відсутнє	Початкові (первісні) прямі витрати — додаткові витрати, які прямо відносяться на ведення переговорів та укладання орендодавцем угоди про оренду.
Класифікація фінансової оренди	
8 критеріїв віднесення оренди до фінансової	5 критеріїв але наголошено, що чи є оренда фінансовою, чи операційною орендою, залежить від сутності операції, а не від форми контракту.

Джерело: складено автором на підставі даних [8, 14]

Відповідно до п. 4 П(С)БО 14 орендою визнається угода, за якою орендар набуває права користування основним засобом за плату протягом погодженого з орендодавцем строку. Операційна оренда — це оренда інша, ніж фінансова. Фінансова оренда, згідно нормам П(С)БО 14, представляє собою оренду, що передбачає передачу орендарю всіх ризиків та вигод, пов'язаних з правом користування та володіння активом [14]. Оренда вважається фінансовою за наявності хоча б однієї з наведених ознак (рис. 4).

Таким чином для того, щоб вважати оренду операційною спочатку потрібно порівняти умови орендного договору з ознаками, передбаченими у п. 4 П(С)БО 14 для фінансової оренди. Якщо укладений підприємством договір не відповідає жодній з ознак, установлених для фінансової оренди, тоді таку оренду слід відображати в бухгалтерському обліку як операційну.

Відповідно до п.8 П(С)БО 14 та Інструкції №291 орендоване приміщення в орендаря, тобто у ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» підлягає зарахуванню на позабалансовий рахунок 01 «Орендовані необоротні активи» за вартістю, зазначеною в договорі оренди. Підставою для запису є акт приймання-передачі, підписаний представниками орендаря й орендодавця. [11].

Згідно з п. 9 П(С)БО 14 орендна плата, що підлягає сплаті за користування об'єктом операційної оренди, у ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» визнається витратами відповідно до П(С)БО 16 «Витрати» на прямолінійній основі протягом строку оренди або з урахуванням способу одержання економічних вигід, пов'язаних з використанням об'єкта операційної оренди. Крім того, на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» оренда плата за приміщення відображається у складі витрат на збут, тобто на рахунок 93 «Витрати на збут». Підставою для нарахування орендної плати на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» є акт приймання-передачі наданих послуг, підписаний орендодавцем і орендарем.

Крім операційної оренди основних засобів ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» застосовує також і фінансову оренду, яка передбачає поступовий викуп основного засобу. При розрахунку оплати за основний засобі при фінансовій оренді використовується такий термін, як мінімальний орендний платіж.

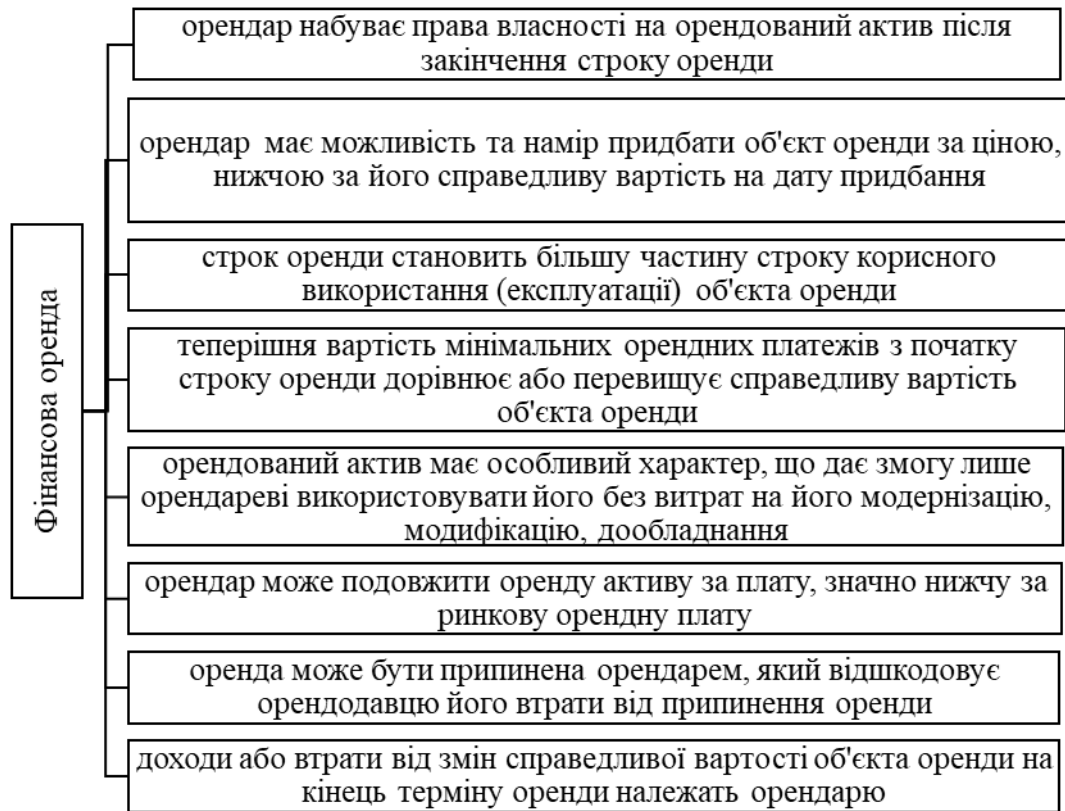

Рис. 4. Ознаки фінансової оренди

Джерело: складено автором на підставі [14]

ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» відображає у своєму обліку отриманий у фінансову оренду об'єкт основних засобів одночасно як актив і зобов'язання за найменшою із двох оцінок: за справедливою вартістю активу або за теперішньою вартістю суми МОП. В обліку на цю суму робиться запис: Дебет 152 Кредит 531. При введенні об'єкта лізингу в експлуатацію робиться запис: Дебет 10 Кредит 152.

При цьому кредиторська заборгованість, яка повинна бути погашена протягом 12 місяців із дати балансу, підлягає переведенню з довгострокової до поточної шляхом наступного запису: Дебет 531 Кредит 611.

Амортизацію основного засобу взятого у фінансову оренду нараховує орендар, тобто ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ». При цьому згідно п. 7 П(С)БО 14 строк амортизації можна встановити:

- у розмірі строку корисного використання – якщо в кінці строку дії договору фінансової оренди основний засіб переходить у власність орендаря;

- за найменшим із двох строків (за строком корисного використання або за строком дії договору фінансової оренди) – якщо основних засіб після закінчення договору підлягає поверненню орендодавцю [2].

Метод амортизації основних засобів, які отримані у фінансову оренду вибирається відповідно до п. 26 П(С)БО 7 [13]. Сума амортизації відображається у складі витрат (стаття витрат вибирається залежно від напрямку використання об'єкта фінансового лізингу): Дебет 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут» або 94 «Інші операційні витрати» Кредит 131 «Знос основних засобів».

Необхідно відмітити, що робітники бухгалтерії ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» не роблять самостійно розрахунок розподілу орендних платежів, так як це робить орендодавець і оформляє такий розрахунок (і графік сплати лізингових платежів) як додаток до договору фінансового лізингу.

У кожному звітному періоді на дату нарахування чергового лізингового платежу в частині нарахованих процентів на торговельному підприємстві робиться запис: Дебет 952 «Інші фінансові витрати» Кредит 684 «Розрахунки за нарахованими процентами».

Для контролю за наявністю та збереженням як власних, так і орендованих основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» щорічно проводять планову інвентаризацію основних засобів, не раніше 1 жовтня поточного року. Порядок проведення інвентаризації основних засобів на підприємстві регламентований Положенням про інвентаризацію активів та зобов'язань затв. наказом МФУ від 02.09.2014 р. № 879 [15].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У цілому можна зазначити, що облік власних та орендованих основних засобів на ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ» здійснюється згідно нормам П(С)БО 7, П(С)БО 14, П(С)БО 16, ПКУ, Плану рахунків

бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, Положення №879 та інших нормативних документів. При цьому інші торгові підприємства можуть використовувати для обліку основних засобів МСБО 16 та МСБО 17. Особливості бухгалтерського обліку власних та орендованих основних засобів закріплюються у Наказі «Про облік політику ТОВ «АЙДЕНІС ТОРГ». Оскільки пандемія коронавірусу, а з нею і обмежувальні заходи щодо роздрібної торгівлі нажалю продовжуються в Україні, і все більш торговельних підприємств вимушені використовувати як операційну, так і фінансову оренду основних засобів, то особливості обліку саме орендованих основних засобів потребують подальших досліджень.

Література

1. Граковський Ю. Бухгалтерський облік операцій з оренди приміщень/ Ю. Граковський // Вісник. Офіційно про податки. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/8171>
2. Долішня Т.І. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ / Т.І. Долішня // ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ – Випуск 28.2 – С. 126-129.
3. Єлісєєва О.К. Організація обліку основних засобів підприємства в умовах законодавчих змін / О.К. Єлісєєва, К.Е. Сахнік // Щомісячний інформаційно-аналітичний журнал «Економіка, фінанси і право» – № 12. – Київ. – 2017. – С. 60-63.
4. Кононова І.В. ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ЗГІДНО З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ / І.В. Кононова // Науковий вісник Ужгородського національного університету – 2018. – С. 19-23.
5. Лісіца Т. Фінансовий лізинг / Т. Лісіца // Вісник. Офіційно про податки URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005304-finansoviy-lizing-1>
6. Макаренко А.П. Бухгалтерський облік: навч. метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Ю.В. Подмешальська, Н.С. Чакалова. — Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 (МСБО 17). Основні засоби. від 01.01.2012. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/mizhnarodni-standarty-finansovoi-zvitnosti>.
8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 17 (МСБО 17). Оренда від 01.01.2012. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_018.
9. Нагорний О. Фінансовий лізинг: облікові нюанси. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-sxemy-buxgalterskix-provodok-30-finansovij-lizing-uchetnye-nyuansy>
10. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування» №291 від 30.11.1999 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
11. Папінова О. Операційна оренда основних засобів. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-hozyajstvennye-operacii-9-operacionnaya-arenda-osnovnyx-sredstv>
12. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://www.rada.kiev.ua>
13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27.04.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text>
14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 181 від 28.07.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00#Text>
15. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 02.09.14 р. № 879. URL: <http://www.rada.kiev.ua>
16. Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затверджений Постановою КМУ від 22.01.1996 № 116. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP960116.html

References

1. Hrakovskyi Yu. Bukhgalterskyi oblik operatsii z orendy prymishchen/ Yu. Hrakovskyi // Visnyk. Ofitsiino pro podatky. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/8171>
2. Dolishnia T.I. MIZhNARODNYI DOSVID OBLIKU OSNOVNYKH ZASOBIV: PORIVNIALNYI ASPEKT / T.I. Dolishnia // PRYChORNOMORSKI EKONOMICHNI STUDII – Vypusk 28.2 – S. 126-129.
3. Yelisieieva O.K. Orhanizatsiia obliku osnovnykh zasobiv pidpriemstva v umovakh zakonodavchyykh zmin / O.K. Yelisieieva, K.E. Sakhnik // Shchomisiachnyi informatsiino-analitychnyi zhurnal «Ekonomika, finansy i pravo» – № 12. – Kyiv. – 2017. – S. 60-63.
4. Kononova I.V. OSOBYVOSTI OBLIKU TA AUDYTU OSNOVNYKH ZASOBIV ZHIDNO Z MIZhNARODNYMY STANDARTAMY / I.V. Kononova // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu – 2018. – S. 19-23.
5. Lisitsa T. Finansovyi lizing / T. Lisitsa // Visnyk. Ofitsiino pro podatky URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005304-finansoviy-lizing-1>
6. Makarenko A.P. Bukhgalterskyi oblik: navch. metod. posibnyk / A.P. Makarenko, T.O. Melikhova, Yu.V. Podmeshalska, N.S. Chakalova. — Zaporizhzhia: ZDIA, 2018. 602 s.
7. Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 16 (MSBO 17). Osnovni zasoby. vid 01.01.2012. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/mizhnarodni-standarty-finansovoi-zvitnosti>.
8. Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 17 (MSBO 17). Orenda vid 01.01.2012. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_018.
9. Nahornyi O. Finansovyi lizing: oblikovi niuansy. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-sxemy-buxgalterskix-provodok-30-finansovij-lizing-uchetnye-nyuansy>

-
10. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku ta Instruksii pro yoho zastosuvannia» №291 vid 30.11.1999 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
 11. Papinova O. Operatsiina orenda osnovnykh zasobiv. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-xozyajstvennye-operacii-9-operacionnaya-arenda-osnovnyx-sredstv>
 12. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. URL: <http://www.rada.kiev.ua>
 13. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 7 «Osnovni zasoby», zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy № 92 vid 27.04.2000 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text>
 14. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 14 «Orenda», zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy № 181 vid 28.07.2000 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00#Text>
 15. Polozhennia pro inventaryzatsiiu aktiviv ta zoboviazan, zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 02.09.14 r. № 879. URL: <http://www.rada.kiev.ua>
 16. Poriadok vyznachennia rozmiru zbytkiv vid rozkradannia, nestachi, znyshchennia (psuvannia) materialnykh tsinnosti, zatverdzenyi Postanovoiu KМУ vid 22.01.1996 № 116. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP960116.html

УДК: 657.1

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-19](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-19)

ДАЦЕНКО Г. В.

<https://orcid.org/0000-0001-8327-7301>e-mail: datsenko2017@ukr.net

КУДИРКО О. М.

<https://orcid.org/0000-0002-5090-1208>e-mail: lana-kydurko@ukr.netВінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ НА ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті проаналізовано необхідність здійснення обліку медикаментів у процесі здійснення діяльності фармацевтичних підприємств. Розглянуто типову кореспонденцію рахунків, яка використовується для виробництва, купівлі, внутрішнього пересування та реалізації лікарських засобів й предметів медичного призначення. Запропоновано схему організації діяльності фармацевтичних підприємств для удосконалення ведення обліку товарів, які належать до вказаної специфічної ланки. Виявлено шляхи удосконалення ведення обліку фармацевтичних товарів, що призведе до модернізації процесу закупівлі й реалізації лікарських засобів та медичного приладдя. Необхідною передумовою поліпшення обліку лікарських засобів є використання новітніх технологій, розробка та впровадження сучасного програмного забезпечення, а також підвищення кваліфікації персоналу, який буде виконувати обов'язки обліковця.

Ключові слова: бухгалтерський облік, лікарські засоби, медичне обладнання, фармацевтичне підприємство, рахунки обліку, запаси, первинні документи, звітність, купівля товарів, реалізація.

GANNA DATSENKO, OLENA KUDYRKO

Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

WAYS TO IMPROVE THE REGISTRATION OF MEDICINES AT PHARMACEUTICAL ENTERPRISES

The article analyzes the need for accounting of medicines in the process of pharmaceutical companies, as well as ways to improve accounting, because medicines and medical equipment are widely used by the entire population of Ukraine. As this type of goods is quite specific, companies must properly maintain accounting records, as well as timely submit various types of reports to regulatory authorities. To do this, you need to be able to properly maintain current records of operations related to drugs and medical equipment sold in pharmacy networks.

In this regard, the typical correspondence of accounts used for the production, purchase, domestic movement and sale of medicines and medical supplies is considered. The scheme of the organization of activity of the pharmaceutical enterprises for improvement of accounting of the goods which belong to the specified specific link is resulted. Ways to improve the accounting of pharmaceutical products have been identified, which will lead to the modernization of the process of procurement and sale of medicines and medical supplies. Several types of internal documents are proposed, the use of which will help facilitate the accounting of medicines and their reporting. Improving the accounting of medicines will lead to the timeliness of purchases of goods that are in short supply and reduce the purchase of those goods that are not in demand. A prerequisite for improving the accounting of medicines is the use of the latest technologies, the development and implementation of modern software, as well as the training of staff who will perform the duties of an accountant.

All the areas proposed in the article to improve the accounting of medicines and medical equipment will help in the process of pharmacy to facilitate the work of the accountant, conduct an inventory of goods and conduct internal audits of transactions related to purchase, internal movement and sale of goods.

Key words: accounting, medicines, medical equipment, pharmaceutical company, accounting accounts, stocks, primary documents, reporting, purchase of goods, sales.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

На сьогоднішній день продовжується розвиток фармацевтичної галузі в Україні, оскільки все населення держави потребує певні лікарські засоби та медичне обладнання для підтримки здоров'я. Ця сфера набуває дедалі більшої популярності, у зв'язку із чим відкривається багато нових виробничих підприємств, які виробляють ліки й медичне приладдя, а також торговельних підприємств, які займаються реалізацією зазначених вище товарів.

Кожне підприємство повинне звітувати до контролюючих органів на державному рівні, проходити атестації, здійснювати аудити упродовж діяльності для підтвердження якості та безпечності продукції, а також правильності ведення бухгалтерського та податкового обліку. Необхідною передумовою цьому є пошук шляхів для модернізації ведення обліку лікарських засобів, адже це допоможе підприємству знайти резерви для покращення діяльності, полегшення ведення обліку із використанням сучасних технологій та розробленого програмного забезпечення й інше.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питанням обліку, контролю та аналізу товарних операцій, частиною яких і є лікарські засоби та медичне обладнання займалися такі вчені та науковці: Верига Ю. А., Волошан І. Г., Воронко Р. М., Дзюба О. М., Дроздова О. Г., Карпенко О. В., Кашена Н. Б., Кобилюх Т. І., Кузіна З. В., Максимова В. Ф., Нестеренко О. О., Носач Н. М., Ступінська М. В., Сукач В. М., Тарасова Т. О., Фірсова Н. В., Хоменко Н. В., Чаплінська А. А., Чернін О. Я., Шипунова О. В., Янчев А. В. Також наразі тема обліку лікарських засобів на фармацевтичних підприємствах розглядається у багатьох статтях студентів вищих навчальних закладів.

Зазначена вище актуальність підтверджує необхідність написання статті й пошуку шляхів удосконалення обліку лікарських засобів для підвищення ефективності діяльності фармацевтичних підприємств.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є обґрунтування необхідності ведення бухгалтерського обліку лікарських засобів та пошук шляхів модернізації обліку для полегшення й автоматизації роботи.

Виклад основного матеріалу

Підприємства торгівлі є надзвичайно важливою ланкою підприємницької діяльності в Україні, адже вони забезпечують потреби населення продаючи товари усіх галузей виробництва. Однією з особливих підрозділів торговельної діяльності є фармацевтична, адже вона характеризується ускладненою структурою ведення обліку закупівлі, переміщення та продажу товарів, обов'язковим проведенням контролю за наявністю товарів, якістю й терміном придатності.

На підприємствах фармацевтичної галузі товарами виступають лікарські препарати й предмети медичного призначення, які перебувають на рахунку аптечного закладу й повинні бути реалізовані населенню, що потребує той чи інший засіб. При цьому важливо відмітити специфічність цих товарів, адже деяка частина з них є наркотичною й потребує строгого ведення обліку й особливого зберігання. Велика кількість лікарських засобів повинна видаватися лише по рецепту, адже є вірогідність неправильного приймання, що призведе до необоротних наслідків.

Торговельна діяльність фармацевтичної галузі в Україні регламентується великою кількістю нормативно-правових актів, основними з яких є: Закон «Про лікарські засоби» [1], який регулює відносини, пов'язані з виготовленням, реєстрацією та контролем якості ліків; Закон «Про основні засади державного нагляду у сфері господарської діяльності» [2], який визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, Наказ «Про затвердження Переліку товарів, які мають право придбавати та продавати аптечні заклади та їх структурні підрозділи» [3] та багато інших. Окрім вище зазначених нормативно-правових актів, фармацевтичні підприємства, як й інші підприємства всіх видів діяльності, повинні провадити свою діяльність керуючись Податковим кодексом України, Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку й іншими.

Лікарські засоби є специфічною ланкою товарів, які обов'язково мають обліковуватись, при цьому у строгому режимі, адже вони потребують спеціальних умов зберігання, періодичної перевірки якості, відпуску по рецептах та інше. Варто зазначити, що лише після обов'язкової державної реєстрації ліки допускаються до застосування в Україні [1].

Реалізацією лікарських засобів займаються мережеві аптеки, які закуповують препарати й медичне приладдя у сертифікованих постачальників. Загальна схема надходження медичних засобів на прилавки аптек наведена на рисунку 1, з якого видно, що до аптек лікарські препарати й медичне обладнання можуть потрапити напряму із заводів-виробників або ж через посередників, що мають аптечні склади, які в подальшому перенаправляють ці товари до роздрібних аптечних філій.

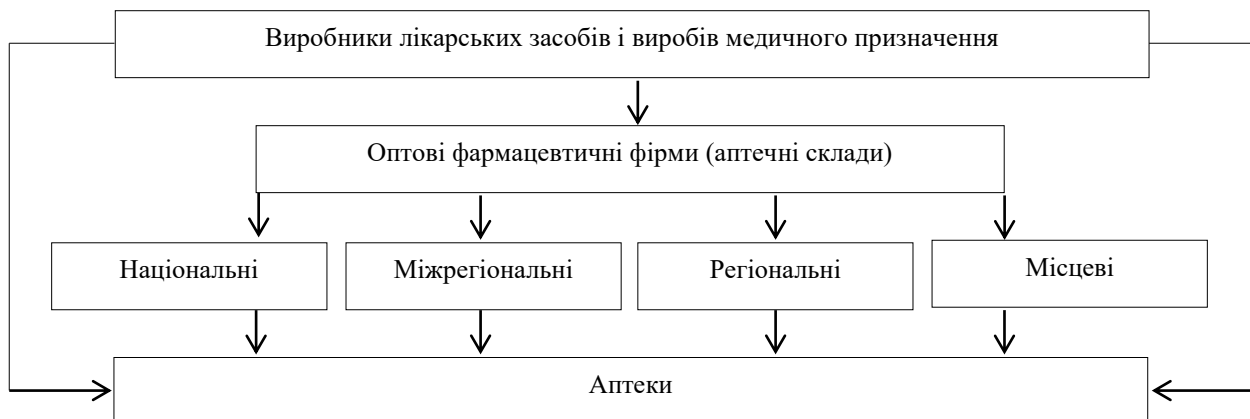

Рис. 1. Шляхи постачання лікарських засобів до аптек [4]

Одиницею бухгалтерського обліку лікарських препаратів та фармацевтичних товарів є їх найменування, або однорідна група. Придбання товарів оформляється договором, який підписується між постачальником та покупцем. У договорі обумовлюється номенклатура і вартість товару, термін поставки та термін оплати, а також зобов'язання, які несуть підприємства. Надходження товарів відображається на підставі накладних, товарно-транспортних накладних типової форми [5]. Для відображення операцій з переміщення лікарських засобів всередині підприємства, наприклад між складами або на продаж у зал, підприємство може використовувати накладну-вимогу на відпуск (внутрішнє переміщення), а також накладну на передачу ліків у торговий зал. Під час реалізації товарів покупцям необхідно складати видавати накладну, за необхідністю, товарній та фіскальний чеки.

Для того, щоб побачити повну картину з обліку надходжень та переміщення товарів у межах підприємства й реалізації покупцю, необхідно застосувати наскрізну задачу, яка починається з купівлі товарів у постачальника до переведення їх у торговий зал для збуту, а також формування на цьому етапі торгової націнки для відображення продажної ціни товарів, після чого відбувається продаж товарів кінцевому споживачу із відображення доходів та витрат й зазначенням кінцевого фінансового результату від здійсненої операції. Усі ці етапи відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Типова кореспонденція рахунків з обліку операцій, пов'язаних з лікарськими засобами та медичним обладнанням на фармацевтичному підприємстві

№ з/п	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
		Дт	Кт
1	Оприбутковано лікарські засоби та приладдя на складі від постачальника	281	631
2	Відображено податковий кредит з ПДВ за лікарські засоби та приладдя	641	631
3	Відображено витрати на транспортування товарів від постачальника	289	685
4	Відображено податковий кредит з ПДВ за отримані послуги	641	685
5	Здійснено оплату за лікарські засоби та приладдя постачальнику	631	311
6	Здійснено оплату транспортній організації за перевезення товарів	685	311
7	Передано лікарські засоби та приладдя зі складу в торговельний зал аптеки	282	281
8	Нараховано торговельну націнку для формування продажної вартості товарів	282	285
9	Відображено дохід від реалізації товарів та надійшла виручка в касу	301	702
10	Відображено податкове зобов'язання з ПДВ	702	641
11	Відображено собівартість реалізованих лікарських засобів та приладдя	902	282
12	Списано суму транспортно-заготівельних витрат	902	289
13	Списано торговельну націнку на реалізовані товари методом «сторно»	282	285
14	Списано дохід на фінансовий результат	702	791
15	Списано собівартість на фінансовий результат	791	902

Надходження лікарських засобів та предметів медичного призначення від постачальників оформляється супровідними товарними документами постачальників, так і документами, складеними в ході приймання товарів. Як було вказано вище, лікарські засоби – це специфічна група товарів, яка підлягає обов'язковому контролю під час приймання та повній перевірці відповідності щодо якості, терміну й норм зберігання. У зв'язку із цим матеріально-відповідальна особа, за надходження даних товарів, повинна дотримуватись певних дій у ході приймання медичних засобів. Для цього розроблено схему, яка наведена на рисунку 2, послідовності дій особи, що приймає товари від постачальника.

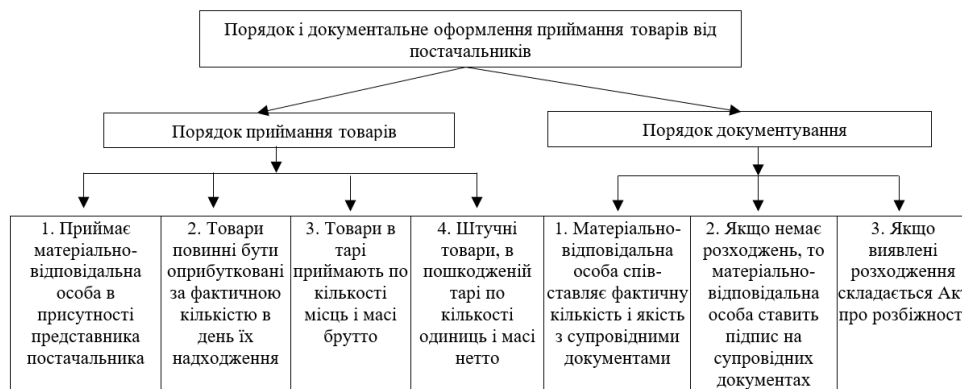

Рис. 2. Порядок і документальне оформлення приймання лікарських засобів та медичного приладдя матеріально-відповідальною особою

Медикаменти є одними з головних запасів в закладах охорони здоров'я, так як без них вони не зможу виконувати свою основну функцію – надання лікувальних послуг громадянам. Надходження

лікувальних засобів у установи охорони здоров'я супроводжується прийомом їх в аптеку чи склад установи, в спеціально обладнаному приміщенні. Звіти вони можуть відпускатися до відділень лікарні через матеріально відповідальних осіб відділень (маніпуляційних кабінетів) за накладними (вимогами), що мають бути затверджені з боку керівника медичної установи. У зв'язку з цим, гостро постає необхідність удосконалення нормативно-правової бази, яка регламентує облік лікарських засобів в закладах охорони здоров'я, а також розширення списку лікарських засобів, що підлягають предметно-кількісному обліку, який посилить контроль за їх використанням та збереженням у лікувальних установах [6].

Неабияку роль в удосконаленні системи обліку лікарських засобів на підприємстві фармацевтичної галузі відіграє розробка заходів щодо регулювання втрат та зменшення їх кількості, адже медичні препарати – це специфічна ланка товарів, які повинні мати не менше 2/3 строку придатності під час їх реалізації, а отже повинна проводитись систематична перевірка. Під час приймання товарів може бути виявлена нестача або пересортиця. Це все має бути оформлено відповідними документами, а задля полегшеного ведення обліку втрат необхідно притримуватись певної схеми, яка допоможе систематизувати такі перевірки. Приклад збирання інформації за товарними втратами наведений на рисунку 3.

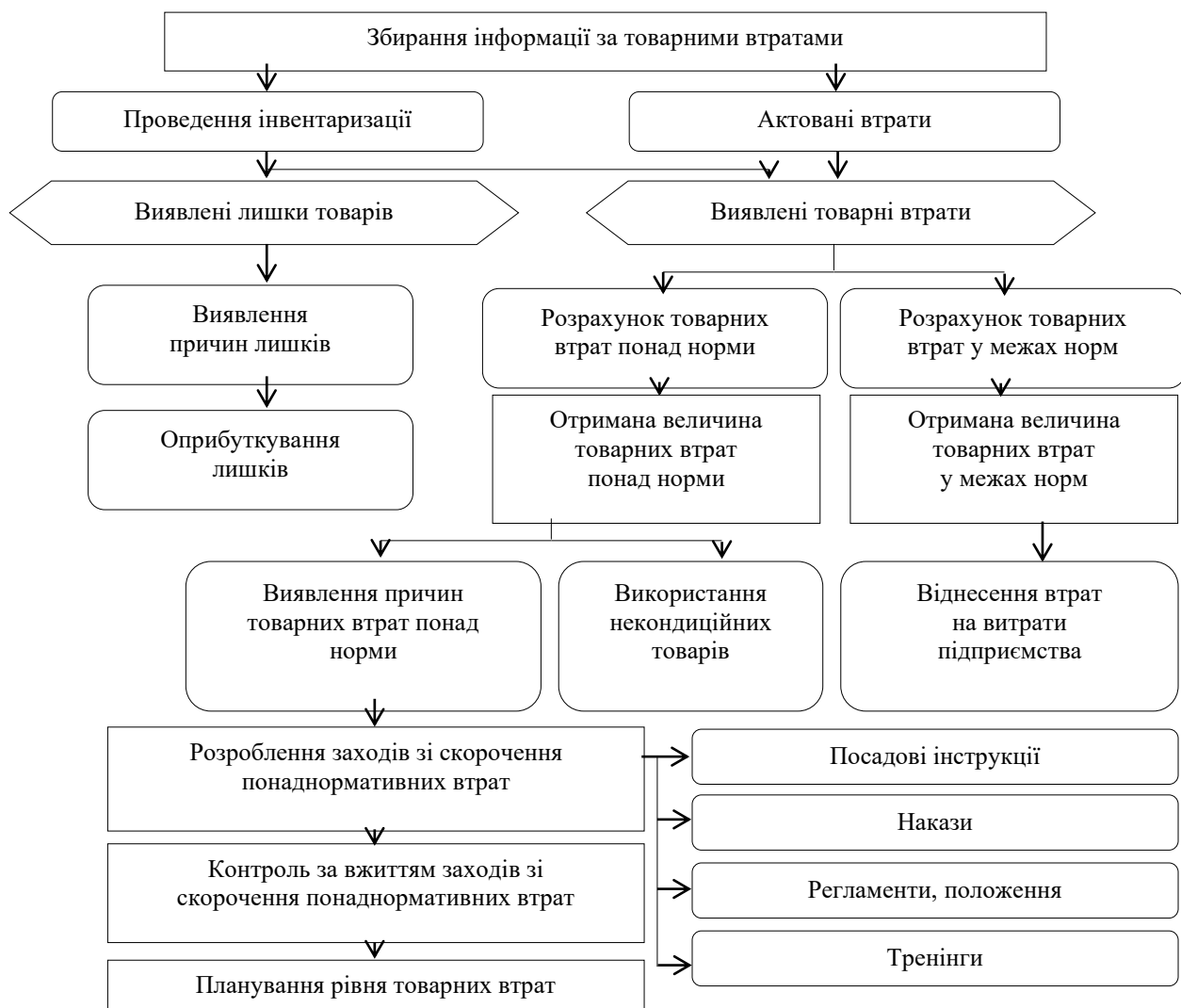

Рис. 3. Структурно-логічна схема, покладена в основу регламенту системи внутрішнього контролю товарних втрат у торговельних мережах [7]

XXI століття наповнене новітніми технологіями, які щороку удосконалюються задля полегшення людської праці. Це стосується й бухгалтерського обліку, у тому числі й обліку операцій, що пов'язані із лікарськими засобами та предметами медичного призначення.

Одним із шляхів удосконалення обліку товарів лікарського призначення є здійснення автоматизації за допомогою відповідних технічних засобів, таких як комп'ютерні мережі. Використовуючи програмні забезпечення полегшиться процес створення звітності, оскільки вся інформація, що занесена до цієї програми, буде автоматично систематизуватись відповідно до певної форми документу.

Необхідною передумовою покращення якості здійснення діяльності, що пов'язана із товарами лікарського призначення є розробка форм первинної та зведеної документації. Торговельні підприємства

фармацевтичної галузі повинні використовувати розроблені внутрішні документи у вигляді таблиць, які дозволять визначати терміни придатності товарів, їх кількість, що була продана впродовж певного проміжку часу, також це забезпечить повний контроль за операціями, що пов'язані із лікарськими засобами та предметами медичного призначення у межах підприємства. Для повного висвітлення діяльності, що пов'язана із закупівлею й реалізацією лікарських засобів необхідно сформувати пакет звітності, за допомогою якого можна було б проводити якісний контроль за переміщенням таких товарів.

Під час приймання лікарських засобів необхідно перевіряти всю інформацію, що вказана на документах та вимагати від постачальника посвідчення про якість товару до кожної партії лікарського засобу. Це допоможе знизити ризики невідповідності якості препаратів та допоможе виявити брак.

Затверджуючи заявку замовлення товарів матеріально-відповідальна особа швидко виявить нестачі, пересортицю або надлишок товару під час приймання лікарських засобів. Після цього підприємство зможе прийняти рішення, чи залишати товар, чи відмовлятися від нього. У будь-якому випадку необхідно заповнювати акт розбіжностей з постачальником для підтвердження отриманих товарів та їх кількості.

У кінці кожного дня аптечному пункту слід створювати звіт проданих лікарських препаратів за день. Цей звіт дозволить працівникам контролювати витрати ліків та вчасно робити нові замовлення. Крім того це дозволить проаналізувати попит населення на ті чи інші препарати у певний проміжок часу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У результаті проведеного дослідження щодо необхідності удосконалення обліку на підприємствах фармацевтичної галузі, можна визначити, що ці підприємства мають проводити модернізацію та реорганізацію обліку з метою забезпечення безперервного процесу управління підприємством із недопущенням понаднормових втрат товарних запасів, полегшення ведення обліку й правильності відображення усіх здійснених операцій аптечного закладу у первинній та зведеній документації.

Отже, підприємства фармацевтичної галузі є надзвичайно важливою й складною ланкою підприємницької діяльності. Вони потребують детального обліку й контролю, а також систематичного удосконалення у своїй практиці. Необхідною передумовою для якісного ведення діяльності є використання сучасних технологій, які забезпечать підприємство надійною базою інформації та мають полегшити роботу обліковців.

Запропонована схема щодо порядку і документального оформлення приймання лікарських засобів та медичного приладдя матеріально-відповідальною особою забезпечить своєчасне виявлення відхилень під час приймання товарів та унеможливить понаднормових втрат у подальшому. Правильне документування забезпечить підприємство від штрафних санкцій під час перевірок податкової служби, охорони праці та якості й безпечності лікарських засобів.

Для досягнення вищевказаних цілей підприємства фармацевтичної галузі повинне й надалі проводити удосконалення обліку, розробку різних форм документації, а також розробку програмних продуктів, що будуть повністю відповідати поставленим цілям того чи іншого підприємства у сфері реалізації лікарських засобів та медичного обладнання населенню.

Література

1. Про лікарські засоби [Електронний ресурс] : закон України : [прийнято ВР України від 04.04.1996 № 124/96-ВР] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 22. – Ст. 86. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності засоби [Електронний ресурс] : закон України : [прийнято ВР України від 28.12.2008 № 107-VI] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 29. – Ст. 389. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
3. Про затвердження Переліку товарів, які мають право придбавати та продавати аптечні заклади та їх структурні підрозділи [Електронний ресурс] : Наказ : [прийнято Міністерством охорони здоров'я України від 06.07.2012 № 498]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1231-12#Text>
4. Кудирко О.М. Особливості організації обліку товарних операцій фармацевтичного підприємства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції науковців, викладачів, практичних працівників, молодих вчених та студентів «Науковий простір Європи», 28-29.04.2021р. Вінниця : Вінницький кооперативний інститут, 2021. С. 165–168.
5. Санак О.П. Аналіз операційної діяльності підприємства. Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ. 2020. Вип. 83. С. 215–217.
6. Даценко Г.В. Облік лікарських засобів в закладах охорони здоров'я. Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю: зб. наук. пр. VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ. 2019. Ч. II. С. 90–97.

7. Копчикова І.В. Удосконалення організації та методики контролю товарних втрат торговельних мереж. Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю : зб. наук. пр. IX Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 24 берез. 2021 р.: у 2 ч. Ч. I. Вінниця : BPB ВТЕІ КНТЕУ, 2021. С. 18–22.

References

1. Pro likarski zasoby [Elektronnyi resurs] : zakon Ukrainy : [priyiniato VR Ukrainy vid 04.04.1996 № 124/96-VR] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 1996. – № 22. – Ct. 86. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Pro osnovni zasady derzhavnogo nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti zasoby [Elektronnyi resurs] : zakon Ukrainy : [priyiniato VR Ukrainy vid 28.12.2008 № 107-VI] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2007. – № 29. – Ct. 389. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
3. Pro zatverdzhennia Pereliku tovariv, yaki maiut pravo prydbavaty ta prodavaty aptechni zaklady ta yikh strukturni pidrozdily [Elektronnyi resurs] : Nakaz : [priyiniato Ministerstvom okhorony zdorovia Ukrainy vid 06.07.2012 № 498]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1231-12#Text>
4. Kudyrko O.M. Osoblyvosti orhanizatsii obliku tovarnykh operatsii farmatsevtichnoho pidpriemstva. Materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii naukotsiv, vykladachiv, praktychnykh pratsivnykiv, molodykh vchenykh ta studentiv «Naukovyi prostir Yevropy», 28-29.04.2021r. Vinnytsia : Vinnytskyy kooperatyvnyi instytut, 2021. S. 165–168.
5. Sanak O.P. Analiz operatsiinoi diialnosti pidpriemstva. Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva «VATRA» Vinnytskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu KNTEU. Vinnytsia : Redaktsiino-vydavnychi viddil VTEI KNTEU. 2020. Vyp. 83. S. 215–217.
6. Datsenko H.V. Oblik likarskykh zasobiv v zakladakh okhorony zdorovia. Oblik, kontrol i analiz v upravlinni pidpriemnytskoiu diialnistiu: zb. nauk. pr. VII Vseukrainskoi naukopraktychnoi Internet-konferentsii. Vinnytsia : Vydavnycho-redaktsiinyi viddil VTEI KNTEU. 2019. Ch. II. S. 90–97.
7. Kopchykova I.V. Udoskonalennia orhanizatsii ta metodyky kontroliu tovarnykh vtrat torhovelnykh merezh. Oblik, kontrol i analiz v upravlinni pidpriemnytskoiu diialnistiu : zb. nauk. pr. IKh Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf., 24 berez. 2021 r.: u 2 ch. Ch. I. Vinnytsia : VRV VTEI KNTEU, 2021. S. 18–22.

УДК 339.9

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-20](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-20)

ДУБЕЛЬ М. В.

<https://orcid.org/0000-0003-2229-0419>e-mail: m.dubel@donnu.edu.ua

Донецький національний університет імені Василя Стуса

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОГНОЗУ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Статтю присвячено моделюванню прогнозів обсягу світових показників електронної комерції. Відповідно до поставленої мети, у роботі наведено основну інформацію по результативному фактору Y (обсяг продажів електронної комерції) та факторам впливу (поширенню мережі Інтернет у світі; кількість онлайн-покупців; середньосвітовому обсягу ВВП на душу населення; рівню світової безробіття, кількості користувачів мобільних телефонів; кількість карт систем Visa та MasterCard; обсяг переказів у світових банках). Завдяки проведеному багатофакторному аналізу у програмному забезпеченні Eviews 8 з семи факторів впливу залишилося чотири фактори (поширення Інтернету в світі, кількість онлайн-покупців, рівень світового безробіття у світі, кількість користувачів мобільними телефонами. За даними збудованої чотирьох-факторної моделі фактори X на 99,95% впливають на результативний фактор Y , вірогідність впливу інших чинників складає лише 0,05%. Наведена чотирьох-факторна модель є задовільною для прогнозування даних за досліджуваним показником Y . На підставі програмного забезпечення BPstat наведено прогнозні дані для факторів впливу. Прогнозування показників проведено на підставі лінійного параметричного методу «Бокса-Дженкінса» для факторів «кількість онлайн-покупців» і «загальна кількість користувачів мобільними телефонами» та на підставі методу «Олімп» для факторів «поширення мережі Інтернет у світі» і «середній рівень безробітних у світі». Вибір методів прогнозування обумовлено тим, що з чотирьох можливих методів саме зазначені мали найменшу похибку апроксимації. Відповідно до побудованих ліній тренду, обсяг електронних продажів за період 2021-2023 рр. складатиме 4 641, 5 381 та 5 789 млрд дол. США відповідно. Таким чином, у 2021 році обсяг продажу збільшиться на 361 млрд дол. або 8,43%, у 2022 році – на 740 млрд дол. або 16% та у 2023 році – 408 млрд дол. або 7,58% (24,7% у порівнянні з даними 2021 року). Беручи до уваги відносні зміни показників, варто зазначити, що збільшення відсотку проникнення Інтернету в світі та зменшення середнього рівня безробіття мають більший вплив на темпи розвитку електронної комерції та обсяги реалізації через мережу Інтернет, ніж фактори «кількість онлайн-покупців» чи «кількість користувачів мобільними телефонами».

Ключові слова: багатофакторний аналіз, діджиталізація, економіко-математичне моделювання, електронна комерція, інтернет-торгівля, світова торгівля

MYKHAILO DUBEL

Vasyl Stus Donetsk National University

MODELING OF FORECAST FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ELECTRONIC COMMERCE

The article is devoted to modeling forecasts of global e-commerce indicators. In accordance with the set goal, the paper provides basic information on the effective factor Y (e-commerce sales) and factors influencing the spread of the Internet in the world, the number of online shoppers, global GDP per capita, global unemployment, mobile phone users. The number of Visa and MasterCard cards, the volume of transfers in world banks, thanks to the multifactor analysis of Eviews 8 out of seven factors, four factors remain (the spread of the Internet in the world, the number of online shoppers, global unemployment, the number of mobile users). According to the constructed four-factor model, factors X affect 99.95% of the performance factor Y , the probability of influence of other factors is only 0.05%. BPstat software is shown forecast data for influencing factors. The indicators were based on the boxing-Jenkins linear parametric method for the factors "number of online shoppers" and "total number of mobile phone users" and on the basis of the "Olympus" method for the factors "Internet penetration in the world" and "average unemployment rate" in the world. The choice of forecasting methods is due to the fact that of the four possible methods, these had the smallest approximation error. According to the constructed trend lines, the volume of electronic sales for the period 2021-2023 will amount to 4,641, 5,381 and 5,789 billion dollars. USA, respectively. Thus, in 2021, sales will increase by 361 billion dollars. or 8.43%, in 2022 - by 740 billion dollars. or 16% and in 2023 - 408 billion dollars. or 7.58% (24.7% compared to 2021). Given the relative changes in the indicators, it should be noted that increasing the percentage of Internet penetration in the world and reducing the average unemployment rate have a greater impact on the pace of e-commerce and sales over the Internet than factors "number of online shoppers" or "mobile users" by phone.

Keywords: multifactor analysis, digitalization, economic and mathematical modeling, e-commerce, Internet trade, world trade

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

На межі нового сторіччя на зміну третій промисловій революції прийшла четверта, яка характеризується масштабним використанням потенціалу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Діджиталізація світового економічного простору відбувається значними темпами, що робить неможливим і нерентабельним використання застарілих технологій. Навіть песимістично налаштовані вчені згодні з неминучістю нової ери у розвитку світового суспільства, заснованого на використанні інформаційно-комунікаційних технологій.

Наростання масштабів проникнення цифрових технологій сприяло формуванню нових мегатрендів у глобальній економіці. Технології повністю трансформують правила гри у всіх ринкових сферах. Кардинально змінюються підходи до організації виробничої, транспортно-логістичної, маркетингової і торгово-збутової діяльності, багатьох соціально-економічних процесів. Значно модифікуються як самі ринкові фактори, так і способи взаємодії між ними на національному та міждержавному рівнях.

Діджиталізація викликає фундаментальні зрушення в сфері торгівлі. Під впливом цифрової трансформації відновлюється її динаміка, формуються невідомі раніше порівняльні переваги залучених до неї країн. Разом з тим, з'являються і нові проблеми: слабшають можливості державного регулювання і контролю транскордонного обороту товарів і послуг, виникають додаткові фактори зміцнення монополістичних тенденцій у зовнішньоторговельній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Тематиці дослідження специфіки електронної комерції присвячено праці значної кількості вітчизняних дослідників. У дослідженні Дудар приділяється увага розгляду особливостей використання прогностичного аналізу та технологій Big data в електронній комерції [1]. Стаття Червоної присвячена розгляду тенденцій розвитку електронної комерції [2]. Праця П'ятницької та Григоренко висвітлює аспекти розвитку сегменту B2C у Східній Європі [3]. Дослідження Андронік та Вороніна зосереджено на аналізі особливостей розвитку електронної комерції в Україні [4]. У роботі Затонацької, Длугопольського, Чирак та Котус проводиться аналіз впливу поширення Інтернету та електронної комерції на розвиток європейських країн - Польщі, Австрії та України [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте, незважаючи на широке висвітлення аспектів електронної комерції серед вітчизняних дослідників, питанню прогнозування електронної комерції, особливо після спалаху пандемії Covid-19 присвячено незначну кількість робіт.

Формулювання цілей статті

Мета роботи – проведення багатофакторної моделі прогнозування розвитку світової електронної комерції.

Виклад основного матеріалу

Значний обсяг зростання обсягів електронної комерції викликав потребу в пошуках наслідків такого стрімкого розвитку. Надзвичайно важливо, що електронна комерція не просто зростає в абсолютних і відносних показниках. Вона формує нові тренди в транскордонних торговельних відносинах, перш за все завдяки порівняльним перевагам, що породжується процесом діджиталізації. Серед таких переваг, в першу чергу, слід вказати на радикальне спрощення процесу організації та здійснення торгових операцій за допомогою цифрових технологій.

Збільшення обсягів розповсюдження електронної комерції призведе до ряду позитивних трансформацій у суспільстві та буде сприяти:

підвищенню рівня життя суспільства за рахунок відкриття можливості здійснювати покупку товарів дешевше ніж на традиційному ринку;

збільшенню тривалості життя: можливості швидкого реагування через Інтернет;

допомозі суспільству йти у ногу з часом, зменшуючи цифровий розрив;

надання можливості широкого вибору послуг у всіх значимих сферах життя (охорона здоров'я, освіти та інші);

покращенню стану навколишнього природного середовища: зменшення автомобільного трафіку і забруднення навколишнього середовища, скорочення використання целюлози і пластика для канцтоварів тощо.

Вплив на зміни електронної комерції у світі мають як кількісні (кількість онлайн-магазинів, які пропонують певний тип продукції або послуг; кількість абонентів мережі Інтернет тощо), так і якісні показники (обмеженість доступу до певних Інтернет-магазинів із-за заборон на державному рівні; епідеміологічна пандемія тощо). Для проведення більш коректного аналізу, пропонується виокремити кількісні фактори та побудувати економіко-математичну модель з метою виявлення найбільш впливових факторів. Для розрахунків було використано наступні статистичні та математичні програмні продукти: EvIEWS 8, BPstat, Microsoft Excel 2019.

Для побудови економіко-математичної моделі об'єктом дослідження було обрано обсяг електронних продажів за період 2011-2020 рр. за даними компанії «eMarketer, Incorporated» (eMarketer).

Предметом дослідження виступає взаємозв'язок досліджуваних факторів, які мають вплив на розвиток електронної комерції у світі.

Для досягнення мети дослідження було поставлено наступні завдання:

- 1) побудова багатофакторної регресійної моделі у програмному забезпеченні EvIEWS 8;

- 2) формування думки щодо найбільш коректної лінії тренду;
- 3) формування прогнозних даних щодо факторів впливу X1, 2..n (застосовується програмне забезпечення BPstat) та визначення тенденції зміни досліджуваного показника Y у 2021-2023 роках;
- 4) визначення обсягу впливу показників X на зміну фактору Y.

Серед найбільш впливових факторів на зміну обсягу електронної торгівлі було виокремлено наступні показники:

1. X1 – поширення мережі Інтернет у світі, % від загального населення світу (Individuals using the Internet (% of population)) [6];
2. X2 – кількість людей, які здійснюють операції купівлі-продажу за допомогою мережі Інтернет (онлайн покупки), млн. осіб (Number of digital buyers worldwide. URL:) [7];
3. X3 – середньосвітовий обсяг валового внутрішнього продукту на душу населення. дол. США (GDP per capita (current US\$)) [8];
4. X4 – середній рівень безробітних у світі, % від загального населення світу (Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)) [9];
5. X5 – загальна кількість користувачів мобільними телефонами, млн осіб. (Number of smartphone users from 2016 to 2021.) [10];
6. X6 – кількість дебетових карт від найкрупніших платіжних систем Visa та MasterCard, млн. шт. (Number of Mastercard credit cards in the United States and worldwide.) [11];
7. X7 – обсяг здійснених власних переказів у світових банках, дол. США (Personal remittances, received (current US\$)) [12].

Загальний обсяг даних для дослідження наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники обсягу зростання обсягів електронної комерції та фактори впливу за період 2011-2020 рр.

Роки	Обсяг електронної комерції, млрд дол. США (Y)	Проникнення Інтернету в світі, % від населення світу (X1)	Кількість онлайн-покупок, млн осіб (X2)	Середньосвітовий ВВП на душу населення, дол. США (X3)	Середній рівень безробіття в світі, % від населення світу (X4)	Кількість користувачів мобільними телефонами, млн осіб (X5)	Кількість дебетових карт від Visa та Mastercard, млн шт. (X6)	Отримані особисті перекази, дол. США (X7)
2011	856	31,25	793	9 913	5,78	2 071	1 581	469,80
2012	1 060	34,16	904	10 506	5,78	2 222	1 644	494,10
2013	1 233	36,33	1 080	10 886	5,77	2 687	1 731	524,70
2014	1 336	38,30	1 320	11 007	5,63	3 086	1 843	561,80
2015	1 548	40,91	1 460	10 672	5,63	3 418	1 983	555,50
2016	1 859	43,80	1 520	10 414	5,66	3 668	2 201	546,80
2017	2 382	46,32	1 660	10 492	5,55	4 435	2 347	588,40
2018	2 928	49,91	1 790	11 161	5,37	5 095	2 477	634,30
2019	3 535	56,73	1 920	11 553	5,37	5 643	2 562	653,90
2020	4 280	59,50	2 005	10 926	6,47	6 055	2 699	646,20
Загалом	21 017	X	14 451	107 530	X	38 380	21 068	5 675,50

Джерело: розроблено на основі [6-12]

Вибір відповідних факторів впливу на розвиток електронної комерції був обумовлений наступними аргументами.

Проникнення Інтернету у світі щорічно збільшується приблизно на 2-3%. На перший погляд, цифра не вражає, але протягом періоду дослідження показник проникнення Інтернету збільшився майже вдвічі з 31,25% населення світу у 2011 році до 59,50% у 2020 році. Це свідчить, насамперед, про швидкі темпи діджиталізації усіх сфер життя. Інтернет працює у всьому світі. Але доступ до мережі суттєво відрізняється за окремими регіонами та країнами.

Безперечно, залежність між розвитком мережі Інтернет та темпами розвитку електронної торгівлі пряма, оскільки без мережі Інтернет неможливо здійснити відповідні дії щодо просування товарів та послуг. Доступність мережі Інтернет визначає можливість покупця приймати участь у процесі придбання товарів та послуг. Разом з тим, не завжди темпи розвитку мережі Інтернет будуть відповідати темпам розвитку електронної комерції. Це обумовлено тим, що окрім показника поширення мережі Інтернет у світі на вибір споживача впливають інші чинники.

До одного з таких чинників впливу на поведінку споживача відноситься рівень доходів. Тому, у розвинених країнах можна спостерігати суттєві темпи зростання обсягу електронної комерції, зокрема, цифрової дистрибуції, без значного зростання показника поширення мережі Інтернет. Така ситуація обумовлена практично 100% рівнем поширення мережі Інтернет у найбільш розвинених країнах світу. В таких умовах на поведінку споживача більш за показник проникнення Інтернету впливають інші. Наприклад, зростання доходів або зміна вподобань.

З іншого боку, на зміну вподобань споживачів значний вплив має рівень розвитку мережі Інтернет, оскільки мережа забезпечує розповсюдження інформації. Відповідно, розвиток мережі Інтернет напряму впливає на розвиток цифрової дистрибуції на електронної торгівлі.

Ішим фактором впливу на розвиток електронної торгівлі є кількість населення, що здійснює операції купівлі-продажу за допомогою мережі Інтернет. Вплив цього фактору не слід перебільшувати, оскільки не завжди збільшення чисельності покупців призводить до зростання обсягів торгівлі. Знову ж, потрібно розглядати співвідношення показника зростання кількості населення, що здійснюють операції купівлі-продажу за допомогою мережі Інтернет з іншими показниками, наприклад, рівнем доходу населення, рівнем безробіття тощо.

Протягом періоду дослідження кількість населення, що здійснює операції купівлі-продажу за допомогою мережі Інтернет зросла з 793 млн осіб у 2011 році до 2 005 млн осіб у 2020 році. Тобто, зростання дорівнює 253%. За цей же період обсяги електронної комерції зросли з 856 млрд дол. США до 4 280 млрд дол. США, що відповідає темпам зростання 500%. Таким чином, можна зазначити, що темпи зростання електронної комерції вдвічі перевищують темпи зростання показника кількості населення, що здійснює операції купівлі-продажу за допомогою мережі Інтернет.

Важливим показником, що впливає на розвиток електронної комерції є рівень доходу населення. Для побудови моделі було використано показник «Середньосвітовий ВВП на душу населення». Цей показник є одним з найважливіших для характеристики динаміки світової економічної системи. Але з точки зору розвитку цифрової економіки не все так однозначно. Головним висновком результату порівняльного аналізу темпів зростання обсягів електронної комерції та величини середньосвітового показника ВВП на душу населення є розуміння, що розвиток електронної комерції значною мірою залежить не від фінансових чинників. За умови практично однакових показників ВВП на душу населення, показники розвитку електронної комерції можуть суттєво змінюватися. Це зайвий раз вказує на важливість такого фактору, як вплив на вподобання споживачів, який відбувається за допомогою системи розповсюдження інформації.

Таким чином, діджиталізація і глобалізація світової системи є вирішальними чинниками розвитку електронної комерції та цифрової дистрибуції.

Такий показник, як середній рівень безробіття здійснює свій вплив на розвиток електронної комерції через забезпечення соціальної стабільності. Збільшення показника рівня безробіття спонукає суспільство більш дбайливо ставитися до своїх витрат. Опосередковано це впливає на розвиток електронної комерції через можливість більш розміркованого ставлення до процесу вибору товару чи послуги. Розвиток мережі Інтернет надає можливість доступу до інформації, що дає уявлення про можливість найбільш розумного способу здійснення витрат кожним покупцем. Таким чином, електронна комерція призводить до раціонального використання коштів та економії бюджету за рахунок розумного вибору, заснованого на наявності достовірної інформації та наданні послуг з її отримання.

Зменшення рівня безробіття також позитивно впливає на розвиток електронної комерції за рахунок розширення можливостей до витрати додаткових фінансових ресурсів, обумовлених стабільністю в плані отримання доходу. Стабільність на ринку праці позитивно позначається не тільки на рішенні споживачів відносно додаткових витрат, але й надає можливість залучення додаткових ресурсів за рахунок кредитів.

Одним з факторів для побудови економіко-математичної моделі з метою визначення впливу окремих факторів на розвиток електронної комерції було обрано такий показник, як кількість дебетових карт від Visa та Mastercard. Вибір даного показника обумовлений тенденціями розвитку світової економіки. У сучасному світі економічні відносини стають все більш прозорими. Використання готівки у розрахунках стає все менш привабливим. Крім того, в електронній комерції використовується безготівковий спосіб оплати.

Кількість дебетових карт від Visa та Mastercard протягом періоду дослідження зросла з 1 581 млн шт. у 2011 році до 2 699 млн штук у 2020 році. Таким чином, зростання становило 171%.

Ще одним фактором впливу на зростання обсягів електронної комерції є отримання особистих переказів, обсяг котрих протягом періоду дослідження збільшився з 469,80 дол. США у 2011 році до 646,20 дол. США у 2020 році. Незначні, на перший погляд, темпи зростання показника отриманих переказів значно перевищують темпи зростання показника середньосвітового ВВП на душу населення. Це зайвий раз свідчить про прискорення темпів розвитку електронної комерції у світі.

Ще одним фактором, що впливає на темпи розвитку електронної комерції у світі є кількість користувачів мобільними телефонами. Мобільні пристрої надають зручності у процесі отримання інформації, яку можна отримувати не лише зі стаціонарного пристрою в обмежений термін часу та місця користування, а у будь який проміжок часу та будь де. Крім того, самі мобільні телефони стали не лише пристроями для особистого спілкування, але й засобами отримання цифрової інформації, засобами здійснення платіжів тощо.

Протягом 2011-2020 рр. кількість користувачів мобільними телефонами збільшилася з 2 071 млн осіб до 6 055 млн осіб. Безперечними лідерами за наявністю мобільних телефонів є найбільш розвинені країни світу. Але за показником темпів розвитку мобільного зв'язку та зростанням відсотку населення, що користуються мобільними телефонами лідерами у світі є країни, що розвиваються. І це надає додаткового імпульсу для розвитку електронної комерції.

На підставі наведених даних, за допомогою програмного забезпечення Eviews 8 побудовано наступну семі-факторну економіко-математичну модель:

$$Y = 78.7545667966 * X_1 - 1.83328116109 * X_2 - 0.144036087806 * X_3 + 343.900440281 * X_4 + 0.425499580645 * X_5 + 0.53802723513 * X_6 + 5.82358193156 * X_7 - 5175.58393352 \quad (1)$$

Побудова семі-факторна моделі в програмному забезпеченні наведені нижче на рисунку 1.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	78.75457	25.95847	3.033868	0.0936
X2	-1.833281	0.335467	-5.464865	0.0319
X3	-0.144036	0.182130	-0.790841	0.5119
X4	343.9004	63.66745	5.401511	0.0326
X5	0.425500	0.292429	1.455052	0.2829
X6	0.538027	0.395818	1.359278	0.3070
X7	5.823582	4.845575	1.201835	0.3524
C	-5175.584	1328.545	-3.895678	0.0600

R-squared	0.999795	Mean dependent var	2101.700
Adjusted R-squared	0.999080	S.D. dependent var	1150.073
S.E. of regression	34.88827	Akaike info criterion	9.932740
Sum squared resid	2434.382	Schwarz criterion	10.17481
Log likelihood	-41.66370	Hannan-Quinn criter.	9.667192
F-statistic	1396.843	Durbin-Watson stat	2.923899
Prob(F-statistic)	0.000716		

Рис. 1. Вигляд семі-факторної моделі в Eviews 8

Джерело: розроблено автором

Наведені дані семі-факторної моделі свідчать про те, що на 99,9% (показник R-squared) обрані фактори матимуть вплив на зміну результативного фактору Y «Обсяг електронних продажів». Вплив окремих факторів на показник визначається за допомогою нормативного показника Probability (вірогідність), значення якого не повинно перевищувати показник 0,05.

Серед наведених від X1 до X7 факторів найбільш значний показник вірогідності спостерігається за фактором X3 (Середньосвітовий ВВП на душу населення), значення якого складає 0,5119. Значне перебільшення показника над нормативними даними говорить про те, що фактор є статистично незначним і повинен бути виключений з подальших розрахунків. Для подальшого дослідження авторами збудовано шести-факторну модель, математичний вид якої виглядає наступним чином:

$$Y = 60.3274303602 * X_1 - 1.64771468247 * X_2 + 362.920491114 * X_4 + 0.617065940769 * X_5 + 0.539087604579 * X_6 + 2.27814450466 * X_7 - 5020.61780314 \quad (2)$$

Збудована шести-факторна модель в програмі Eviews 8 наведена на рисунку 2.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	60.32743	10.70394	5.636004	0.0111
X2	-1.647715	0.224284	-7.346560	0.0052
X4	362.9205	55.14734	6.580924	0.0071
X5	0.617066	0.153257	4.026335	0.0275
X6	0.539088	0.370282	1.455883	0.2414
X7	2.278145	1.720188	1.324358	0.2772
C	-5020.618	1229.249	-4.084297	0.0265

R-squared	0.999732	Mean dependent var	2101.700
Adjusted R-squared	0.999195	S.D. dependent var	1150.073
S.E. of regression	32.63766	Akaike info criterion	10.00484
Sum squared resid	3195.650	Schwarz criterion	10.21665
Log likelihood	-43.02419	Hannan-Quinn criter.	9.772483
F-statistic	1862.034	Durbin-Watson stat	2.902920
Prob(F-statistic)	0.000019		

Рис. 2. Вигляд шести-факторної моделі в Eviews 8

Джерело: розроблено автором

За наведеними вище даними, показник впливу факторів X на результативний залишається незмінно високим (99,97%) та лише у 0,03% випадків на фактор Y впливатимуть інші непередбачені моделлю фактори. Серед наведених факторів вилучено показник з найбільшим значенням Probability – X7 «Отримані

особисті перекази, дол. США», значення якого дорівнює 0,2772 та перебільшує нормативний показник 0,05. Для подальшого дослідження автором збудовано п'яти-факторну модель її математичний вигляд наведено нижче.

$$Y = 57.3338230116 \cdot X_1 - 1.41499096822 \cdot X_2 + 315.700457876 \cdot X_4 + 0.787141645437 \cdot X_5 + 0.124922242189 \cdot X_6 - 3444.09125401 \quad (3)$$

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	57.33382	11.40600	5.026638	0.0074
X2	-1.414991	0.151937	-9.313040	0.0007
X4	315.7005	45.86446	6.883336	0.0023
X5	0.787142	0.091183	8.632508	0.0010
X6	0.124922	0.216145	0.577957	0.5943
C	-3444.091	334.2078	-10.30524	0.0005

R-squared	0.999575	Mean dependent var	2101.700
Adjusted R-squared	0.999043	S.D. dependent var	1150.073
S.E. of regression	35.58075	Akaike info criterion	10.26520
Sum squared resid	5063.958	Schwarz criterion	10.44675
Log likelihood	-45.32598	Hannan-Quinn criter.	10.06603
F-statistic	1879.786	Durbin-Watson stat	3.363183
Prob(F-statistic)	0.000001		

Рис. 3. Вигляд п'яти-факторної моделі в Eviews 8

Джерело: розроблено автором

Показник R-squared залишається високим (99,95%), що свідчить про впливовість збудованої моделі. На даному етапі серед факторів впливу було виключено фактор X6 – «Кількість дебетових карт від Visa та Mastercard, млн. шт.», значення Prob. якого вище 0,05 і наразі дорівнює 0,5943. На підставі наведеного авторами проведено побудову чотирьох-факторної економіко-математичної моделі.

Математичний вигляд моделі з чотирма факторами впливу наведено нижче.

$$Y = 57.1927993835 \cdot X_1 - 1.3745066727 \cdot X_2 + 315.37601091 \cdot X_4 + 0.81181399841 \cdot X_5 - 3326.09010256 \quad (4)$$

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	57.19280	10.61683	5.386992	0.0030
X2	-1.374507	0.125526	-10.94993	0.0001
X4	315.3760	42.69774	7.386246	0.0007
X5	0.811814	0.075016	10.82190	0.0001
C	-3326.090	246.3430	-13.50187	0.0000

R-squared	0.999539	Mean dependent var	2101.700
Adjusted R-squared	0.999170	S.D. dependent var	1150.073
S.E. of regression	33.12655	Akaike info criterion	10.14540
Sum squared resid	5486.842	Schwarz criterion	10.29669
Log likelihood	-45.72700	Hannan-Quinn criter.	9.979433
F-statistic	2710.695	Durbin-Watson stat	3.362175
Prob(F-statistic)	0.000000		

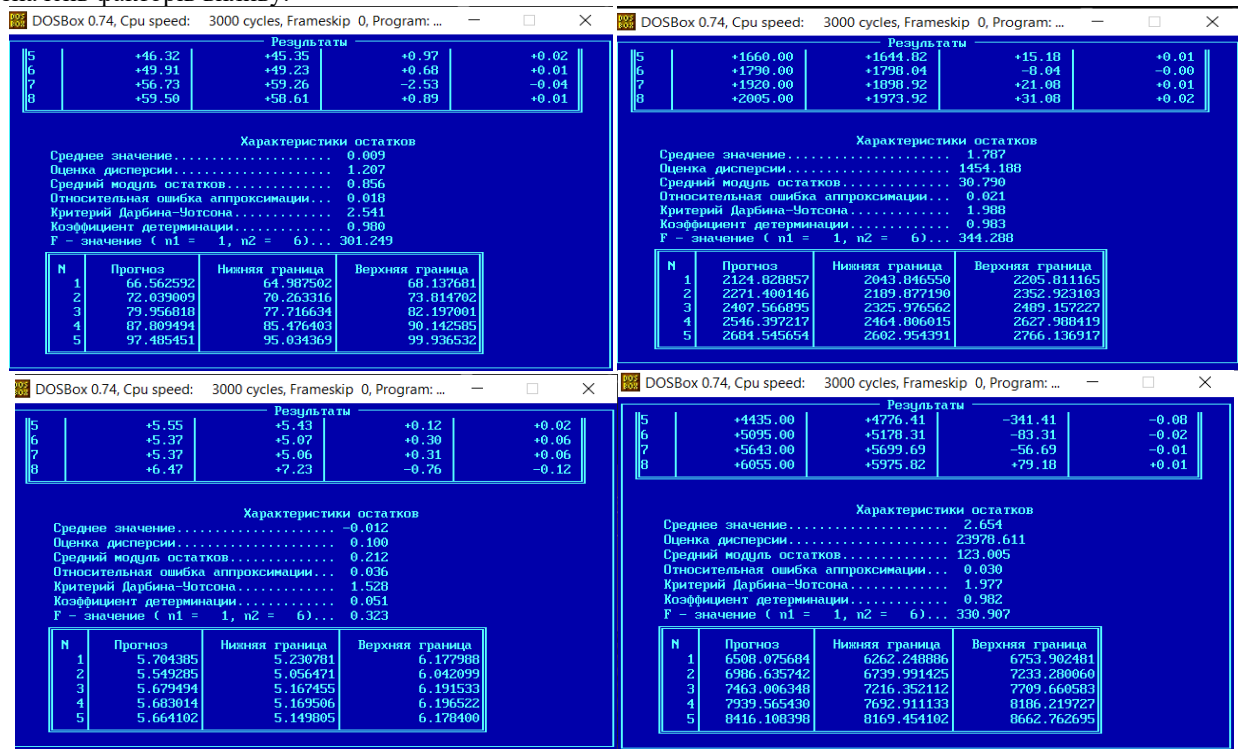
Рис. 4. Вигляд чотирьох-факторної моделі в Eviews 8

Джерело: розроблено автором

За даними збудованої чотирьох-факторної моделі фактори X на 99,95% впливають на результативний фактор Y, вірогідність впливу інших чинників складає лише 0,05%. Серед наведених факторів показник Prob. є задовільним для усіх показників. Крім того, значущість збудованої моделі підтверджується задовільним рівнем показника «Prob. F-statistic» – критерій Фішера, нормативне значення якого складає 0,05. Важливо зазначити, що недостатньо задовільним є фактор «S.E. of regression» (показник помилки апроксимації) – 33,13, який перебільшує рекомендоване значення 15% і свідчить про те, що модель не є статистично точною.

Наведена чотирьох-факторна модель є задовільною для прогнозування даних за досліджуванним показником Y. На підставі програмного забезпечення BPstat наведемо прогнозні дані для факторів впливу X1, X2, X4 та X5. Прогнозування показників проведено на підставі лінійного параметричного методу «Бокса-Дженкінса» для факторів X2 і X5 та на підставі методу «Олімп» для факторів X1 і X4. Вибір методів

прогнозування обумовлено тим, що з чотирьох можливих методів саме зазначені мали найменшу похибку апроксимації. Нижче наведено фрагменти програмного забезпечення BPstat із зазначенням прогнозних значень факторів впливу.

Таким чином, у 2021-2023 роках досліджувані фактори впливу можуть змінитись наступним чином (табл. 2):

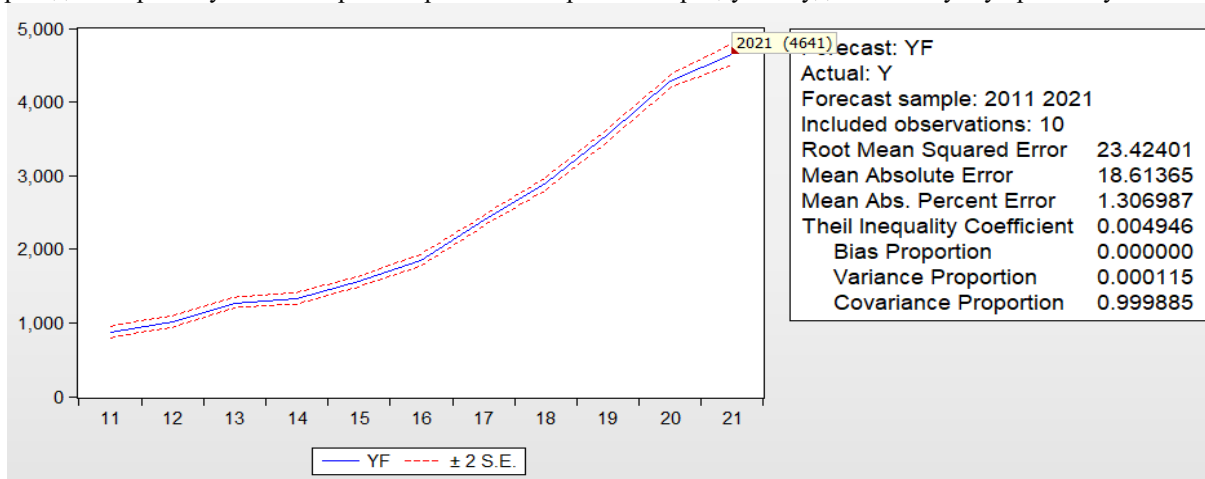
Таблиця 2

Показники факторів впливу для проведення прогнозування обсягу електронної комерції у світі

Роки	Проникнення Інтернету в світі, % від населення світу X1	Кількість онлайн-покупців, млн. осіб X2	Середній рівень безробіття в світі, % від населення світу X4	Кількість користувачів мобільними телефонами, млн. осіб X5
2021	66,56	2 125	5,70	6 508
2022	72,04	2 271	5,55	6 987
2023	79,96	2 407	5,68	7 463

Джерело: розроблено автором

Прогнозування обсягу електронної комерції на наступні 3 роки проведено за допомогою Eviews 8. Для проведення прогнозування авторами обрано лінійне рівняння тренду та збудовано наступну прогнозу лінію:

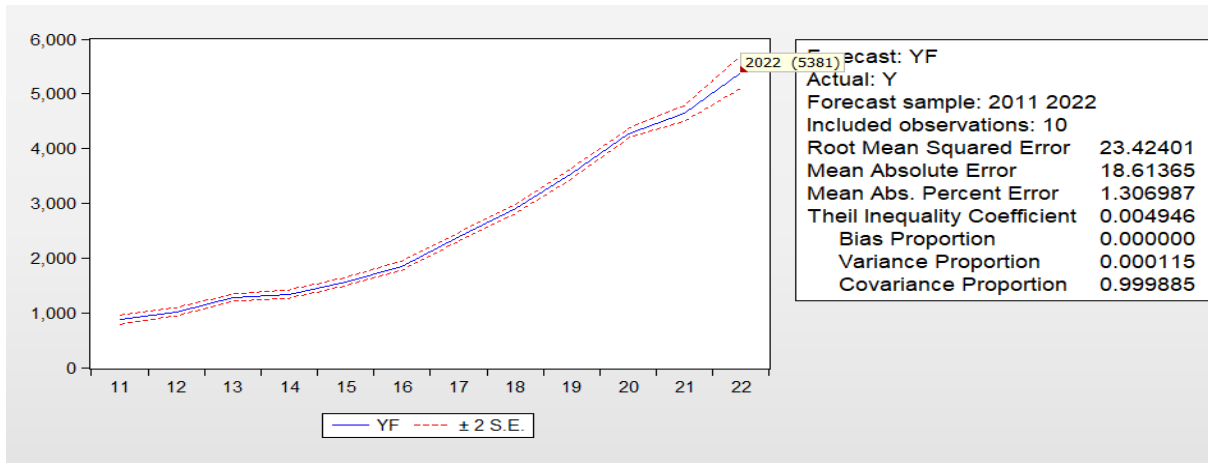

Рис. 7. Прогнозні показники фактору Y на 2022 рік, млрд дол. США

Джерело: розроблено автором

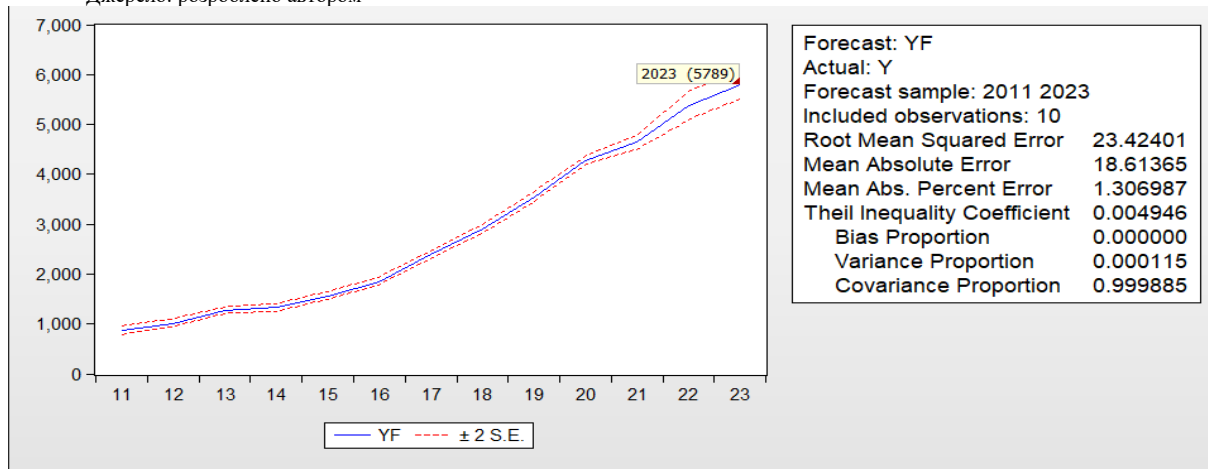

Рис. 8. Прогнозні показники фактору Y на 2023 рік, млрд дол. США

Джерело: розроблено автором

Відповідно до побудованих ліній тренду, обсяг електронних продажів за період 2021-2023 рр. складатиме 4 641, 5 381 та 5 789 млрд дол. США відповідно. Таким чином, у 2021 році обсяг продажу збільшиться на 361 млрд дол. або 8,43%, у 2022 році – на 740 млрд дол. або 16% та у 2023 році – 408 млрд дол. або 7,58% (24,7% у порівнянні з даними 2021 року).

За результатами побудови економіко-математичної моделі можна зазначити, що всі досліджувані показники мають вплив на рівень обсягу електронних продажів.

Таблиця 3

Вплив окремих показників на рівень Обсягу електронних продажів протягом 2021-2023 рр.

Роки	Проникнення інтернету в світі, % від населення світу X1	Кількість онлайн-покупців, млн осіб X2	Середній рівень безробіття в світі, % від населення світу X4	Кількість користувачів мобільними телефонами, млн осіб X5
2021	0,12	0,06	-0,12	0,07
2022	0,08	0,07	-0,03	0,07
2023	0,11	0,06	0,02	0,07

Джерело: розроблено автором

Беручи до уваги відносні зміни показників, варто зазначити, що збільшення відсотку проникнення Інтернету в світі та зменшення середнього рівня безробіття мають більший вплив на темпи розвитку електронної комерції та обсяги реалізації через мережу Інтернет, ніж фактори «кількість онлайн-покупців» чи «кількість користувачів мобільними телефонами».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На основі проведеного програмного забезпеченні Eviews 8 багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу залежності обсягів електронної комерції від певних факторів зовнішнього середовища було виокремлено чотири, що здійснюють вплив (поширення Інтернету в світі, кількість онлайн-покупців, рівень світового безробіття у світі, кількість користувачів мобільними телефонами). За даними збудованої

чотирьох-факторної моделі фактори X на 99,95% впливають на результативний фактор Y, вірогідність впливу інших чинників складає лише 0,05%. Наведена чотирьох-факторна модель є задовільною для прогнозування даних за досліджуванним показником Y. На підставі програмного забезпечення BStat наведено прогнозні дані для факторів впливу. Відповідно до побудованих ліній тренду, обсяг електронних продажів за період 2021-2023 рр. складатиме 4 641, 5 381 та 5 789 млрд дол. США відповідно. Таким чином, у 2021 році обсяг продажу збільшиться на 361 млрд дол. або 8,43%, у 2022 році – на 740 млрд дол. або 16% та у 2023 році – 408 млрд дол. або 7,58% (24,7% у порівнянні з даними 2021 року). Беручи до уваги відносні зміни показників, варто зазначити, що збільшення відсотку проникнення Інтернету в світі та зменшення середнього рівня безробіття мають більший вплив на темпи розвитку електронної комерції та обсяги реалізації через мережу Інтернет, ніж фактори «кількість онлайн-покупців» чи «кількість користувачів мобільними телефонами».

Література

1. Слепенкова Є., Дудар З. Використання прогностичного аналізу та технологій big data в електронній комерції. *Матеріали конференції МЦНД*. 2020. С. 61-62.
2. Червона О. Ю. Тенденції розвитку електронної комерції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2020. №. 39. С. 65-68.
3. П'ятницька Г. Т., Григоренко О. М. Електронна комерція B2C: розвиток у східній Європі, ризики та ефект інституціонального витіснення. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2019. №. 1. С. 121-129.
4. Андронік О. Л., Воронін А. В. Можливості та загрози електронної комерції в Україні. *Економіка і організація управління*. 2021. С. 118-130.
5. Zatonatska T, Dluhopolskyi O, Chyrak I, Kotys N 2019 The internet and e-commerce diffusion in European countries (modeling at the example of Austria, Poland, and Ukraine). *Innovative Marketing* 15(1) с. 66-75
6. Individuals using the Internet (% of population) URL: <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS>
7. Number of digital buyers worldwide. URL: <https://www.statista.com/statistics/251666/number-of-digital-buyers-worldwide/>
8. GDP per capita (current US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
9. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>
10. Number of smartphone users from 2016 to 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/>
11. Number of Mastercard credit cards in the United States and worldwide. URL: <https://www.statista.com/statistics/618137/number-of-mastercard-credit-cards-worldwide-by-region/>
12. Personal remittances, received (current US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?view=chart>

References

1. Sliepienkova Ye., Dudar Z. Vykorystannia prohnostychnoho analizu ta tekhnolohii big data v elektronni komertsii. Materialy konferentsii MTsND. 2020. S. 61-62.
2. Chervona O. Yu. Tendentsii rozvytku elektronnoi komertsii. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky». 2020. №. 39. S. 65-68.
3. Piatnytska H. T., Hryhorenko O. M. Elektronna komertsii V2S: rozvytok u skhidnii Yevropi, ryzyky ta efekt instytutsionalnoho vytysnennia. Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku. 2019. №. 1. S. 121-129.
4. Andronik O. L., Voronin A. V. Mozhlyvosti ta zahrozy elektronnoi komertsii v Ukraini. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. 2021. S. 118-130.
5. Zatonatska T, Dluhopolskyi O, Chyrak I, Kotys N 2019 The internet and e-commerce diffusion in European countries (modeling at the example of Austria, Poland, and Ukraine). *Innovative Marketing* 15(1) с. 66-75
6. Individuals using the Internet (% of population) URL: <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS>
7. Number of digital buyers worldwide. URL: <https://www.statista.com/statistics/251666/number-of-digital-buyers-worldwide/>
8. GDP per capita (current US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
9. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>
10. Number of smartphone users from 2016 to 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/>
11. Number of Mastercard credit cards in the United States and worldwide. URL: <https://www.statista.com/statistics/618137/number-of-mastercard-credit-cards-worldwide-by-region/>
12. Personal remittances, received (current US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?view=chart>

УДК 330.88

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-21](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-21)

OKSANA NOVOSAD

<https://orcid.org/0000-0001-7156-643X>e-mail: Novosad.Oksana@vnu.edu.ua

Lesia Ukrainka Volyn National University

LIUBOMYR MATIICHUK

<https://orcid.org/0000-0001-6701-4683>e-mail: mlpstat@gmail.com

Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy

OLENA PAVLOVA

<https://orcid.org/0000-0003-2583-9593>e-mail: pavlova.olena@vnu.edu.ua

Lesya Ukrainka Volyn National University

GOALS AND MAIN GUIDELINES OF ENERGY SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE WAR-TIME ECONOMY

Ukraine's energy potential during wartime has been clarified. The work of scientists, researchers, and practitioners on the goals and strategies of energy system development is analyzed. The main stages of the formation of energy security as a socio-economic category during the transformation changes are outlined. The most important of them is the stage of long-term policy and centralized management; the stage of active transformational shifts of the economy in the 1990s, systemic crisis phenomena, processes of decentralization of the management system; stage of stability and reproduction in the innovative provision of energy regulation of the fuel and energy sector; the stage of the revival of energy security in the postwar period (started in March 2022 - continues to this day). The role and significance of such processes as globalization, liberalization, and diversification, which impact expanding the boundaries of the integration energy environment, have been studied. The objectivity in achieving energy security is generalized; the following directions are singled out: - traditional types of energy (coal, gas, oil products); hydropower; nuclear energy; renewable energy sources. Economic categories are structured according to the impact on energy security at the micro, macro, and mezo levels. The goals and main strategies of ensuring the EB during the martial law economy of Ukraine are systematized. Suggestions for the optimal and most economically sound way to achieve them are given.

The complementary nature of implementing an energy security strategy is possible by identifying and avoiding the causes and consequences of potential threats and risks. Consequently, the energy security strategy also considers the features of technological, environmental, resource, and social security. Even though the solution to the problem of energy security is aimed at achieving national goals, at the same time, minor problems remain out of consideration. Therefore, short-term and long-term stages of implementation should be taken into account when developing an appropriate strategy. Regarding the effectiveness of this strategy, the necessary conceptual tools and methodological directions for further generalization should be substantiated. Considering Ukraine's Energy Strategy until 2035, "Security, Energy Efficiency, Competitiveness", appropriate types of energy strategies should be developed to increase energy efficiency, strengthen energy security standards and principles and prevent potential threats.

Keywords: energy system, energy strategies, unified gas transmission system, gas distribution networks, electric power enterprises, energy-saving policy, fuel, and energy sector, hydropower, nuclear energy, renewable energy sources.

НОВОСАД О. В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

МАТІЙЧУК Л. П.

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

ПАВЛОВА О. М.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЦІЛІ ТА ОСНОВНІ ОРІЄНТИРИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА УМОВ ЕКОНОМІКИ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

З'ясовано енергетичний потенціал України за умов військового часу. Проаналізовано напрацювання вчених, дослідників та практиків стосовно цілей та стратегій розвитку енергетичної системи. Окреслено основні етапи формування енергетичної безпеки, як соціально-економічної категорії протягом трансформаційних зрушень. Найважливіші з них: етап тривалого директивного та централізованого управління; етап активних трансформаційних зрушень економіки 1990 років, системних кризових явищ, процесів децентралізації системи управління; етап стабільності та відтворення в інноваційному забезпеченні енергетичного регулювання паливно-енергетичним сектором; етап відродження енергетичної безпеки післявоєнного періоду (розпочато з березня 2022 року і триває до сих пір). Досліджено роль та значення таких процесів як глобалізація, лібералізація та диверсифікація, які чинять вплив на розширення меж інтеграційного енергетичного середовища. Узагальнено цілеоб'єктність в напрямі досягнення енергетичної безпеки, виокремлено наступні напрями: традиційні види енергетики (вугілля, газ, нафтопродукти); гідроенергетика; атомна енергетика; відновлювальні джерела енергії. Структуровано економічні категорії за ступенем впливу на енергетичну безпеку, на мікро-, макро-, мезо- рівнях. Систематизовано цілі та основні стратегії забезпечення ЕБ підчас економіки воєнного стану України. Надано пропозиції щодо оптимального та найбільш економічно-обґрунтованого способу їх досягнення.

Комплементарний характер здійснення стратегії енергетичної безпеки можливий за рахунок з'ясування та уникнення причин та наслідків ймовірних загроз та ризиків. Наслідки стратегії енергетичної безпеки передбачають врахування також ознак і технологічної, екологічної, ресурсної та соціальної безпеки. Попри те що, вирішення проблеми

енергетичної безпеки націлено на досягнення загальнодержавницьких цілей, водночас дрібні проблеми залишаються поза увагою. Тому слід враховувати при розробці відповідної стратегії короткострокові та довгострокові етапи реалізації. Щодо результативності зазначеної стратегії слід обґрунтувати необхідний понятійно-концептуальний інструментарій та методологічні напрями подальшого узагальнення. Враховуючи Енергетичну стратегію України до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», слід розробити відповідні види енергетичних стратегій відносно підвищення енергоефективності, зміцнення норм та принципів енергетичної безпеки та упередження ймовірних загроз.

Ключові слова: енергетична система, енергетичні стратегії, об'єднана газотранспортна система, газорозподільні мережі, електроенергетичні підприємства, політика енергозбереження, паливо-енергетичний сектор, гідроенергетика, атомна енергетика, відновлювальні джерела енергії.

Formulation of the problem in general and its connection with enterprises by scientific or practical tasks

The energy security system needs to find out the goals and strategies of its high-quality and reliable provider. Ukraine's advantageous geographical location gives it an indisputable right to transport hydrocarbon resources from the Caspian region to the EU. Undoubtedly, in the run-up to the full-scale war with Russia, Ukraine was a leader in supplying oil and gas products to European consumers. The most significant volumes of natural gas are usually supplied to Poland, Hungary, and Slovakia. Through the territory of Ukraine, natural gas is exported by 20 companies, including both foreign and Ukrainian traders and private mining companies. As a result, Ukraine, in line with the European Union, adheres to the principles of the Energy Strategy, where the energy security of the European continent as a whole is paramount.

However, implementing the previous Baku-South-Odesa-Brody-Europe (Nord Stream) oil transportation route and the current main gas pipeline from Russia through Denmark, Finland, and Sweden to Germany does not fully solve the problem of external energy diversification. Under these conditions, the attempts made did not bring the expected results. Under the conditions of military aggression, the United Gas Transport System of Ukraine stopped allocating natural gas capacity from 4 to 20 March 2022 and made nominations/renominations when exporting the resource to European consumers.

According to United Gas Transport System of Ukraine, in 2021, Ukraine exported more than 2 billion cubic meters of natural gas. In December 2021, non-residents of the country stored about 1.2 billion cubic meters of natural gas in the "customs warehouse" mode in underground storage facilities (from now on, referred to as underground gas storage facilities). According to Energy Minister Herman Galushchenko, Russian natural gas supplies to Europe increased in March 2022, despite a full-scale war, reaching 109.5 billion cubic meters, compared to 103.8 before the war.

The subject of increased research attention is energy resources, which need substantial improvement, elucidation of forms and types of manifestations.

Analysis of research and publications

Many theoretical, applied, and fundamental researches are devoted to the problems of energy security purpose. All of them affect the main provisions set out in the Energy Strategy of Ukraine. I. Zablocka, S. Erlimov, V. Dzhudzhula, A. Shidlovsky, L. Yakovenko, C. Izmalkova, and others should be recognized as the leading researchers in this field. Among the scholars who advocate the consolidation and socialization of energy security goals in the context of the development of the Commonwealth Energy Concept are O. Pavlova, V. Kupchak, V. Lagodienko, O. Sukhodol, K. Pavlov, O. Novosad, O. Strishenets, and others. However, the variability of Ukraine's economy and military aggression on the part of Russia have highlighted other goals and guidelines for the development of the energy system to which the article is devoted.

Formulation of the goals of the article

The purpose of this article is to define the goals and the main guidelines for energy security in a martial economy.

Presenting main material

In a broad sense, energy resources are natural or artificially activated energy sources used to produce and sell products with varying degrees of energy efficiency.

Energy resources play a vital role in improving the population's living standards and an efficient, systematic, reliable, and environmentally friendly energy supply [5].

In the historical sense, it should be mentioned that in the middle of the XX century, researchers and engineers saw the successful functioning of the economic system in the development of nuclear energy. This type of energy resource could solve the lack of minerals, the availability of additional fuel and energy sources, and facilitate the transition to a new civilized stage of development [22].

However, it turned out that the insistence on the proposed approaches was limited and erroneous. The fundamental dynamics of the market economy with new force posed several problems to humanity that nuclear energy could not solve. Controversial topics included: depletion and low efficiency of subsoil reserves, danger and instability of energy supply and consumption routes, total monopolization of the energy market, rising energy tariffs, lack of energy-saving policies. Due to the untimely solution of these problems for most countries on our planet, the

first energy crisis of 1972-1973 was felt [4]. Since the post-Soviet period, Ukraine has remained an energy-rich country with considerable fuel and energy potential, with significant reserves and gas, oil, and coal [6].

Despite this advantage, the energy intensity of the national economy is twice as high as in the world economy and three times higher than in other countries. This is due to irrational and inefficient methods of using heat, water, and electricity resources. For example, heating one square meter of Ukraine consumes 6-8 times more energy than Europe and America.

Over the past 24 years, the development of Ukraine's energy security has been carried out under the conditions of structural changes in management policy in the first place. There are several stages of transformation that characterize the essence of energy security as an economic and social category:

- stage of the long-term directive and centralized management;
- stage of active transformational shifts of the economy in the 1990s, systemic crisis phenomena, processes of decentralization of the management system;
- stage of stability and reproduction in the innovative provision of energy regulation of the fuel and energy sector;
- the stage of the revival of energy security in the postwar period (started in March 2022 - continues to this day).

These energy crises include various circumstances that occurred in Ukraine at different times. Due to Ukraine's sovereignty, the 1990s saw the destructive institutional and organizational processes of self-management and planning of the country's socio-economic policy, all other segments and sectors of the national economic complex, including the energy sector.

The adoption of the Energy Strategy of Ukraine was a significant impetus for the energy sector to the European laws of pricing and harmonization of critical components, and the adaptation of market regulation principles. However, the Energy Strategy of Ukraine still contains controversial issues that are in the field of coordination of national, corporate, and regional interests in the creation of territorial infrastructure of the Fuel and Energy Complex. The differentiated nature of developing productive forces, which is regional, distinguishes the energy potential by territorial distribution. This regional affiliation may express different levels of energy security and different price fluctuations. However, several generalized features can systematize energy issues regardless of the region's point or micro and meso-fluctuations [7].

These features include:

- spatial, which comes from national energy consumption and develops in a systemic combination of organizational, economic, technological unity;
- structuring, which is necessary to ensure the levels of energy security in the strategic management and regulation of the fuel and energy sector.

Of particular importance in defining the goals and benchmarks of energy development belongs the Energy Strategy of Ukraine. The ESA is the most strategically necessary document that regulates the stage of effective regulation of the economy's energy sector in the context of transformational changes in society. However, the strategic approach of this document remains in the field of political lobbying, which declares the intentions and actions of the government in the field of energy supply. Ukraine's Energy Strategy is constantly being improved by updated regulations, dynamically finding answers to new challenges in the context of state regulation, and market forecasting of the country's socio-economic development [18].

The energy strategy is based on creating and implementing new solutions related to the problems of modern energy-saving technologies. This direction of implementing technological solutions that are equivalent to energy production is the optimal cost-effective and environmentally friendly way to achieve the required level of energy consumption. In general, in all energy strategies, consumption is significant. Because energy-saving technologies are a measure of the direction of movement of energy consumption. Ukraine's energy strategy practically implements the goals and directions of radical change in the country's energy sector, thus creating an effective energy-saving policy. This document highlights a range of unresolved issues in the current energy system. These are, first of all, achieving a stable and reliable energy supply, the significant increase of energy efficiency of the industry, modernization, and reconstruction of energy infrastructure, radical transformation of fuel and energy complex, use of energy and innovative technologies to reduce eco-destructive impact and increase energy security. In integrating the world economy and energy markets of the fuel and energy complex (i.e., changes in the external global environment relative to the national one), globalization, liberalization, and diversification have the most significant influence on forming the energy security entity.

The essence of the impact of these processes is as follows:

- globalization leads to increased integration of energy systems in economic (electricity markets, investments), technological (expanding the boundaries of the territory with centralized electricity supply), interstate and intercontinental (interstate and intercontinental energy associations) aspects;
- liberalization causes increased regulation and competition in the development of regional, interregional, and interstate energy markets;

On the one hand, diversification leads to an increase in the use of various fuels, sources of fuel, and energy supplies; on the other, different types of energy installations.

The process of liberalizing market structures in Europe is linked to the adoption in June 1996 of Directive 96/92 / EC of the European Parliament and the Council on standard rules for the internal market in electricity. This directive stimulates the liberalization of market structures and market pricing models, reducing market restrictions and reducing markets protected from competition [19, 20].

Thus, the main objectives of EU liberalization are:

- 1) lower prices;
- 2) development of competition.

It is believed that the liberalization of the market environment contributes to the introduction of energy technologies with greater environmental and economic efficiency. Financial and investment risks, environmental constraints, and compliance risks play a more critical role. Meanwhile, some experts believe that EU liberalization has no direct impact on solving environmental problems and lower prices; moreover, its impact on the volume of attracted investments and rational development of energy-generating capacities is ambiguous [1].

The main goal of energy development is to increase the living social standards of citizens, increase the level of solvency of consumers to ensure ever-increasing demand for energy resources. In this sense, we are talking about domestic enterprises, households, which as subjects of the economic system, need a balanced energy-saving policy that aims to implement measures such as providing tax benefits for the use of energy-saving equipment, circulation of heat, water, and gas: energy saving and alternative energy sources and modern energy-saving technologies. In addition, applying for the state support program through subsidies for the population will change the parameters of energy security [23].

The following directions are characteristic of the energy strategy: traditional types of energy (coal, gas, oil products); hydropower; nuclear energy; renewable energy sources.

In addition, the energy sector uses such concepts as small and large energy, alternative energy sources, centralized and autonomous energy, non-traditional energy, non-traditional renewable energy sources. Alternative energy sources can be divided into renewable and non-renewable energy sources. As a rule, renewable energy sources include solar, wind, and geothermal energy, the energy of water flows and land, the energy of seas and oceans, low-potential energy of the environment [10, 11, 12, 13].

Non-renewable energy sources include hydrogen energy and biomass energy.

In current conditions, renewable energy is of particular importance in management, scientific and technical direction, which includes technological cycles of production, transmission, conversion, accumulation, and consumption of electricity, heat, and mechanical energy through renewable energy sources. In turn, renewable energy resources - are continuous or intermittent energy flows, which should be divided into two types:

- the energy of direct action;
- the energy of solar radiation of indirect action way of application of wind, hydropower, the thermal energy of the environment, and biomass energy.

The main feature of renewable energy sources is their unique environmental friendliness, which does not disturb the energy balance and does not require disposal. However, there are certain risks in the use of renewable energy sources associated with the instability of the nature of the energy resource, which is accompanied by a jump in energy potential and therefore cannot be reflected in reliable energy consumption [8, 9].

Almost all of Ukraine has a supply of renewable energy sources. The generalized technically permissible potential of renewable energy sources is annually compared to 98 (from now on referred to as a ton of conventional fuel), which covers about 50% of total energy consumption under current conditions, and during the dot of 2030 is projected to increase to 30% [3].

The role of renewable energy sources is constantly growing in the economic cycle. Annually, the world's growth rate of renewable energy sources exceeds 10%, which is projected to further increase the share of renewable energy sources in the world's energy balance to 35%. At the same time, the share of carriers of traditional energy sources in the energy balance reaches 74%. Under conditions of depletion of non-renewable (traditional energy sources) and their constant use, the oil will last up to 40 years, gas resources - up to 50, coal - up to 190 years [10].

The opinion of some experts on the dominance soon in the economical use of such alternative energy sources as hydropower and biomass prevail. However, at the present stage, the application's potential priority is photovoltaics and wind energy renewable energy sources. Regarding wind energy, its broad application should be noted, which fully allows it to compete with certain types of fossil energy sources of traditional energy [11]. There is a direct synergy between the goals pursued by the actors and the objects of achieving energy security.

The visibility of targeted strategies and measures in different countries is different. The difference is in the country's affiliation with the consumer or producer of energy resources. Energy-consuming countries, as a rule, do not have the necessary energy-intensive industrial base, which is necessary for their energy independence. Their goal is adaptive and flexible prices, an uninterrupted supply of energy products, diversification of interaction. Producers or suppliers of energy resources with energy potential form other goals that reflect the expansion of markets, reliability and stability of sources of export earnings, as much coverage and mastery of the market segment [2, 15, 16, 17].

At the same time, in the world arena of primary producers and suppliers of energy resources, there is a redistribution, which is a consequence of Russia's aggression against Ukraine and the policy of finding new ways

and routes of energy supply. So, summarizing the objectivity in the direction of achieving energy security, we highlight the following areas:

1. Own energy potential. Allows you to distribute cranes according to the level of energy independence into countries-consumers and countries-producers of energy products.
2. Organizational and economic relations between entities in energy consumption. Relationships between entities on the purchase and sale of energy resources are developing under conditions of different combinations of government and market levers of energy regulation.
3. Foreign policy of countries on the objectives of energy resources.

The absolute objectivity of these measures is a vector of energy policy and, at the same time, ensures the achievement of an appropriate level of energy security with a defined and well-regulated management policy. This can be reflected in the schematic sequence of the leading positions of the world's primary energy centers. Ukraine, which until recently was primarily a consumer of energy resources, is changing its status and relocating to a producer of energy resources. As a consumer country, it tried to ensure the import of sufficient amounts of energy resources to reach a compromise on pricing through the balance of payments. In addition, post-war strategies to restore its fuel and energy complex and the transit role of energy to European countries contribute to the effectiveness of the model of socio-economic development and increase the likelihood of energy security in their own country and Europe as a whole. In this sense, a coordinated policy in energy security between Ukraine and the EU is pursued. At the same time, the indicator of energy security in Ukraine and Europe will be the strategy of minimizing energy costs with the best possible political, social, economic, and technological stability. At the same time, the European Union, focusing on a competitive energy market scenario, is a typical consumer country, sees compliance with energy security standards in limiting the monopolization of structures and diversifying analogs of routes and paths of energy resources to the EU [21, 24].

Therefore, systematizing the above analysis of the objectives of energy security should be specified to clarify the objectives needed to achieve:

1. Policy of energy saving, reliability, independence of the fuel and energy complex.
2. Search and application of renewable energy sources in economic practice.
3. Implementation of the main conditions and principles of the Energy Strategy until 2035 and implementation of European energy standards.
4. Investment and innovation transformation of energy infrastructure.
5. State and market regulation of energy security of Ukraine.

The systemic nature of these goals, which are designed to improve energy security, is a set of interconnected and consistent measures that reflect the directions of the Energy Strategy. At the same time, a balanced macroeconomic, mesoeconomic, and microeconomic policy is essential in achieving these goals, which prevents the emergence of internal and external threats and aims at the sustainability of innovation infrastructure to achieve the desired basis of national security. In addition, the national security policy should be summarized by the famous English theorist E. Kingston-McClory: "National policy is the top of the triangle, which is based on economic and energy policy, foreign policy and military policy in their combination" [8].

Based on the systemic nature of energy security and the principles of its complementarity with the internal and external environment, it is necessary to identify certain circumstances in which there is permanent coherence. First of all, it is:

- complementary and intersectoral nature of energy security in the structure of the economic system of the country;
- resource and functional sequence and combination of production, technological, sales, and other processes;
- the existence of unified approaches to the functioning of all components of energy security;
- compliance with the principles and approaches of the International Energy Charter for investment and social risk assessment.

Thus, the main approaches in the circumstances should be understood: systemic, strategic planning, risk, and threat forecasting [21].

Achieving these goals is possible by analyzing and evaluating the main goal-setting parameters. The parameters for achieving energy security goals include a set of factors that affect the internal and external processes of the energy system at the micro, macro, and meso levels, taking into account the possible threats in each of the subsystems. At the same time, these parameters differ according to the specifics of a particular level of economic development, principles, coverage of the object, process, and social impact on energy security, clarifying its role in ensuring sustainable social reproduction on a national scale.

Based on our interpretation of the essence and importance of energy security, the number of goal-setting parameters is significant and reflects the author's vision of solving the scientific gap primarily. The indicators are structured by categories and the degree of impact on energy security at the micro, macro, meso levels:

1. According to the criterion of specificity of energy resources: oil and oil products; natural gas; coal; nuclear energy; hydropower resources; various types of RES; hydrogen energy; accumulative types of energy.
2. By the technology of production processes and application: technological infrastructure (extraction,

storage, transportation, storage, use of energy resources); monitoring and regulation of energy policy (goals and methods of planning, monitoring, and control of the implementation of goals, strategic changes, the relationship between the subjects of energy resources); renewal and renovation of the resource potential of the energy system (improvement of qualification skills, restoration, and repair work of energy facilities, maintenance services); the infrastructural value of energy facilities (reproduction of material and technical fund, work on design, construction, expansion of networks, observance of operational norms, etc.); information transparency and accessibility (publication of reports on implemented measures following the set goals, financial and economic practices, customer-oriented policy, image support, public opinion, etc.).

3. By subjects and objects of consumption: households; housing and communal services; institutional units of the public sector (hospitals, kindergartens, schools, other public service facilities); production sectors of the economy (agriculture, industry, transport, construction, etc.); institutions of the public sector of the economy (government agencies, military industry, tourism).

The considered parameters should be noted for their diverse nature of origin, which further complicates their analysis and evaluation of measurement.

There is a direct synergy between the goals pursued by the actors and the objects of achieving energy security.

A balanced approach to objective strategic modeling of energy security as a continuous process taking into account the probability of threats and their potential for leveling is not possible without understanding several factors that shape the disclosure of the essential importance of the category itself. These include:

- conjunctural and national factors cover the problems of local, regional, and national levels of political and social interests of society. The main idea of the stakeholders is the socialization of state formation with the doctrine of energy conservation and further structuring of these processes at the micro, meso, and macro levels;

- potential resources and opportunities that allow in connection with the available natural, economic, labor, scientific, and technological advantages and opportunities to achieve the required standards of energy conservation and the required level of energy security;

- internal and external changes cover regional and international processes, trade circumstances, existing threats to energy security and allow for objectively assessing the place and importance of the country in ensuring its security and the security of the contingent. In particular, the dynamics or statics that result from external or internal changes make it possible to orient the future mission, means, assessment, and tools of the energy strategy. The energy security strategy can be understood as an orderly structural interaction between the main components (objects and entities of the energy system) to ensure coordinated optimization activities to avoid potential risks and threats to their energy supply. There are two ways to achieve the desired energy security strategy results. The first method involves the influence of external factors on energy policy (mega, macro, and meso levels), the second is focused on internal circumstances (internal market and intersectoral balance) [14, 24].

Therefore, taking into account the rather complex combination of factors, circumstances, and principles of goal-setting factors for energy security, three main hypotheses of energy strategy should be identified:

- stability of fundamental principles, ideas, methodological calculations, which will form the basis of long-term design;

- objectivity, necessity, and flexibility of planned decisions in terms of building a strategy of change;

- effect and high return with energy-saving benchmarks of the main components of energy security in the short term;

Since the energy security strategy is not only a theoretical and methodological plan for the development of the energy sector for the next 10-15 years but also contains practical guidelines for overcoming energy constraints, it is logical to specify the number of measures to achieve it. The latter include:

- criteria and indicators for ensuring, measuring, and assessing energy security;

- dynamics of supply and demand for energy resources during the strategy of 10-15 years;

- economic and environmental justification for choosing the most desirable option for the development of energy security strategy;

- clarification of time limits for the implementation of each of the stages of ensuring the energy security strategy;

- development and optimization of measures to repair damage to the energy system after Russia's military actions, expanding its resource base, modernization of energy and technological equipment, etc.;

- improvement of normative-legal support of the coordination of efforts of Ukraine and Europe on energy security measures;

- political lobbying for energy security measures for the country's advantages in the distribution of international markets and other preferences;

- regulation of the activities of the state, executive, and authorized bodies about the transparent and effective implementation of the set goals.

Conclusions from this study and prospects for further exploration in this direction

The complementary nature of implementing an energy security strategy is possible by identifying and avoiding the causes and consequences of potential threats and risks. Consequently, the energy security strategy also

considers the features of technological, environmental, resource, and social security. Even though the solution to the problem of energy security is aimed at achieving national goals, at the same time, minor problems remain out of consideration. Therefore, short-term and long-term stages of implementation should be taken into account when developing an appropriate strategy. Regarding the effectiveness of this strategy, the necessary conceptual tools and methodological directions for further generalization should be substantiated. Considering Ukraine's Energy Strategy until 2035, "Security, Energy Efficiency, Competitiveness", appropriate types of energy strategies should be developed to increase energy efficiency, strengthen energy security standards and principles and prevent potential threats. Among these options are the following:

1. Strategy of moderate growth and energy-efficient use of energy resources.
2. Strategy of long-term energy development in the conditions of threat reduction.
3. Strategy of medium-term development and formation of a competitive energy market.

References

1. OTE electricity exchange. Official site. Available at: <https://www.ote-cr.cz>.
2. Dzhezdzula, V. (2014). Enerhozberezhennya promyslovykh pidpryyemstv: metodolohiya formuvannya, mekhanizm upravlinnya. [Energy saving of industrial enterprises: methodology of formation, control mechanism]. Vinnitsa. Ukraine.
3. Enerhoefektyvnist ta vidnovlyvalni dzherela enerhiyi. [Energy efficiency and renewable energy sources]. In Shidlovsky, A. (ed.). Ukrayins'ki entsyklopedychni znannya. Kyiv. Ukraine.
4. Erlimov, S. (2007). State energy efficiency policy in the Ukrainian and European context. *Ekonomika ta prohnouvan'nya*. №2. pp. 27-42.
5. Zablodska, I. (2010). Investytsiyna pryvablyvist rehioniv Ukrayiny za umov intehratsiyi do SOT. [Investment attractiveness of the regions of Ukraine in terms of WTO integration]. *Luhanska filiya Instytutu ekonomiky i prava Shkhidnoevropeyskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalya. Luhansk*. Ukraine.
6. Izmalkov, C., Sonin, K., Yudkevich, M. (2008). Theory of economic mechanisms. [Voprosi ekonomiki]. №1. pp.4-26.
7. Kyzym, M.O. Pylypenko, A.A., Zinchenko, V.A., (2007). Zbalansovana systema pokaznykiv. [Balanced scorecard]. DL «INZHEK». Kharkiv. Ukraine.
8. Kingston-McClory, E. (1963). Military policy and strategy. Voenizdat. Moscow. Russia.
9. Kudrya, S.O. (2012). Netradytsiyni ta vidnovlyvalni dzherela enerhiyi. [Unconventional and renewable energy sources]. NTUU «KPI». Kyiv. Ukraine.
10. Kupchak, V.R. (2012). Yenerhetycheskaya bezopasnost rehyonov Ukrayiny y optymalnaya stratehiya rozvytyya TEK v uslovyyakh hlobalyzatsyy. [Energy security of the regions of Ukraine and the optimal strategy for the development of energy in the context of globalization]. *Efektivna ekonomika*. [Efficient economy]. (electronic journal). № 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4220>.
11. Kupchak, V.R. Metodolohichni osnovy stratehichnoho upravlinnya enerhozberezhenniyam v rehionalnykh promyslovykh kompleksakh. [Methodological bases of strategic management of energy saving in regional industrial complexes]. *Efektivna ekonomika*. [Effective economics]. (electronic journal). № 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4221>.
12. Kupchak, V.R., Pavlova, O.M., Pavlov, K.V., Lahodiyenko, V.R. (2019). Formuvannya ta rehulyuvannya rehional'nykh enerhetychnykh system: teoriya, metodolohiya ta praktyka. [Formation and regulation of regional energy systems: theory, methodology and practice]. CPD Hadyak Zhanna Volodymyrivna, drukarnya «Volynpolihraf». Lutsk. Ukraine.
13. Kupchak, V.R., Pavlova, O.M., Pavlov, K.V., Lahodiyenko, V.R. (2019). Formuvannya ta rehulyuvannya rehional'nykh enerhetychnykh system: teoriya, metodolohiya ta praktyka. [Formation and regulation of regional energy systems: theory, methodology and practice]. Monograph. Hadyak Zhanna Volodymyrivna, drukarnya «Volynpolihraf». Lutsk. Ukraine.
14. Mykytenko, V.V. (2004). Enerhoefektyvnist promyslovoho vyrobnytstva. [Energy efficiency of industrial production]. Joint Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. Ukraine.
15. Pavlova, O.M. (2014). Tovarna forma orhanizatsiyi suspilnoho vyrobnytstva V umovakh rozvytku natsionalnoyi ekonomiky Ukrayiny (druhoi polovyny XVII - kintsya XVIII st.): monohrafiya. [Commodity form of organization of social production In the conditions of development of the national economy of Ukraine (second half of the XVII - end of the XVIII century): monograph. Vydavnytstvo «Teren». Lutsk. Ukraine.
16. Pavlov, K.V., Pavlova, O.M. (2019). Formuvannya ta rehulyuvannya konkurentnykh vidnosyn na rehionalnykh rynkakh zhytla Ukrayiny. [Formation and regulation of competitive relations in the regional housing markets of Ukraine]: monograph. Vydavnytstvo «Teren». Lutsk. Ukraine.
17. Pavlova, O.M. (2009). Tovarne vyrobnytstvo i torhivlya v Ukrayini (druha polovyna XVII – kints XVIII st.). [Commodity production and trade in Ukraine (second half of the 17th - end of the 18th century)]. Vydavnytstvo «Misto». Chernivtsi. Ukraine.
18. Rozen, V.P., Prakhovik A.V. (2002). Normatyvno-pravovi pytannya enerhozberezhennya. [Regulatory issues of energy saving: Guidelines Kyiv]. National Technical University of Ukraine "Institute of Energy Conservation and Energy Management". Kyiv. Ukraine.
19. Strishenets, O. (2016). World trends in the development of the energy economy in the XXI century: adaptation to Ukrainian realities. *Ekonomichnyy chasopys Shkhidnoevropeyskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*, № 1, pp.73-79.
20. Strishenets, O.M., Pavlov K.V. (2016). Features of competitive relations in regional real estate markets. *Naukovyy visnyk uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika»*. Zbirnyk naukovykh prats. Issue 1 (47). Volume 2. pp.35-38.
21. Sukhodolya, O.M., Kharazishvili, YU.M., Bobro, D.B., Smenkovskyy, A.YU., Ryabtsev, H.L., Zavorodnya, S.P. (2020). Enerhetychna bezpeka Ukrayiny: metodolohiya systemnoho analizu ta stratehichnoho planuvannya: analitychna dopovid'. [Energy security of Ukraine: methodology of system analysis and strategic planning: analytical report]. NISD. Kyiv. Ukraine.
22. Shevtsov, A.I., Zemlyany, M.G., Barannik, V.O. and others. (2002). Enerhetychna bezpeka Ukrayiny: stratehiya ta mekhanizmy zabezpechennya. [Energy security of Ukraine: strategy and support mechanisms]. Porohy. Dnipropetrovsk. Ukraine.
23. Shidlovsky, A.K., Stogniy, B.S., Kulik, M.M. and others. (2014). Perspektyvy enerhetyky Ukrainy na pochatku XXI stolittya. [Prospects of Ukraine's energy at the beginning of the XXI century]. Vyd-vo Ukr. entsykl. Znannya. Kyiv. Ukraine.
24. Yakovenko, L.I. (2000). Promyslova polityka v transformatsiyniy ekonomitsi. [Industrial policy in a transformational economy]. «Skaytek». Poltava. Ukraine.

УДК 339.924:65.011.56

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-22](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-22)

ЯЦЕНКО В. В.

e-mail: v.yatsenko@donnu.edu.ua

Донецький національний університет імені Василя Стуса

УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ПРИНЦИПИ ТА ВИКЛИКИ

Статтю присвячено дослідженню теоретичних засад управління бізнес-процесами міжнародних компаній. У дослідженні виділяються чотири напрямки, які використовують процесний підхід як основний підхід для підвищення продуктивності, а саме загальне управління якістю (TQM), процес постійного вдосконалення, покращення бізнес-процесів або управління бізнес-процесами, реінжиніринг бізнес-процесів (BPR). У складі ключових детермінант формування бізнес-процесу автором виділяються бізнес-цілі, бізнес-етапи та стейкхолдери. У роботі на основі теоретичного аналізу досліджень закордонних вчених було виокремлено п'ять основних напрямків філософії управління міжнародними компаніями: 1) система управління бізнес-процесами і організаційна культура, у основі якої лежить теза, що культуру можна визначити як набір спільних цінностей всередині групи, що проявляється через ідеї, ставлення, ритуали, технології, продукти та установи; 2) система управління бізнес-процесами як підтримка організації процесів: система управління бізнес-процесами спочатку була орієнтована на процесний організаційний підхід, який використовується для проектування, аналізу та вдосконалення бізнес-процесів для управління та вдосконалення організаційної поведінки. 3) система управління бізнес-процесами та ефективність організації: система вимірювання має вирішальне значення в процесах управління для надання оцінки і розповсюдження історій успіху в мотиваційних цілях, оцінки прогресу, розподілу і перерозподілу ресурсів, і впровадження системи постійного вдосконалення; 4) система управління бізнес-процесами як інструмент підтримки корпоративного управління: сучасні міжнародні компанії схильні приймати стратегії, що реалізують позитивну диференціацію в сегментах, в яких вони працюють, якщо хочуть зберегти себе і вижити на ринку; 5) система управління бізнес-процесами як інструмент конкурентної переваги: Основною метою системи управління бізнес-процесами є створення конкурентної переваги компанії, тим самим гарантуючи якість продукції та послуг, що задовольняють клієнта краще, продукти та послуги конкурентів.

Ключові слова: бізнес-процес; міжнародна компанія, процесний підхід; управління бізнес-процесами, менеджмент.

VICTORIA YATSENKO

Vasyl Stus Donetsk National University

MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES OF INTERNATIONAL COMPANIES: CONCEPTUAL AMBUSH, PRINCIPLES, WIKIS

The article is devoted to the study of the theoretical foundations of business process management of international companies. The study identifies four areas that use the process approach as the main approach to increase productivity, namely total quality management (TQM), the process of continuous improvement, business process improvement or business process management, business process reengineering (BPR). As part of the key determinants of business process formation, the author highlights business goals, business stages and stakeholders. Based on the theoretical analysis of foreign scholars' research, five main areas of management philosophy of international companies were identified: 1) business process management system and organizational culture, which is based on the thesis that culture can be defined as a set of common values within a group. Manifested through ideas, attitudes, rituals, technologies, products and institutions; 2) business process management system to support the organization of processes: the business process management system was initially focused on the process organizational approach, which is used to design, analyze and improve business processes to manage and improve organizational behavior. 3) business process management system and organizational efficiency: the measurement system is crucial in management processes to assess and disseminate success stories for motivational purposes, assess progress, allocate and redistribute resources, and implement a system of continuous improvement; 4) business process management system as a tool to support corporate governance: modern international companies tend to adopt strategies that implement positive differentiation in the segments in which they operate, if they want to keep themselves and survive in the market; 5) business process management system as a tool of competitive advantage: the main purpose of business process management system is to create a competitive advantage of the company, thereby ensuring the quality of products and services that satisfy customers better, products and services of competitors.

Keywords: business process; international company, process approach; business process management, management

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Наслідки глобалізації та технологічні досягнення останніх 20 років глибоко прискорили темпи змін і серйозність конкуренції у бізнес-середовищі порівняно з попередніми п'ятьма десятиліттями. У відповідь на це швидко мінливе бізнес-середовище теоретики та дослідники проблем управління постійно висувують нові ідеї, щоб допомогти корпораціям досягти успіху в цьому неспокійному світі. Управління бізнес-процесами стало актуальним питанням менеджменту міжнародних компаній у контексті зростання викликів і можливостей діджиталізації для менеджменту. Процесний підхід є однією з концепцій управління, який остаточно сформувався у вісімдесятих роках минулого століття. Відповідно до цієї концепції вся діяльність організації розглядається як сукупність процесів. Процесний підхід став ключовим елементом підвищення якості.

Основною ідеєю процесного підходу є концепція процесу. Існують різні визначення процесу, але зазвичай використовується визначення зі стандарту ISO 9001: «Процес – це набір взаємопов'язаних або

взаємодіючих дій, які використовують вхідні дані для досягнення наміченого результату» [1]. Не дивлячись на значну кількість публікацій з проблем управління бізнес-процесами, залишаються не визначеними напрями трансформації даного процесу під впливом сучасних викликів діджиталізації, особливо враховуючи специфіку інтеграційної природи міжнародних компаній.

Процесний підхід змінив загально прийнятий підхід до менеджменту організацій, замінивши домінування вертикальних зв'язків на побудову горизонтальних відносин. Підрозділи та персонал, які беруть участь у тому самому процесі, можуть координувати його самостійно. Вони можуть вирішувати проблеми без вищого керівництва. Процесний підхід дозволяє швидше вирішувати проблеми, що виникають, і впливати на результат.

Управління процесами на відміну від функціонального підходу дозволяє зосередитися не на роботі кожного з підрозділів, а на результатах роботи всієї організації. Процесний підхід змінює концепцію організаційної структури. Процес стає основним елементом організації. Відповідно до одного з принципів процесного підходу організація складається не з підрозділів, а з процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичним та методологічним аспектам визначення сутності бізнес-процесів, принципам їх моделювання, визначення ефективності та методів оптимізації були присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як О.В. Тура [2], Т.С. Морщенок [3], С.В. Обіход [4], Н.І. Сарай [5] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість наукових праць спрямованих на визначення аспектів управління бізнес-процесів на підприємствах, вимагають подальших досліджень визначення теоретичних засад, принципів та викликів менеджменту бізнес-процесів міжнародних компаній.

Формулювання цілей статті

Мета роботи полягає в узагальненні концептуальних засад, принципів та викликів управління бізнес-процесами міжнародних компаній.

Виклад основного матеріалу

Процесний підхід базується на кількох принципах. Реалізація цих принципів може значно підвищити ефективність роботи. Менеджери бізнес-процесів використовують процеси як засіб досягнення цілей організації через їхнє управління, вдосконалення та управління [6]. Автори погоджуються, що бізнес-процес – це будь-який набір взаємопов'язаних видів діяльності, які створюють результати, цінні для їхніх клієнтів [7] або просто спосіб, як все робиться [8].

При здійсненні контролю процесу важливо дотримуватися кількох принципів:

- Відносини процесу. Організація — це мережа процесів. Будь-яка діяльність, де відбувається робота, є процесом. Всі процеси організації взаємопов'язані;
- Попит на процес. Кожен процес повинен мати мету, а його результати повинні бути затребуваними. Результати процесу повинні мати свого внутрішнього або зовнішнього споживача;
- Документування процесу. Діяльність процесу має бути задокументована. Це дозволяє стандартизувати процес і отримати основу для змін і подальшого вдосконалення процесу;
- Контроль процесу. Кожен процес має початок і кінець, які визначають масштаб процесу. У межах кожного процесу мають бути визначені показники, що характеризують процес та його результати.
- Відповідальність за процес. До процесу можуть бути залучені різні спеціалісти та працівники, але за процес та його результати повинна відповідати одна людина.

Процесний підхід включає ряд ключових елементів, без яких його неможливо реалізувати в організації: вхід; вихід; ресурси; власник процесу; клієнти і постачальники процесу; показники процесу.

Елементи, які змінюються під час виконання дій, є входами процесу. Входами процесу можуть бути також матеріали, обладнання, документація, різноманітна інформація, персонал, фінанси тощо.

Очікувані результати є результатами процесу. Виходом може бути матеріальний продукт, різноманітні послуги чи інформація.

Елементами, необхідними для процесу, є ресурси. Ресурси в процесі не змінюються. Процесний підхід визначає як ресурси обладнання, документацію, фінанси, персонал, інфраструктуру, навколишнє середовище тощо.

Власник процесу – це поняття вводиться як одне з найважливіших. Кожен процес повинен мати свого власника. Власник — це особа, яка володіє необхідними ресурсами і відповідає за кінцевий результат (вихід) процесу.

Кожен процес повинен мати постачальників і клієнтів. Постачальники вносять свій внесок у процес. Клієнти зацікавлені в результатах. Процес може мати зовнішніх і внутрішніх постачальників і клієнтів. Якщо у процесу немає постачальників, процес зазнає невдачі. Якщо у процесу немає клієнтів, процес буде непотрібним.

Індикатори необхідні для отримання інформації про процес і прийняття відповідних управлінських рішень — це сукупність кількісних або якісних параметрів, що характеризують процес і його результат (вихід).

Процесний підхід має ряд переваг по відношенню до функціонального підходу. Ці переваги з'являються завдяки горизонтальному зв'язку між організаційними підрозділами.

Основними перевагами процесного підходу є координація дій між організаційними підрозділами в межах процесу; орієнтація на результат процесу; підвищення ефективності та ефективності організації; чіткість дій для досягнення результату; підвищення передбачуваності результатів; визначити можливості для вдосконалення процесу; усунення перешкод між організаційними підрозділами; зменшення кількості зайвих вертикальних відносин; запобігання накопиченню невикористаних ресурсів; зменшення витрат часу та матеріалів.

Процесний підхід лежить в основі кількох популярних і ефективних концепцій покращення роботи організацій. Існує чотири напрямки, які використовують процесний підхід як основний підхід для підвищення продуктивності:

- Загальне управління якістю (TQM). Це концепція, яка передбачає постійне підвищення якості продукції, процесів і системи управління організацією. Задоволеність клієнтів є основою діяльності організації;

- Процес постійного вдосконалення. Це концепція, яка забезпечує невеликі покращення всіх компонентів процесу. Ці вдосконалення проводяться постійно. Японський «кайдзен» – найвідоміший метод, який використовує постійне вдосконалення процесів.

- Покращення бізнес-процесів або управління бізнес-процесами. Цей метод допомагає організаціям підвищити ефективність шляхом оптимізації бізнес-процесів. Зміни процесу здійснюються поетапно. І ці зміни носять системний характер.

- Реінжиніринг бізнес-процесів (BPR). Такий підхід з'явився на початку 90-х років 20 століття. Він заснований на переосмисленні існуючих процесів та їх кардинальній зміні (редизайн). Реінжиніринг забезпечує швидкі зміни процесів у порівнянні з трьома вищенаведеними методами. BPR також використовує інформаційні технології як основу змін.

Необхідність і переваги бізнес-процесу цілком очевидні у великих організаціях. Процес формує рятівну лінію для будь-якого бізнесу та допомагає йому впорядкувати індивідуальні дії, забезпечуючи оптимальне використання ресурсів.

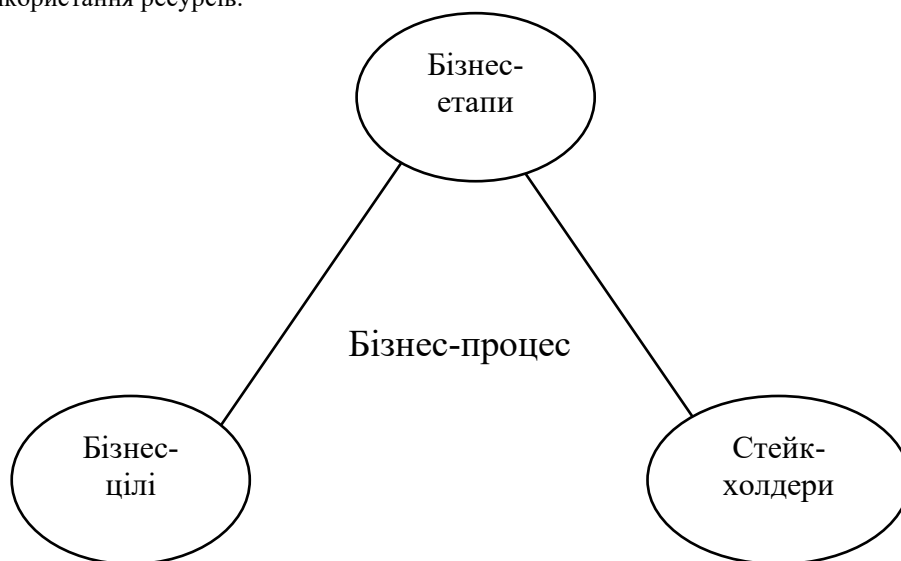

Рис. 1. Ключові детермінанти формування бізнес-процесу

Управління бізнес-процесами (BPM) є системним підходом до удосконалення бізнес-процесів організації. Постійне вдосконалення є однією з основних філософій BPM, і воно має на меті поставити його в центр усіх ініціатив BPM. BPM – це постійний підхід до постійного покращення виконання бізнес-процесів.

З точки зору менеджменту та розвитку управління бізнес-процесами, такі автори, як В. Кінг, П. Фінгар, Х. Сміт та ін., запропонували різні концепції, щоб зрозуміти зв'язки та відмінності між ними [9, 10]. В. Кінг, наприклад, розрізняв чотири хвилі розвитку BPM:

Перша хвиля BPM – сконцентрована на постійному вдосконаленні процесів і збігається багато в чому з філософією TQM (Total Quality Management), філософією, яка призводить до підвищення продуктивності, одночасного підвищення якості та підвищення задоволеності споживачів при зменшенні втрат, спричинених неякісним виробництвом. Таким чином, TQM є систематичне та послідовне застосування кількох методів в організації компанії, які чітко зосередились на якості та задоволенні клієнтів.

Друга хвиля BPM складалася з акценту на реінжинірингу бізнес-процесів, або на короткому реінжинірингу, що веде до істотних, докорінних і принципових змін в організації прикладних робочих процедур або технологій. Досягнення не тільки поступового, але і радикального підвищення продуктивності організації як очікуваний результат.

Третя хвиля BPM – автори П. Фінгар і Х. Сміт [10] посилаються на діяльність, що веде до створення організації, орієнтованої на процеси. Це передбачає застосування основних компонентних процедур або управління процесом, що складається з наступного: визначення ключового процесу, включаючи призначення власників процесів і замовників; в описі процесів їх відображення та формування карти процесів (модель процесу компанії) для запису управління системою процесів; застосування технологічних карт (моделей) з метою оцінки витрат і підвищення їх ефективності; постійне вдосконалення процесу та вимірювання ефективності. Якість на підприємстві в основному розуміється як попит на стандарти якості, які мають бути дотримані на виході моделі процесу. Інформаційні технології розглядаються як підтримка процесу на підприємстві; в той час як модель процесу є основою управління процесами, стратегія управління розуміється як вершина «піраміди» управління процесами; управління компетенцією розуміється як система для виконання ролей в окремих процесах (як управління, так і ключові процеси) тими людьми, які мають відповідні знання та здібності для них [11].

Моделювання бізнес-процесів – це схематичне/структурне відображення потоку бізнес-діяльності в організації або функції в організації. Його основне використання полягає в документуванні та базовому плані поточного потоку діяльності, щоб визначити покращення та покращення для швидкого виконання завдань. Зазвичай вони дотримуються такого стандарту, як Нотація моделювання бізнес-процесів (BPMN), який є загально визнаним стандартом, з яким більшість професіоналів процесів легко ототожнюються.

Удосконалення бізнес-процесів є ініціативою стратегічного планування, яка спрямована на перебудову бізнес-процесів на основі операцій, рівня складності, навичок співробітників тощо, щоб зробити весь процес більш значущим, ефективним і сприяти загальному зростанню бізнесу. Це досить радикальний спосіб заново відкрити більш ефективні способи ведення бізнес-процесу, а не робити невеликі кроки. Зазвичай він починається з відображення процесів, і його основна мета — узгодити ІТ-ресурси з бізнес-цілями організації. На ринку є багато інструментів для покращення процесу, які допоможуть вам у цьому.

Оптимізація бізнес-процесів використовує існуючий процес і використовує інструменти аналітики та аналізу бізнес-процесів, щоб усунути вузькі місця та інші суттєві неефективності процесу.

Відображення бізнес-процесів — це процедура документування, уточнення та розбиття послідовності процесів на логічні кроки. Відображення виконується в письмовому форматі або візуалізовано за допомогою блок-схем.

Процес визначення бізнес-вимог та прийняття рішень, які найкраще вирішують проблеми бізнесу, реалізується за рахунок аналізу бізнес-процесів, який може полягати у вдосконаленні процесу, розробці політики, організаційних змінах або стратегічному плануванні.

Інтеграція бізнес-процесів – це можливість визначити модель процесу, яка визначає послідовність, ієрархію, події та логіку виконання та переміщення інформації між системами, що знаходяться на одному підприємстві.

Моделювання бізнес-процесів є інструментом для аналізу бізнес-процесів для вимірювання ефективності, тестування дизайну процесу, виявлення вузьких місць, тестування змін і визначення того, як процес працює в різних умовах середовища з різними наборами даних.

Трансформація бізнес-процесів – це термін, який означає радикальну зміну ряду дій, необхідних для досягнення конкретної бізнес-цілі. Це спрямовано на те, щоб співробітники компанії, цілі, процеси та технології відповідали один одному.

Потік бізнес-процесів – це відображення процесу, який ви створюєте. Зазвичай це виглядає як форма або блок-схема. Кожен потік бізнес-процесу складається з етапів, і всередині кожного етапу є поля (або кроки), які потрібно заповнити.

Моніторинг бізнес-процесів — це активний моніторинг процесів і діяльності, щоб допомогти керівництву отримати уявлення про важливі транзакції та процеси всередині підприємства. Це допомагає керівництву зрозуміти, як функціонують їхні процеси та чи відповідають вони бізнес-цілям компанії.

Управління робочим процесом (управління потоком робіт) дає змогу координувати повторювані завдання та процедури, щоб вони виконували легше та швидше. Робочий процес фокусується на людях і регламентах роботи, описуючи роль кожного співробітника, учасника в виконанні задач.

Дуже важливо розуміти філософію BPM міжнародної компанії у п'яти вимірах:

BPM і організаційна культура: культуру можна визначити як набір спільних цінностей всередині групи, що проявляється через ідеї, ставлення, ритуали, технології, продукти та установи. Ці значення можуть відрізнятися від групи до групи або від установи до установи і визначаються як ідеї, які впливають на поведінку групи та організовують групову модель [12]. Для Е. Шейна [13] групову культуру можна визначити як модель припущень, які були встановлені даною групою, в тому сенсі, що вона вирішує проблеми адаптації і внутрішньої інтеграції міжкультурної групи.

BPM як підтримка організації процесів: проведені дослідження BPM підкреслюють вплив процесу

управління на організаційні стратегії. Дж. Чанг [14] підкреслює, що BPM спочатку був орієнтований на процесний організаційний підхід, який використовується для проектування, аналізу та вдосконалення бізнес-процесів для управління та вдосконалення організаційної поведінки. Зв'язок між BPM і результатом організаційної поведінки настільки глибокий, що Р. Дякман [15] підкреслює, що зрілість BPM має тенденцію до покращення стійкості організаційної поведінки в довгостроковій перспективі.

BPM та ефективність організації: продуктивність методології оцінки на основі організаційних процесів може надати підтримку поширенню BPM всередині організації, створюючи видимість комерційних процесів шляхом вимірювання проміжних і кінцевих результатів. Система вимірювання має вирішальне значення в процесах управління для надання оцінки і розповсюдження історій успіху в мотиваційних цілях, оцінки прогресу, розподілі і перерозподілі ресурсів, і впровадження системи постійного вдосконалення [16].

BPM як інструмент підтримки корпоративного управління: сучасні міжнародні компанії схильні приймати стратегії, що реалізують позитивну диференціацію в сегментах, в яких вони працюють, якщо хочуть зберегти себе і вижити на ринку. Такі фактори, як підвищена конкурентоспроможність між компаніями, а також швидкі та постійні зміни в типах клієнтів, роблять бізнес-середовище ще більш складним. Цей сценарій змушує підприємства запроваджувати нові методи управління, найбільш актуальним з яких є управління бізнес-процесами (BPM). За словами Л. Єсуса [17], основними перевагами BPM є: автономність процесу, вдосконалення моніторингу ефективності, перевизначення організаційних структур та реалізація еталонних моделей.

BPM як інструмент конкурентної переваги: Основною метою BPM, з цієї точки зору, є створення конкурентної переваги компанії, тим самим гарантуючи якість продукції та послуг, що задовольняють клієнта краще, продукти та послуги конкурентів. У цьому сенсі BPM діє як інструмент конкурентної переваги, безперервних зусиль для вдосконалення процесу. Управління бізнес-процесами може створити конкурентні переваги для міжнародної компанії, оскільки воно безпосередньо впливає на управління та підвищення купівельної цінності продукту чи послуги на міжнародному ринку. У цьому світлі BPM може динамізувати і гарантувати ефективність використання організаційних ресурсів, таким чином бути важливим інструментом пошуку сталих конкурентних переваг.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У будь-якій організації існує набір бізнес-процесів, які можна і/або необхідно автоматизувати з метою зменшення потенціалу інформації, прискорення взаємодії між виконавцями та підвищення ефективності загального управління підприємствами. Системи робочого процесу повинні просто і гнучко налаштовуватися, оскільки бізнес-процеси в організації є найбільш динамічною складовою і постійно схильні до змін задля того, щоб компанія була конкурентоспроможною та релевантною до сучасних реалій.

Література

1. ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT) «Системи управління якістю. Вимоги». URL: http://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page?id_doc=64013
2. Тур О.В., Матусевич А.С. Управління бізнес-процесами на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2018. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6415>
3. Морщенок Т.С. Теоретичні аспекти управління бізнес-процесами в контексті реалізації стратегії розвитку підприємства. *Бізнес Інформ*. 2014. № 11. С. 295–302.
4. Обіход С.В. Імплементация інформаційно-комунікаційних технологій у систему управління бізнес-процесами вітчизняних підприємств у контексті розвитку цифрової економіки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. № 4 (98). С. 10-17.
5. Сарай Н.І. Оптимізація управління бізнес-процесами на підприємстві. *Інноваційна економіка*. 2020. № 1-2. С. 79-84.
6. Jeston, J., & Nelis, J. (2008). *Business Process Management: Practical Guidelines to Successful Implementations* (p. 469). Butterworth-Heinemann, Oxford.
7. Hammer, M., & Champy, J. (1993). *Reengineering the corporation: A Manifesto for business revolution* (p. 223). HarperBusiness, New York.
8. Lehmann C.F. (2012) *Strategy and business process management: techniques for improving execution, adaptability, and consistency*. Boca Raton: CRC Press. ISBN 14-398-9023-4.
9. King W. R. (2007) *Transformation business process redesign*. 1st Edition, Routledge
10. Smith H. A Fingar P. *Business Process Management: The Third Wave* 2007. Tampa: Meghan-Kiffer Press, 2007. 292 p. ISBN 9780929652344.
11. Cambal, M., Woolliscroft, P., Relich, M., Caganova, D., Sujanova, J., & Makrajova, J. (2013). The Implications of Tacit Knowledge Utilisation within Project Management Risk Assessment. In: Green, A. (Ed.), *Conference: 10th International Conference on Intellectual Capital, Knowledge Management and Organisational Learning* (pp. 645-652). Washington, DC (USA): George Washington University

12. Schmiedel T, vom Brocke J, Recker J (2014) Development and validation of an instrument to measure organizational cultures support of Business Process Management. *Information & Management* 51(1). P. 43-56. doi:10.1016/j.im.2013.08.005
13. Schein E. (2004) The concept of organizational culture. *Organizational culture and leadership*, 1st. 2004. C. 3-23.
14. Chang JF (2006) Business process management systems: strategy and implementation. Auerbach Publications, New York
15. Dijkman R, Lammers SV, Jong A (2015) Properties that influence business process management maturity and its effect on organizational performance. *Information Systems Frontiers* 18(4). P. 717-734. doi:10.1007/s10796-015-9554-5
16. AlMudimigh AS (2007) The role and impact of business process management in enterprise systems implementation. *Business Process Management Journal* 13(6). P. 866-874. doi:10.1108/14637150710834604
17. Jesus L, Macieira A, Karrer D, Caulliraux H (2013) Escritório de processos: estudo de caso sobre uma empresa Brasileira. In: vom Brocke J. Roseman M (eds) Manual de BPM: gestão de processos de negócio. *BPM Handbook: Business Process Management*. Bookman Editora, Porto Alegre, pp 307-328. Portuguese

References

1. DSTU ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT) «Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy». URL: http://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page?id_doc=64013
2. Tur O.V., Matushevych A.S. Upravlinnia biznes-protsesamy na pidpriemstvi. *Efektivna ekonomika*. 2018. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6415>
3. Morschenok T.S. Teoretychni aspekty upravlinnia biznes-protsesamy v konteksti realizatsii stratehii rozvytku pidpriemstva. *Biznes Inform*. 2014. № 11. S. 295–302.
4. Obikhod S.V. Implementatsiia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u systemu upravlinnia biznes-protsesamy vitchyznianskykh pidpriemstv u konteksti rozvytku tsyfrovoi ekonomiky. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*. 2021. №. 4 (98). S. 10-17.
5. Sarai N.I. Optymizatsiia upravlinnia biznes-protsesamy na pidpriemstvi. *Innovatsiina ekonomika*. 2020. №. 1-2. S. 79-84.
6. Jeston, J., & Nelis, J. (2008). Business Process Management: Practical Guidelines to Successful Implementations (p. 469). Butterworth-Heinemann, Oxford.
7. Hammer, M., & Champy, J. (1993). Reengineering the corporation: A Manifesto for business revolution (p. 223). HarperBusiness, New York.
8. Lehmann C.F. (2012) Strategy and business process management: techniques for improving execution, adaptability, and consistency. Boca Raton: CRC Press. ISBN 14-398-9023-4.
9. King W. R. (2007) Transformation business process redesign. 1st Edition, Routledge
10. Smith H. A Finger P. Business Process Management: The Third Wave 2007. Tampa: Meghan-Kiffer Press, 2007. 292 p. ISBN 9780929652344.
11. Cambal, M., Woolliscroft, P., Relich, M., Caganova, D., Sujanova, J., & Makrajova, J. (2013). The Implications of Tacit Knowledge Utilisation within Project Management Risk Assessment. In. Green, A. (Ed.), *Conference: 10th International Conference on Intellectual Capital, Knowledge Management and Organisational Learning* (pp. 645-652). Washington, DC (USA): George Washington University
12. Schmiedel T, vom Brocke J, Recker J (2014) Development and validation of an instrument to measure organizational cultures support of Business Process Management. *Information & Management* 51(1). P. 43-56. doi:10.1016/j.im.2013.08.005
13. Schein E. (2004) The concept of organizational culture. *Organizational culture and leadership*, 1st. 2004. C. 3-23.
14. Chang JF (2006) Business process management systems: strategy and implementation. Auerbach Publications, New York
15. Dijkman R, Lammers SV, Jong A (2015) Properties that influence business process management maturity and its effect on organizational performance. *Information Systems Frontiers* 18(4). P. 717-734. doi:10.1007/s10796-015-9554-5
16. AlMudimigh AS (2007) The role and impact of business process management in enterprise systems implementation. *Business Process Management Journal* 13(6). P. 866-874. doi:10.1108/14637150710834604
17. Jesus L, Macieira A, Karrer D, Caulliraux H (2013) Escritório de processos: estudo de caso sobre uma empresa Brasileira. In: vom Brocke J. Roseman M (eds) Manual de BPM: gestão de processos de negócio. *BPM Handbook: Business Process Management*. Bookman Editora, Porto Alegre, pp 307-328. Portuguese

УДК 658.8.011.1

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-23](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-23)

ЛЮБОХИНЕЦЬ Л. С.

<https://orcid.org/0000-0003-1578-615X>e-mail: lubohinets@ukr.net

КАТКОВА Т. І.

<https://orcid.org/0000-0001-5209-3139>e-mail: katkova_t@ukr.net

КРАВЧИК Ю. В.

<https://orcid.org/0000-0002-2780-5605>e-mail: yurii_kravchuk@khmnu.edu.ua

Хмельницький національний університет

АНАЛІЗ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

У дослідженні розкрито актуальність проблеми розвитку методики аналізування, моніторингу та діагностики економічної безпеки промислових підприємств. Аргументовано на тому, що спостереження за фінансово-економічним станом підприємства дозволяє ідентифікувати передумови перебігу економічної безпеки промислового підприємства. Розкрито показники фінансово-економічного стану промислового підприємства. Наведено результати аналізування загальної економічної та інвестиційної активності промислового підприємства. Проаналізовано показники прибутковості та оборотності капіталу промислового підприємства. Наведено характеристику показників платоспроможності та складу активів промислового підприємства. Розкрито структуру капіталу та оцінено потенціал промислового підприємства щодо компенсації його можливих збитків. Отримані результати охарактеризовано з позиції передумов щодо забезпечення економічної безпеки промислового підприємства. Наведено порівняльну характеристику фінансово-економічних показників підприємства та середньогалузевих значень. Ідентифіковано проблемні аспекти економічної безпеки промислового підприємства.

Ключові слова: промислове підприємство; економічна безпека; фінансово-економічний стан; аналіз передумов; управління підприємствами.

LARYSA LIUBOKHYNETS, TETYANA KATKOVA, YURI KRAVCHUK

Khmelnitskyi National University

ANALYSIS OF FINANCIAL AND ECONOMIC PREREQUISITES FOR ENSURING ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISE

The purpose of the study is to introduce the author's methodological approach to analyze the prerequisites for economic security of industrial enterprises, the formation on this basis of conclusions for priority areas of policy to strengthen it.

The urgency of the problem of development of methods of analysis, monitoring and diagnostics of economic security of industrial enterprises is revealed. It is argued that the observation of the financial and economic condition of the enterprise allows to identify the prerequisites for the economic security of the industrial enterprise.

The practical significance of the study is that the indicators of financial and economic condition of the industrial enterprise are revealed; the results of the analysis of the general economic and investment activity of the industrial enterprise are given; indicators of profitability and capital turnover of an industrial enterprise are analyzed; the characteristic of indicators of solvency and structure of assets of the industrial enterprise is resulted; the capital structure is revealed and the potential of the industrial enterprise to compensate for its possible losses is assessed.

The obtained results are characterized from the standpoint of prerequisites for ensuring the economic security of an industrial enterprise. The comparative characteristics of financial and economic indicators of the enterprise and average industry values are given. Problematic aspects of economic security of an industrial enterprise have been identified.

The scientific novelty of the study is that the methodological approach to the analysis of economic security of an industrial enterprise has been further developed, namely the method of analyzing the financial and economic prerequisites for ensuring the economic security of an industrial enterprise has been developed.

Research methods - structural-logical and semantic analysis, statistical analysis, quantitative and qualitative comparison.

Keywords: industrial enterprise; economic security; financial and economic condition; analysis of preconditions; enterprise management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Важливість проблеми забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств набуває сьогодні особливої гостроти внаслідок існування таких причин: (1) стихійно-хаотичного і недостатньо керованого з боку держави формування і розвитку підприємництва у період трансформації економіки і суспільства; (2) об'єктивно високого рівня вразливості підприємств промисловості (які складають у загальній чисельності суб'єктів підприємницької діяльності вагомую частку) через їх розміри, рівень забезпеченості матеріальними і фінансовими ресурсами; (3) недосконалого конкурентного середовища, проявів монополізму і клієнтських відносин, корупції у відносинах «бізнес-держава»; 4) надмірно високого рівня криміналізації і тінізації економіки та бізнес-середовища.

Вельми не стабільною залишається й промисловість України. Специфікою промислових підприємств є значні обсяги капітальних вкладень у бізнес, а також тривалий строк окупності інвестицій. Відтак. Комерційні ризики тут значно вагоміші, ніж в іншому виді економічної діяльності. А це потребує ретельнішої уваги з боку менеджменту підприємств да моніторингу, діагностики стану, формування й реалізації політики гарантування належного рівня економічної безпеки підприємств на постійній основі.

Актуальність проблеми зміцнення економічної безпеки промислових підприємств підтверджується й загальними тенденціями розвитку економіки України: значною часткою підприємств, які не приступили до діяльності або збиткових чи недостатньо фінансово стійких; високим рівнем «тінізації» підприємництва і ступенем проникнення кримінального капіталу; надмірною концентрацією і у високорентабельних і потенційно «тінізованих» національного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Формування методики аналізу складних системних економічних категорій – вельми важливе, однак не просте завдання. Одна з причин цього – необхідність спершу досягнути саму природу такого явища, як економічна безпека підприємства; ідентифікувати її складові та структурні компоненти; віднайти зв'язки між аналізуванням стану і рівня безпеки та формуванням необхідної інформаційно-аналітичної основи, що буде найбільш релевантна для вибудовування політики підприємства у цій сфері. Відтак, переосмислення передусім підлягають результати досліджень, які розкривають методичні підходи до аналізування економічної безпеки промислових підприємств. Йдеться про праці О. Ареф'євої, Д. Городинської [1, с.106-111], В. Лук'янової [7, с.35-39], Р. Скриньковського [10, с.414-418] та ін. вітчизняних та зарубіжних науковців.

Вагомий внесок в ідентифікацію функціонально-структурних характеристик економічної безпеки підприємства здійснили такі науковці, як Т. Васильців, О. Ярошко [2, с.132-136], К. Горячева [3, с.65-67], О. Мороз, Н. Карачина, А. Шиян [8, с.15-25], Н.Фокіна, В. Бокій [11, с.111-114] та ін. Власне ці наукові пошуки відкрили бачення як функціональних, так і структурних компонент економічної безпеки підприємства, що має сенс й у контексті дослідження її передумов.

Аналіз не буває ефективним, якщо в його підсумку не отримано саме ті результати, які були потрібні для ухвалення якісних управлінських рішень. Саме в такому світлі потрібно розвивати результати та висновки, отримані в підсумку досліджень І. Колодяжної, К. Букріної [5, с.135-140], Т. Васильціва, Р. Лупака, М. Куницької-Іляш [13, с.8-15] та інших науковців, які достатньо комплексно розкрили проблематику та специфіку формування політики зміцнення економічної безпеки підприємств, у т. ч. промислових.

Одночасно, потрібно вказати на те, що результати аналізування мають науково-прикладне значення не лише для вироблення якісних управлінських рішень, але й окреслювати стратегічну перспективу управління в царині безпеки підприємства. У такому аспекті особливої ваги набувають праці Н. Карачино, В. Семцова [4], Р. Лупака, А. Дідич [6, с.248-252], В. Пастухова [9, с.40-45], О. Шнипко [12, с.18-22] та інших дослідників, які підводять методику аналізування під обґрунтування стратегії, тактики й на загал – політики менеджменту економічної безпеки промислових підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Разом з тим, розроблені на сьогодні теоретико-методичні засади, а також прикладні підходи до моніторингу й аналізування економічної безпеки підприємств все ще не достатні, що актуалізує завдання створення нових методик аналізування як стану і рівня, так і передумов забезпечення економічної безпеки підприємства, застосування яких дозволяє сформувати належну інформаційно-аналітичну базу потрібну для ухвалення більш виважених управлінських рішень в системі політики гарантування стійкого довгострокового розвитку суб'єктів господарювання.

Формулювання цілей статті

Метою статті є застосування авторського методичного підходу для аналізування передумов забезпечення економічної безпеки промислового підприємства, формування на цій основі висновків для пріоритетних напрямів політики її зміцнення.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні найбільшого поширення в процесі оцінювання рівня чи стану економічної безпеки підприємства набули підходи, пов'язані з наданням загальної характеристики стану розвитку фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання та формування висновків відносно її ефективності, динаміки найважливіших параметрів розвитку і життєздатності, наявності передумов для розвитку, здатності протидіяти загрозам і «виживати» в конкурентному середовищі (стійкість і конкурентоспроможність економічної системи суб'єкта господарювання); проведення індикаторного та ресурсно-функціонального аналізу.

У цьому дослідженні ці підходи застосовані при аналізі передумов економічної безпеки на прикладі малого промислового підприємства. Основними видами діяльності підприємства є виробництво та збут будівельних матеріалів, устаткування і обладнання, а також послуги з їх монтажу, які надаються як фізичним, так і юридичними особам. Відповідно, вид, особливості та обсяги діяльності підприємства впливають на більшість базових показників та характеристик системи економічної безпеки підприємства.

Загальна кількість працівників підприємства становила на початок 2022 р. 17 осіб. При цьому частка керівників у загальній чисельності персоналу становить 23,5 %, фахівців – 17,6 %, спеціалістів – 23,5 % та робітників – 35,4 % (з яких основних – 23,5 %). Зазначимо, що якщо загальна чисельність персоналу підприємства є оптимальною, то структура є недостатньо раціональною, зокрема, надмірно великою є кількість керівників.

Крім того, можна зробити висновок про те, що з метою забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємство потребує створення відділу безпеки. Про це свідчить досвід відомих закордонних підприємств, у тому числі тих, які здійснюють аналогічну діяльність. На більшості таких підприємств функціонує сектор (відділ) економічної безпеки, підпорядкований безпосередньо генеральному менеджеру (голові правління підприємства).

За умови створення відділу економічної безпеки на підприємства, основними завданнями його мали б стати: встановлення процедур безпеки та контролю їх виконання у відділах підприємства; здійснення моніторингу як за показниками всіх складових безпеки підприємства, так і за узагальнюючим показником її рівня, в тому числі – на предмет відповідності показників моніторингу критичним індикаторам рівня економічної безпеки підприємства.

Організаційно-економічна характеристика у контексті виявлення передумов економічної безпеки передбачає аналіз обсягів та ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства. Так, дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) щороку збільшується. Середньорічні темпи зростання цього показника за останні п'ять років становили 129,8 %. Тільки за останній рік обсяги доходу підприємства збільшилися аж на 3047,1 тис. грн., а за період 2017 – 2021 років – на 3810,3 тис. грн. Аналогічні тенденції відбулися за досліджуваній період по показнику чистого доходу від надання послуг.

Нестабільною є ситуація щодо інших операційних доходів підприємства – вони протягом 2017-2019 рр. зменшувалися, а починаючи з 2020 р., щороку збільшуються. Ця тенденція є негативною. З цього можна зробити висновок, що джерела доходів підприємства є не стабільними та їх недоцільно враховувати як додаткові ресурси для забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства.

Дещо негативною є виявлена нами тенденція до більш активного збільшення (порівняно з доходами) собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг). Так середньорічні темпи збільшення цього показника за період 2017-2021 рр. становили 131,32 %, що на 1,56 % більше, ніж значення аналогічного показника для доходів підприємства. Разом з тим ситуація ще залишається прийнятною передусім через високий рівень загального прибутку (у 2021 році він становив 16,9 %). Разом із збільшенням обсягів доходу досліджуваного підприємства збільшуються також його операційні витрати. Проте позитивним є нижчі середньорічні темпи зростання цього показника порівняно з доходами підприємства. Так середньорічні темпи збільшення операційних витрат підприємства складають 126,36 %.

До позитивних тенденцій, які сприяють підвищенню рівня економічної безпеки підприємства необхідно віднести високі темпи зростання операційного та чистого прибутку. Так фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування зростає в середньому у 2,6 рази щорічно, а чистий прибуток – у 2,5 рази. Це, звичайно, позитивно вплинуло на збільшення цих показників і у 2021 році порівняно з 2020 роком (фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування збільшився на 66,9 тис. грн.; чистий прибуток – на 50,2 тис. грн.). Позитивним є також збільшення цих показників у 2021 році порівняно з базовим – 2017 роком (фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування збільшився на 113,7 тис. грн.; чистий прибуток – на 85,2 тис. грн.).

Обсяги господарської діяльності (сума активів) підприємства щороку зростають, що є позитивним та свідчить про розширення його можливостей щодо активізації фінансово-господарської діяльності та вивільнення додаткових резервів на забезпечення його економічної безпеки. Так цей показник збільшується на 26,92 % в середньому на рік. Покращання основних показників фінансово-економічної ефективності функціонування досліджуваного підприємства об'єктивно підвищує рівень інтегрального умовного показника його економічної безпеки.

Суттєво збільшилися протягом досліджуваного періоду активи підприємства. Збільшувався також чистий дохід, проте збільшення операційних витрат по підприємству за період 2017 – 2021 рр. (та особливо у 2021 р.) було вагомим. З одного боку ця тенденція є негативною, проте це пов'язано із значними капіталовкладеннями підприємства у створення нових об'єктів (будівель та споруд) та може бути виправданим.

Аналіз тенденцій зміни та прогноз значень аналізованих показників на 2022 та 2023 рр. засвідчує негативний вплив на стан безпеки підприємства, оскільки з кожним роком може збільшуватися різниця (перевищення) між операційними витратами та загальним доходом аналізованого підприємства. Тобто з кожним роком все більшою буде залежність ефективності діяльності підприємства від обсягів його інших операційних доходів, за рахунок яких підприємство залишається прибутковим.

У табл. 1 подані показники загальної економічної та інвестиційної активності підприємства. Так, обсяги реалізованих підприємством послуг у 2020-2021 рр. зростали, що позитивно. У 2021 р. до 2020 р. показник збільшився на 92 %, що було на 79 % більше, ніж за аналогічний період 2020 р. до 2019 р. Це позитивно позначається на економічній безпеці суб'єкта господарювання. Також позитивним було й зростання активів суб'єкта господарювання. У 2021 р. вони збільшилися на 18 %, а у 2020 р. – на 29 %. Але, як визначено, не настільки позитивним залишається стан справ із індексом реальних інвестицій. Показник у 2021 р. збільшився лише на 2 %. Відповідно, за цим індикатором безпека все ще забезпечується, але в незначній мірі.

Таблиця 1

Показники загальної економічної та інвестиційної активності підприємства у 2020-2021 рр.

Показники	Рекомендовані значення	Фактичні значення за роками		Висновки за порівняннями значень показників 2021 р. до	
		2020	2021	Рекомендованих значень	2020 р.
Індекс обсягів реалізації	>1	1,13	1,92	Безпека забезпечується, рівень перевищення 92 %	Безпека забезпечується, приріст становив 79 %
Індекс зростання активів підприємства	> ніж темп інфляції у звітному періоді	1,29	1,18	Безпека забезпечується, темп зростання активів перевищував темп зростання інфляції	Тенденція негативна, сповільнення становило 11 %
Індекс реальних інвестицій підприємства	зростання	100,9	1,02	Безпека забезпечується, приріст позитивний	Безпека забезпечується, приріст становив 1,1 %

У табл. 2 подані результати аналізу показників прибутковості та оборотності на підприємстві. Можна зробити висновки, що в цій групі показників безпека забезпечується лише за окремими показниками прибутковості суб'єкта господарювання. Але й навіть за цими параметрами бачимо наявність негативних тенденцій, які призводять до погіршення системи економічної безпеки аналізованого суб'єкта господарювання.

Таблиця 2

Показники прибутковості та оборотності підприємства у 2020-2021 рр.

Показники	Рекомендовані значення	Фактичні значення		Висновки за порівняннями значень показників 2021 р. до	
		2020	2021	Рекомендованих значень	2020 р.
Індекс валового прибутку	> ніж темп росту виручки від реалізації	1,05	1,62	Безпека недостатня, індекс нижчий за зростання виручки (1,92)	Безпека забезпечується, приріст становив 57 %
Індекс операційного прибутку	> ніж темп росту виручки від реалізації	3,59	2,1	Безпека забезпечується, індекс вищий за зростання виручки	Тенденція негативна, сповільнення становило 149 %
Індекс чистого прибутку	> ніж темп росту виручки від реалізації	3,59	2,09	Безпека забезпечується, індекс вищий за зростання виручки	Тенденція негативна, сповільнення становило 150 %
Рентабельність активів	>10 %	0,23	0,38	Безпека не забезпечується, фактичне значення менше за рекомендоване на 9,77 %	Безпека покращується, приріст становив 0,15 %
Рентабельність власного капіталу	> r (де r – середня відсоткова ставка по депозитах у і-му періоді)	0,9	1,85	Безпека не забезпечується, фактичне значення менше за депозитні ставки	Безпека покращується, приріст становив 0,95 %
Рентабельність продажу	>10% або вища, ніж в середньому по галузі	1,38	1,51	Безпека не забезпечується, фактичне значення менше за рекомендоване на 8,62 %	Безпека покращується, приріст становив 0,13 %
Оборотність активів	збільшення	0,16	0,26	Безпека не забезпечується, оборотність низька	Безпека покращується, приріст становив 0,1
Оборотність оборотних коштів	збільшення	0,5	2,22	Безпека не забезпечується, оборотність низька	Безпека покращується, приріст становив 1,72

У табл. 3 представлені показники платоспроможності та стану активів підприємства. Результати аналізу дають підстави стверджувати, що нераціональність структури активів та нездатність суб'єкта господарювання швидко розраховуватися із зовнішніми зобов'язаннями є найслабшим місцем в системі його економічної безпеки, адже за всіма індикаторами стан безпеки не забезпечується та спостерігають подальші негативні тенденції до погіршення фактичних значень показників.

У табл. 4 подані результати аналізу структури капіталу та оцінювання потенціалу підприємства до компенсації можливих збитків. Як бачимо, стан справ цій сфері теж не надто привабливий, хоча потенціал

до компенсації можливих збитків у аналізованого суб'єкта господарювання все ще наявний. За результатами проведеного аналізу можна зробити такі висновки:

показники загальної економічної та інвестиційної активності підприємства перебувають (щодо економічної безпеки) у прийнятних межах, причому більшість з них покращується; до негативного лише можна віднести сповільнення темпу зростання активів (на 11 % у 2021 р. до 2020 р.);

Таблиця 3

Показники платоспроможності та складу активів підприємства у 2020-2021 рр.

Показники	Рекомендовані значення	Фактичні значення		Висновки за порівняннями значень показників 2021 р. до	
		2020	2021	Рекомендованих значень	2020 р.
Коефіцієнт загальної платоспроможності	>2	1,18	0,43	Безпека не забезпечується (фактичне значення нижче рекомендованого на 1,57)	Безпека погіршується
Коефіцієнт поточної платоспроможності	>0,8-1	1,17	0,43	Безпека не забезпечується (фактичне значення нижче рекомендованого на 0,37)	Безпека погіршується
Коефіцієнт абсолютної платоспроможності	>0,2	0,07	0,03	Безпека не забезпечується (фактичне значення нижче рекомендованого на 0,17)	Безпека погіршується
3.4. Коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості	>1	1,11	0,46	Безпека не забезпечується (фактичне значення нижче рекомендованого на 0,54)	Безпека погіршується
3.5. Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	>0,1	-1,14	-2,79	Безпека не забезпечується (фактичне значення нижче рекомендованого на 2,89)	Безпека погіршується

більшість показників прибутковості та оборотності перебувають у безпечних межах. Виняток становлять показники рентабельності та оборотності активів, за якими фактичні значення для 2021 р. були нижчими від рекомендованих значень. Проте, позитивною є тенденція до покращення всіх показників прибутковості та оборотності капіталу підприємства у 2021 р. до 2020 р.;

абсолютно не забезпеченими (з огляду на стан системи економічної безпеки підприємства) є показники платоспроможності та складу активів, структури капіталу. За всіма без виключення показниками цих груп фактичні значення не лише нижчі за рекомендовані, але й погіршуються.

Таблиця 4

Показники структури капіталу та оцінки потенціалу до компенсації можливих збитків підприємства у 2020-2021 рр.

Показники	Рекомендовані значення	Фактичні значення		Висновки за порівняннями значень показників 2021 р. до	
		2020	2021	Рекомендованих значень	2020 р.
Коефіцієнт автономії (фінансової незалежності)	$\geq 0,5$	0,23	0,19	Безпека не забезпечується (фактичне значення нижче рекомендованого на 0,31)	Безпека погіршується
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	>0,75	0,69	0,5	Безпека не забезпечується (фактичне значення нижче рекомендованого на 0,25)	Безпека погіршується
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,4-0,6	-1,83	-3,06	Безпека не забезпечується (фактичне значення нижче рекомендованого на 3,46)	Безпека погіршується
Частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі підприємства	>0,5	0,6	0,39	Безпека не забезпечується (фактичне значення нижче рекомендованого на 0,11)	Безпека погіршується
Обсяг резервних та страхових фондів	Відповідно до стратегії фінансової безпеки підприємства	152,6	248,8	Безпека забезпечується, резервних та страхових фондів достатньо	Безпека покращується
Коефіцієнт співвідношення обсягу резервних та страхових фондів та суми капіталу, що обертається в зоні підвищеного ризику	Відповідно до стратегії фінансової безпеки підприємства	250,0	300,0	Безпека забезпечується, фондів достатньо	Безпека покращується

Отже, керівництву підприємства в цілях покращення системи економічної безпеки підприємства потрібно працювати над підвищенням темпів зростання активів, зростанням платоспроможності і удосконаленням структури активів і капіталу. У табл. 5 подані результати порівняння окремих показників економічної безпеки підприємства та середньогалузевих показників.

Таблиця 5

Порівняльна характеристика окремих фінансово-економічних показників підприємства та середньогалузевих показників у 2021 р.

Показники	Підприємства	Середнє по галузі	Висновки за показниками
Темп зростання доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), %	191,6	105,4	Безпека забезпечується, оскільки темпи зростання доходу значно вищі за середньогалузевий показник
Темп зростання фінансового результату до оподаткування, %	2,1 р.	102,2	Безпека забезпечується, оскільки темпи зростання фінансового результату значно вищі за середньогалузевий показник
Рентабельність операційної діяльності, %	2,3	1,5	Безпека забезпечується, оскільки рентабельність на 0,8 в. п. перевищує середньогалузевий показник
Коефіцієнт загальної ліквідності	0,43	1,17	За рівнем ліквідності підприємство поступається середньогалузевому значенню
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,19	0,15	Фінансова стійкість підприємства вища за середньогалузеву, але не відповідає нормам
Коефіцієнт інвестування	0,25	0,43	Безпека не забезпечується
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	1,11	1,09	Оборотність вища за середньогалузеву, але не відповідає нормам

Підсумовуючи аналіз фінансово-економічних передумов щодо забезпечення економічної безпеки підприємства, доцільно зазначити такі виявлені негативні аспекти та напрями роботи, здійснення яких потребуються:

- організаційну структуру управління підприємством необхідно доповнити відділом економічної безпеки; потрібно залишити лише необхідний склад персоналу та працівників; підприємство має віддавати на субпідряд всі роботи, які не входять до його сфери діяльності;
- здійснювати роботи з планування фінансово-господарської діяльності;
- розробити та реалізувати заходи, спрямовані на зниження рівня витрат, підвищення рентабельності діяльності, покращання структури балансу та співвідношення власного і залученого капіталу, пришвидшення оборотності активів;
- запровадити надійну систему звітування та ведення моніторингу показників стану економічної безпеки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

За результатами аналізу фінансово-економічних передумов щодо забезпечення економічної безпеки підприємства виявлено такі напрями її зміцнення: організаційну структуру управління підприємством необхідно доповнити відділом економічної безпеки; потрібно залишити лише необхідний склад персоналу та працівників; підприємство має віддавати на субпідряд всі роботи, які не входять до його сфери діяльності; здійснювати роботи з планування фінансово-господарської діяльності; розробити та реалізувати заходи, спрямовані на зниження рівня витрат, підвищення рентабельності діяльності, покращання структури балансу та співвідношення власного і залученого капіталу, пришвидшення оборотності активів; запровадити надійну систему звітування та ведення моніторингу показників стану економічної безпеки.

Підприємство на даний момент часу не сформувало надійної та постійно діючої системи управління зовнішніми загрозами його діяльності. Це є негативним аспектом в управлінні діяльністю підприємства та не може гарантувати йому подальший сталий планомірний розвиток. До позитивного потрібно віднести те, що на підприємства розроблено окремі стратегічні цілі, дотримання яких, на думку керівництва підприємства, повинно забезпечити його розвиток у найближчій перспективі. Так, філософія закладена у таких складових: стратегічне мислення; орієнтація на клієнта; постійні зміни. Крім того, діяльність підприємства повинні характеризувати такі якості: ринкова орієнтація як результат реалізації послідовної реструктуризації, максимального використання економічних методів управління, активного розвитку маркетингової служби, тотального та цілеспрямованого навчання персоналу; постійний пошук шляхів удосконалення структури підприємства, менеджменту, мотивації праці, інвестиційної привабливості підприємства.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються удосконалення методики аналізування стану та рівня економічної безпеки промислових підприємств.

Література

1. Ареф'єва О. В., Городинська Д. М. Оцінка рівня економічної стійкості підприємств сфери послуг. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 6 (60). С. 106-111.
2. Васильців Т. Г., Ярошко О. Р. Фінансова безпека підприємства: місце в системі економічної безпеки та пріоритети посилення на посткризовому етапі розвитку економіки. *Науковий вісник ЛТЕУ України*. 2018. Вип. 21.2. С. 132-136.
3. Горячева К. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2003. № 8. С. 65-67.

4. Карачина Н. П., Семцов В. М., Мирончук М. В. Контролінг економічної безпеки поведінки підприємств в умовах трансформаційних перетворень *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8665>
5. Колодажна І. В., Букріна К. А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 23. Ч. 1. С. 135-140.
6. Лупак Р. Л., Дідич А. М. Економічні основи забезпечення конкурентоспроможності підприємства в умовах ринкових відносин. *Науковий вісник ЛТЕУ України*. 2017. Вип. 20.6. С. 248-252.
7. Лук'янова В. В. Оцінка ефективності підприємства і підприємництва. *Вісник ДонНУЕТ*. 2005. № 4 (28). С. 35-39.
8. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 241 с.
9. Пастухова В. В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність: монографія. Київ: КНТЕУ, 2002. 302 с.
10. Скриньковський Р. М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 414-418.
11. Фокіна Н. П., Бокій В. І. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 8 (26). С. 111-114.
12. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект: монографія. Київ, 2006. 288 с.
13. Vasylytsiv T. G., Lupak R. L., Kynytska-Iliash M. V. Strategic approaches to the effective use of intangible assets as a condition for strengthening the competitiveness of enterprise. *Науковий вісник Полісся*. № 2 (14). С. 8-15.

References

1. Arefieva, O. V., Horodynska, D.M. (2006). Assessment of the level of economic stability of enterprises in the service sector. *Actual problems of economy*. Vol. 6 (60), pp. 106-111.
2. Vasylytsiv, T. G., Yaroshko O. R. (2018). Financial security of the enterprise: place in the system of economic security and priorities of strengthening at the post-crisis stage of economic development. *Scientific Bulletin of LTEU of Ukraine*. Vol. 21.2. pp. 132-136.
3. Gorjacheva, K. (2003). Financial security of the enterprise. The essence and place in the system of economic security. *Economist*. Vol. 8, pp. 65-67.
4. Karachyna, N. P. Semstov, V. M., Myronchuk, V. M. (2021). Controlling of the economic security of enterprise behavior in conditions of the transformations. *Effective economy*. Vol. 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8665>.
5. Kolodaznaya, I. V., Bukrina, K. A. (2019). Economic security in the sustainable operation of enterprise. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*. Vol. 23, pp. 135-140.
6. Lupak, R. L., Didych, A. M. (2017). Economic bases of ensuring the competitiveness of the enterprise in market relations. *Scientific Bulletin of LTEU of Ukraine*. Vol. 20.6. pp. 248-252.
7. Lukyanova, V. V. (2005). Evaluation of the effectiveness of the enterprise and entrepreneurship. *Bulletin DonNUET*. Vol. 4 (28), pp. 35-39.
8. Moroz, O. V. Karachyna, N. P., Shuyan, A. A. (2011). The concept of economic security of a modern enterprise. Vinnitsa, Ukraine.
9. Pastukhova, V. V. (2002). Strategic management of the enterprise: philosophy, policy, efficiency. Kyiv, Ukraine.
10. Skrynkovskyy, R. M. (2015). Economic security of enterprise: nature, classification and system of diagnostics. *Global and national economic problems of economy*. Vol. 3, pp. 414-418.
11. Fokina, N. P., Bokij, V. I. (2003). Economic security of the enterprise – an essential component of financial stability. *Actual problems of economics*. Vol. 8 (26), pp. 98-110.
12. Shnipko, O. S. (2006). Economics of security of the archival bagatorial systems: the regional aspect. Kyiv, Ukraine.
13. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Kynytska-Iliash, M. V. Strategic approaches to the effective use of intangible assets as a condition for strengthening the competitiveness of enterprise. *Scientific Bulletin of Polissya*. № 2 (14). pp. 8-15.

УДК 004:334.012.42

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-24](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-24)

ІВАНЧЕНКОВА Л. В.

<https://orcid.org/0000-0002-8402-4637>

ТКАЧУК Г. О.

<https://orcid.org/0000-0001-6937-6223>

МАРКОВА Т. Д.

<https://orcid.org/0000-0002-9437-2635>

Одеська національна академія харчових технологій

ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЕБ-САЙТУ ЯК ГОЛОВНОГО ІНСТРУМЕНТУ ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ

У статті визначено сутність електронного бізнесу, визначені основні форми проведення торгових операцій через Інтернет. Зазначено, що електронний бізнес безпосередньо пов'язаний з інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтовний на досягнення певної цілі господарюючого суб'єкта, за допомогою інформаційних технологій, та є певною системою. Визначені основні типи та характеристики веб-сайтів, як основного інструменту електронного бізнесу: сайт-візитка, сайт компанії з каталогом продукції, інтернет-магазини, новинно-пошукові портали, інформаційні портали, веб-сайти обліку товарів, бухгалтерії. Виділені основні можливості використання веб-сайту для ведення бізнесу підприємства, що дозволяє підприємству своєчасно створювати та розгортати інформаційні ресурси організації, прискорювати доступ користувачів до інформації в будь-який час, проводити рекламні кампанії, інтегрувати інформаційні ресурси з ресурсами постачальників, бізнес-партнерів та глобальними інформаційними ресурсами. Проаналізовані американські статистичні дані, які доводять цінність веб-сайту, та стверджують, що 85% людей у світі проводять онлайн-дослідження продукту або послуги, перш ніж розглянути або купити їх, а також довіряють онлайн оглядам так само, як і особистим рекомендаціям, при цьому підприємства можуть втратити від 22% до 70% потенційних клієнтів, при розміщенні негативних статей на перших сторінках пошуку, а також перед тим як вирішити працювати з клієнтом, більше половини американців шукали інформацію в Google. Спираючись на статистичні дані були визначені найефективніші методи вдосконалення веб-сайту: вимірювання ефективності веб-сайту компанії, покращення видимості за допомогою пошукової оптимізації, інвестування в пошуковий маркетинг, вдосконалення цифрової стратегії, формування онлайн-плану та персоналізація.

Ключові слова: веб-сайт, електронний бізнес, інтернет, статистичні дані.

LARYSA IVANCHENKOVA, HALYNA TKACHUK, TETIANA MARKOVA

Odessa National Academy of Food Technologies

IMPROVING THE WEBSITE AS THE MAIN TOOL OF E-BUSINESS

The article defines the essence of e-business, identifies the main forms of trade transactions via the Internet. It is noted that e-business is directly related to information and communication technologies, focused on achieving a specific goal of the business entity, through information technology, and is a specific system. The main types and characteristics of websites as the main tool of e-business are identified: business card site, company website with product catalog, online stores, news search portals, information portals, web-sites of goods accounting, accounting. The main opportunities for using the website to run a business, which allows the company to create and deploy information resources of the organization, accelerate user access to information at any time, conduct advertising campaigns, integrate information resources with resources of suppliers, business partners and global information resources. We analyzed U.S. statistics that prove the value of a website, and say that 85% of people in the world conduct online research on a product or service before reviewing or buying it, and trust online reviews as well as personal recommendations, when As a result, businesses can lose 22% to 70% of potential customers, when placing negative articles on the first pages of search, and before deciding to work with the client, more than half of Americans searched for information on Google. Based on statistics, the most effective methods of improving the website were identified: measuring the effectiveness of the company's website, improving visibility through search engine optimization, investing in search marketing, improving digital strategy, creating an online plan and personalization.

Keywords: website, e-business, internet, statistics.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Протягом останнього десятиліття робота підприємств онлайн є трендом як серед дрібного та середнього бізнесу, так і серед великих підприємств. Для підприємців створення веб-сайту, продаж в Інтернеті та створення своєї присутності в соціальних мережах є частиною ведення бізнесу. Гарно розроблений веб-сайт може допомогти компанії ефективно конкурувати з підприємствами, які мають більш велику частку на ринку та більші бюджети для просування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням розвитку та вдосконалення електронного бізнесу, його компонентів займалося багато науковців, серед яких Болотинюк І.М., Зайцева О.О., Ключко В. М., Кривошеєва Н. М., Обіход С.В., Полях В. М., Федішин І.Б., Чуйко Н. В., Шарапова О. М. та багато інших.

Формулювання цілей статті

Мета та завдання статті: надати практичні рекомендації щодо вдосконалення веб-сайту підприємств для більш ефективного ніж конкуренти його розвитку на ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасні глобалізаційні тенденції та розвиток світової економіки переконливо демонструють необхідність переосмислення способу та моделі ведення бізнесу під впливом інформаційних систем і технологій.

Це відкриває нові перспективи для підприємництва. Інтернет став сучасним бізнесом, значно розширивши можливості відображення реальної економіки у віртуальному глобальному світі.

Результатом вищезазначеного процесу є розвиток економіко-правового явища електронний бізнес.

Електронний бізнес – це вид економічної діяльності компаній через комп'ютерні мережі, зокрема, Internet, з метою отримання прибутку. Це електронна економічна діяльність, яка здійснюється за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій з метою отримання прибутків. На сьогодні можна виділити наступні основні форми проведення торгових операцій через Інтернет:

- електронна комерція;
- електронна банківська діяльність (Інтернет-банкінг);
- електронні брокерські послуги (Інтернет-трейдинг);
- електронні аукціони;
- електронна пошта;
- електронні моли;
- електронні страхові послуги [4].

Належність компанії до типу електронного бізнесу можна визначити специфікою її діяльності, а не новими технологіями, що використовуються.

Узагальнення ознак електронного бізнесу як різновиду економічної діяльності дає можливість констатувати наступне:

- електронний бізнес безпосередньо пов'язаний з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та мережі Інтернет, які є його технологічною основою;
- електронний бізнес орієнтовний на досягнення певної цілі господарюючого суб'єкта (отримання прибутку, оптимізація господарської діяльності, управління інформацією, трансформація та оптимізація бізнес-процесів, зміна маркетингової практики й оптимізація взаємовідносин зі споживачами, краща відповідність запитам та потребам клієнтів, поліпшення іміджу підприємства, розширення ринку, розвиток нових сфер діяльності тощо) за допомогою інформаційних технологій;
- електронний бізнес є певною системою, тобто комбінацією певних складових: система обміну інформацією, система інтернет-маркетингу, система електронних платежів, система глобального пошуку даних, збору і використання знань, корпоративні інтернет-представництва, система електронної комерції, система електронного консалтингу, система мобільного офісу та дистанційний банкінг тощо[6].

На сучасному етапі розвитку бізнесу можна виділити два основні напрями використання мережних технологій:

Internet to Business, що забезпечує інформаційний супровід бізнес-процесів суб'єкта господарювання, інформаційну взаємодію в режимі online його співробітників із зовнішнім середовищем;

Business in the Internet, що і є безпосередньо електронним бізнесом. Головним інструментом управління бізнесом (Internet to Business) є Web-портали [6].

Основним інструментом електронного бізнесу зараз є веб-сайт. До основних типів сайтів можна віднести [5,7]:

1. Сайт-візитка.

Це найпростіший сайт, який не містить багато сторінок. Зазвичай їх не більше 10. У більшості випадків можливо переходити з кожної сторінки на будь-яку іншу. Вони призначені для короткого опису компанії, розуміння послуги користувачем та надання контактної інформації.

2. Сайт компанії з каталогом продукції

По суті, це ще й сайт-візитка. Однак, як випливає з назви, крім короткої інформації, він також містить довідник усіх послуг, які пропонує компанія. Іноді такі списки можуть бути дуже великими. У цьому випадку на сайтах створюється зручна система навігації з категоріями, фільтрами та угрупованнями. Такі сайти часто ефективніше залучають клієнтів, ніж сайти-візитки.

3. Інтернет-магазини

Цей тип веб-сайтів містить список продуктів, які користувачі можуть замовити в Інтернеті. Завдяки дуже високому проникненню Інтернету сьогодні, інтернет-магазини стають все більш поширеними і зайняли своє місце, він повинен постійно оновлюватися, не заважаючи трафіку клієнтів, та часто синхронізується з різними CRM-системами для полегшення спілкування між менеджерами та клієнтами. Для більш ефективної роботи слід провести якісне тестування на стрес і навантаження.

4. Новинно-пошукові портали.

Ви можете використовувати цей тип сайту щодня, коли хочете дізнатися щось нове або бути в курсі останніх новин. Зазвичай такі сайти дуже великі і тому вимагають багато часу на розробку та просування. Зазвичай це комерційні проекти.

5. Інформаційні портали

На цих сайтах зібрані різноманітні статті на будь-яку тему. Сайт може містити багато інформативних статей на всі або деякі теми та обговорювати нові розробки в галузі технологій. Вони також можуть об'єднувати та конструювати інформацію, зібрану з інших джерел. Більшість інформаційних порталів існують за допомогою реклами у вигляді банерів або спонсорства.

6. Web-сайти обліку товарів, бухгалтерії

Такі сайти призначені лише для внутрішнього використання будь-якою компанією і недоступні звичайним користувачам. Вони дуже важливі для структурованих даних і часто використовуються великими компаніями з багатьма філіями в різних містах, вони містять багато інформації і коштують дуже дорого, але їх зручність зазвичай окупається.

Використання веб-сайту принципово відкриває нові можливості для ведення бізнесу, зокрема дозволяє:

- своєчасно створювати та розгортати інформаційні ресурси організації;

- прискорити доступ користувачів до інформації в будь-який час і в будь-якому місці (набір доступної інформації та послуг залежить від категорії користувача - клієнти, партнери, співробітники);

- інтегрувати інформаційні ресурси з ресурсами постачальників, бізнес-партнерів та глобальними інформаційними ресурсами;

- проводити рекламні кампанії, зацікавлювати потенційних клієнтів і клієнтів продуктами та послугами, системами знижок тощо, покращувати якість управління бізнес-процесами, інформаційну безпеку тощо.

Згідно з опитуванням Google, 85% людей у всьому світі проводять онлайн-дослідження продукту або послуги, які вони хочуть, перш ніж розглянути їх, особливо коли ви відчуваєте зміну у тому, як бізнес працює з пандемією настає [1].

Журнал Forbes в 2017 р. опублікував статистичні дані, які доводять цінність веб-сайту[2]:

Онлайн-огляди:

- 90% споживачів читають онлайн-відгуки перед відвідуванням компанії.

- Було показано, що огляди в Інтернеті впливають на 67,7% рішень про покупку.

- 84% людей довіряють онлайн оглядам так само, як і особистим рекомендаціям.

- 74% споживачів кажуть, що позитивні відгуки змушують їх більше довіряти місцевому бізнесу.

Результати пошуків:

- 91% дорослих використовують пошукові системи для пошуку інформації в Інтернеті.

- 65% людей вважають пошук в Інтернеті найбільш надійним джерелом інформації про людей і компанії. Це вищий рівень довіри, ніж будь-яке інше джерело в Інтернеті чи офлайн.

- 93% шукачів ніколи не переходять з першої сторінки, замість цього використовують лише перші 10 результатів пошуку, щоб сформулювати своє враження.

Вплив на прибуток бізнесу

- Підприємства ризикують втратити 22% бізнесу, якщо потенційні клієнти знайдуть одну негативну статтю на першій сторінці результатів пошуку.

- Компанії з двома негативними статтями на першій сторінці результатів пошуку, ризикують втратити 44% клієнтів.

- Якщо в пошуковому запиті з'являються три негативні статті, ймовірність втрати клієнтів збільшується до 59,2%.

- У результатах пошуку Google, якщо з'явиться чотири або більше негативних статей про компанію чи продукт, то ймовірно, втрати будуть до 70% потенційних клієнтів.

- Майже половина дорослих американців сказали, що вони шукали когось у Google, перш ніж вести з ними бізнес.

- 45% сказали, що вони знайшли щось під час пошуку в Інтернеті, що змусило їх вирішити не мати з цією особою справу.

- 56% знайшли те, що закріпило їхнє рішення вести бізнес із цією людиною.

- Але багато малих підприємств не докладають багато зусиль, щоб оптимізувати свій сайт, щоб його можна було легко знайти за допомогою онлайн-пошуку та налаштувати на продаж.

- Спираючись на статистичні дані можна визначити найефективніші методи вдосконалення веб-сайту для розвитку компанії в Інтернеті.

1. Вимірювання ефективності веб-сайту компанії

Ключовою перевагою ведення бізнесу в Інтернеті є дані, які він надає. Підприємство може постійно оцінювати, як працює веб-сайт, і налаштовувати свої цифрові властивості та онлайн-маркетингові кампанії, щоб перетворити більше відвідувачів у клієнтів, які платять. Це легко зробити і має значний вплив для всіх типів бізнесу, особливо тих, які продають на власних веб-сайтах електронної комерції.

2. Покращення видимості за допомогою пошукової оптимізації

Підприємствам необхідно поекспериментувати з пошуковою оптимізацією — мистецтвом змусити пошукові системи ранжувати сайт у верхній частині. Найважливішим у цьому аспекті є створення та підтримка високоякісного контенту. Компанії можуть почати зі створення списку з 20 до 50 ключових слів, які потенційні клієнти використовуватимуть під час пошуку в Інтернеті, щоб знайти необхідні послуги та товари. Необхідно вибрати терміни, які допоможуть виділитися, і створити вміст на основі цих ключових слів, щоб залучити трафік.

Також варто докласти зусиль, щоб отримати зовнішні посилання на сайт. Це тому, що такі посилання є одним з основних способів, за допомогою яких пошукові системи визначають свій рейтинг. Чим більше посилань на веб-сайт, тим вище як правило, є рейтинг.

3. Інвестування в пошуковий маркетинг

Оплачена пошукова реклама – це найшвидший спосіб залучити трафік на веб-сайт. Наприклад, можливо купувати рекламу Google, ставлячи ставки за ключовими словами, які потенційні клієнти, ймовірно, будуть шукати в Інтернеті. Відстежуючи ефективність оголошень, можливо налаштувати ключові слова, оголошення та веб-сайт, щоб підвищити ефективність різних кампаній.

4. Постійно вдосконалення цифрової стратегії, щоб відповідати очікуванням клієнтів

Постійне вдосконалення цифрових стратегій є найважливішою тактикою, але це не найпростіше зробити. Потрібно вжити заходів, виміряти результати, внести покращення, а потім повторити. Ця стратегія гарантує, що будь-які зміни, включаючи додавання більш передових технологій, ґрунтуються на справжніх потребах клієнтів.

5. Формування онлайн-плану, як розширення основної частини стратегічного плану

Одним із ключів до успіху в електронній комерції та виходу на ринок є планування. Однак типовий план виходу на ринок важко виконати, і для його реалізації може знадобитися від 12 до 18 місяців. Почати з онлайн-стратегії — дорожньої карти, яка спрямовує діяльність в Інтернеті, одночасно підтримуючи загальну стратегію виходу на ринок. Потім необхідно створити присутність в Інтернеті або адаптувати її до нового ринку та в подальшому виконувати нові замовлення.

6. Персоналізація за допомогою налаштування

Необхідно створити більше довіри та підвищити коефіцієнт конверсії, пропонуючи клієнтам дуже персоналізований досвід. Дані, зібрані з веб-сайту, можуть допомогти персоналізувати пропозиції продуктів і послуг онлайн відповідно до потреб і смаків ваших клієнтів. Потрібно буде інтегрувати дані про клієнтів, зокрема їхні покупки, місцезнаходження, історію перегляду, пристрої, які використовуються для доступу до веб-сайту, електронні листи компанії, публікації в соціальних мережах на сторінках, огляди продуктів і записи колл-центру. З усіма цими даними, доступними з одного погляду, торгові представники можуть персоналізувати свою взаємодію з клієнтами. Також можливо використовувати ці дані для персоналізації маркетингових повідомлень на сторінці облікового запису клієнта та в маркетингу - електронною поштою.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Високий рейтинг у результатах пошукових систем, видимість в Інтернеті є життєво важливим для всіх підприємств електронного бізнесу. Люди рідко виходять за межі першої сторінки результатів пошуку, дослідження показують, що веб-сайти, що з'являються на першій сторінці, привертають 90% трафіку.

Сайт, це універсальне мас-медіа, транслятор новин компанії, віртуальний бізнес-журнал про бренд і продукт. Регулярно оновлюваний, якісний та зручний з погляду змісту та юзабіліті ресурс позитивно позначається на формуванні іміджу, будучи джерелом інформації для відвідувачів – потенційних та реальних клієнтів, а також партнерів.

Наявність гарно оптимізованого та вдосконаленого веб-сайту дає підприємству переваги в просуванні своїх товарів та послуг, та збільшенні обсягу продажів. Він може стати повноцінним бізнес-інструментом, який дозволить автоматизувати бізнес-процеси, проводити через особистий кабінет весь документообіг, оформляти онлайн-замовлення, відстежувати відвантаження, оновлювати актуальні дані щодо залишків, публікувати презентації, навчальні матеріали, організовувати вебінари та конференції.

Література

1. Erskine R. 20 Online Reputation Statistics That Every Business Owner Needs To Know. URL: <https://www.forbes.com/sites/ryanerskine/2017/09/19/20-online-reputation-statistics-that-every-business-owner-needs-to-know/?sh=60bd1004cc5c> (дата звернення: 15.10.2021).
2. Think with google. URL: <https://www.thinkwithgoogle.com/consumer-insights/consumer-trends/shopping-research-before-purchase-statistics/> (дата звернення: 5.09.2021).
3. Андрощук Г. COVID-19: вплив на електронну комерцію. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravofarmacevtika/covid19-vpliv-na-elektronnu-komerciyu.html> (дата звернення: 04.10.2021).

4. Зайцева О.О., Болотинюк І.М. Електронний бізнес: Навчальний посібник. / За наук. ред. Н.В. Морзе. – ІваноФранківськ : «ЛілеяНВ» – 2015. – 264 с.
5. Класифікація сайтів за видами і типами. URL: <http://delukr.kiev.ua/klasifikatsiya-sajtiv-za-vidami-i-tipami/> (дата звернення: 04.10.2021).
6. Обіход С.В. Електронний бізнес як форма розвитку підприємництва в умовах глобалізації. Державний університет «Житомирська політехніка». URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/344.pdf>
7. Пасічник О. Г., Пасічник О. В., Стеценко І. В. Основи веб-дизайну / О. Г. Пасічник, О. В. Пасічник, І. В. Стеценко : [Навч. посіб.]. — К.: Вид. група BHV. — 2009. — 336 с:
8. Полях В. М., Кривошеєва Н. М., Ключко В. М., Шарапова О. М., Чуйко Н. В. Електронна комерція: теоретико-правові засади та сучасний стан в Україні. ScienceRise. 2017. № 5(34). С. 11-17. URL: <https://doi.org/10.15587/2313-8416.2017.101077>.
9. Тардаскіна Т.М. Електронна комерція: Навчальний посібник / Тардаскіна Т.М., Стрельчук Є.М., Терешко Ю.В. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2011. – 244 с.
10. Філіппова Л. Л. Електронна комерція: за і проти / Л. Л. Філіппова // Вісник Нац. техн. ун-туХПІ. – Харків : НТУ "ХПІ". – 2013. – № 44 (1017). – С. 58-65..

References

1. Erskine R. 20 Online Reputation Statistics That Every Business Owner Needs To Know. URL: <https://www.forbes.com/sites/ryanerskine/2017/09/19/20-online-reputation-statistics-that-every-business-owner-needs-to-know/?sh=60bd1004cc5c>
2. Think with google. URL: <https://www.thinkwithgoogle.com/consumer-insights/consumer-trends/shopping-research-before-purchase-statistics/> (
3. Androschuk G. COVID-19: vplyv na elektronnu komerciyu. Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravofarmacevtika/covid19-vplyv-na-elektronnu-komerciyu.html> (accessed August 04, 2020)
4. Zaitseva O.O., Bolotyniuk I.M. (2015) Elektronnyi biznes [E-business]. IvanoFrankivsk : «LileiaNV» 264 p. (in Ukrainian)
5. Classification of sites by types and types. URL: <http://delukr.kiev.ua/klasifikatsiya-sajtiv-za-vidami-i-tipami/>
6. Obihod S.V. E-business as a form of business development in the context of globalization. Available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/344.pdf>
7. Pasichnyk, O. G., Pasichnyk, O. V., & Stetsenko, I. V. (2009). Basics of web design. Tutorial. Kiev: Vyd. hrupa BHV. (in Ukrainian)
8. V.M. Polyah, N.M. Krivosheyeva, V.M. Klochko, O.M. Sharapova, N.V. Chujko (2017) Elektronna komerciya: teoretiko-pravovi zasady ta suchasniy stan v ukrayini. Scientific Journal «ScienceRise», no. 5(34). DOI: 10.15587/2313-8416.2017.101077.
9. Tardaskina, T.M. Strel'chuk, Ye.M. and Tereshko, Yu.V. (2011), Elektronna komertsiiia [E-commerce], ONAZ im. O.S. Popova, Odesa, Ukraine.
10. Filippova, L. L. (2013), "E-commerce: for and against", *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu KhPI*, vol. 44 (1017), pp. 58-65.

UDC 334.024

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-25](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-25)

LILIIA KHOMYCH

<https://orcid.org/0000-0001-8505-9391>e-mail: liliyahomych@gmail.com

Khmelnytskyi National University

PECULIARITY OF LEADERSHIP IN STAKEHOLDER INTERACTION MANAGEMENT IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROJECTS OF ENTREPRENEURIAL STRUCTURES

The article considers the specificity of leadership in stakeholder interaction management in implementation of sustainable development projects and highlights that large-scale and complexity of the execution of relevant development projects has needs for effective leadership, which is able not only to form an attractive future model, but also to involve all actors in the realization of plans. This paper characterizes the specifics of the motivational function of leadership in working with interested persons and argues that it is important to ensure the effectiveness of stakeholder interaction in the implementation of development projects. I use my own interpretation of the term "motivational potential of a leader" in relation to work with stakeholders. I emphasize the necessity of adequate methodological substantiation of ways of positioning different groups of interested persons in the environment of enterprise activity. I propose my authorial scientific approach for the company stakeholder positions on the strength of their effect and place on decision-making concerning sustainable development projects. The research underscores that understanding the strength of the impact of different stakeholder groups on decision-making allows management to reasonably defend the company position in the negotiation process with representatives of each group, choosing valence ways to satisfy the interests of those who can be most useful at every stage of development projects.

Key words: sustainable development, innovative-technological transition, stakeholder power of influence, motivational potential of a leader, enterprise.

ХОМИЧ Л. В.

Хмельницький національний університет

СПЕЦИФІКА ЛІДЕРСТВА В УПРАВЛІННІ СТЕЙКХОЛДЕРСЬКОЮ ВЗАЄМОДІЄЮ В ПРОЄКТАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Післявоєнне відновлення економіки України потребуватиме значних ресурсів. Відновлення має вестись з урахуванням глобальних трендів у побудові моделей ведення бізнесу. Така модель має технологічно відповідати викликам глобального «зеленого переходу», що дозволить підприємцям зайняти конкурентні позиції в структурі міжнародного поділу праці. Масштабність і складність реалізації відповідних проєктів розвитку потребує ефективного лідерства, здатного не тільки сформувати привабливу модель майбутнього, а й залучити до реалізації планів усіх зацікавлених осіб. Охарактеризовано специфіку мотиваційної функції лідерства у роботі з послідовниками. Аргументовано, що вона важлива для забезпечення ефективності стейкхолдерської взаємодії при реалізації проєктів розвитку. Запропоновано авторське трактування терміну «мотиваційний потенціал лідера» співвідносно роботи зі стейкхолдерами. Підкреслено необхідність адекватного методологічного обґрунтування способів позиціонування різних груп стейкхолдерів у середовищі діяльності підприємства. Необхідно релевантно оцінити не тільки співвідношення їх інтересів, а й сили впливу на прийняття рішень. Це забезпечить порівняльну оцінку їх переваг для підприємства загалом і відповідність інтересів проєктам розвитку. Сформовано авторський науковий підхід до позиціонування стейкхолдерів підприємства з урахуванням сили їх впливу і місця у прийнятті рішень щодо проєктів сталого розвитку. Розуміння сили впливу різних груп стейкхолдерів на прийняття рішень дає змогу обирати валентні способи задоволення інтересів тих із них, які можуть бути найбільш корисними для реалізації визначених цілей на кожному етапі реалізації проєктів розвитку.

Key words: сталий розвиток, innovative-technological перехід, сила впливу стейкхолдера, мотиваційний потенціал лідера, підприємство.

Statement of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks

The current state of the economy of Ukraine, which lost a significant part of its industrial and production potential during the month and a half of the war with Russia, can be described as extremely threatening to its economic security, self-sufficiency and sustainable development. Hence, not only the production systems of enterprises, but also the objects of civil infrastructure and the housing sector have been critically damaged in terms of further exploitation. And that has seriously worsened the living conditions of many people. In addition, a large number of employees lost their jobs and, consequently, their livelihoods. And the situation continues to be minatory - the active phase of the war doesn't end. Every day the structure of economic relations of the economic complex of Ukraine is disrupted. This causes major problems in resource supply and sales of even those enterprises that are not in the occupied territories and keep activity. However, due to these reasons, their operation has become extremely difficult, the amount of work has reduced - and the business systems of many of them have ceased to be effective. This highlights the problem of their restructuring to work in new circumstances - both during the war and after it.

It is obvious that the post-war restart of economic growth will demand huge resources, which business will lack. It is necessary to consolidate the efforts of the whole society - including state institutions, which should legislate to ensure the attractiveness of investing in the reconstruction of the economic complex. At the same time, the business itself must form a completely different model of management - on the basis of sustainable development. Before-mentioned a model must technologically conform to the challenges of the global "green transition", that will allow domestic entrepreneurs to take a competitive position in the structure of the international division of labor. Realization of such a technological transition in the post-war economic recovery process is one of the strategic priorities of Ukraine in terms of its international competitiveness. The scale and complexity of the implementation of relevant development projects requires effective leadership that can not only find an attractive future model, but also engage all stakeholders in putting plans into effect.

Analysis of recent research and publications

Many modern-day scientists deal with the issue of sustainable development project management in the context of global technological change. We can see among the main accents of their works the analysis of alternatives to eliminate the problem of inertia of those economies that are filled with outdated technologies. The researchers propose various approaches to prevent this inertia, which mostly focus on the technological aspects of the problem.

For instance, C. Antonelli demonstrates the feasibility of localized technological change [1, p. 4], G. Dosi [2] in his recommendations suggests to take into account dual-use technologies that can give impetus to new technological trajectories of economic development. O. Marsili shows the prospects of participation in creating global value chains based on breakthrough technological advantages [3]. Domestic researchers (in particular, V. Kavetskyj [4], O. Svistunov [5], V. Stadnyk and O. Kashtaljan [6], S. Filyppova and Yu. Kovtunenکو [7], L. Fedulova [8] and many others) pay more attention to issues related to innovative nature of technological renewal of production systems of existing enterprises and institutional support of its investment ensuring. Undoubtedly, these areas of research are an important component of the methodological support of the foundation processes of sustainable development projects. However, it is no less important seeing the issues associated with their practical implementation, because it means that many participants should be involved - strategically prime for the successful realization of projects (stakeholders). These issues are pertinent for Ukraine, as it will be engaged in large-scale and technologically complex development projects in the postwar period. That causes me to make this study.

The objectives of the paper

To discover the specific functions of leadership in sustainable development project management of business structures in the field of stakeholder interaction.

The main results

The question of efficient leadership is relevant for any economic entity which operates in a competitive environment for markets or resources. W. Bennis defines leadership as "the process by which an agent induces a subordinate to behave in a desired manner" [9]. A leader is a one who has to organize and motivate employees, partners (in some cases, competitors too) to achieve certain goals, while maximally abstracting from personal attitudes.

Sensible motivational opportunities of a leader and their value to ensure the effectiveness of joint activities are noted in many scientific sources. For example, J. Kouzes and B. Posner discovered that when leaders performed at their personal best, they demonstrate five practices common to most extraordinary leadership achievements: they model the way, inspire a shared vision, challenge the process, enable others to act and encourage the heart. [10]. By in-depth studying the essential content of these abilities clearly indicates that they are motivational in nature, encouraging followers to solve those tasks that others cannot cope with. Conducting the process of business transition to new models of operation that meet the concept of sustainable development belongs to such tasks in the modern business environment.

From the standpoint of creating a motivational environment, which leads to the implementation of sustainable development, the concept of interested groups (stakeholders) can be considered methodologically valid, if it allows to balance the interests of major economic players [11; 12; 13]. In scientific sources, the term "stakeholders" is determined as "groups without whose support the organization would cease to exist" [12]. As follows, they are participants in social (above all, economic) relationships, "which are vital for the survival and success of an organization" [13].

Stakeholders include: business owners (stockholders), resource suppliers, intermediaries or other business partners, employees, consumers of products (services) of the enterprise, government agencies, NGOs and the population of local communities. In sustainable development projects, stakeholders are also considered future generations as part of the ecosystem of the planet Earth.

Thus, the circle of stakeholders of a modern enterprise is quite significant. It comprises primarily the direct owners of tangible and intangible resources needed to implement development projects (internal stakeholders). But external stakeholder groups are equally important. They can influence the economic policy of the state (region) to support (or not) development projects either directly or indirectly (consumers, intermediaries, etc.).

Forming of groups of stakeholders is carried out by the top management of the entity, considering their place in the decision-making system and the ability to influence this process [4; 11-16]. T. Donaldson, L. Preston, presenting the main provisions of the concept of stakeholders in their research "The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications" emphasized the need to specify in time the content and structure description of the processes of a particular enterprise and its presentation in the form of an organizational object, through which numerous and different participants solve their various tasks that have practical value for them [16]. A little bit later T. Jones, T. Wicks clarified that the subject area of stakeholder theory is also the nature of the connection between stakeholders, which is manifested through the processes that accompany the relationship of resource exchange [17].

This approach is logical, seeing, as G. Kleiner noted, the relationship between organizations and their stakeholders is formed around resource exchange, since each interested person aims to create its own resource base that is best consistent with its goals [18]. Such a clear focus toward target in conditions of quite considerable uncertainty in the results of development projects gives grounds to assert that the effectiveness of their management directly depends on how mutually beneficial the positions of all groups of participants in the exchange of goods and resources inherent in concrete projects will be. As stakeholders provide the company with the necessary assets and wait in return for the satisfaction of their certain interests. That is, interest is the real reason for the actions of economic agents, interest is the motivation for interaction with the company.

Certainly, the influence of different stakeholder groups differs in the power of pressure on decision makers. This force can change in a time – depending on the circumstances in which the organization sits at the time of decision-making. In 2015 the international organization AccountAbility experts proposed a comprehensive method of identifying the strength of stakeholders, taking into account the company dependence on their position, their responsibility for decisions, time characteristics and impact vectors (standard AA1000 SES) [19]. My authorial vision of the company stakeholder positions on the strength of their effect on decision-making on sustainable development projects using the standard AA1000 SES AccountAbility is presented in Fig. 1.

I divide the potential set of interested persons into groups based on the environment in which they exist: external and internal. Besides, in contrast to the specified standard, I suggest listing "competitors" in a special group of external stakeholders. For a manufacturer, they can act as agents of indirect effect (for example, selecting consumers for the high quality of their products). And this is a stimulating action on the market and the development of market conditions. At the same time, they can become agents of direct and aggressive influence, absorbing promising business at an early stage of its life cycle. Or they may enter into a coalition with government corrupt structures to hinder innovative projects that could threaten the stability of their business (which usually occurs during technological change, which is an integral part of sustainable development projects). When they make decisions, they are guided by motives, which are contradictory to the very idea of development. This process was analyzed in detail by V. Kasyanov and A. Goncharenko in its negative motivational coloring. These scholars modeled different options for combining the interests of people concerned in corrupt schemes [20]. Given the significant spread of this type of "business" in the domestic business environment, when planning projects for the development of enterprise management, it is necessary to consider and to create ways to prevent such risks.

The influence power of internal stakeholders must also be taken into account, given their importance for the efficient running of economic processes which will form the basis of new business processes put in development projects. Employees can show opportunistic behavior if their interests are neglected. And that can seriously damage the successful implementation of the project.

Understanding the strength of the impact of different stakeholder groups on decision-making allows management to reasonably defend the company position in the negotiation process with representatives of each group, choosing valence ways to satisfy the interests of those which can be most useful for specific focus at every stage of development projects. Being that such projects are usually quite high in freshness, their exercise may raise issues that will require new approaches to working with partners, new resources or ways to engage. That can cause an upset of agreements reached between the stakeholders and make the normal conditions worse.

To eliminate this threat, it is important to find solutions that can suit key stakeholders and be acceptable to others. This asks much effort from project managers - and consensus (or compromise) is impossible without new motivational arguments. The social function of leadership as a phenomenon is precisely the ability to find cases which would be meaningful to others. The weight, persuasiveness and attractiveness of a leader's arguments motivate stakeholders, who are forced to adjust their goals in new circumstances, to support his decisions.

Given the value of the motivational component in the basic characteristics of a leader, we consider it necessary to introduce into the terminological field of leadership theory the term "motivational potential of a leader", interpreting it as the ability of leader to correctly identify the needs and motives of his society, in this case - of stakeholders, and use this knowledge for their relevant actualization in the context of awakening and maintaining the active actions of followers to achieve the objectives. It is great to realize for a leader that the implementation of development plans should be carried out in such a way as to sustain motivations of all interested parties to reach their goals. Therefore, their motivational preferences must be intelligibly recognized, that will provide their use in the management system by objectives and optimize the process of stakeholder interaction at all stages of the project life cycle.

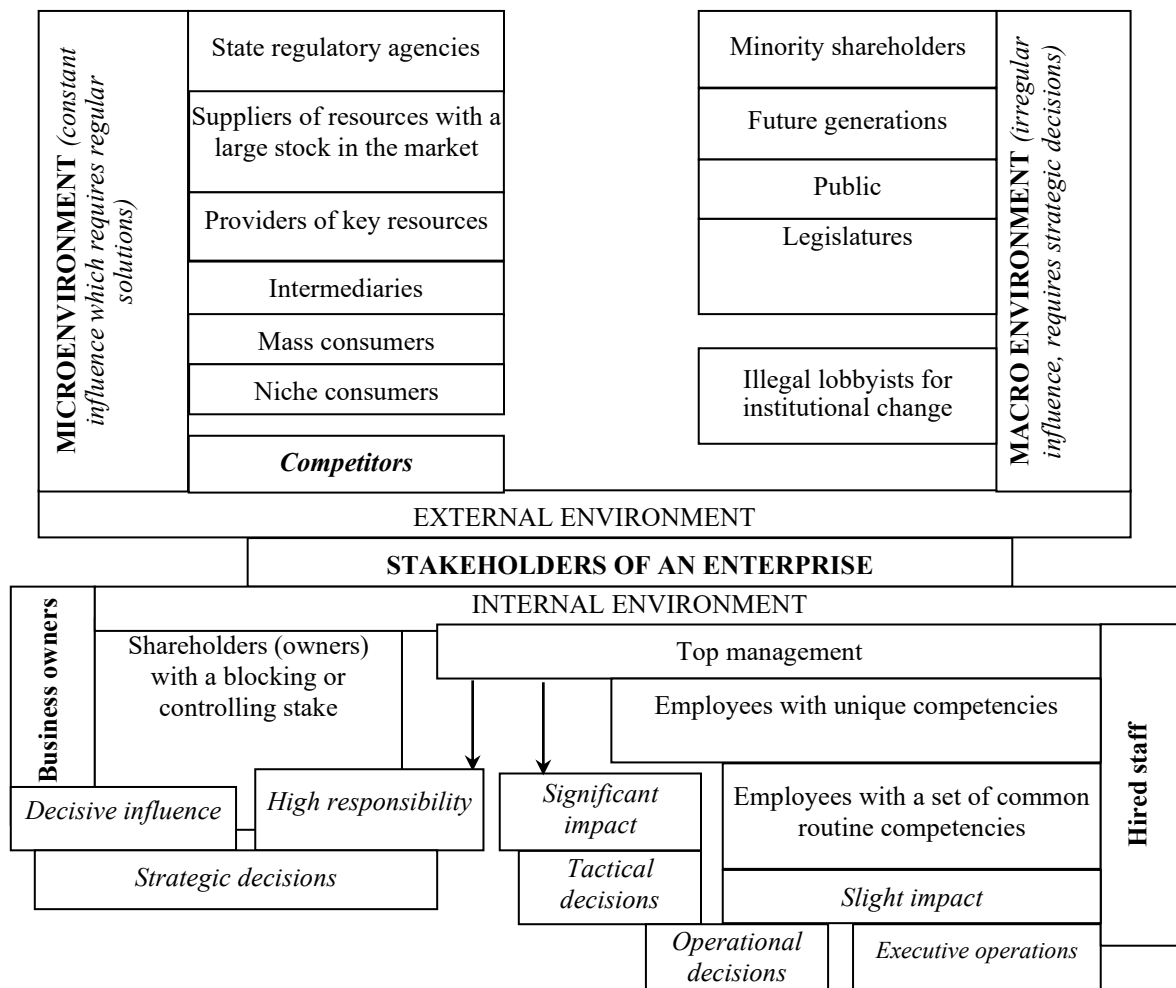

Fig. 1. The company stakeholder positions on their influence on decision-making on sustainable development project
Origin: developed by the author

Conclusions

The article considers the specifics of leadership in stakeholder interaction management in the implementation of sustainable development projects. It observes that the post-war recovery of the economy of Ukraine will require significant resources. The research notes that the post-war economic rally of Ukraine will be in need of huge resources and argues that such making economic progress should be conducted taking into account global trends in constructing business models. That model must technologically meet the challenges of the global "green transition", which will allow entrepreneurs to take a competitive position in the structure of the international division of labor. It is highlighted that large-scale and complexity of the implementation of relevant development projects has needs for effective leadership, which is able not only to form an attractive future model, but also to involve all stakeholders in the implementation of plans.

I emphasize the necessity of adequate methodological substantiation of ways of positioning different groups of interested persons in the environment of enterprise activity. It is essential to relevantly evaluate not only the balance of their interests, but also their strength of influence on decision-making. This will shape a comparative assessment of their benefits for the company as a whole and the relevance of interests to development projects. I propose my authorial scientific approach for the company stakeholder positions on the strength of their effect and place on decision-making concerning sustainable development projects. Also I use my own interpretation of the term "motivational potential of a leader" in relation to work with stakeholders. The research underscores that understanding the strength of the impact of different stakeholder groups on decision-making allows management to reasonably defend the company position in the negotiation process with representatives of each group, choosing valence ways to satisfy the interests of those who can be most useful at every stage of development projects. Development of practical recommendations for determining manners to influence the economic behavior of stakeholders through the evolution of motivational potential of leadership in the area of sustainable development project management will be the subject of further research.

References

1. Antonelli C. Localized technological change: Towards the economy of complexity. Routledge, 2008. 432 p.
2. Dosi G. Technological Paradigms and Technological Trajectories: A Suggested Interpretation of the Determinants and Directions of Technical Change. *Research Policy*. 1982. Vol. 11. Iss. 3. Pp. 147–162.
3. Marsili O. Technological Regimes and Innovation: Looking for Regularities. Eindhoven University of Technology and Bart Verspagen. 2001. Pp. 5-8.
4. Kavetskyj V.V. Upravlinnja efektyvnistju investysij promyslovyh pidpryjemstv u konteksti stejholderskoji teoriji: dys. kand. ekon.nauk: 08.00.04. Khmelnytskyi Khmelnytskyi National University, 2020. 282 s.
5. Svistunov O.S. Upravlinnia tekhnolohichnym onovlenniam pidpryiemstva na zasadakh innovatsiinosti : monohrafiia. Khmelnytskyi : KhNU, 2020. 506 s.
6. Stadnyk V.V., Kashtaljan O.V. Scientific and methodical approaches to administration of innovative and technological development of processing enterprises in the context of european integration. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2021. Iss. 6. P.2. Pp. 62-68.
7. Fedulova L. I. Perspektyvy tekhnolohichnoho rozvytku svitovoho hospodarstva v postkryzovyi period. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2010. № 4. T. 3. S. 192–195.
8. Filyppova S.V., Kovtunenکو Yu.V. Commercialization and technology transfer: the processes contents and correlation in the innovative activity of industrial enterprise. *Ekonomika: realii chasu*. 2013. № 2(7). S. 33-38. URL: <http://www.economics.opu.ua/files/archive/2013/No2/33-38.pdf> (data zvernennia 25.03.2022).
9. Bennis W. Leadership Theory and Administrative Behavior: The Iron lens of Authority. *Administrative Science Quarterly*. 1959. № 4. P. 67-92.
10. Kouzes J. M., Posner B. Z. The Five Practices of Exemplary Leadership; 2nd Edition. Wiley, 2011. 24 p.
11. Friedman A.L, Miles S. Stakeholders: Theory and Practice. Oxford University Press, 2006.
12. Freeman R. E. The politics of stakeholder theory: Some future directions. *Business Ethics Quarterly*. 1994. No 4 (4). Pp. 409–421.
13. Laplume André O., Karan Sonpar, Reginald Litz. Stakeholder Theory: Reviewing a Theory That Moves Us. *Journal of management: JOM*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publ. 2008. No 6. Vol. 34. Pp. 1152–1189.
14. Nokhrina L.A. Algorytm identyfikatsii hrup stejholderiv. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/40107/1/168-175.pdf>
15. Smachylo V.V., Kolmakova O. M., Kolomijets Ju. V. Protsedura analizu stejholderiv pidpryiemstva. *Ekonomika i suspil'stvo*. 2017. Vyp. 12. S. 348–353.
16. Donaldson T. Preston L. The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications. *Academy of Management Review*, 1995. Vol 20. No. 1, p. 65-91.
17. Jones T., Wicks T. Convergent Stakeholder Theory. *Academy of Management Review*, 1999. No. 4. P. 887-910.
18. Kleiner G. B. Resursnaja teorija sistemnoy organizatsii ekonomiki. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*. 2011. No 3. S. 3-28.
19. Account Ability Releases Global Standard in Stakeholder Engagement. Account Ability New York. 2015. November 16. URL: https://www.accountability.org/wp-content/uploads/2016/10/AA1000SES_2015.pdf (data zvernennja 18.03.2022).
20. Kasyanov V. A., Goncharenko A. V. Svet i ten'. Proportsii tenevoy ekonomiki: entropiynnyy podchod: monografiya. Kyiv: Kafedra, 2013. 86 s.

УДК 338.48

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-26](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-26)

МОСКВЯК Я. Є.

<https://orcid.org/0000-0003-3147-0251>e-mail: slavakohanec1201@gmail.com

Національний університет "Львівська політехніка"

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні напрямки розвитку екологічного туризму, визначено формування туристичної діяльності екологічного спрямування в Україні. Найголовнішим потенціалом кожної країни чи території є її багатство на екологічні ресурси, найважливішими їхніми складовими є якість та обсяг для того аби ці ресурси використовувати і розвивати, потрібно не тільки мати уявлення про них, а і багато знати.

Екологічний туризм (екотуризм) набуває усе більшого поширення у сучасному світі. Швидке зростання популярності екотуризму прямо пропорційні зменшенню природних та традиційних культурних ландшафтів. Очевидно те, що чим сприятливіший клімат, тваринний чи рослинний світ або різноманітність культурної спадщини, тим багатша країна і зростає попит на цю місцевість. Вигідними умовами для того щоб розвивати екологічний туризм є наявність різноманітного рельєфу, флори та фауни, а також вихід до моря чи океану, багато річок, озер, водоспадів та ін.

На сьогодні, глобальні екологічні проблеми викликають занепокоєння всього людства. Екологічна криза є головним чинником для усвідомлення проблем довкілля та вживання дій щодо покращення ситуації. По – перше, екологічний туризм дає можливість цілісного бачення природи, людини і культурної спадщини, а по – друге, саме ця галузь є найбільш актуальною у Карпатському регіоні.

Екологічний туризм сприяє розвитку культури людини і допомагає здобувати нові знання, завдяки цьому людина самовдосконалюється реалізує та поліпшує свої рекреаційні та духовні потреби. Екологічний туризм охоплює великий сектор галузі від одностороннього відпочинку за містом і невеликих екскурсій для школярів до багатоденних трекінгів.

За родом занять виділяють 3 види екотуризму:

Науковий екологічний туризм. Експедиції вчених, практика студентів в заповідниках, польові дослідження (наприклад, звіти чисельності тварин) із залученням волонтерів.

Пізнавальний екотуризм. Спостереження за ссавцями, птахами, рідкісними рослинами, метеликами. Тури до палеонтологічних пам'яток, етнографічні поїздки, фотополювання.

Рекреаційний туризм. Активний відпочинок: кінні, піші, велосипедні походи, альпінізм, рафтинг, сплав по річках. Пасивний відпочинок: пікніки, перебування на базах і в наметових таборах з вивченням околиць.[5]

Екологічний туризм — це вид туризму, який передбачає пізнавальну подорож до тендітних, недоторканих та відносно не порушених природних територій та цікавих об'єктів з метою отримання приємних емоцій від перебування на зеленій місцевості та поглиблення знань про неї та її жителів. Опираючись на вище написане, можна зробити висновок, що екологічний туризм є дуже важливою галуззю туризму на сьогоднішній час.

Саме основні принципи зеленого туризму допомагають досягти поставлених завдань задля збереження екології та культури певних областей Карпатського регіону та усього світу цілому, де так стрімко розвивається екологічний туризм.

Ключові слова: екологічний туризм, Карпатський регіон, екологічний маршрут, екологічна стежка, екотуризм, туризм.

YAROSLAVA MOSKVYAK

Lviv Polytechnic National University

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF ECOLOGICAL TOURISM IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE

The article analyzes the main directions of ecotourism development, determines the formation of ecological tourism activities in Ukraine. The main potential of each country or territory is its wealth of ecotourism resources, the most important components are quality and volume, in order to use and develop resources, you need not only to have an idea about them, but also to know a lot.

Obviously, the more favorable the climate, fauna or flora or diversity of cultural heritage, the richer the country and the growing demand for this area. Favorable conditions for the development of ecological tourism are the presence of diverse terrain, flora and fauna, as well as access to the sea or ocean, many rivers, lakes, waterfalls and others.

Today, global environmental problems are of concern to all mankind. The environmental crisis is a major factor in understanding environmental issues and taking action to improve the situation. Firstly, ecological tourism provides an opportunity for a holistic vision of nature, man and cultural heritage, and secondly, this industry is the most relevant in the Carpathian region.

Ecological tourism promotes the development of human culture and helps to acquire new knowledge, thanks to which a person self-improves realizes and improves their recreational and spiritual needs. Ecotourism covers a large sector of the industry from one-day vacations in the city and small excursions for schoolchildren to multi-day treks.

By type of classes there are 3 types of ecotourism:

1. Scientific ecological tourism. Expeditions of scientists, practice of students in reserves, field research (for example, reports on the number of animals) with the involvement of volunteers.

2. Cognitive ecotourism. Observations of mammals, birds, rare plants, butterflies. Tours to paleontological monuments, ethnographic trips, photo hunting.

3. Recreational tourism. Active recreation: horseback riding, hiking, biking, mountaineering, rafting, river rafting. Passive recreation: picnics, stays at bases and in tent camps with exploration of the surroundings. [5]

Eco-tourism is a type of tourism that involves a cognitive journey to fragile, untouched and relatively untouched natural

areas and interesting objects in order to get pleasant emotions from being in a green area and deepen knowledge about it and its inhabitants. Based on the above, we can conclude that eco-tourism is a very important area of tourism today.

It is the basic principles of green tourism that help to achieve the set goals for the preservation of ecology and culture of certain regions of the Carpathian region and the world as a whole, where ecological tourism is developing so rapidly.

Keywords: ecological tourism, Carpathian region, ecological route, ecological trail, ecotourism, tourism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Роль екологічного туризму – це перш за все турбота про навколишнє природне середовище, яку використовують в туристичних цілях в поєднанні з вихованням любові до природи, затвердженням важливості її захисту і є відмітною рисою екологічного туризму. Ця ідея отримує конкретне втілення, зокрема, через те, що екологічний туризм покликаний: 1) постійно, систематично і цілеспрямовано культивувати повагу до навколишнього середовища; 2) гармонізувати відносини між екологією, суспільством і економікою; 3) орієнтувати туристичні організації на збереження і примноження споживчої вартості природного середовища за рахунок виділення частини туристичних доходів та вирішення пов'язаних з цим завдань; 4) підкоряти короточасні інтереси отримання прибутку від туризму довгостроковим інтересам збереження природи для майбутніх поколінь, а також для подальшого розвитку туризму; 5) формувати у туристів почуття особистої відповідальності за стан природи і її майбутнє, стверджуючи в як свідомості приналежність до неї як її органічної частини. Сьогодні існує багато ґрунтовних і різнобічних досліджень, що присвячені проблемам екологічного туризму, які становлять інформаційну базу для написання кваліфікаційної роботи.

Аналіз досліджень та публікацій

Найбільший вклад у розроблення проблематики, пов'язаної з екологічним туризмом, зроблено у роботах Арестова С.В., Вишневського В.І., Гетьмана В., Давиденко І.В., Дмитрука О., Карташової О.Г., Ковальської Л.В., Лисенко В.В., Михайлюк О.Л., Олійника Я., Піменова В.Г. та ін. Проте, не дивлячись на велику кількість наукових праць та різноманітності вчених думок та поглядів, на сьогоднішній день в науковому середовищі відсутнє комплексне та вичерпне дослідження сутності та значення екологічного туризму як сталого розвитку туризму на території України; відсутні дослідження природноресурсного потенціалу держави, як необхідного плацдарму для розвитку екологічного туризму.

Виклад основного матеріалу

Українські Карпати вважаються природно-географічним районом та одним із найбільш сприятливих місцевостей для розвитку екологічного туризму. Це пов'язано з багатьма факторами. Найголовніше - це хороший природний стан, широка площа лісів, велика кількість води, включаючи річки та джерела з чистою водою. Деякі гірські річки використовуються для сплаву туристів — Прут, Черемош, Придністров'я. Сприяє розвитку туризму досить потужна туристична інфраструктура і гостинність місцевих жителів.

Окрім позитивних рис, що сприяють розвитку туризму, українські Карпати мають і негативні ознаки. Тут часто йдуть дощі (іноді кілька днів) і відносно низькі температури. Ці фактори обмежують час подорожі та впливають на безпеку туристів.

Серед природних ресурсів екотуризму в Карпатах найбільше значення мають ліси. У районі передгір'я найпоширеніші листяні ліси, переважають дуби, граби та бук.

Найвищі гори Карпат вкриті гірськими луками — полонинами. Саме цей факт безлісних гірських вершин і привертає найбільшу увагу туристів, тут можна побачити прекрасні пейзажі лише після підйому на вершину гори. Загалом у районі підліска багато чорниці, малини, фундука, ожини, шишшини. Велике різноманіття їстівних грибів : білі, підберезники, підосичники, масляки, опеньки.

Тваринний світ тут досить добре зберігся. Окрім звичайних білок та зайців, існують також олень благородний, свиня дика, борсук європейський та лисиця звичайна. Рідкісна тварина — бурий ведмідь. У карпатському лісі багато птахів. Не випадково в Карпатах багато природних заповідників та національних природних парків. На підставі цього, можна зробити висновок про те, що саме цей регіон України є найбільш сприятливим для розвитку екологічного туризму. Щорічно його відвідує велика кількість туристів, близько сотні тисяч.

Потенціал екотуризму на заході України досить високий: Закарпаття, Чернівці, Тернопіль, Івано-Франківськ, Волинь та Хмельницьк. Для цих територій характерне високе збереження району (у середньому 14%), великі та концентровані об'єкти ПЗФ, високий відсоток сільського населення та сільськогосподарська спрямованість економіки. Ці райони є найбільш сприятливим середовищем для розвитку екологічної туристської діяльності в Україні.

Рівне, Чернігів, Львів, Черкаси, Житомир, Одеса, Суми і Київ мають туристичний потенціал вище середнього, що характеризується високим рівнем природоохоронних територій (в середньому понад 5%), об'єктами ПЗФ та лісистістю в площі (понад 15%), за винятком Одеської області, де покриття озер високе. Полтава, Херсон, Вінниця, Київ, Харків, Запоріжжя, Миколаїв, Кропивницький та Луганськ мають середній національний туристичний потенціал. Вони характеризуються низьким співвідношенням заповідних

територій (нижче середнього показника в Україні на -7,2%), низькою та низьким покриттям лісів та низькою концентрацією об'єктів ПЗФ.

У промислово розвинених областях : Дніпропетровській та Донецькій, потенціал екотуризму низький. Для них характерні несприятливі екологічні умови (значний викид забруднюючих речовин в атмосферу), що негативно впливає на розвиток екологічного туризму.

Можна також підмітити те, що у Донецьку складна політична ситуація, що є досить невідгдним фактором для розвитку екологічного туризму.

За результатами оцінювання екотуристичних можливостей України можна відзначити, що потенціал екотуризму західних та північних областей України є високим, а можливості східної та центральної України — низькими.

Цей регіон володіє достатньою матеріально-технічною базою для прийому та розміщення туристів.

Згідно зі статистикою Департаменту туризму та відпочинку Закарпатської обласної державної адміністрації, індустрія туризму та дозвілля в регіоні відіграє все більш важливу роль у соціальному та економічному розвитку регіону. Ця сфера останніми роками у Закарпатті демонструє позитивну динаміку. Через бойові дії у країні і анексію Криму, співвітчизники при виборі відпочинку, приділяють все більше уваги західній Україні. Можна сказати, що результати моніторингу показують, що порівняно з попередніми роками кількість відпочиваючих значно зросла.

Спостерігається ріст попиту на рекреаційно-туристичні, а також готельні та ресторани заклади, а також не меншим є попит на додаток до основних послуг (проживання, харчування, екскурсії), а саме широкий спектр інших послуг: басейни, спа, масажі, трав'яні чани, прокат гірськолижного обладнання та засобів для екстремальних видів спорту.

За даними ОДА Закарпатської області, в останні роки був розроблений і створений новий конкурентний туристичний проект - тематичні екомаршрути: "Закарпатський туристичний шлях" (більше 380 км. пішохідних стежок), "Закарпатський гастрономічний шлях" (шлях, який знайомить з кулінарними традиціями мешканців Закарпаття), "Закарпатський туристичний винний шлях" (знайомство з традиціями сімейного виноробства та виноградарства Карпат), військовий маршрут "Карпатська Україна" (присвячений 70-річчю Карпатської України), військові туристичні маршрути "Лінія Арпада" та туристичний дорога "Гуцульська стежка" (г. Костлавка - Піп Іван Маламороский).

Сільські райони складають 83% населених пунктів області, а 63% населення області (32% по країні) проживає в цьому регіоні. Це сприяло розвитку екологічного туризму. Господарі заміських територій стали об'єднуватися для створення державних центрів і підприємств для розвинування сільського туризму, давши можливість активніше розвивати сільський екотуризм, отримуючи необхідні навички. Заснування та організація фестивалів є альтернативою економічному розвитку сільських районів області, особливо віддалених сіл у горах. Зараз в районі організовують понад 210 фестивалів.

Зростання основним чином пояснюється розвитком бальнеологічного туризму, використанням доступної цілющої води, гарячих та мінеральних джерел, розвитком фестивалів їжі та розвитком різноманітних фестивалів, що сприяють унікальній ідентичності, справжності та колориту регіону. Наступні екологічні маршрути розроблені для популяризації дозвілля у просторі природи, не зазнаючи впливу модних чи туристичних тенденцій:

1) Термальний туризм. Геотермальні води Закарпаття. (геотермічний туризм) - вид туризму, пов'язаний з відвідуванням геотермальних вод. На цих маршрутах відвідувачі можуть спробувати терапевтичні ефекти геотермальних ванн та дізнатись про бальнеологічні властивості геотермальних вод Закарпаття. У наш час все більше людей хочуть відпочити не лише як туристи, але й заради здоров'я.

2) Пішохідний маршрут до гори Говерла. Говерла - найвища вершина українських Карпат (2061 м.). Незвичайні пейзажі та засніжені вершини, які відкриті для туристів, представляє цей шлях.

3) Велоподорож Закарпаттям. Красиві схили пагорбів, ліси, захоплюючі природні пейзажі, водоспади, озеро Синевир, старовинні дерев'яні церкви, різноманітні музеї та неймовірні долини крокусів - є основою цього маршруту.

Екологічний туризм є одним з найголовніших напрямів розвитку туризму в Закарпатській області.

Сутність планування його розвитку полягає у захисті прекрасної недоторканої природи, вивченні процесів навколишнього середовища, поєднання піших прогулянок, верхової їзди, водного, велосипедного та інших видів туризму та найголовніше — охороні природних заповідників та поліпшенні екологічної культури Карпат.

Гори Карпати займають близько 70% Закарпатської області, що надає високий пріоритет саме тут розвивати дану галузь туризму. Природно - заповідний фонд території є базовим для організації екологічного туризму і займає близько 13,4% площі. Тут нарахувано 450 об'єктів природно-заповідного фонду, площа яких 172,2 тис.га, з них загальнодержавного значення - 34 об'єкти загальною площею 154,6 тис. га, місцевого значення - 416 об'єктів загальною площею 17,6 тис. га.

Серед них найбільший Карпатський біосферний заповідник, наступний це Ужанський національний природний парк та природний парк «Синевир», вони є перлиною області та центрами розвитку екотуризму Закарпаття.

Для того щоб туристи краще ознайомились з природними об'єктами і геологічними пам'ятками, на заповідниках прокладені досить цікаві екологічні маршрути, які дають шанс туристам відвідати сільські садиби та інші захоплюючі території.

Щорічно до Карпатського біосферного заповідника прибуває більше 100 тисяч туристів, відвідують вони найцікавіші маршрути, які включають екскурсії річковими долинами до гірських хребтів, а також все ландшафтне різноманіття заповідника. Гора Говерла є візитною карткою Українських Карпат, щорічно цю вершину відвідують тисячі туристів з України і сусідніх країн. Перед усім, хотілось би ще згадати про гордість українських Карпат – вікові букові праліси. Букові праліси Карпат, розташовані на території Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку, вони занесені до об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.[3]

Ужанський національний природний парк розташований на території трьох держав: України, Словаччини та Польщі. У 1999 році Комісія ЮНЕСКО «Людина і біосфера» внесла заповідний масив у Світову мережу біосферних резерватів. Він є першим транскордонним заповідником в Україні.[2]

Буківська полонина, Боржавсько-Бещадський, вулканічні та полонинські Карпати, урочища Чорні Млаки та Парашинські, гори Явірник, Черемха, Плішка, Кременець — це всі об'єкти які включені у маршрут парку.

В наслідок унікальних природних ландшафтів, багатству флори і фауни, неповторності лісової екосистеми, парк зробив великий внесок у розвиток екологічного туризму. Тут прокладено 17 туристичних маршрутів та 5 екологічних стежок; формуються і нові. "Лінія Арпада" є найбільш популярною серед цих екологічних стежок. [6]

Озеро Синевир є найціннішим природним скарбом Національного природного парку «Синевир», воно вважається одним із семи чудес природи України. У парку виявлено близько ста видів рослин і тварин, які є цінними та входять до Червоної книги України. Внаслідок такого природного різноманіття, парк створив 6 екологічних та науково - пізнавальних стежок і розробив ще кінні та велосипедні маршрути для більш активного відпочинку. [1]

Екологічні маршрути тут охоплюють усе ландшафтне різноманіття, починаючи від архітектури до водоспаду Гіпіт, Торф'яних боліт Синевира та Озірце, Глухань та Замшатки. [13]

Таким чином, Закарпатська область зі зручним географічним та геополітичним положенням, розвинутою транспортною мережею, великою кількістю природних та рекреаційних ресурсів та пам'яток історії та культури, працьовитим та гостинним населенням, може забезпечити собі високу ефективність і використовувати її для активного відпочинку та рекреації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Розглянувши та дослідивши екологічного туризму в Карпатському регіоні, можна зробити висновок, що у цій області доцільно розвивати та надавати високого значення екологічному туризму, оскільки потенціал екологічної освіти та відпочинку особливо підкреслює його важливість.

Завданням регіону є найбільш розумне та ефективне використання природних заповідників у туристичній галузі за умови дотримання найважливіших правил екотуризму, посилення нагляду за дотримання системи заповідників, вдосконалення екологічної освіченості туристів заповідників та розробляти нові туристичні маршрути і покращувати роботу туристичного інформаційного центру.[7]

Отже, аналізуючи екологічний потенціал України, можна зробити висновок, що саме Карпатський регіон володіє значними ресурсами для розвитку екотуризму.

Українські Карпати вважаються природно-географічним районом та одним із найбільш сприятливих місцевостей для розвитку екологічного туризму.

Це пов'язано з багатьма факторами. Найголовніше - це хороший природний стан, широка площа лісів, велика кількість води, включаючи річки та джерела з чистою водою. Деякі гірські річки використовуються для сплаву туристів — Прут, Черемош, Придністров'я. Сприяє розвитку туризму досить потужна туристична інфраструктура і гостинність місцевих жителів.

Екологічний туризм є одним з найголовніших напрямів розвитку туризму в Закарпатській області.

Закарпатська область зі зручним географічним та геополітичним положенням, розвинутою транспортною мережею, великою кількістю природних та рекреаційних ресурсів та пам'яток історії та культури, працьовитим та гостинним населенням, може забезпечити собі високу ефективність і використовувати її для активного відпочинку та рекреації.

Отже, в Закарпатській області доцільно розвивати та надавати високого значення екологічному туризму, оскільки потенціал екологічної освіти та відпочинку особливо підкреслює його важливість.

Література

1. Александрова А.Ю. География мировой индустрии туризма / А.Ю.Александрова. – М., 1998. – 282 с.
2. Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебник / А.Ю.Александрова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 470 с

3. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – К.: Палітра, 1998. – 130 с.
4. Васильєва Н. В. (2008) Розвиток сільського зеленого туризму в Україні / Н. В. Васильєва // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К.: НАУ, 2008. – Вип. 124. – С. 24-31
5. Всесвітня туристична організація [Електронний ресурс] :Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://unwto.org/>
6. Гетьман, В. І (2004). Національні природні парки Українських Карпат: туристичні обрії та реалії / В. І. Гетьман // Журнал «Зелені Карпати». – 2004. – № 1–2. – С. 51.
7. Гетьман В.І. Збереження ландшафтного різноманіття і розвиток екотуризму на природно-заповідних територіях // Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18-20 жовтня 1999р., м. Київ). – К.: КІТЕП, 1999. – С. 191-193;
8. Дмитрук О. Ю. Екотуризм : навч. посіб. / О. Ю. Дмитрук, С. В. Дмитрук. — К. : Альтерпрес, 2009. — 358 с.
9. Дроздов А. В. Основы экологического туризма : учеб. пособие / А. В. Дроздов. — М. : Гардарики, 2005. — 271 с
10. Зінко Ю. Екологічні аспекти рекреаційно-туристичної діяльності в Українських Карпатах / Ю. Зінко / Екологічна ситуація в Карпатах: на початку ХХІ століття : сучасний стан і шляхи вирішення проблем : Матеріали міжнар. конф. Львів, 2013. С.56-64.
11. Кузьменко О. Екологічний туризм : поняття та особливості організації / О. Кузьменко // Схід. – 2002. –№ 2. – С. 68.
12. Олійник Я. Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я. Б. Олійник, В. І. Гетьман // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Географія. – Вип. 48. – К. : Вид.-поліграф. центр „Київ. ун-т”, 2002. – С. 5–11.
13. Кагаловський Є.В., Ситник К.М. Природоохоронні території України. За ред. Д.Й. Проценка. – К.: Урожай, 1997. – С. 85-119.
14. Кифяк, В. Ф. (2003) Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб. / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – С. 127.

References

1. Aleksandrova A..Iu. Heohrafiya myrovoi yndustryi turizmu / A..Iu..Aleksandrova. – M., 1998. – 282 c.
2. Aleksandrova A..Iu. Mezhdunarodnii turizm: Uchebnyk / A..Iu..Aleksandrova. – M.: Aspekt Press, 2002. – 470 s
3. Beidyk O.O. Slovyk-dovidnyk z heohrafii turizmu, rekrealohii ta rekreatsiinoi heohrafii / O. O. Beidyk. – K.: Palitra, 1998. – 130 s.
4. Vasylieva N. V. (2008) Rozvytok silskoho zelenoho turizmu v Ukraini / N. V. Vasylieva // Naukovyi visnyk Natsionalnoho ahromoho universytetu. – K.: NAU, 2008. – Vyp. 124. – S. 24-31
5. Vsesvitnia turystychna orhanizatsiia [Elektronnyi resurs] :Ofitsiyni sait. - Rezhym dostupu: <http://unwto.org/>
6. Hetman, V. I (2004). Natsionalni pryrodni parky Ukrainskykh Karpat: turystychni obrii ta realii / V. I. Hetman // Zhurnal «Zeleni Karpaty». – 2004. – № 1–2. – S. 51.
7. Hetman V.I. Zberezhennia landshaftnoho riznomanittia i rozvytok ekoturizmu na pryrodno-zapovidnykh terytoriiakh // Turizm na porozhi KhKhI stolittia: osvita, kultura, ekolohiia: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (18-20 zhovtnia 1999r., m. Kyiv). – K.: KITEP, 1999. – S. 191-193;
8. Dmytruk O. Yu. Ekoturizm : navch. posib. / O. Yu. Dmytruk, S. V. Dmytruk. — K. : Alterpres, 2009. — 358 s.
9. Drozdov A. V. Osnovy ekolohicheskoho turizmu : ucheb. posobyie / A. V. Drozdov. — M. : Hardaryky, 2005. — 271 s
10. Zinko Yu. Ekolohichni aspekty rekreatsiino-turystychnoi diialnosti v Ukrainskykh Karpatakh / Yu. Zinko / Ekolohichna sytuatsiia v Karpatakh: na pochatku KhKhI stolittia : suchasnyi stan i shliakhy vyrishennia problem : Materialy mizhnar. konf. Lviv, 2013. S.56-64.
11. Kuzmenko O. Ekolohichniy turizm : poniattia ta osoblyvosti orhanizatsii / O. Kuzmenko // Skhid. – 2002. –№ 2. – С. 68.
12. Oliinyk Ya. B. Ekolohichniy turizm na terenakh natsionalnykh pryrodnykh parkiv i biosfernykh zapovidnykiv Ukrainy v mizhnarodnyi rik ekoturizmu ta hir / Ya. B. Oliinyk, V. I. Hetman // Visn. Kyiv. nats. un-tu im. T. Shevchenka. Heohrafiia. – Vyp. 48. – K. : Vyd.-polihraf. tsentr „Kyiv. un-t”, 2002. – S. 5–11.
13. Kahalovskyi Ye.V., Sytnyk K.M. Pryrodookhoronni terytorii Ukrainy. Za red. D.I. Protsenka. – K.: Urozhai, 1997. – S. 85-119.
14. Kyfiak, V. F. (2003) Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini: navch. posib. / V. F. Kyfiak. – Chernivtsi : Zelena Bukovyna, 2003. – С. 127.

УДК 658.152

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-27](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-27)

СТАДНИК В. В.

<https://orcid.org/0000-0002-2095-3517>e-mail: stadnyk_v_v@ukr.net

ГРИЗОВСЬКА Л. О.

<https://orcid.org/0000-0002-2298-6793>e-mail: hryzovskal@khnu.edu.ua

ГАДЖУК М. О.

e-mail: mgadzhuk@ukr.net

Хмельницький національний університет

РЕСУРСНА СИНЕРГІЯ МЕРЕЖЕВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР: ЧИННИКИ І УМОВИ ДОСЯГНЕННЯ

У статті виділено проблемні аспекти функціонування підприємницьких структур України в умовах війни і майбутнього відновного періоду. Підкреслено, що підтримання їх життєздатності потребує нових моделей економічного співробітництва. Вони мають відповідати парадигмі економіки знань і забезпечувати реалізацію цілей сталого розвитку. У своїй організаційній основі нові бізнес-моделі мають опиратися на потенціал людської взаємодії у створенні й використанні нових знань, здатних втілитися у конкурентоспроможні на світовому ринку продукти й послуги. Аргументовано, що такими моделями економічного співробітництва є мережеве бізнес-партнерство, яке формується шляхом інтеграції підприємницьких структур за ланцюжками створення споживчої цінності. Систематизовано переваги мережевого бізнес-партнерства у двох сферах: прямого ресурсозабезпечення і формування організаційних умов для досягнення ресурсної синергії. Вказано умови, за яких бізнес-мережа буде стабільною і ефективною.

Key words: підприємницький сектор, бізнес-партнерство, економіка знань, ресурсна синергія, мотиви співпраці, організаційний капітал, конкурентоспроможність.

STADNYK VALENTYNA, HRYZOVSKA LILIJA, GADZHUK MAKSYM

Khmelnytskyi National University

RESOURCE SYNERGY OF NETWORK COOPERATION OF ENTREPRENEURIAL STRUCTURES: FACTORS AND CONDITIONS OF ACHIEVEMENT

The article highlights the problematic aspects of the functioning of business structures of Ukraine in the war and the future recovery period. It is emphasized that maintaining their viability requires new models of economic cooperation. They must meet the paradigm of the knowledge economy and ensure the achievement of sustainable development goals. In their organizational basis, new business models should be based on the potential of human interaction in the creation and use of new knowledge that can be embodied in competitive products and services in the global market. It is argued that such models of economic cooperation are network business partnerships, which are formed by integrating business structures along the chains of consumer value. The advantages of network business partnership in two spheres are systematized: direct resource supply and formation of organizational conditions for achieving resource synergy. Emphasis is placed on changing the dispositions of participants within the organizational shell of the business network - an individual participant is transformed from a resource (a means by which the desired result is achieved in the chain of consumer value) to a business development partner. Understanding by network members of their role in ensuring the effectiveness of the created business model determines their organizational behavior, makes it competitive. This contributes to the accumulation of an important intangible resource to achieve resource synergy - network organizational capital. The conditions under which the business network will be stable and efficient are indicated. They belong to the motivational function of management and provide an assessment of the valence of the motives of the participants. It is necessary to ensure the effectiveness of cooperation, in which the motivation of participants to develop overall competitiveness will outweigh the motivation of separate management.

Key words: business sector, business partnership, knowledge economy, resource synergy, motives for cooperation, organizational capital, competitiveness.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Стрімкий розвиток в ХХІ столітті багатофункціональних чи специфічних інформаційних технологій значно розширив можливості і форми економічної співпраці підприємницьких структур у їх організаційному різноманітті. Наразі у всіх сферах економічної діяльності зростає інтенсивність бізнес-зв'язків, збільшується ступінь взаємозалежності суб'єктів господарювання, між ними розвиваються різні форми економічної інтеграції. Усе це для того, щоб підвищити ефективність бізнес-процесів і сформувати більш конкурентоспроможну модель бізнесу, яка здатна оперативно реагувати на динаміку розвитку споживчих потреб і вигравати у жорсткій конкурентній боротьбі за ринки. А також за ресурси, які дають змогу цей вииграш отримати. Це потребує сучасного бачення джерел і ресурсів формування конкурентних переваг підприємствами малого і середнього бізнесу (МСБ) – через призму ефективності створеної бізнес-моделі.

Для вітчизняних підприємницьких структур проблема конкурентної боротьби нині зміщується в бік збереження свого місця на ринку, оскільки руйнування економіки України внаслідок розв'язаної Російською Федерацією війни набуло катастрофічних масштабів і наразі працюють (виживають) в основному

підприємства, які відносяться до інфраструктури життєзабезпечення. У відновний період багатьом підприємцям доведеться заново створювати конкурентоспроможний бізнес – як шукаючи нові ринкові ніші, так і вибудовуючи більш ефективні бізнес-процеси у взаємодії з іншими учасниками ринку для протистояння провідним товаровиробникам інших країн. Вирішення цієї проблеми потребує врахування особливостей конкурентної боротьби на відповідних сегментах ринку, способів формування/утримання на них конкурентних переваг основними економічними гравцями, специфіки діяльності малого і середнього бізнесу (МСБ), а також – особливостей соціально-економічної взаємодії представників підприємницького середовища в сучасному бізнес-просторі. Науково-методологічне і практичне значення цих питань в світлі відновлення життєздатності вітчизняних підприємницьких структур у післявоєнний період і визначили актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми

Проблема пошуку джерел і способів забезпечення ефективності й конкурентоспроможності малих і середніх підприємницьких структур за високого рівня відкритості національного ринку досліджується багатьма науковцями в межах різних концепцій загальної теорії економічного зростання. Останнім часом особливої популярності набула концепція сталого розвитку, яка пов'язує економічне зростання зі станом довкілля і вирішенням соціальних проблем людства [1-3]. В межах цієї концепції значна увага відводиться розвитку підприємницького сектора, який безпосередньо задіяний у вирішенні соціальних та екологічних проблем економічного зростання. Адже локальний характер такого бізнесу спонукає його до екологічно безпечного ресурсовикористання [2; 4], а значний рівень конкуренції – до креативності у пошуку ринкових ніш на споживчому ринку і залучення партнерів до співробітництва для посилення на цьому ринку своїх позицій, чому були присвячені і наші попередні роботи [5; 6]. І те, й інше потребує адекватної оцінки значущості різних видів ресурсів для ведення ефективного бізнесу і забезпечення його конкурентоспроможності з урахуванням реалій стану і перспектив розвитку вітчизняної економіки. Тому багато вітчизняних науковців у своїх дослідженнях опираються на методологію теорії інновацій, яка уможливорює вирішення багатьох проблемних завдань; це відображається у відповідних науково-методичних чи практичних рекомендаціях (наприклад, роботи О.Амоші [7], Ю. Головчук [8], О. Захарової [9], Т. Іванової [10], Ю. Ковтуненка [11], Л. Смолій [12], М. Соколова, А. Михайлова [13] та багатьох інших). І це логічно та закономірно, але в умовах стабільної економіки, яка може мінімізувати ризики інноваційної діяльності певними організаційними чи інституційними перевагами. Водночас за масштабної і багатоаспектної економічної кризи, в якій наразі опинився підприємницький сектор України, його інноваційне оновлення потребує значно більших інвестиційних впливів, які не під силу здійснити окремим бізнес-структурам. І в цих умовах слушно дотримуватися позиції, яку висловили Є. Діденко та А. Фесюн: «процес протидії та подолання криз не може носити хаотичний характер, він має бути ретельно структурованим, що дасть змогу оптимізувати використання ресурсів» [14]. На наш погляд, оптимізація використання ресурсів при відновленні (побудові нового) бізнесу має розглядатися лише через призму його ефективності і конкурентоспроможності на світовому ринку – і це є одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері управління економічною діяльністю.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Важливо сформулювати релевантне методологічне підґрунтя для розроблення і реалізації планів розвитку підприємницького сектора в Україні – на основі інноваційних моделей економічного співробітництва (бізнес-партнерства), які забезпечуватимуть високу ефективність і екологічну безпечність ресурсовикористання і дають змогу розвивати і нарощувати потенціал людської взаємодії у створенні й використанні нових знань, плідних на комерційно перспективні і конкурентоспроможні на світовому ринку інновації.

Формулювання цілей статті

Виділити потенційні можливості і переваги мережевої співпраці підприємницьких структур у сфері ресурсозабезпечення в контексті завдань відновлення їх ефективності і життєздатності в умовах воєнно-політичної невизначеності і економічної нестабільності

Виклад основного матеріалу

Зростання конкурентної боротьби за ринки і ресурси та висока динаміка чинників середовища господарювання спонукає представників підприємницького середовища до пошуку нових моделей ведення бізнесу, які б посилювали його гнучкість та оперативність у задоволенні споживчих потреб. В глобальному ринковому бізнес-середовищі конкурентні переваги будь-якої економічної організації створюються в основному за рахунок нових знань. Впродовж усієї історії людства поява нових знань відкривала додаткові можливості для поліпшення практики ведення господарської діяльності. Концентрація необхідних знань і перехід до управління знаннями відкривають нові високоефективні шляхи вирішення різного роду проблем, що виникають в діяльності сучасних підприємств, покращують їх можливість рекомбінувати ресурси і процеси, розвивати споживчі властивості товарів, ефективно впливати на поведінку споживачів.

Матеріалізуючись у принципово інші технологічні рішення, нові знання постійно і послідовно посилюють свій вплив на економіку, забезпечуючи значний прогрес не тільки у способах задоволення різноманітних споживчих потреб, а й у їх формуванні. Це надзвичайно важливо для підтримання конкурентоспроможності підприємницьких структур України, які вимушені виживати в кризових умовах, зумовлених масштабними руйнуваннями ринкової інфраструктури і падінням платоспроможного попиту внаслідок війни.

У науковий обіг дефініцію «економіка знань» (knowledge economy) увів Ф. Махлуп, якою визначив макроекономічну систему, вирішальну роль у функціонуванні якої відіграють знання [15, с. 35]. Це найбільш лаконічне і, водночас, найточніше визначення тієї економіки, яка здатна швидко створювати нове знання і знаходити йому практичне застосування. Тому й трактування «економіки знань» в документах Всесвітнього банку опирається на таку її основоположну відмінність як «переважне використання для набуття конкурентоздатності й динамічного зростання процесів генерування, поширення і застосування знання» [16]. Тобто, на противагу попереднім концепціям економічного зростання, функціонування такої економіки забезпечується не розширенням втягуванням у виробництво споживчих цінностей фізичного капіталу чи природних ресурсів, а застосуванням для цього накопиченого інтелектуального потенціалу. Завдяки цьому виникають нові види економічної діяльності, здатні створювати вищу додану вартість, водночас зменшуючи негативний вплив на довкілля.

А так як створення, накопичення і практичне використання нових знань є функцією людського капіталу, він виступає головним ресурсом такої економіки. Тому витрати на розвиток людського капіталу в розвинених країнах стають ключовим складником доданої вартості. При цьому науковці зазначають, що відносні ціни на ресурси нині все більше змінюються в бік подорожчання створених людьми невідчутних благ і здешевлення продукції, виробленої за рахунок ресурсів матеріального характеру [17].

Приймаючи форму ринкового продукту, знання формують економіку, у якій переважають різного роду послуги, що мають значну споживчу цінність. Тобто, у такій економіці на перший план виступають ринки знань, послуг і праці, які носять нематеріальний характер. Підтвердженням цьому слугують високі ціни на працю у сфері інформаційних технологій; ці технології успішно застосовуються в різних сферах людської діяльності, також забезпечуючи отримання цінного продукту нематеріального характеру. Наприклад, у сфері маркетингу – починаючи з висновків ринкових аналітиків щодо тенденцій розвитку споживчих потреб і завершуючи розробкою когнітивних технологій для впливу на поведінку цільових груп споживачів. Усе це нематеріальні ресурси, які є результатом інтелектуальної діяльності, але цей результат за силою свого впливу на вибір споживача може бути значно ціннішим за матеріальну основу того продукту, стосовно якого здійснюється вибір.

Стрімке поширення попиту на нематеріальні ресурси, які стали важливою складовою успіху підприємницьких структур в «економіці знань» дало підстави деяким науковцям віднести її до складу невід'ємних елементів концепції постіндустріальної економіки – у її вищій формі прояву, яка структурно втілюється як у споживанні, так і в продукуванні знання [18, с. 118]. Тобто, структурно «економіка знань» є постіндустріальною в обох цих аспектах, оскільки стан одного й іншого залежить від переважно нематеріального за своєю природою людського капіталу, який створює і використовує знання.

Проте, незважаючи на високу цінність нових знань у сучасному економічному просторі (особливо в тих видах економічної діяльності, в яких внесок людського капіталу в створення знань, що забезпечують прогрес у виробництві матеріальних продуктів суттєво переважає внесок усіх інших ресурсів), «економіка знань» статистично охоплює доволі незначну частину національних економік навіть найбільш розвинених країн. І структурні трансформації, що забезпечуватимуть зростання частки наукомістких продуктів з високою доданою вартістю у загальному ВВП більшості країн, відбуваються дуже повільно. За деякими оцінками, для того, щоб такі трансформації стали відчутно значущими для зростання ВВП, потрібні десятки, якщо не сотні років [19]. А частка витрат на дослідження і розробки (R&D) в більшості країн залишається доволі низькою. Так, станом на 2020 р. питома вага даної галузі у ВВП України склала лише 3,04% – це значно менше, ніж у співмірних за розмірами Німеччині (6,24%), Польщі (5,92%), Франції (8,44%) та Іспанії (4,68%) [20]. Тому максимально можливе використання потенціалу нових знань має стати основним пріоритетом при формуванні підприємницького середовища в Україні у відновний післявоєнний період. Одним із способів вирішення цієї проблеми в Україні є інтеграція товаровиробників і розвиток гнучкого мережевого партнерства, яке створює нові переваги для бізнесу.

Мережева співпраця підприємницьких структур може здійснюватися в різних формах, які різняться за організаційним структурою та дизайном (відкрита/закрита, статична/динамічна), завданнями, кількістю учасників, режимом роботи, тривалістю, способами адміністрування і контролю (правовий договір, спільна бізнес-мережа, екосистеми) та іншими параметрами. Тип і форми мережевого співробітництва залежать як від цілей його учасників (передусім, стратегічних, які й виступають ключовими мотиваторами процесів інтеграції), так і від здатності окремих із них надати у певне користування певні ресурси. Очевидно, що власники малого бізнесу вступають у мережеву взаємодію з метою підвищення своєї конкурентоспроможності. Та все ж мотиви до мережевого співробітництва можуть бути різними – і залежно від переваг, які потрібні потенційним учасникам, ті приймають відповідні рішення. Значна множина таких мотивів примушує їх проаналізувати і в світлі сучасних викликів для економіки України.

Узагальнюючи на основі [21; 22] основні мотиви входження МСБ у бізнес-мережу, додатково виділимо ті, що стосуються безпосередньо ресурсної складової, а також ті, що формують організаційні умови для досягнення ресурсної синергії (табл.1).

Таблиця 1

Систематизація мотивів ефективності мережевого співробітництва у секторі МСБ

Мотив	Розширене трактування мотиву
Ефективність ресурсного забезпечення	
Розширення ресурсних можливостей учасників, доступ до ресурсів, що є ключовими для утримання/формування конкурентних переваг на ринку	Важлива інформація, унікальні знання, фінансування спільних інноваційних проєктів та ін.
Ефект мультиплікації та синергії	Виникає завдяки рекомбінації ресурсів і процесів в мережі. За умови участі підприємства в кількох мережах ці ефекти можуть формуватися в різних аспектах діяльності, що забезпечить додаткову вигоду від співробітництва
Подолання ізольованості малого бізнесу від світових трендів економічного розвитку	Завдяки приєднанню до провідних економічних гравців у релевантних сферах діяльності учасники мережі можуть використовувати ресурси та ідеї глобального середовища
Підвищення ефективності економічної діяльності	Досягається поєднанням у єдиний бізнес-процес видів діяльності, що раніше здійснювалися лише через ринкові трансакції; це дає змогу скоротити операційні і трансакційні витрати, отримуючи порівняльні переваги у сфері витрат; водночас, навчання та обмін передовим досвідом у мережі відкриває нові перспективи розвитку бізнесу
Ефективність організаційної взаємодії власників ресурсів	
Солідарність і взаємна підтримка, допомога у вирішенні проблем	такий мотив є недостатньо поширеним у практиці бізнес-діяльності – він часто присутній в стабільних мережах і майже відсутній у динамічних
Зниження ризиків прийняття хибних рішень	Участь у різних проєктах урізноманітнює навички бізнес-діяльності, розширює контакти й досвід, що підвищує обґрунтованість рішень і пришвидшує реагування на бізнес-виклики
Підвищення рівня надійності поведінки партнерів у ході трансакцій	Досягається певними формами регулювання членства – участь у мережі вказує на відповідність учасника певним критеріям, забезпечує прогнозованість його економічної поведінки

За високої інформаційної насиченості сучасного бізнес-простору поведінка учасників процесів економічного обміну всередині організаційної оболонки інтегрованих бізнес-структур суттєво змінюється – окремий учасник перетворюється із ресурсу (засобу за допомогою якого досягається кінцевий результат створення споживчої цінності) на партнера в розвитку бізнесу. І чітке розуміння учасниками мережі своєї ролі в забезпеченні успіху бізнесу (чи ефективності певної бізнес-моделі) стає домінуючою детермінантою їх організаційної поведінки. Вони можуть конкурувати не тільки за споживачів, а й між собою – за місце в мережі. Як наслідок, відбувається еволюційний відбір бізнес-систем, за якого частина з них зникає з ринку або поглинаються більш конкурентоздатними. Завдання менеджменту інтегрованих бізнес-структур – забезпечити таку ефективність співробітництва, за якої мотивація учасників до розвитку загальної конкурентоспроможності переважатиме мотивацію відокремленого господарювання.

Ресурсний потенціал підприємства залежить від специфіки його функціонування на ринку. І в його структурі є як матеріальна, так і нематеріальна складові. З точки зору потенційної ефективності інтегрованих підприємницьких структур у сукупності нематеріальних ресурсів важливо виділити особливу роль організаційного капіталу. Він є системою організаційної взаємодії між сучасниками. І саме завдяки ефективній організаційній взаємодії (яка охоплює корпоративну культуру, інформаційні технології і формалізовані знання, способи оптимізації процесів, які використовуються в компанії тощо) формується запас знань фірми і забезпечується розвиток компетенцій. І саме ці елементи організаційної взаємодії є тими складовими конкурентоспроможності, які важливо гармонізувати при побудові інтегрованих підприємницьких структур – адже функціонування кожного окремого учасника відбувалось у своєму організаційному просторі. А цей простір формувалася під впливом системи менеджменту, яка могла бути з різним ступенем централізації/децентралізації влади, своїми ієрархічними відносинами, своїм наповненням ціннісними і поведінковими правилами культури організаційних відносин.

Організаційний капітал створює те середовище обміну знаннями, їх накопичення і ефективного використання, яке дає змогу інтегрований підприємницькій структурі формувати ключові для створення споживчої цінності компетенції. І саме завдяки виділенню особливостей поведінки людей в спільному (інтегрованому) організаційному просторі бізнес-мережі можна створити ефективну систему управління розвитком її спільного організаційного капіталу, що підвищить як ефективність використання інтелекту працівників підприємства, нарощування інтелектуальної складової ресурсного потенціалу, так і підвищення ефективності й конкурентоспроможності інтегрованої підприємницької структури загалом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Для підтримання конкурентоспроможності підприємницьких структур України, які вимушені виживати в складних умовах війни і майбутнього відновного періоду, надзвичайно важливо сформувати

нові моделі економічного співробітництва. Вони мають відповідати парадигмі економіки знань і забезпечувати реалізацію цілей сталого розвитку, дотримуючись нового погляду на ресурсовикористання, переходу на енерго- і ресурсоощадні технології. Це дасть змогу забезпечувати ефективність бізнес-процесів і, водночас, їх екологічну безпеку. У своїй організаційній основі нові бізнес-моделі мають опиратися на потенціал людської взаємодії у створенні й використанні нових знань, здатних втілюватися у конкурентоспроможні на світовому ринку продукти й послуги. Аргументовано, що такими моделями економічного співробітництва у секторі МСБ є мережеве бізнес-партнерство, яке формується шляхом інтеграції підприємницьких структур, що є учасниками (чинними чи потенційними) ланцюжків створення споживчої цінності. У статті систематизовано переваги мережевого бізнес-партнерства – як у сфері прямого ресурсозабезпечення, так і у сфері формування організаційних умов для досягнення ресурсної синергії. Якщо переваги є доволі відчутними для потенційних учасників, це мотивує їх до співпраці.

Акцентовано на тому, що всередині організаційної оболонки інтегрованих бізнес-структур статус учасників змінюються – окремий учасник перетворюється із ресурсу (засобу, за допомогою якого досягається бажаний результат в ланцюжку створення споживчої цінності) на партнера з розвитку бізнесу. Розуміння учасниками мережі своєї ролі в забезпеченні ефективності створеної бізнес-моделі детермінує їх організаційну поведінку, робить її конкурентно-активною, що сприяє зростанню мережевого організаційного капіталу. Завдання менеджменту інтегрованих бізнес-структур – забезпечити таку ефективність співробітництва, за якої мотивація учасників до розвитку загальної конкурентоспроможності переважатиме мотивацію відокремленого господарювання. Формування рекомендацій для вирішення цього і складатиме предмет наступних досліджень

Література

1. Meadows, D.H., Meadows, D.L. and Randers, J. *Beyond the Limits: Global Collapse or a Sustainable Future*. London: Earthscan. 1992.
2. Sneddon C., Howarth R. Sustainable development in a post-Brundtland world. *Ecological Economics*. 2006. Vol. 57. Issue 2, May. Pp. 253-268.
3. Kahn M. E. A Review of The Age of Sustainable Development by Jeffrey Sachs. *Journal of Economic Literature*. 2015. Vol. 53 (3): 654-66. DOI: 10.1257/jel.53.3.654.
4. Gupta, J., Vegelin, C. Sustainable development goals and inclusive development. *Int Environ Agreements: Politics, Law and Economics*. June 2016. Vol. 16, Pp. 433–448. <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9323-z>.
5. Стадник В. В., Соколюк Г.О., Гризовська Л. О. Інформаційний менеджмент у реалізації потенціалу креативності й різноманітності суб'єктів індустрії гостинності. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 2. С. 155–160.
6. Stadnyk, V., Krasovska G., Pchelianska G., Holovchuk Y. Determinants of “green entrepreneurship” competitive strategies implementation in the agro-industrial sector of Ukraine. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*. 2021. Vol. 628(1). P. 012-032. doi:10.1088/1755-1315/628/1/012032.
7. Амоша О. І. Саломатіна Л. М. Інноваційний розвиток промислових підприємств у регіонах: проблеми та перспективи. *Економіка України*. 2017. № 3. С. 20-34.
8. Holovchuk J., Stadnyk V. Marketing resources and technologies for innovative potential of industrial enterprise. *International Journal of Economics and Society*. 2017. Vol. 2. Iss. 9. Pp. 39–45.
9. Захарова О. В., Барбанова І. С. Нормативне підґрунтя активізації інноваційного розвитку регіонів України / О.В. Захарова, // *Економіка і організація управління*. - 2019. - Вип. 1. - С. 53-63.
10. Іванова Т.В. Інноваційна діяльність підприємств України як фактор підвищення рівня конкурентоспроможності на міжнародних ринках/ *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2020. № 17. С. 395-404.
11. Kovtunen Yu. V. Diversification of innovative development of business structures in the context of intellectualization: monograph. Schweinfurt: Time Realities Scientific Group UG (haftungsbeschränkt), 2019. 405 p.
12. Smolij L., Revutska A., Novak I. Influence of innovation factor in economic dynamics in Europe. *Marketing and Management Innovation*. 2018. No. 1. Pp. 247-258. . <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.1-18>.
13. Sokolov M. O., Mykhailov A. M., Stoyanets N. V., Klymchuk A. O. Management of Innovation and Investment Development of Agricultural Economy of Ukraine in the Context of Globalization and Sustainable Development. *International Journal of Ecological Economics & Statistics*. 2019. Vol 40. Issue: 3. Pp. 1-15.
14. Діденко Є. О., Фесюн А. С. Теоретико-методичні засади антикризового управління підприємствами. *Економіка та держава*. 2018. № 11. с. 90-96.
15. Махлуп, Ф. *Производство и распространение знаний в США*. Москва : Прогресс, 1966. 462 с.
16. Chen, D.H.C., Dahlman C.J. The knowledge economy, the KAM methodology and World Bank operations [Electronic resource]. WBI (World Bank Institute) Working Paper. - 2006. - № 35867. - 42 p. - Mode of access: <http://www.documents.worldbank.org/curated/en/695211468153873436/The-knowledge-economy-the-KAM-methodology-and-World-Bank-operations>.

17. Аганбегян А.Г. Человеческий капитал и его главная составляющая - сфера “экономики знаний” как основной источник социально-экономического роста. Экономические стратегии. 2017. № 3-4. С. 66-79.
18. Миндели Л.Э. Пипия Л.К. Концептуальные аспекты формирования экономики знаний. Проблемы прогнозирования. 2007. № 3. С. 115-138.
19. Hvidt, M. The State and the Knowledge Economy in the Gulf: Structural and Motivational Challenges [Text]/ M. Hvidt // The Muslim World. - 2015. - Vol. 105, №1. - P. 24-45.
20. Стан науково-інноваційної діяльності в Україні у 2020 році : науково-аналітична записка / Т.В. Писаренко, Т.К. Куранда, Т.К. Кваша та ін. – К. : УкрІНТЕІ, 2021. – 39 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2021/06/23/AZ.nauka.innovatsiyi.2020-29.06.2021.pdf>
21. Castells M., Cardoso G. The Network Society: From Knowledge to Policy. Washington, DC : Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations, 2005. 434 p.
22. Liebler C., Ferri M. NGO Networks: Building Capacity in a Changing World [Electronic resource] / URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnadb767.pdf. / (date of the application: 15.02.202).

References

1. Meadows, D.H., Meadows, D.L. and Randers, J. Beyond the Limits: Global Collapse or a Sustainable Future. London: Earthscan. 1992.
2. Sneddon C., Howarth R. Sustainable development in a post-Brundtland world. Ecological Economics. 2006. Vol. 57. Issue 2, May. Pp. 253-268.
3. Kahn M. E. A Review of The Age of Sustainable Development by Jeffrey Sachs. *Journal of Economic Literature*. 2015. Vol. 53 (3): 654-66. DOI: 10.1257/jel.53.3.654.
4. Gupta, J., Vegelin, C. Sustainable development goals and inclusive development. Int Environ Agreements: Politics, Law and Economics. June 2016. Vol. 16, Pp. 433–448. <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9323-z>.
5. Stadnyk V.V., Sokoliuk G.O., Hryzovska L. O. Informatsiynyi menedzhment u realizatsiyi potentsialu kreatyvnosti i riznomanitnosti sub'yektiv industriyi hostynnosti. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2020. No. 2. S. 155–160.
6. Stadnyk V., Krasovska G., Pchelianska G., Holovchuk Y. Determinants of “green entrepreneurship” competitive strategies implementation in the agro-industrial sector of Ukraine. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. 2021. Vol. 628(1). P. 012-032. doi:10.1088/1755-1315/628/1/012032.
7. Amosha O.I. Salomatina L.M. Innovatsiynyi rozvytok promyslovuh pidpryemstv u regionah: problemy ta perspektyvy. *Ekonomika Ukrainy*. 2017. № 3. S. 20-34.
8. Holovchuk J., Stadnyk V. Marketing resources and technologies for innovative potential of industrial enterprise. *International Journal of Economics and Society*. 2017. Vol. 2. Iss. 9. Pp. 39–45.
9. Zaharova O.V. Barbanova I.S. Normatyvne pidgruntya aktyvizatsii innovatsiyynogo rozvytku regioniv Ukrainy. *Ekonomika i organizatsiya upravlinnya*. 2019. Vyp. 1. S. 53-63.
10. Ivanova T.V. Innovatsiyna diyalnist pidpryemstv Ukrainy yak factor pidvyshchennya rivnya konkurentospromozhnosti na mizhnarodnyh rynkah. *Ekonomichniy visnik NTUU “Kyivskiy politekhnichnyi instytut”* 2020. № 17. S. 395-404.
11. Kovtunen Yu. V. Diversification of innovative development of business structures in the context of intellectualization: monograph. Schweinfurt: Time Realities Scientific Group UG (haftungsbeschränkt), 2019. 405 p.
12. Smoliy L., Revutska A., Novak I. Influence of innovation factor in economic dynamics in europe. *Marketing and Management Innovation*. 2018. No. 1. Pp. 247-258. <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.1-18>.
13. Sokolov M. O., Mykhailov A. M., Stoyanets N. V., Klymchuk A. O. Management of Innovation and Investment Development of Agricultural Economy of Ukraine in the Context of Globalization and Sustainable Development. *International Journal of Ecological Economics & Statistics*. 2019. Vol 40. Issue: 3. Pp. 1-15.
14. Didenko Ye. O., Fesiun A. S. Teoretyko-metodychni zasady antykrizovoho upravlinnia pidpryemstvamy // *Ekonomika ta derzhava*, 2018. № 11, s. 90-96.
15. Mahlup, F. *Proizvodstvo i rasprostraneniye znanij v SShA*. Moskva : Progress, 1966. 462 s.
16. Chen, D.H.C., Dahlman C.J. The knowledge economy, the KAM methodology and World Bank operations [Electronic resource]. WBI (World Bank Institute) Working Paper. 2006. No 35867. 42 p. Mode of access: <http://www.documents.worldbank.org/curated/en/695211468153873436/The-knowledge-economy-the-KAM-methodology-and-World-Bank-operations>.
17. Ahanbeyan A.H. Chelovechesky kapital y ego glavnyaya sostavlyayushchaya - sfera “ekonomiky znaniy” kak osnovnoy istochnik sotsyal'no-ekonomicheskogo rosta. *Ekonomicheskiye strategii*. 2017. № 3-4. S. 66-79.
18. Myndely L.É. Pyppya L.K. Kontseptual'nye aspekty formirovaniya ekonomiky znaniy. *Problemy prognozirovaniya*. 2007. № 3. S. 115-138.
19. Hvidt, M. The State and the Knowledge Economy in the Gulf: Structural and Motivational Challenges [Text]/ M. Hvidt // The Muslim World. - 2015. - Vol. 105, №1. - P. 24-45.
20. Stan nauково-innovatsiynoi diialnosti v Ukraini u 2020 rotsi : nauково-analitychna zapyska / T.V. Pysarenko, T.K. Kuranda, T.K. Kvascha ta in. K. : UkrINTEI, 2021. 39 s. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2021/06/23/AZ.nauka.innovatsiyi.2020-29.06.2021.pdf>
21. Castells M., Cardoso G. The Network Society: From Knowledge to Policy. Washington, DC : Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations, 2005. 434 p.
22. Liebler C., Ferri M. NGO Networks: Building Capacity in a Changing World [Electronic resource] / URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnadb767.pdf. / (date of the application: 15.02.202).

УДК 658.512.4

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-28](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-28)

ТРУШ І. М.

<https://orcid.org/0000-0003-4821-4449>E-mail: iratrush22@gmail.com

Західноукраїнський національний університет

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙ В ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

В статті ми розглянемо основні проблеми, з якими ми стикаємося при визначенні ефективності залучення інвестицій в інноваційну діяльність підприємства. Багато дослідників вже давно займаються розробкою більш досконалих механізмів оцінювання ефективності інвестиційної діяльності. До них належать методики імітаційного моделювання і багатокроковий підхід. У межах цього дослідження ми адаптуємо ці методики для процесу оцінювання економічної ефективності інноваційної діяльності з урахуванням виявлених особливостей.

Запропоновано імітаційне моделювання, що дасть змогу прийняти рішення про ефективність залучення інвестицій в інноваційний проект.

Ключові слова: інноваційна діяльність, ефективність інвестицій, імітаційне моделювання, дерево рішень, інвестиційний менеджер, інтегральне прогнозування.

IRYNA TRUSH

West Ukrainian National University

SIMULATION MODELING OF INVESTMENT EFFICIENCY IN THE INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

In this article we will consider the main problems we face in determining the effectiveness of attracting investment in innovation activities of the enterprise. Many researchers have long been developing better mechanisms for evaluating the effectiveness of investment activities. These include simulation techniques and a multi-step approach. As part of this study, we adapt these techniques for the process of evaluating the economic efficiency of innovation, taking into account the identified features.

The methods of evaluating the effectiveness of innovation activity in relation to the investment aspect are proposed, the peculiarity of which is the fact that the amount of project money flows and the amount of investment costs, in particular working capital, needed for introducing the assets of an innovative project into for the production with the use of the newest technologies and innovations are taken into consideration.

It is proved that the evaluation of the efficiency of investments in the innovation project predetermines processing of expert assessments applying special tools, which involves checking the conditions of consistency and consensus of experts' ideas. The final stage of the expertise involves making a decision on selection of one or several innovation projects for implementation in the conditions of the enterprise under consideration. It is established that the basis of selection should be the rating of the innovation project, the cost of its implementation and the budget of the enterprise's innovation development. The final decision on the appropriateness of introduction of the innovation project does not require rigid formalization, but should be taken by senior management board of the enterprise as a result of qualitative assessment of the efficiency of investment in innovation projects.

Simulation modeling is proposed, which will allow to make a decision on the effectiveness of attracting investment in an innovative project.

Key words: innovation activity, investment efficiency, simulation modeling, decision tree, investment manager, integrated forecasting.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Пропонуємо застосовувати методики імітаційного моделювання, коли підсумковим показником для інвестора є не точкове оцінювання, а ймовірнісний розподіл або інтервал. У цьому випадку результатом стають закони розподілу NPV, IRR, PP. Очевидно, що виникає складність з тим, що інвестору невідомі закони розподілу факторів, які визначають варіативність грошових потоків і, відповідно, інвестиційного доходу. Для вирішення цього завдання вважаємо за доцільне використовувати методику побудови механізму розподілу ймовірності на основі експертних оцінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження інноваційної діяльності підприємства висвітлені в працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: О. Гончар, В. Гринчуцького, А. Гриньова, Д. Єндовицького, О. Жилінської, С. Ілляшенка, О. Карого, Н. Кирич, І. Кузнецової, О. Кузьміна, Т. Лепейко, А. Маріона, Ю. Микитюк, П. Микитюка, Б. Санто, Р. Фатхутдінова, М. Хучека, Д. Черваньова, Н. Чухрай та ін. Вивченням проблем управління ефективністю інвестиційно - інноваційної діяльності займалися такі вчені: О. Амоша, В. Беренс, Г. Бірман, А. Гойко, А. Мірзаєв, Є. Пеліхов, В. Соловйов, Г. Тарасюк, П. Хавранек, В. Чирков, А. Шеремет, А. Яковлєв, О. Ястремська та ін.

Значна кількість публікацій у наукових виданнях і монографіях вказує на те, що проблема оцінювання інноваційної діяльності все ще не вирішена. Водночас у сучасних умовах є очевидною зміна традиційних підходів до визначення ефективності інноваційної діяльності. У зв'язку з цим необхідно вирішити завдання щодо оцінки додаткових ризиків на основі аналізу і відносної ефективності інноваційних проектів забудови територій.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у розробленні імітаційного моделювання ефективності інвестицій в інноваційну діяльність підприємства.

Виклад основного матеріалу

Розглянемо детально імітаційне моделювання, що дасть змогу прийняти рішення про ефективність залучення інвестицій в інноваційний проект. Однак на практиці виникають великі труднощі з безпосереднім використанням методичного інструментарію оцінювання ефективності інноваційної діяльності. Річ у тому, що високоризикові проекти не дають змоги безпосередньо використовувати точкове оцінювання, а при застосуванні методик корекції ставки дисконтування можна одержати лише приблизні результати, коли йдеться про інноваційні проекти, досвіду роботи з якими досі не накопичено. Отже, існує нагальна потреба в розробці інших експертних методів використання інформації про проект (табл. 1).

Проведений аналіз підтверджує, що вихідні показники проекту можуть суттєво змінитися при відхиленні від проектних значень: інвестиційних витрат (або їхніх окремих складових); обсягу виробництва будівельної продукції; витрат будівництва та збуту (або їхніх окремих складових); відсотка за кредит; прогнозів загального індексу інфляції, індексів цін; дебіторської заборгованості; тривалості розрахункового періоду; інших параметрів [1].

Серед рекомендованих слід назвати такі розподіли: рівномірний, нормальний, трикутниковий, β -розподіл та ряд інших. Для кожного конкретного виду розподілу (якщо це можливо) розраховуються необхідні параметри, а потім аналітично або експертно порівнюються отримані результати. Розподіл, який найкращим чином описуватиме характер зміни значення фактора і при цьому лежатиме в межах характеристик, отриманих від експертів, використовується в межах фінансової моделі інноваційної діяльності. Розглянемо кілька найбільш застосовуваних на практиці розподілів та розглянемо методики роботи з ними.

Таблиця 1

Характеристики проблем щодо оцінювання ефективності інноваційної діяльності

Характер проблеми	Методи
Інвестор може завершити фінансування на будь-якій із фаз інноваційної діяльності та обмежити це фінансування або, навпаки, розширити капітальні інвестиції	Багатокроковий підхід: – метод побудови дерев рішень; – коригування показника NPV на розмір реальних опціонів
Немає статистичних даних для побудови прогнозів про величину тих чи інших ключових показників з метою розрахунку грошових потоків у майбутньому	Застосування імітаційного моделювання або інтервального прогнозування залежно від обсягу доступної інформації
Існує високий ступінь невизначеності щодо обсягу грошових надходжень та часу їхнього надходження. Наявні ризики, які можуть виникати у процесі реалізації інноваційної діяльності	Використання експертної інформації про фактори, що встановлюють значущі змінні моделі
Обмеженими є число експертів, які могли би здійснити побудову достовірної фінансової моделі проекту, а також наявні суттєві розбіжності в уявленнях експертів про майбутнє інноваційних проектів	Використання максимально доступних обсягів інформації за допомогою інтервального прогнозування або трикутного розподілу (імітаційне моделювання)
Необхідна прибутковість (ставка дисконтування) не може бути точно розрахована для інноваційних проектів	Застосування методів, що враховують ризик і відмінні від тих, які коригують ставку дисконту

Джерело: розроблено автором самостійно.

Найбільш простим і найпоширенішим на практиці є використання нормального розподілу, а як вихідні дані для аналізу розподілу величини майбутнього грошового потоку беруться відповідні дані, за якими обчислюються параметри нормального розподілу.

Якщо вихідні дані подано у вигляді експертних оцінок, то необхідно розрахувати параметри нормального розподілу, які б узгоджувалися з оцінками, отриманими в межах експертного опитування [2]. Одним з найпростіших методів може бути такий алгоритм: виділяється довірчий інтервал (a , b), за межами якого ймовірність потрапляння значення чинника (f_i) вкрай мала. Найбільш очікуваною величиною є середина цього інтервалу (m). Задання нормального розподілу здійснюється на основі такої формули:

$$E[f_i] = m. \quad (1)$$

Скориставшись правилом 3σ , отримаємо також значення середнього квадратичного відхилення (рис. 1):

$$\sigma[f_i] = [b - a]/6 \rightarrow f_i \in N(m, \sigma^2) \quad (2)$$

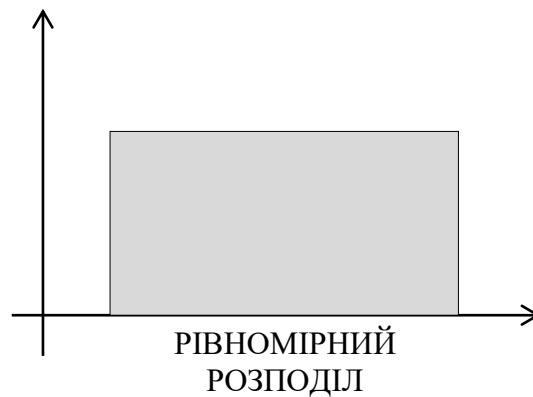

Рис. 1 Рівномірний розподіл факторів

Джерело: розроблено автором самостійно

Найбільш чітке уявлення про розподіл у тому разі, коли верхні й нижні оцінки деякого розподілу відповідають певному жорсткому обмеженню, дає рівномірний розподіл. Тоді експертам потрібно оцінити лише «граничні» значення, а інші оцінки можна легко отримати на основі них. Значний недолік рівномірного розподілу полягає у тому, що ймовірності будь-якого результату всередині інтервалу рівні, а поза інтервалом вони дорівнюють нулю [3]. На практиці важко знайти додатки для подібного розподілу без завдання шкоди адекватності моделі. Природною модифікацією цього розподілу може бути так званий трикутний розподіл (див. рис. 2).

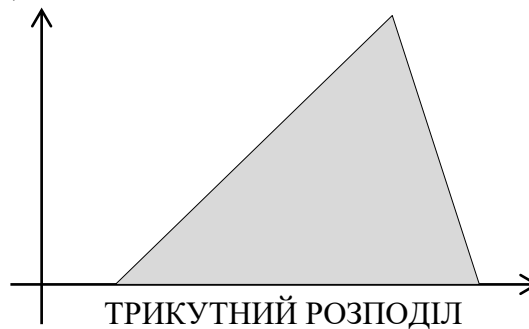

Рис. 2. Трикутний розподіл факторів

Джерело: розроблено автором самостійно

Звичайно трикутний розподіл є тим розподілом, який найбільш адекватно відображає економічну дійсність, але не ставить високі вимоги до вихідних даних [4]. Власне кажучи, для побудови будь-якого трикутного розподілу необхідно задати три параметри: мінімальне значення – а, максимальне значення – с, найбільш ймовірне значення (мода) – b.

Якщо задано всі три параметри, то формула щільності розподілу матиме такий вигляд, який отримано на основі розбиття всього простору результатів на чотири види:

$$f(X) = \begin{cases} 0, & X \in [-\infty; a) \\ \frac{2(X-a)}{(b-a)(c-a)}, & X \in [a; c] \\ \frac{2(b-X)}{(b-a)(b-c)}, & X \in [c; b] \\ 0, & X \in (b; +\infty] \end{cases} \quad (3)$$

Трикутний розподіл дуже зручно використовувати для опису тих визначень, коли нормальність випадкової величини явно не дотримана, але застосування рівномірного розподілу також приводить до високого ступеня ігнорування інформації. Фінансові аналітики й інвестиційні менеджери повинні використовувати максимальний обсяг інформації для того, щоб одержані оцінки найбільш точно відображали дійсність.

Основні характеристики трикутного розподілу також можна розрахувати так:

$$E(X) = \frac{a+b+c}{3} \quad (4)$$

$$\sigma^2(X) = \frac{a^2+b^2+c^2-ab-ac-bc}{18} \quad (5)$$

де $E(X)$ – математичне сподівання X ;

$\sigma^2(X)$ – дисперсія X .

Якщо ж інформації недостатньо для припущення про характер розподілу між двома граничними значеннями, то варто звернути увагу на інтервальный підхід до вирішення завдання, розроблений у «нечіткій математиці» (fuzzy logic).

Принципи нечіткої математики у разі з прогнозуванням значень майбутнього грошового потоку дають змогу адекватно відобразити стохастичний характер всіх факторів. При цьому як вихідні дані використовуються лише експертні оцінки, що часто має критичне значення у разі з оцінкою інвестиційних проєктів.

Для опису інтервальної математики необхідно задати основні операції з нечіткими числами – нечітку арифметику. Математичні операції з інтервалами зводяться до математичних операцій з їхніми межами (табл. 2). Джерело: розроблено автором самостійно.

Будь-який показник ефективності інвестиційного проєкту залежить від розмірів грошових потоків в окремі періоди часу, як було зазначено вище. Відповідно, грошовий потік теж залежить від деяких параметрів (факторів). Наприклад, від обсягів продажу, ціни, постійних та змінних витрат і т. ін. Таким чином, грошовий потік можна задати деяким функціоналом:

$$CF = \Phi(f_1, f_2, \dots, f_i), \quad (6)$$

де CF – грошовий потік;

f_i – фактори, які визначають його розмір.

Тоді функціонал легко перевести в інтервальну форму та в ній його вирішити. Як результат буде отримано інтервальный прогноз розміру грошового потоку [5]. Для кожної моделі різних інноваційних проєктів формула розрахунку показників економічної ефективності відрізнятиметься, але при цьому принцип залишається єдиним.

Таблиця 2

Властивості операцій в межах інтервалів

№ з/п	Операція	Властивість
1.	Додавання	$[a_1, a_2] + [b_1, b_2] = a_1 + b_1, a_2 + b_2$
2.	Віднімання	$[a_1, a_2] - [b_1, b_2] = a_1 - b_1, a_2 - b_2$
3.	Множення	$[a_1, a_2] \times [b_1, b_2] = a_1 \times b_1, a_2 \times b_2$
4.	Розподіл	$[a_1, a_2] / [b_1, b_2] = a_1 / b_1, a_2 / b_2$
5.	Піднесення до степеня	$[a_1, a_2]^n = [a_1^n, a_2^n]$

Розглянемо багатокроковий підхід. Інвестиційна й інноваційна діяльність характеризується багатоетапним процесом, тобто окремі етапи настають один за одним, послідовно уточнюючи фінальний результат процесу. Фактично при кожному переході з однієї фази в іншу інвестор або контролюючий орган приймає рішення про його продовження. Перед інвестором постає завдання вибору з таких можливих альтернатив: завершити проєкт, або продовжити проєкт з деякими змінами. Очевидно, що, власне, наявність подібного вибору робить проєкт більш привабливим і дає змогу інвестору вносити очевидні корективи в оцінювання ефективності, що проводиться на кожному з етапів інноваційної діяльності підприємства.

Для моделювання процесів прийняття рішень з великою кількістю етапів можливе застосування двох підходів, серед яких: метод «дерева рішень» та метод реальних опціонів.

Дерево рішень – це графічне зображення послідовності рішень і станів середовища із зазначенням відповідних ймовірностей та виграшів для будь-яких комбінацій альтернатив і станів середовища. Теорію дослідження дерев рішень вчені розробили на належному рівні [6]. Дерево рішень схоже на дерево ймовірностей, але в ньому відображається не тільки ймовірність настання подій, а й умовні грошові величини, пов'язані з цією ймовірністю. Тому дерево рішень можна використовувати для позначення очікуваних результатів від різних альтернативних варіантів дій.

Отже, для дослідження дерева рішень на практиці передбачає реалізацію деякої експертної процедури, яку можна подати таким чином:

1. Опис послідовності етапів. Виділення інтервалів часу, в рамках яких приймаються рішення, й тих проміжків часу, коли відбувається «ймовірнісне розгалуження».

2. Оцінювання ймовірності тих чи інших результатів на основі опитування експертів.
3. Отримання матриці векторних оцінок $\{P_{ij}\}$ за кожним з можливих результатів (де елементами матриці є оцінки ймовірності різними експертами). P_{ij} – це оцінка ймовірності на «гілці» i , яку визначив j -й експерт.
4. Обчислення усередненої оцінки ймовірності результату та підбір несуперечливого набору ймовірностей на основі можливого додаткового експертного аналізу.
5. Аналіз дерева рішень.

Найпростіший аналіз цього алгоритму виявляє деякі його недоліки. Справді, через детермінований характер використовуваних у результаті оцінок ймовірностей у дереві рішень здійснюється істотне усереднення результату і можуть ігноруватися думки багатьох експертів.

Слід вказати на обмеженість методу «дерева рішень» при оцінюванні інноваційних проектів. Адже, по-перше, оцінки ймовірностей у моделі мають бути точними оцінками, які надають на практиці експерти, що не завжди можливо в разі інноваційних рішень. По-друге, ризик фактично перестає мати будь-яке значення в межах моделі, оскільки він був сегментований на елементи, але в кожному окремому випадку критерієм є математичне значення, яке постійно цікавить інвестора [7]. Ризик, звичайно, можна врахувати за допомогою корегування ставки дисконтування в процесі приведення грошових потоків до теперішньої вартості, але, як ми зазначали вище, просте коригування ставки дисконту не завжди повністю відображає весь ризик проекту та не розроблені досі досконалі механізми розрахунку подібних ставок.

Як один з варіантів вирішення проблеми варто використовувати алгоритм, який наведено нижче. Спочатку проводять опитування експертів, щоб виявити їх оцінки ймовірності кожного розгалуження (сценарію). Потім на основі експертних оцінок щодо кожного з розгалужень вибирають мінімальний і максимальний елементи:

Розглянемо, наприклад, деяке розгалуження K (див. рис. 3).

Експерт (н/п)	1	2	...	n
Оцінка	P_{k1}	P_{k2}	...	P_{kn}

$$P_v = \max \{P_{k1}, P_{k2}, \dots, P_{kn}\}, \quad (7)$$

$$P_n = \max \{P_{k1}, P_{k2}, \dots, P_{kn}\}. \quad (8)$$

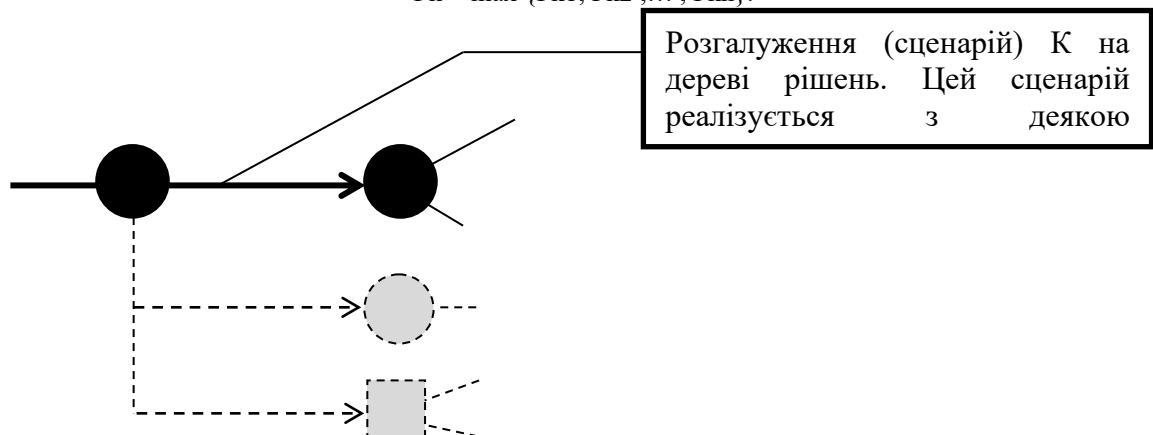

Рис 3. Елемент дерева рішень

Джерело: розроблено автором самостійно.

Таким чином, розгалуженню K (сценарію K) відповідає інтервал вірогідності (P_n, P_v) . Повторимо цю процедуру для всіх розгалужень [8]. У підсумку ми отримаємо набір інтервалів, що відповідають кожному розгалуженню. Після цього необхідно побудувати інтервальну оцінку того критерію, на основі якого буде прийматися рішення на попередніх етапах.

Розглянемо такий критерій: $F = P \cdot M$, де $P = (p_1, \dots, p_s)$ – вектор ймовірностей, що формують повну групу подій, тобто події, яким поставлено у відповідність ці ймовірності, є несумісними, а сума ймовірностей відповідає умові:

$$\sum_{i=1}^s p_i = 1 \quad (9)$$

Вектор $M = (m_1, \dots, m_s)$ – це вектор можливих результатів, виражених у тих чи інших грошових потоках (у тому числі і негативних). У тому разі, якщо ймовірності є заданими інтервально, побудова інтервалу значень критерію F є розв'язанням оптимізаційної задачі лінійного програмування:

$$\begin{aligned}
 F &= m_1 p_1 + m_2 p_2 + \dots + m_s p_s \rightarrow \max, \\
 \sum_{i=1}^s p_i &= 1, \\
 p_i &\geq 0, \\
 p_i &\in [p_i^H; p_i^B] \forall i = 1 \dots s.
 \end{aligned}
 \tag{10}$$

У результаті розв'язання цієї задачі буде отримано деякий вектор ймовірностей (p_1, \dots, p_s), який максимізує значення цільового функціоналу. Це значення F , власне, є верхньою оцінкою того грошового потоку, який можна отримати. Побудова нижньої оцінки повністю аналогічна:

$$\begin{aligned}
 F &= m_1 p_1 + m_2 p_2 + \dots + m_s p_s \rightarrow \min, \\
 \sum_{i=1}^s p_i &= 1, \\
 p_i &\geq 0, \\
 p_i &\in [p_i^H; p_i^B] \forall i = 1 \dots s.
 \end{aligned}
 \tag{11}$$

Таким чином, особа, яка приймає рішення, має щодо кожного з потенційних рішень очікуваний інтервал, в якому буде перебувати грошовий потік (рис. 4 та 5).

Очевидно, що тепер особа, яка приймає рішення, стикається з проблемою іншого рівня: потрібно порівняти інтервали різної довжини і з різними верхніми й нижніми оцінками [9]. Справді, якщо у інвестора є набір інтервалів $[F_1^H; F_1^B]$, $[F_2^H; F_2^B]$, $[F_s^H; F_s^B]$, то можна побудувати деякий новий функціонал, на основі якого інвестор остаточно прийме рішення:

$$\Phi_i = F_i^B - (F_i^B - F_i^H) / 2 \cdot \lambda \cdot (F_i^B - F_i^H), \quad i=1 \dots s \tag{12}$$

$$\Phi_{\text{опт}} = \max \{ \Phi_1, \Phi_2, \dots, \Phi_s \} \tag{13}$$

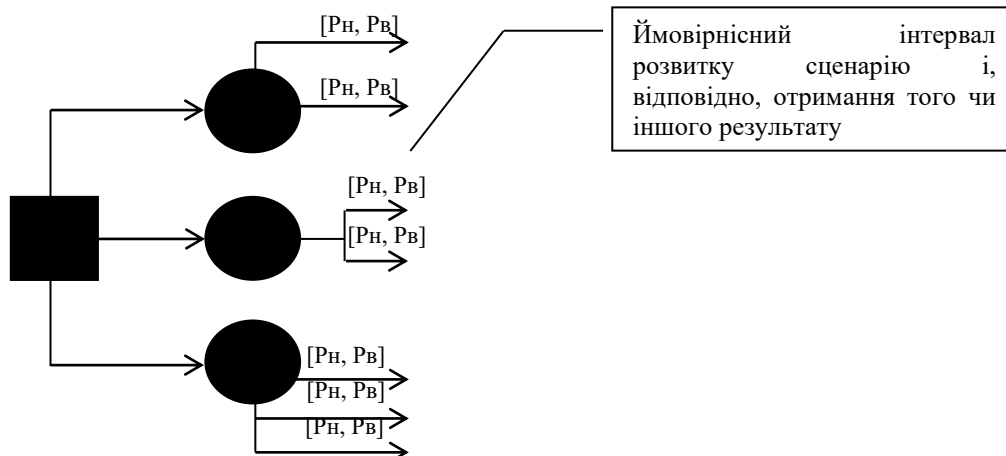

Рис. 4 Дерево рішень та ймовірні інтервали

Джерело: розроблено автором самостійно

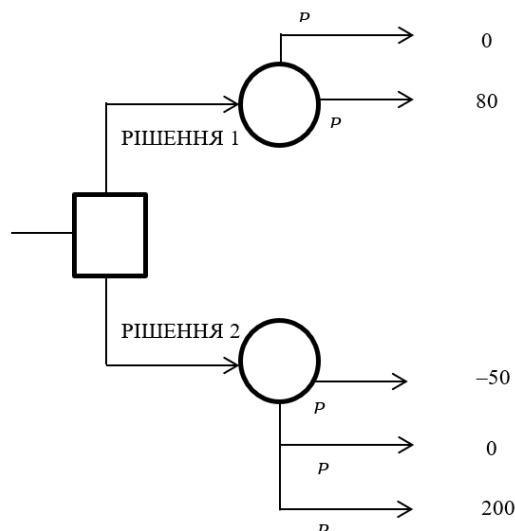

Рис. 5 Приклад дерева рішень

Джерело: розроблено автором самостійно

Розглянемо найпростіший розрахунковий приклад, який допоможе переконатися в тому, що подібне наближення аналізу дерев рішень до практики може істотно змінити прийняте інвестором рішення (табл. 3).

Таблиця 3

Варіанти рішень

Рішення 1		Рішення 2	
Min F = 40	Max F = 56	Min F = 30	Max F = 80
P = (0,1; 0,5)	P = (0,3; 0,7)	P = (0,2; 0,6; 0,2)	P = (0,0; 0,6; 0,4)

Джерело: складено автором самостійно

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Розв'язавши задачу лінійного програмування, отримаємо, що в разі прийняття рішення на користь «верхнього» варіанта очікуваний дохід буде перебувати в інтервалі від 40 до 50 або в інтервалі від 30 до 80 для «нижнього» варіанта.

Ці два інтервали інвестор порівнює з урахуванням його ставлення до ризику. Якщо інвестор задається параметром λ , який дорівнює 1, то він має віддати перевагу рішенню 1. Очевидно, що якщо замінити інтервали ймовірностей на їхні середні значення, то рішення буде іншим. Справді, в цьому разі інвестор надасть перевагу більш ризикованому варіанту, незважаючи на високий ступінь невизначеності результату.

Потім розглядають застосування методичних розробок з оцінювання економічної ефективності інноваційної діяльності на прикладі інноваційного проекту з виведення на ринок нової будівельної продукції та описують процес прийняття інноваційного рішення [10]. Для порівняння ефективності різних критеріїв і методів послідовно проводять розрахунок на основі одних та тих же даних, а тоді будують розрахунковий приклад з використання методу послідовного оцінювання ефективності залежно від фази інноваційної діяльності.

Запропоновані методичні процедури управління ефективністю інноваційної діяльності підприємств дадуть змогу вирішити питання реалізації інноваційних проектів, а саме визначити: суму грошових потоків за проектами, індекс рентабельності інвестицій, дисконтований обсяг інвестицій, дисконтований термін окупності, чисту теперішню вартість, внутрішню норму дохідності, інтегральний показник ефективності проекту. Вибір, будівництво та реалізація інвестиційно – інноваційних проектів підприємств дадуть змогу підвищити конкурентоспроможність продукції на будівельному ринку та забезпечити додатковими робочими місцями за рахунок розширення будівництва на основі сучасних технологій та інноваційних будівельних матеріалів, що вплинуть на інноваційний розвиток суб'єкта господарювання.

Література

1. Капітальні інвестиції за видами активів за 2010-2018 роки. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_bez.htm (дата звернення 02.03.2020).
2. Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2020 року. URL: <http://www.oda.te.gov.ua/main/ua/publication/content/20090.htm> (дата звернення 02.03.2020).
3. Крупка Я. Д. Варіанти обліку інноваційних процесів на підприємстві. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2006. № 5. С. 11-18.
4. Загурський О. М. Управління ризиками : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2016. 242 с.
5. Новожилова М. В., Попов В. М. Оцінювання рівня екологічної небезпеки об'єкта будівництва на стадії його проектування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017, т. 27, № 1. С. 109-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvntu_2017_27.1_26 (дата звернення 02.03.2020).
6. Литвин Б. М. Литвин З. Б. Скочилиас С. М. Економічні відносини в інвестиційно-будівельному комплексі : наук.-практ. посіб. / за ред. Б. М. Литвина. Тернопіль : Економічна думка, 2007. 224 с.
7. Христенко О. В., Боев М. І. Управління впровадженням інноваційних технологій на будівельних підприємствах. *Економіка і регіон : наук. вісн. Полт. НТУ ім. Юрія Кондратюка*. 2017. Вип. 6 (67). С. 118-124. URL: <http://reposit.pntu.edu.ua/handle/PolNTU/3608> (дата звернення 02.03.2020).
8. Труш І. М. Актуальні проблеми сучасної науки. Монографія: за ред. Матюх С., Скиба М., Мусіал Я., Поліщук О. – 2021. С.47-57. Управління інноваційним проектом з урахуванням фактора ризику.
9. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент: підруч. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2019. 518 с.
10. Микитюк Ю. І. Управління портфелем інноваційно-інвестиційних проектів у житловому будівництві. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 1. С.151-159. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/34045> (дата звернення 02.03.2020).

References

1. Kapitalni investysii za vydamy aktiviv za 2010-2018 roky [Capital investments by type of assets for 2010-2018] Retrieved from https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_bez.htm [in Ukrainian].

2. Stratehiia rozvytku Ternopilskoi oblasti na period do 2020 roku [Development strategy of Ternopil region till 2020]. Retrieved from <http://www.oda.te.gov.ua/main/ua/publication/content/20090.htm> [in Ukrainian].
3. Krupka Ya. D. (2006) Varianty obliku innovatsiinykh protsesiv na pidpriemstvi [Options accounting of innovation processes at the enterprise]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*. № 5. P. 11-18. [in Ukrainian].
4. Zahurskyi O. M. (2016) Upravlinnia ryzykamy [Risk Management]: navch. posib. Kyiv : Universytet «Ukraina», 242 p. [in Ukrainian].
5. Novozhylova M. V., Popov V. M. (2017) Otsiniuvannia rivnia ekolohichnoi nebezpeky obiektu budivnytstva na stadii yoho proektuvannia [Evaluation of environmental hazards of construction facility on the stage of design]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. vol. 27, № 1. P. 109-111. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlut_2017_27.1_26. [in Ukrainian].
6. Lytvyn B. M., Lytvyn Z. B., Skochylas S. M. (2007) Ekonomichni vidnosyny v investytsiino-budivelnomu kompleksi [Economic relations in the investment-building complex]: nauk.-prakt. posib. Ternopil : Ekonomichna dumka, 224 p. [in Ukrainian].
7. Khrystenko O. V., Boiev M. I. (2017) Upravlinnia vprovadzhenniam innovatsiinykh tekhnolohii na budivelnykh pidpriemstvakh [Management of innovative technologies introduction process in construction enterprises]. *Ekonomika i rehion : nauk. visn. Polt. NTU im. Yuriia Kondratiuka*. No. 6 (67). P. 118-124. Retrieved from <http://reposit.pntu.edu.ua/handle/PoltNTU/3608> [in Ukrainian].
8. I.Trush. Aktualni problemu modernizatsii nayku. Monograph: edited by Matiukh S., Skyba M., Musial J., Polishchuk O. – 2021. P.47-57. Management of an innovative project taking into account risk factors.
9. Mykytiuk P. P. (2019) Innovatsiinyi menedzhment: pidruch [Innovation management]. Ternopil : Ekonomichna dumka TNEU, 518 p. [in Ukrainian].
10. Mykytiuk Yu. I. (2019) Upravlinnia portfelem innovatsiino-investytsiinykh proektiv u zhytlovomu budivnytstvi [Management of a portfolio of innovation and investment projects in housing construction]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. No. 1. P. 151-159. Retrieved from <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/34045> [in Ukrainian].

УДК 330

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-29](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-29)

РИБЧУК А. В.

<https://orcid.org/0000-0002-5130-2442>e-mail: rav957@ukr.net

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ЖУРБА І. Є.

<https://orcid.org/0000-0003-1070-6384>e-mail: igor.zhurba@ukr.net

Хмельницький національний університет

ЗАБЛОЦЬКА Р. О.

<https://orcid.org/0000-0001-7174-8946>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ПАНДЕМІЇ

У статті досліджено особливості та проблеми міжнародної туристичної галузі в умовах глобальної пандемії. Розкрито сценарії можливого скорочення чисельності туристів та надходження доходів від подорожей. Відзначено особливість розвитку сучасного туризму, яка полягає у трансформації туристичних організацій у міжнародні спільні підприємства, корпорації та асоціації. Показано нові можливості та виклики серйозного випробування для всього туристичного ринку, котрі зумовлені прискоренням процесів цифровізації туристських сервісів, більш активним впровадженням сучасних технологій, актуалізацією індивідуального підходу до клієнта. Підтверджено, що держави вживають заходів для захисту, залучення і просування інвестиційних проєктів в туризмі з метою швидкого відновлення національних економік. Доведено, що у міжнародних перевезеннях туристів провідну функцію виконують - повітряний та морський транспорт. Виявлено очікування зростання чисельності міжнародних туристських подорожей у найближчій перспективі.

Ключові слова: міжнародний туризм, туристичний ринок, туристичний продукт, індустрія туризму, туристичні послуги, туристичні інвестиційні проєкти.

ANATOLIY RYBCHUK

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

IHOR ZHURBA

Khmelnitskyi National University

RITA ZABLOTSKA

Taras Shevchenko National University of Kyiv

PROBLEMS OF FUNCTIONING OF THE INTERNATIONAL TOURIST INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF A GLOBAL PANDEMIC

Modern tourism is called a phenomenon of the twentieth century and an important area of the global economy, because it has acquired the features of a separate sector of the world economy and is characterized by significant volumes of international trade in its own services. In recent decades, the tourism industry has been characterized by high and stable rates of development, which have contributed not only to the expansion of socio-economic and political relations between countries, but also to replenish budgets at the macro level. Tourism is influenced by many factors of economic, political, social, natural and technical nature, including: international terrorism, ensuring the safety of tourists, man-made disasters; uneven distribution of tourist flows; political instability in some parts of the world; prolonged global recession.

The article examines the features and problems of the international tourism industry in a global pandemic. Scenarios of possible reduction of the number of tourists and income from travel are revealed. The peculiarities of the development of modern tourism, which is the transformation of tourism organizations into international joint ventures, corporations and associations are noted. New opportunities and challenges of serious testing for the whole tourist market are presented, which are conditioned by the acceleration of digitalization of tourist services, more active introduction of modern technologies, updating of the individual approach to the client. It was confirmed that the states are taking measures to protect, attract and promote investment projects in tourism in order to speed up the recovery of national economies. It is proved that the leading function in the international transportation of tourists is air and sea transport. Expectations of growth in the number of international tourist trips in the near future have been revealed.

Key words: international tourism, tourist market, tourist product, tourism industry, tourist services, tourist investment projects.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасний туризм називають феноменом двадцятого сторіччя та важливою сферою глобальної економіки, оскільки він набув рис окремої галузі світового господарства та характеризується значними обсягами міжнародної торгівлі власними послугами. Упродовж останніх десятиліть туристичній індустрії були притаманні високі та стабільні темпи розвитку, котрі сприяли не тільки розширенню соціально-економічних і політичних відносин між країнами, але й поповненню бюджетів на макрорівні. На туристську

діяльність впливає безліч факторів економічного, політичного, суспільного, природного та технічного характеру, серед яких: міжнародний тероризм, гарантування безпеки туристів, техногенні катастрофи; нерівномірний розподіл туристських потоків; політична нестабільність у деяких регіонах світу; тривала світова рецесія.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми

Проблемами функціонування індустрії міжнародного туризму та прогнозування перспектив його відновлення у після пандемічний період займаються відомі зарубіжні вчені: К. Аппель, Д. Бельтеян, Т. Гертель, Ч. Джаттіно, Е. Матьє, Е. Коронг, Б. Макдональд, Р. Макдугал, Е. Ортис-Оспіна, Х. Річі, Л. Родес-Гірао, М. Розер, Дж. Хаселл, М. Цигас. Багато українських дослідників також аналізують тенденції розвитку індустрії туризму в умовах глобальної пандемії – З. Атаманчук, Н. Бабіна, Л. Гальків, А. Галицька, М. Домашенко, К. Дутка, В. Зайцева, Б. Казак, Н. Карпенко, О. Красовський, Н. Логвин, Т. Макаренко, І. Смірнов, О. Тараненко, М. Троян, В. Школа та інші. Однак на сьогодні ще залишилися питання, які потребують подальшого дослідження та висвітлення.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розкриття напрямків функціонування міжнародного туристичного сектора в умовах глобальної пандемії

Викладення основних результатів дослідження

Міжнародний туризм у кризових ситуаціях є досить вразливим видом економічної діяльності, швидко реагуючи на зміни, що відбуваються, у той же час період відновлення буває відносно нетривалим. При цьому попит на туристські продукти та послуги скорочується, але не повністю згасає [1, с. 96]. Зниження світових потоків подорожуючих водночас посилює конкуренцію у сфері туризму. Специфіка управління даним видом економічної діяльності полягає у тому, що для її розвитку зусиль приватного сектора недостатньо. Туризм передбачає формування відповідної інфраструктури, яка потребує величезних фінансових витрат, що неможливе без участі держави.

Індустрія туризму має певні особливості, які необхідно враховувати при формуванні моделей та прогнозів розвитку різних територій. Так, зокрема, туризм створює мультиплікативний ефект впливу на багато інших сфер економічної діяльності: транспорт, будівництво, сільське господарство, торгівлю, громадське харчування тощо. Водночас, туризм з одного боку, може робити істотний внесок у поповнення валютних резервів держави, з іншого — бути «чорною дірою» вивезення валюти за кордон. Окрім того, туризм можна віднести до високо ризикових видів економічної діяльності, оскільки найбільш значущими факторами ризику вважаються економічна, політична та соціальна нестабільність у тому чи іншому регіоні [4, с. 24]. Особливістю розвитку сучасного туризму є трансформація туристичних організацій у міжнародні спільні підприємства, корпорації та асоціації. Це дозволяє значно покращити інформаційний обмін, забезпечити більш ефективне проникнення на зовнішній ринок, об'єднати зусилля партнерів в умовах загострення конкуренції на ринку туристичних послуг.

Таблиця 1.

Кількість міжнародних туристичних прибуттів у 2010-2021 рр. за регіонами (млн. осіб) [14].

Регіони	2010	2015	2019	2020	2021
Світ загалом	957,2	1,206	1,464	400,0	415,0
Америка	151,8	194,1	219,3	69,9	89,1
Азія та Тихий океан	208,0	284,5	360,4	59,4	20,9
Європа	490,8	611,8	746,1	235,7	279,8
Близький та Середній Схід	56,1	61,8	69,9	19,0	14,5
Африка	50,5	54,4	68,5	19,9	17,9

Міжнародний туризм відіграє значну роль в економічному розвитку, сприяючи зусиллям у сфері всебічного розвитку регіонів, що розташовані далеко від індустріальних центрів і мають недостатньо значні економічні ресурси. У низці країн міжнародний туризм перетворився на велику самостійну галузь, яка займає домінуюче становище у структурі економіки. Це пов'язано з тим, що міжнародним туристам, які виїжджають до інших держав, надається значний обсяг послуг, котрі споживаються туристами під час подорожей за кордон. Зазначені послуги включають доставку туристів та їхнє переміщення по країні прибуття, розміщення у готельній мережі, рекламу туристського продукту, збут туристських продуктів, надання послуг культурного характеру, а також задоволення ділових та наукових інтересів туристів, задоволення потреб у розвагах тощо. Водночас, туризм також є важливим фактором розвитку та зростання у багатьох країнах, забезпечуючи дохід, зайнятість, інвестиції та експорт. Він також може фінансувати такі важливі сфери, як збереження культурної та природної спадщини, покращення інфраструктури та місцевих громадських об'єктів. Позитивні чи негативні наслідки туризму повністю залежать від планування та управління його діяльністю [4, с. 25].

Індустрія міжнародного туризму має специфічні характеристики: наявність ресурсної орієнтації розміщення підприємств туризму; сезонності у наданні послуг; розвиток інформаційної інфраструктури. Міжнародні туристські операції є не тільки чинником формування інвалютного доходу, але й важливим інструментом підвищення престижу держави. Зі 195 держав світу у міжнародний туризм залучено понад 150 країн. За оцінкою Всесвітньої туристської організації (UNWTO), число туристів по всьому світі до 2030 р. становитиме 1,36 млрд. осіб [14]. Іншими словами, кожен п'ятий житель планети здійснюватиме туристські поїздки. Також налічується 15 країн, що спеціалізуються виключно на послугах туризму, доходи від якого у багато разів перевищують надходження від експорту. Серед них Барбадос, Сейшельські острови та інші острівні держави у зоні тропіків. Для 38% країн туризм – головне джерело доходу, а у 83% держав туризм входить до ТОП-5 основних джерел доходу. В усіх країнах світу спостерігається нерівномірний характер розвитку сфери міжнародного туризму.

Загальна частка туризму у ВВП може коливатися від 1% у країнах з диверсифікованою та високорозвиненою економікою до 10% у державах з більш-менш великим сектором туризму (Австрія – 8,5%, Німеччина – 0,9%, Великобританія – 1,9%, США – 1%, Іспанія – 4,2%). Важливо також відзначити, що в багатьох малих країнах цей показник значно перевищує середні значення (у різних острівних державах, так зокрема, туризм забезпечує більш ніж 50% ВВП, а саме, в Антигуа – 58%, на Бермудських островах – 35%, Багамських островах – 52%) [12].

У 2019 році подорожі та туризм були одним із найбільших секторів у світі, на нього припадало 10,4% світового ВВП (9,2 трильйона доларів США), 10,6% усіх робочих місць (334 мільйони) і було відповідальним за створення 1 із 4 всіх нових робочих місць у всьому світі [9].

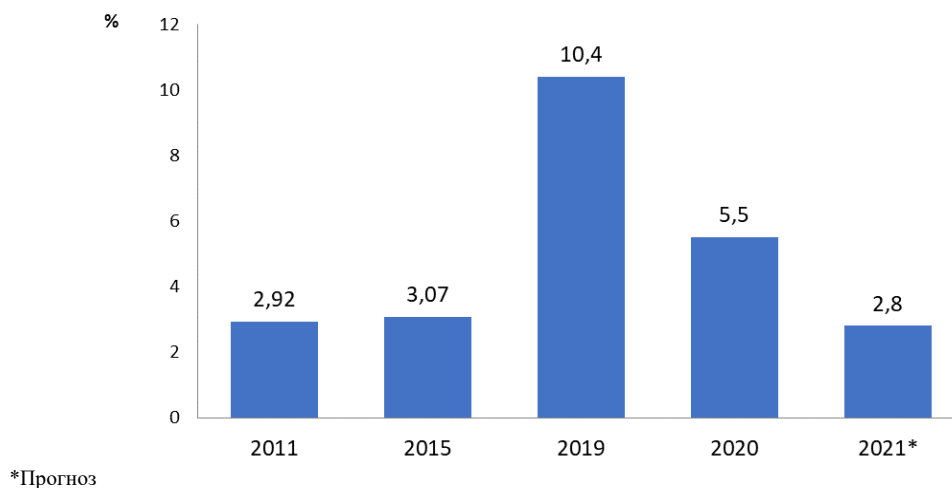

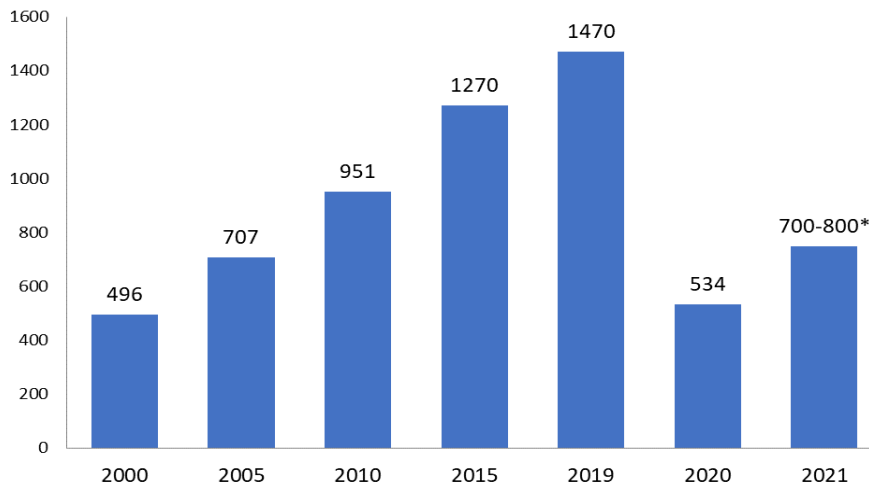
Рис. 1. Внесок міжнародного туризму у світовий ВВП (у %) [9].

Пандемія коронавірусу на початку 2020 р. дуже вплинула на стан і подальший розвиток практично всіх сфер світового господарства, у тому числі і туризму. Внесок індустрії туризму у світовий ВВП знизилася до 5.5% (Рис.1). Такої важкої кризи в туристському бізнесі не спостерігалось з часів Другої світової війни. Проте будь-яка криза призводить не лише до негативних наслідків. Існують нові можливості та виклики цього серйозного випробування для всього туристичного ринку. Серед цих можливостей та викликів — прискорення процесів цифровізації туристських сервісів, більш активне впровадження сучасних технологій (наприклад, великих даних, штучного інтелекту, змішаної та доповненої реальності тощо), використання ідей економіки вражень, актуалізація індивідуального підходу до клієнта, а також екологічного аспекту туристського продукту, розширення географії туристських маршрутів тощо. Окрім того, очікувано посиляться важливість такого фактору, як безпека подорожей (включно із санітарно-епідеміологічною обстановкою місця перебування). Туристи віддаватимуть перевагу приватним турам у малих групах на внутрішніх курортах [3, с. 31].

Через катастрофічний вплив пандемії коронавірусу на міжнародний туризм світова економіка може втратити понад чотири трильйони доларів. У 2020 році міжнародний туризм та тісно пов'язані з ним галузі вже зазнали збитків у розмірі 2,4 трильйона доларів. Порівняні із цим значенням втрати можуть бути зафіксовані і цього року. Так, у період із січня по грудень 2020 року кількість іноземних туристів у світі скоротилася приблизно на один мільярд людей, або на 73 відсотки. У 2021 отримані дані вказують на зниження цього показника на 88 відсотків [13].

Економічний внесок туризму в 2021 році (виміряний у прямому валовому внутрішньому продукті туризму) оцінюється в 1,9 трлн. дол. США, що вище 1,6 трлн. дол. США ніж у 2020 році, але все ще значно нижче до пандемічного рівня у 3,5 трлн. дол. США. Експортні доходи від міжнародного туризму можуть перевищити 700 млрд. дол. США у 2021 році, що є незначним покращенням порівняно з 2020 роком через більші витрати на подорожі, але менше половини від 1,7 трлн. дол. США, зафіксованих у 2019 році [12].

UNWTO повідомляє, що в 2021 році кількість міжнародних туристів збільшилася на 4%. Проте 2021 рік був ще одним складним роком: кількість прибуттів все ще на 72% менше, ніж до пандемії. Відновлення потребує посилення координації та збільшення кількості вакцинацій. У 2021 році світовий туризм зріс на 4% порівняно з 2020 (415 мільйонів проти 400 мільйонів). Проте, згідно з попередніми оцінками UNWTO, кількість міжнародних туристів все ще була на 72% нижчою, ніж у 2019 році перед пандемією [14].

*Очікувані показники

Рис. 2. Динаміка доходів від міжнародного туризму за 2010-2021 рр. (млрд. дол. США) [13].

Перший випуск Всесвітнього туристичного барометра UNWTO за 2022 рік показує, що зростання рівня вакцинації в поєднанні зі послабленням обмежень на поїздки через посилення транскордонної координації та протоколів допомогло задовольнити відкладений попит. Міжнародний туризм помірно відновлювався упродовж другої половини 2021 року, при цьому кількість міжнародних прибуттів зменшилася на 62% як у третьому, так і в четвертому кварталах порівняно з рівнем до пандемії. За прогностичними даними, міжнародні прибуття в грудні 2020 року були на 65% нижче рівня 2019 року. Повний вплив варіанту Omicron та сплеск випадків COVID-19 ще не видно. Темпи одужання залишаються повільними та нерівномірними в різних регіонах світу через різний ступінь обмежень мобільності, рівня вакцинації та впевненості мандрівників. Європа та Америка зафіксували найвищі результати у 2021 році порівняно з 2020 роком (+19% і +17% відповідно), але обидва все ще на 63% нижче рівня до пандемії [14].

У субрегіонах - Карибський басейн показав найкращі результати (+63% вище 2020 року, хоча на 37% нижче 2019 року), а деякі напрямки наближалися або перевищували рівень до пандемії. Південна Середземноморська Європа (+57%) і Центральна Америка (+54%) також відчули значне відновлення, але залишаються на 54% і 56% нижче на рівні 2019 року відповідно. Північна Америка (+17%) і Центрально-Східна Європа (+18%) також піднялися вище рівня 2020 року. Тим часом в Африці у 2021 році відбулося збільшення прибутків на 12% порівняно з 2020 роком, хоча це все ще на 74% менше, ніж у 2019 році. На Близькому Сході кількість прибутків скоротилася на 24% порівняно з 2020 роком і на 79% у порівнянні з 2019 роком. На 65% нижче рівня 2020 року і на 94% у порівнянні з показниками до пандемії, оскільки багато напрямків залишалися закритими для необхідних подорожей [16]. Очікується, що середня оплата за подорож в 2021 році складе 1500 доларів США проти 1300 доларів США у 2020 році. Це пов'язано з великими відкладеними заощадженнями та більш тривалим перебуванням, а також вищими цінами на транспорт та проживання. Франція та Бельгія повідомили про порівняно менше зниження витрат на туризм – на -37% і -28% відповідно у 2019 році. Саудівська Аравія (-27%) і Катар (-2%) також опублікували дещо кращі результати у 2021 році [19].

Згідно з останньою інформацією експертної групи UNWTO, більшість професіоналів у сфері туризму (61%) бачать кращі перспективи на 2022 рік. У той час як 58% очікують тільки відновлення у 2022 році, переважно в третьому кварталі, 42% вказують на потенційне відновлення лише у 2023 році. Більшість експертів (64%) тепер очікують, що міжнародні прибуття повернуться до рівня 2019 року лише у 2024 році або пізніше, у порівнянні з 45% у вересневому опитуванні [21].

Індекс довіри ЮНВТО прогнозує незначне його зниження у січні-квітні 2022 року. Основними факторами, визначеними експертами, є швидке та більш поширене впровадження вакцинації, за яким слідує значне скасування обмежень на поїздки, а також більше координації та чіткішої інформації про протоколи подорожей. для ефективного відновлення міжнародного туризму. Сценарії ЮНВТО вказують на те, що кількість міжнародних туристів може зрости на 30-78% у 2022 році порівняно з 2021 роком. Однак це все одно буде на 50-63% нижче рівня до пандемії [21].

Таблиця 2.

Зміни динаміки чисельності міжнародних туристичних прибуттів за 2019-2022 рр. [20].

Число туристів у регіонах світу	2019	2020	2022
Світ загалом	3,8	-73	-72
Північна Америка	1,5	-68	-62
Європа	4,2	-68	-63
Азія та Тихий океан	4,0	-84	-94
Африка	2,0	-77	-74
Близький та Середній Схід	6,8	-73	-79

Нещодавнє зростання випадків COVID-19 і варіанту Omicron, як очікується, порушить відновлення та вплине на подорожі до початку 2022 року, оскільки окремі країни знову вводять заборони на поїздки та обмеження для певних ринків. У той же час розгортання вакцинації залишається нерівномірним, і багато країн все ще мають повністю закриті кордони, переважно в Азії та Тихому океані. Міжнародний туризм на багатьох ринках, переважно у Європі та Америці, в поєднанні з широким впровадженням вакцинації та серйозним скоординованим зняттям обмежень на подорожі, може допомогти відновити довіру споживачів та прискорити відновлення міжнародного туризму в 2022 році.

У той час як міжнародний туризм відновлюється, внутрішній туризм продовжує стимулювати відновлення сектора в дедалі більшій кількості напрямків, особливо тих, які мають великі внутрішні ринки. На думку експертів, внутрішній туризм і подорожі поблизу дому, а також заходи під відкритим небом, природні продукти та сільський туризм є одними з основних туристичних тенденцій, які продовжуватимуть формувати туризм у 2022 році.

Таблиця 3.

Очікування зростання чисельності міжнародних туристів у 2022-2024 рр.(у %) [22].

Регіони / Роки	2022	2023	2024
Світ загалом	4	32	63
Північна Америка	-	46	54
Європа	17	32	50
Азія та Тихий Океан	5	15	49
Африка	17	33	50
Близький та Середній Схід	-	50	50

Пандемія COVID-19 нищівно вдарила по інвестиціях у туристичний сектор. Оголошені іноземні інвестиції в індустрію туризму знизилися з 48,5 млрд. дол. США у 2019 році до 12,6 млрд. дол. у 2020 році. Це означає, що прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в туризм зменшилися на 73,2% у першому півріччі 2020 року в порівнянні з аналогічним періодом 2019 року. Світовий ВВП втратив майже у 4,5 трлн. дол. США та а 62 мільйонів робочих місць у 2020 році. Це може призвести до втрати від 850 мільйонів до 1,1 мільярда міжнародних туристів і зменшення експортних доходів на 910 млрд. дол. США до 1,2 трлн. дол. США [17].

Стрімке зростання в туристичному секторі є одним з найвищих, особливо якщо порівнювати із глобальними ПІІ, які зменшилися на 42 % у 2020 році за даними ЮНКТАД. Як наслідок, у 2020 році цей сектор втратив від 910 млрд. дол. США до 1,2 трлн. дол. США експортних надходжень у порівнянні з 2019 роком, що свідчить про загрозу втрати близько 100–120 мільйонів робочих місць у сфері прямого туризму, оскільки глобальні ПІІ залишаються невеликими у 2021 році, прогножуючи подальше зниження на 5–10%. Також скоротилися і міжнародні туристичні прибуття на 87% [17].

Держави вживають заходів для захисту, залучення і просування інвестиційних проектів в туризмі під час і після пандемії для швидшого відновлення економіки. Очікується відновлення міжнародних подорожей, якщо будуть скасовані основні обмеження на подорожі та впевненість мандрівників покращується, особливо завдяки великому відкладеному попиту. Оскільки сектор спрямований на відновлення іноземних відвідувачів необхідно розуміти основні тенденції, пріоритети та пов'язані з ними можливості для повного зростання потенціалу сектора подорожей і туризму в найближчі роки.

Таблиця 4.

Тенденції припливу прямих іноземних інвестицій у сферу туризму в 2017-2021рр. (млрд. дол. США) [17].

Регіони світу	2017	2018	2019	2020	2021
Світ загалом	22,5	71,3	61,8	48,5	12,6
Азійсько-тихоокеанський регіон	6,8	29,0	25,8	21,2	17,3
Європа	7,2	25,6	11,9	8,3	7,6
Північна Америка	1,9	2,2	3,4	2,9	2,3
Країни Карибського басейну	3,5	7,7	10,9	7,5	5,8
Африка	3,0	6,6	9,7	7,1	6,7

У здійсненні міжнародних подорожей домінуючу функцію виконує повітряний транспорт. Будучи найшвидшим видом транспорту, авіація служить засобом переміщення потоків туристів, робочої сили та товарів у глобальному та регіональному масштабах, забезпечує зв'язки між країнами та континентами, підтримує життєдіяльність у віддалених кутках світу. Існує і непрямий позитивний вплив авіатранспорту на інші сфери діяльності. Так, напередодні пандемії, у 2019 р., вплив авіації на сумарні доходи від міжнародного туризму оцінювався у 3,5 трлн дол. США, що становило 4,1% світового ВВП, а зайнятість на авіаперевезеннях забезпечувала в той же період 87,7 млн. робітників місць. Але глобальна пандемія негативно вплинула обсяги подорожей по всьому світу, при цьому авіакомпанії втратили у 2020 році близько 400 млрд. дол. США [6].

Подорожі та туризм під час пандемії катастрофічно зменшилися, кордони були закриті, авіакомпанії змушені були залишити майже весь авіапарк на землі, а багато з них закрилися одразу на декілька місяців. На сьогодні, коли галузь намагається відновитися в нових умовах, правила і норми, що постійно змінюються, роблять це завдання далеко не простим. Більше того, представники цієї галузі повинні ретельно дотримуватись межі щодо залучення туристів, оскільки криза ще не закінчилася та виникають нові штами коронавірусу.

За даними Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО), у 2020 році кількість міжнародних перельотів скоротилася на один мільярд, що призвело до втрати до 10% ВВП багатьох країн. Економічна активність у всьому світі значно знизилася, що поставило під загрозу до 120 мільйонів робочих місць. Не кажучи вже про експорт: обвал міжнародних поїздок за деякими оцінками складає збитки у 1,3 трлн. дол. США в доходах від експорту. Це більше ніж в 11 разів чим під час попередньої глобальної економічної кризи [6].

Круїзний туризм є новою формою подорожей в порівнянні з іншими видами, але пандемія COVID-19 досить негативно вплинула і на цей сектор відпочинкової індустрії, якщо у 2019 році вся круїзна галузь отримала 27,4 млрд. дол. США доходу, то після початку пандемії доходи знизилися на 88% за рік - до 3,4 млрд. дол. США у 2020 році. Хоча очікується, що ця цифра майже подвоїться і досягне 6,64 млрд. дол. США за 2021 рік, але все ще значно нижче (-77%) порівняно до COVID-19 періодом. Нажаль, круїзній індустрії знадобляться роки, щоб відновитися від наслідків пандемії COVID-19 [18].

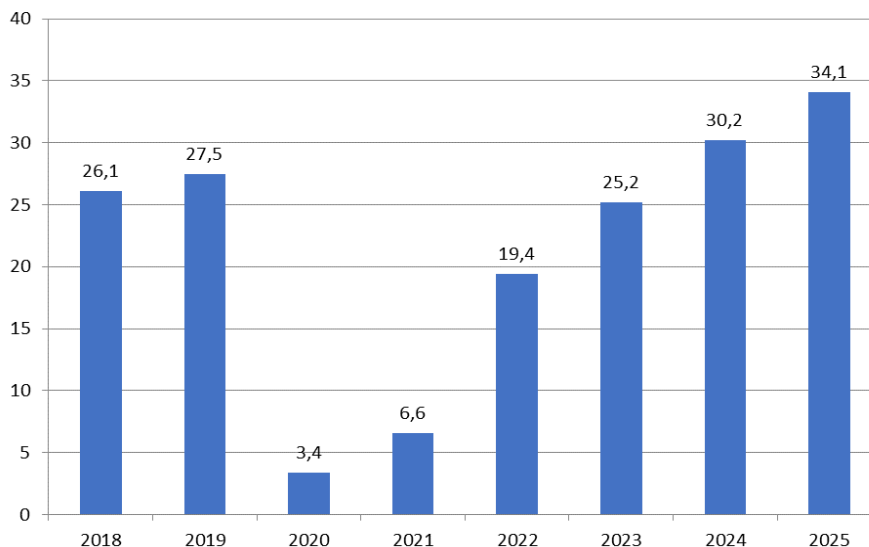

Рис. 3. Динаміка доходів від круїзного туризму у 2018-2025 рр. млрд. дол. США [10]

Очікується, що до 2023 року дохід досягне 25,2 млрд. дол. США, що все ще на 2,3 млрд. дол. США менше, ніж у 2019 році. Очікується, що у 2024 році дохід круїзних ліній зросте до понад 4 млрд. дол. США. Водночас, мандрівники втратили довіру до всієї круїзної індустрії на тлі пандемії, кількість користувачів круїзних ліній знизилася до найглибшого рівня за останні роки. У 2019 році майже 29 мільйонів туристів у світі обрали круїзні компанії для відпочинку, але у 2020 року - ця цифра знизилася до 3,4 млн. туристів, хоча, за прогнозами, кількість користувачів круїзних ліній у 2021 році склала орієнтовно - 6,7 мільйонів, але за два роки це все ще становить значне падіння на 76% [18].

Станом на 2019 рік сукупний дохід п'яти провідних ринків круїзів складав 16,4 млрд. дол. США. Незважаючи на падіння доходу на 10,24 млрд. доларів у 2020 році, глобальний круїзний гігант Carnival Corporation залишився найбільшим гравцем на ринку з часткою у 45% в 2021 році. Royal Caribbean Cruises посіла друге місце з часткою в 25%. Далі слідують Norwegian Cruise Line і MSC Cruises з часткою 15% і 5% відповідно. Очікується, що загальний дохід п'яти найбільших круїзних ринків світу складе понад 5 мільярдів доларів у 2021 році, що на 16 мільярдів менше, ніж у 2019 році [20].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, туризм - це індустрія багатства XXI століття, процвітаюча галузь, яка є каталізатором для досягнення далекосяжних позитивних змін у приймаючих напрямках з подальшим економічним розвитком та створенням нових робочих місць. Форс-мажорні обставини у формі пандемії COVID-19 принесли величезні збитки туристичній індустрії, які перекинуться тільки через декілька років.

Міжнародний туризм – це перспективна та ефективна галузь, яка активно відроджується в умовах пандемії. Завдяки глобалізації та цифровізації він став доступнішим, ніж будь-коли раніше, для більшої частини населення планети, що привело до рівних економічних можливостей для країн, що розвиваються, та розвинених країн в усьому світі. Основні проблеми, з якими стикається індустрія туризму, полягають не тільки в залученні та обслуговуванні зростаючого туристичного попиту. Ще одним сміливим завданням є пом'якшення численних негативних впливів на швидке зростання міжнародних подорожей..

Економіка туризму значно постраждала від пандемії коронавірусу (COVID-19), тому країнами світу впроваджуються заходи для стримування його поширення. Залежно від тривалості кризи, переглянуті сценарії вказують на те, що потенційний шок може коливатися в діапазоні від 60-80% падіння економіки міжнародного туризму за останні два роки. Окрім негайних кроків у підтримці туристичного сектору, держави також переходять до розробки заходів для його активізації, які включають пропозиції щодо зняття обмежень на поїздки, відновлення довіри мандрівників та переосмислення цілей і напрямків розвитку туристичного сектору на майбутнє.

Література

1. Атаманчук З. А. Розвиток міжнародного туризму в умовах пандемії COVID-19: тенденції та очікування. Бізнес Інформ. 2020. №5. С. 94–99. [In Ukraine].
2. Бабіна Н., Захарченко П. Дослідження динаміки складових індексу конкурентоспроможності подорожей і туризму України в рейтингу країн світу. Економічний вісник ЗНТУ. 2018. № 1. С. 88–98. [In Ukraine].
3. Логвин М.М. Карпенко Н.М. Тараненко О.О. Міжнародний та вітчизняний туризм в умовах пандемії: нові виклики та реальність / Світова економіка та міжнародні відносини. Інтелект XXI № 3 '2021. С. 29-34. [In Ukraine].
4. Пробоїв О.А. Вплив міжнародного туризму на економічну політику країни в умовах пандемії COVID-19 /Класичний приватний університет. Приазовський економічний вісник. Випуск 1(24) 2021. С. 22-29 [In Ukraine].
5. Світлична В.Ю Туристична сфера карантинних обмежень /Комунальне господарство міст, 2020, том 5, випуск 158 ISSN 2522-1809 (Print); ISSN 2522-1817 (Online). С. 24-31/ [In Ukraine].
6. Aviation Benefits Report 2021, available at <https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2021-web.pdf>.
7. Hannah Ritchie, Esteban Ortiz-Ospina, Diana Beltekian, Edouard Mathieu, Joe Hasell, Bobbie Macdonald, Charlie Giattino, Cameron Appel, Lucas Rodés-Guirao and Max Roser (2020). Coronavirus Pandemic (COVID-19). Available at <https://ourworldindata.org/coronavirus> (accessed 3 June 2021).
8. IMF (2021). Call to Action on COVID Vaccine Access for Developing Countries by Heads of World Bank Group and International Monetary Fund. 3 June. Available at <https://www.imf.org/en/News/Articles/2021/06/03/pr21157-wb-and-imf-heads-call-toaction-covid-vaccine-access-developing-countries>.
9. International tourism and COVID-19 // The World Tourism Organization (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>.
10. International tourism expenditure continues to reflect very weak demand for outbound travel. UNWTO World Tourism Barometer. URL: <https://www.unwto.org/unwto-world-tourismbarometer-data> (дата звернення: 05.02.2021).
11. Tourism highlights 2020 Edition. World Tourism Organization UNWTO. URL: <http://mkt.unwto.org/en/content/tourism-highlights>. 24 p.
12. The World Tourism Organization (UNWTO) (2021) World Tourism Barometer. Available at: https://tourlib.net/wto/UNWTO_Barometer_2021_01.pdf. (accessed 03 July 2021). (in English) 10. Wttc.o
13. UNWTO, World Tourism Barometer, vol. 18, No. 3, June 2020, Madrid, URL: <https://doi.org/10.18111/wtobarometereng> and UNWTO online Data Dashboard, URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>.
14. UNWTO, World Tourism Barometer, vol. 18, No. 3, June 2022 та UNWTO, World Tourism Barometer, vol. 18, No. 2, May 2022, Madrid, URL: <https://doi.org/10.18111/wtobarometereng>.
15. UNWTO, "Briefing Note – Tourism and COVID-19. URL: <https://doi.org/10.18111/9789284421893>. UNWTO and COVID-19. UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19> (дата звернення: 5.02.2021).
16. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), COVID-19 and Tourism: Assessing the Economic Consequences, 2021.

17. UNCTAD, World Investment Report, 2021, pp.6 i 82, available at <https://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2769>.
18. UNWTO Tourism Data Dashboard, Global and Regional Tourism Performance, доступна на <https://www.unwto.org/global-and-regional-tourism-performance>.
19. UNWTO (2021a). Tourism and covid-19 – Unprecedented economic impacts. Available at <https://www.unwto.org/tourism-and-covid-19-unprecedented-economic-impacts>.
20. UNWTO (2021d). World Tourism Barometer, January 2021. Available at <https://www.e-unwto.org/toc/wtobarometereng/19/1>
21. UNWTO Tourism Dashboard. Available at <https://www.unwto.org/unwto-tourism-dashboard> (accessed 1 June 2021).
22. WHO (2021). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. Available at <https://covid19.who.int/> (accessed 22 June 2021)
23. 2020: Worst Year in Tourism History with 1 Billion Fewer International Arrivals. URL: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals>.

References

1. Atamanchuk ZA Development of international tourism in the pandemic COVID-19: trends and expectations. Business Inform. 2020. №5. С. 94–99.
2. Babina N., Zakharchenko P. Research of dynamics of components of an index of competitiveness of travels and tourism of Ukraine in a rating of the countries of the world. Economic Bulletin of ZNTU. 2018. № 1. pp. 88–98.
3. Logvin MM Karpenko NM Taranenko OO International and domestic tourism in a pandemic: new challenges and reality / World Economy and International Relations. Intelligence XXI № 3 '2021. Pp. 29-34.
4. Proboiv OA The impact of international tourism on the economic policy of the country in the pandemic COVID-19 / Classic Private University. Priazovsky Economic Bulletin. Issue 1 (24) 2021. pp. 22-29
5. Svitlichna VY Tourism sphere of quarantine restrictions / Municipal utilities, 2020, volume 5, issue 158 ISSN 2522-1809 (Print); ISSN 2522-1817 (Online). Pp. 24-31
6. Aviation Benefits Report 2021, available at <https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2021-web.pdf>.
7. Hannah Ritchie, Esteban Ortiz-Ospina, Diana Beltekian, Edouard Mathieu, Joe Hasell, Bobbie Macdonald, Charlie Giattino, Cameron Appel, Lucas Rod s-Guirao and Max Roser (2020). Coronavirus Pandemic (COVID-19). Available at <https://ourworldindata.org/coronavirus> (accessed 3 June 2021).
8. IMF (2021). Call to Action on COVID Vaccine Access for Developing Countries by Heads of World Bank Group and International Monetary Fund. 3 June. Available at <https://www.imf.org/en/News/Articles/2021/06/03/pr21157-wb-and-imf-heads-call-toaction-covid-vaccine-access-developing-countries>.
9. International tourism and COVID-19 // The World Tourism Organization (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>.
10. International tourism expenditure continues to reflect very weak demand for outbound travel. UNWTO World Tourism Barometer. URL: <https://www.unwto.org/unwto-world-tourismbarometer-data> (дата звернення: 05.02.2021).
11. Tourism highlights 2020 Edition. World Tourism Organization UNWTO. URL: <http://mkt.unwto.org/en/content/tourism-highlights>. 24 p.
12. The World Tourism Organization (UNWTO) (2021) World Tourism Barometer. Available at: https://tourlib.net/wto/UNWTO_Barometer_2021_01.pdf. (accessed 03 July 2021). (in English) 10. Wttc.o
13. UNWTO, World Tourism Barometer, vol. 18, No. 3, June 2020, Madrid, URL: <https://doi.org/10.18111/wtobarometereng> and UNWTO online Data Dashboard, URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>.
14. UNWTO, World Tourism Barometer, vol. 18, No. 3, June 2022 та UNWTO, World Tourism Barometer, vol. 18, No. 2, May 2022, Madrid, URL: <https://doi.org/10.18111/wtobarometereng>.
15. UNWTO, "Briefing Note – Tourism and COVID-19. URL: <https://doi.org/10.18111/9789284421893>. UNWTO and COVID-19. UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19> (дата звернення: 5.02.2021).
16. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), COVID-19 and Tourism: Assessing the Economic Consequences, 2021.
17. UNCTAD, World Investment Report, 2021, pp.6 i 82, available at <https://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2769>.
18. UNWTO Tourism Data Dashboard, Global and Regional Tourism Performance, доступна на <https://www.unwto.org/global-and-regional-tourism-performance>.
19. UNWTO (2021a). Tourism and covid-19 – Unprecedented economic impacts. Available at <https://www.unwto.org/tourism-and-covid-19-unprecedented-economic-impacts>.
20. UNWTO (2021d). World Tourism Barometer, January 2021. Available at <https://www.e-unwto.org/toc/wtobarometereng/19/1>
21. UNWTO Tourism Dashboard. Available at <https://www.unwto.org/unwto-tourism-dashboard> (accessed 1 June 2021).
22. WHO (2021). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. Available at <https://covid19.who.int/> (accessed 22 June 2021)
23. 2020: Worst Year in Tourism History with 1 Billion Fewer International Arrivals. URL: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals>.

УДК 657.47

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-30](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-30)

ІВАНЧЕНКОВА Л. В.

<https://orcid.org/0000-0002-8402-4637>

Одеська національна академія харчових технологій

ЛАГОДІЄНКО Н. В.

<https://orcid.org/0000-0002-8472-1395>

Миколаївського національного аграрного університету

УЖВА А. М.

<https://orcid.org/0000-0001-5239-5516>

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

СЕРОВА І. А.

<https://orcid.org/0000-0001-7178-9609>

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ НЕРУХОМОСТІ

У статті систематизовано та узагальнено теоретико-методичні аспекти обліку інвестиційної нерухомості. Узагальнено підходи до ідентифікації інвестиційної нерухомості. Виділено класифікаційні ознаки та критерії розмежування операційної та інвестиційної нерухомості. Визначено умови для того, щоб основні засоби визнати інвестиційною нерухомістю. Встановлено перелік загальноприйнятих об'єктів, які визнаються інвестиційною нерухомістю. Розглянуто відображення інвестиційної нерухомості на рахунках бухгалтерського обліку. Систематизовано методичні підходи до оцінки інвестиційної нерухомості в обліку. Доведено, що облік інвестиційної нерухомості за первісною (залишковою) вартістю подібний до обліку основних засобів. Виділено відмінності відображення в обліку інвестиційної нерухомості за первісною вартістю від основних засобів. Наголошено на тому, що Податковий кодекс на сьогодні не містить спеціальних правил для обліку інвестиційної нерухомості.

Ключові слова: нерухомість, інвестиційна нерухомість, операційна нерухомість, основні засоби, земля.

LARYSA IVANCHENKOVA

Odessa National Academy of Food Technologies

NATALIA LAGODIENKO

Mykolaiv National Agrarian University

ALLA UZHVA

Petro Mohyla Black Sea National University

IRYNA SIEROVA

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF INVESTMENT REAL ESTATE ACCOUNTING

The article systematizes and generalizes theoretical and methodological aspects of investment real estate accounting. Approaches to investment property identification are generalized. Classification features and criteria for distinguishing between operating and investment real estate are highlighted. The division of real estate into investment and operating real estate should be based not on how such real estate is used today, but on how (for what purpose) it is planned to use it in the future. To do this, the accountant must have documents such as: contracts, orders, protocols, any planning documents (business plan, financial plan, etc.) that allow to conclude on the further use of real estate. The conditions for recognizing fixed assets as investment property are defined, in particular: they are used exclusively for the purpose of receiving lease payments (only from operating lease, temporary, without transfer of ownership or lease for most of the useful life of such objects); and / or they are used to increase equity (for example, they may be held with the prospect of rising property values and subsequent possible sales, but not for 12 months, but much longer, most likely indefinitely).

A list of generally accepted objects that are recognized as investment property has been established. The reflection of investment real estate on accounting accounts is considered. Methodological approaches to the assessment of investment real estate in accounting are systematized. Purchased or created investment property is credited to the balance sheet at its original cost. Its calculation is quite similar to the original cost of fixed assets. At the balance sheet date, investment property can be carried using one of the two methods included in the entity's accounting policy: at cost less accumulated depreciation and impairment losses on investment property and at fair value. It is proved that the accounting of investment real estate at the original (residual) value is similar to the accounting of fixed assets. Differences of reflection in the accounting of investment real estate at initial cost from fixed assets are allocated. It is emphasized that the Tax Code currently does not contain special rules for accounting for investment property.

Key words: real estate, investment real estate, operating real estate, fixed assets, land.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Для зарубіжної практики звичайною справою є інвестування грошових коштів в акції та облігації, які приносять дохід у вигляді приросту вартості й виплачуваних дивідендів чи відсотків. Нерухомість і

земля так само, як акції та облігації, можуть приносити дохід у вигляді приросту власної вартості й у вигляді надходжень від здавання в операційну оренду. Особливе призначення будівель (споруд) і землі у цьому випадку вимагає спеціального, на відміну від інших основних засобів, підходу до обліку й відображення у фінансовій звітності. Останнім часом в Україні активно проводиться робота з впровадження до вітчизняної облікової практики нових національних стандартів бухгалтерського обліку, які є досить близькими за своїм змістом до міжнародних. Це стосується й інвестиційної нерухомості, яка останнім часом стала об'єктом вивчення, міркувань, суперечок та аналітичних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, що стосуються обліку інвестиційної нерухомості, досить активно досліджуються провідними вітчизняними науковцями та практиками. Значний внесок у дослідження зробили Бабенко К.В., Богуцька Л., Бондар М.І., Бондар Т.А., Бурденко І.М., Валькова Н.В., Дубовая В.В., Новак У.П., Огнева А.М., Онищенко В., Пилипенко С.М., Сломчинська С.О., Шутка С.Є., та інші вчені [1-13]. Водночас багато питань залишаються недостатньо розкритими та потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті

Мета статті: систематизація та узагальнення теоретичних та методичних основ обліку інвестиційної нерухомості.

Виклад основного матеріалу

Згідно ст. 181 Цивільного Кодексу України [1], до нерухомих речей належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Таке визначення поняття нерухомих речей є універсальним для українського законодавства і тому закріплюється у багатьох спеціальних законах щодо об'єктів нерухомості, нерухомого майна, нерухомості. Тобто, нерухомість – це земельні ділянки, будівлі, споруди, що розташовані на землі. У підприємства на балансі вони можуть бути як власні, так і орендовані на умовах фінансової оренди (взяті у лізинг). Усе це можна назвати матеріальними активами, строк корисного використання яких перевищує 1 рік. Проте, це не завжди основні засоби. До появи МСБО 40 "Інвестиційна нерухомість" [2] та вітчизняного відповідника П(С)БО 32 [3] це все визнавалося основними засобами, тепер серед різних об'єктів нерухомості існує різниця. Для того, щоб нерухомість вважалася основним засобом необхідно, щоб вони використовувалися виключно для виробництва, постачання товарів, надання послуг або для адміністративних цілей. Таку нерухомість у термінології П(С)БО 32 називають операційною. Якщо нерухомість утримується виключно для продажу протягом 12 місяців, то тоді це різновид запасів (товарів) у групах вибуття [3]. Але ще нерухомість може здаватися в оренду. І тут вона може стати інвестиційною (рис. 1).

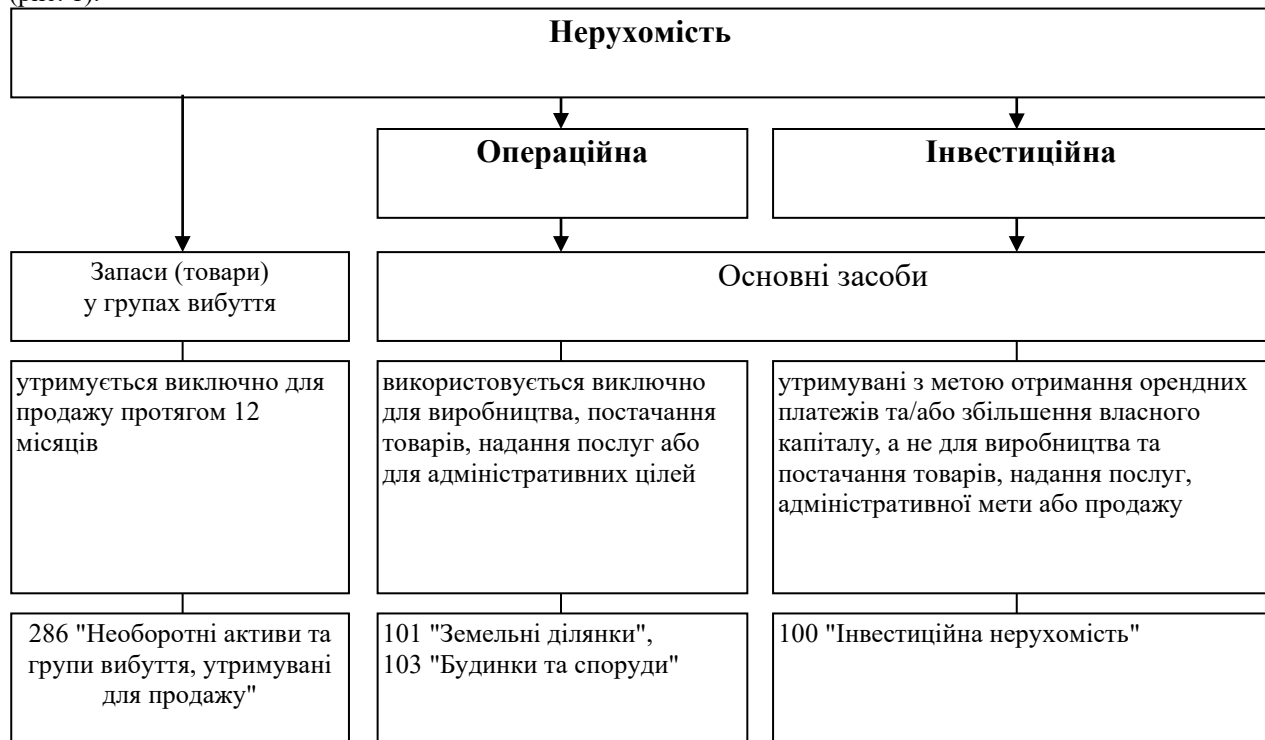

Рис. 1. Відображення нерухомості на рахунках бухгалтерського обліку

Інвестиційна нерухомість – це власні або орендовані на умовах фінансової оренди земельні ділянки, будівлі, споруди, які розташовуються на землі, утримувані з метою отримання орендних платежів та/або збільшення власного капіталу, а не для виробництва та постачання товарів, надання послуг, адміністративної мети або продажу. Для того, щоб основні засоби визнати інвестиційною нерухомістю необхідно дотримання двох умов: вони використовуються виключно з метою отримання орендних платежів (тільки від операційної оренди, тобто тимчасової, без передачі права власності чи здавання в оренду на переважну частину можливого строку корисного використання таких об'єктів); та/або вони використовуються для збільшення власного капіталу (наприклад, вони можуть утримуватися з перспективою зростання вартості нерухомості та подальшого можливого продажу, але не протягом 12 місяців, а значно більшого, скоріше за все, невизначеного періоду часу). Обліковують інвестиційну нерухомість, згідно з Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [4], на субрахунок 100 «Інвестиційна нерухомість» до рахунка 10 «Основні засоби». Проте, варто підкреслити, що П(С)БО 7 «Основні засоби» [5] на інвестиційну нерухомість не поширюється.

Згідно з П(С)БО 32, інвестиційною нерухомістю може бути визнано:

- 1) нерухомість, що перебуває у власності підприємства;
- 2) нерухомість, узяту на умовах фінансової оренди (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік загальноприйнятих об'єктів, які визнаються інвестиційною нерухомістю

ОБ'ЄКТИ, ЯКІ Є ІНВЕСТИЦІЙНОЮ НЕРУХОМІСТЮ	ОБ'ЄКТИ, ЯКІ НЕ Є ІНВЕСТИЦІЙНОЮ НЕРУХОМІСТЮ
будівля, що перебуває у власності підприємства й надається в оренду відповідно до однієї чи декількох угод про операційну оренду. Причому згодом будівлю планують використовувати в тому ж напрямі;	нерухомість, яка використовується у виробництві, під час постачання товарів, надання послуг або в адміністративних цілях (операційна нерухомість) чи утримується для використання в перелічених цілях у майбутньому;
будівля, яка є власністю підприємства й наразі не використовується, але утримується для надання в оренду відповідно до однієї чи декількох угод про операційну оренду;	нерухомість, яка утримується з метою продажу за умов звичайної господарської діяльності;
земля, утримувана для надання в оренду, а не для використання під час звичайної діяльності;	нерухомість, яка будується або поліпшується за дорученням третіх сторін;
земельна ділянка, призначення якої ще не визначено.	нерухомість, яка будується або поліпшується з метою використання в майбутньому як інвестиційна нерухомість;
	нерухомість, передана іншому суб'єктові господарювання у фінансову оренду.

Поділ нерухомості на інвестиційну й операційну має відбуватися не на підставі того, як використовується така нерухомість нині, а залежно від того, як (із якою метою) її планують використовувати в майбутньому. Для цього бухгалтер повинен мати документи, такі як: договори, накази, протоколи, будь-які планові документи (бізнес-план, фінансовий план тощо), що дозволяють зробити висновок про подальше використання нерухомості [6].

Важливість класифікації інвестиційної нерухомості підприємства досліджувала в своїх працях Сломчинська С.О. За результатами проведеного аналізу дослідницею було виявлено відсутність уніфікованого підходу до побудови системи класифікації інвестиційної нерухомості. Для забезпечення інформаційних потреб бухгалтерського обліку та управління ключовими класифікаційними ознаками визначено: участь у процесі забезпечення діяльності підприємства, об'єкти нерухомості, мета утримання, належність, метод оцінки, вид діяльності підприємства, тип орендаря, рівень універсальності об'єкта, рівень розвитку ринку та інтенсивність операцій з інвестиційною нерухомістю [7].

У деяких випадках ідентифікація інвестиційної нерухомості вимагає застосування професійного судження або навіть розробки спеціальних критеріїв. За наявності ознак, за якими об'єкт нерухомості може бути віднесено як до операційної, так і до інвестиційної нерухомості, підприємство розробляє критерії для їх розмежування. Ці критерії необхідно відобразити в примітках до фінансової звітності. П(С)БО 32 дані критерії не визначає, але на думку провідних фахівців існує два варіанти:

1) натуральний критерій – якщо переважна частина площі об'єкта використовується як інвестиційна нерухомість, то такий основний засіб обліковується як інвестиційна нерухомість;

2) вартісний критерій – якщо та частина об'єкта, яка здається в оренду має більшу вартість, то тоді такий основний засіб розглядається як інвестиційна нерухомість. П(С)БО 32 не встановлює кількісний вимір такого критерію. Підприємство має саме вирішити й затвердити його в наказі про облікову політику і скільки він становить: 50%, 75%, 90% тощо [6].

Придбана чи створена інвестиційна нерухомість зараховується на баланс за її первісною вартістю відповідно до П(С)БО 32. Її розрахунок цілком аналогічний первісній вартості основних засобів за П(С)БО 7. На дату балансу інвестиційна нерухомість може відображатися за одним з 2-х методів, внесених до облікової політики підприємства: за первісною вартістю, яка зменшується на суму нарахованої амортизації та втрати від зменшення корисності інвестиційної нерухомості та за справедливою вартістю (рис. 2).

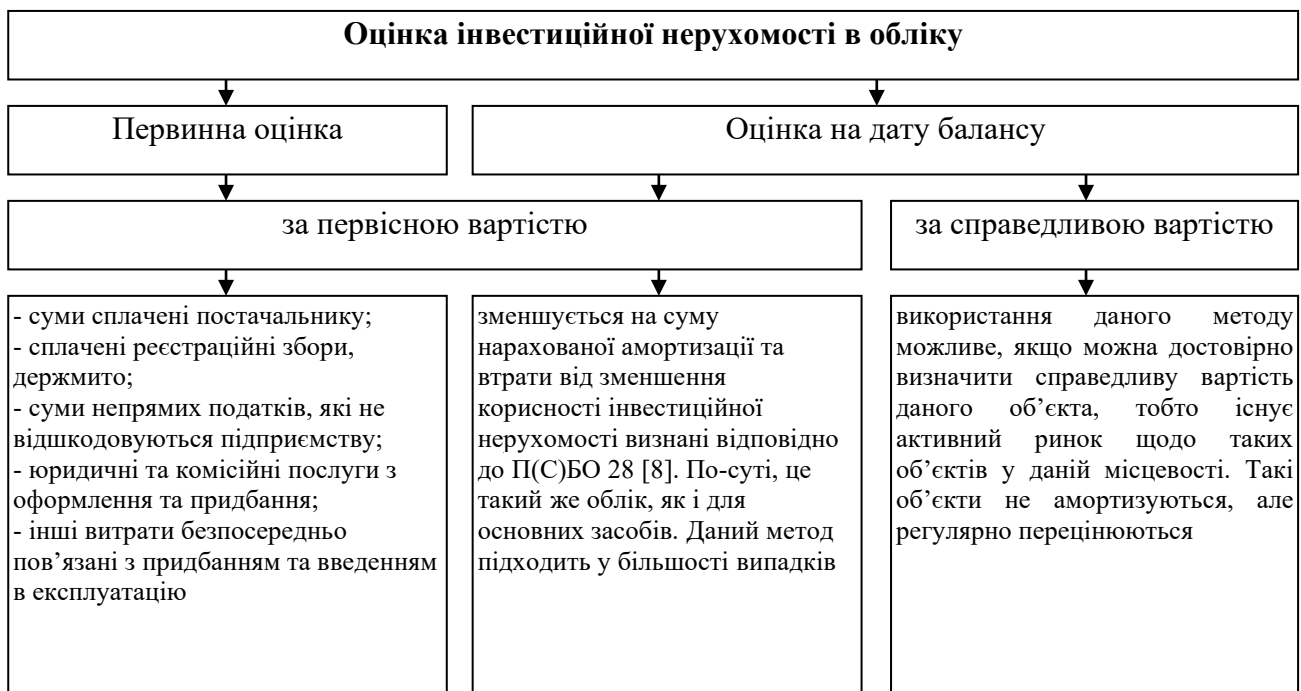

Рис. 2. Оцінка інвестиційної нерухомості в обліку

Підхід, який обрало підприємство, використовується до оцінки всіх подібних об'єктів, тобто не можна визначати метод оцінки для кожного об'єкта окремо.

Обґрунтована оцінка інвестиційної нерухомості забезпечує достовірність бухгалтерської інформації про вартість об'єкта основних засобів, що сприяє прийняттю оптимальних управлінських рішень щодо її використання й оптимізації орендних платежів, які плануються до отримання. Під час оцінки інвестиційної нерухомості на дату балансу для підприємств, які складають фінансову звітність за міжнародними стандартами, Пилипенко С.М. Новак У.П. Шутка С.Є. рекомендують використовувати оцінку за справедливою вартістю, що, на їх думку, забезпечить зростання рівня довіри інвесторів, кредиторів, учасників фондового ринку до фінансової звітності і сприятиме залученню іноземних інвестицій. Для інших суб'єктів господарювання прийнятним є використання оцінки за первісною вартістю, зменшеною на суму нарахованої амортизації з урахуванням втрат від зменшення корисності та вигод від її відновлення, оскільки ринок нерухомості України характеризується низкою обмежень, що не дає змогу визначити достовірну справедливу вартість інвестиційної нерухомості [9].

Бурденко І.М. також стверджує, що найбільш проблемними в обліку інвестиційної нерухомості є питання оцінки нерухомості, тому саме цьому питанню слід приділяти максимальну увагу. Питання оцінки є досить суперечним і вимагає його доопрацювання з боку законодавців. Крім того, на думку автора, кожний суб'єкт господарювання повинен намагатися оптимально дотримуватися основних методологічних засад з оцінки та обліку інвестиційної нерухомості [10].

Дубовая В.В. у своїх наукових працях довела, що застосування для оцінки балансової вартості інвестиційної нерухомості моделі собівартості є більш трудомістким, ніж моделі справедливої вартості, оскільки при застосуванні моделі собівартості для визначення можливих втрат від зменшення корисності об'єкта інвестиційної нерухомості слід обов'язково визначати величину справедливої вартості за вирахуванням витрат на продаж та величину вартості при використанні [11].

Облік інвестиційної нерухомості за первісною (залишковою) вартістю у цілому подібний до обліку основних засобів. проте, є й відмінності. Зокрема, по-перше, рахунок обліку 100, а не 101-109; по-друге, рахунок обліку зносу – 135, а не 131; по-третє, інші рахунки для переоцінки (обліку зміни справедливої вартості). Тільки перша переоцінка при переведенні зі складу основних засобів до інвестиційної нерухомості здійснюється з використанням рахунків 411 та 975, як і при переоцінці основних засобів за правилами П(С)БО 7;. Крім того, інвестиційну нерухомість може переоцінювати бухгалтер, тоді як для основних засобів потрібен професійний оцінювач [6].

Методичні рекомендації з обліку інвестиційної нерухомості розробляли, зокрема М.І. Бондар та Т.А. Бондар, які у своїх дослідженнях запропонували кореспонденція рахунків з обліку інвестиційної нерухомості, яка забезпечує збереження основних принципів бухгалтерського обліку та розмежовує різні види операцій з придбання та обслуговування інвестиційної нерухомості [12].

Що стосується податкового обліку, Податковий кодекс на сьогодні не містить спеціальних правил для обліку інвестиційної нерухомості. Для платників податку на прибуток, які не коригують свій фінансовий результат на податкові різниці, оподаткування повністю відповідає правилам бухгалтерському обліку.

Проте ці питання досліджують Валькова Н.В., Огнева А., які обґрунтовують позицію стосовно інвестиційної нерухомості щодо необхідності інтеграції бухгалтерського та податкового обліку для забезпечення інвестиційної привабливості підприємств, з метою спрощення системи оподаткування та покращення інвестиційного клімату в країні [13].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, інвестиційна нерухомість є надзвичайно важливим об'єктом обліку. Для того, щоб основні засоби визнати інвестиційною нерухомістю необхідно дотримання двох умов: вони використовуються виключно з метою отримання орендних платежів (тільки від операційної оренди, тобто тимчасової, без передачі права власності чи здавання в оренду на переважну частину можливого строку корисного використання таких об'єктів); та/або вони використовуються для збільшення власного капіталу (наприклад, вони можуть утримуватися з перспективою зростання вартості нерухомості та подальшого можливого продажу, але не протягом 12 місяців, а значно більшого, скоріше за все, невизначеного періоду часу). Поділ нерухомості на інвестиційну й операційну має відбуватися не на підставі того, як використовується така нерухомість нині, а залежно від того, як (із якою метою) її планують використовувати в майбутньому.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. IAS 40 «Investment Property». URL : <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/uk/2013/IAS40.pdf>.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 32 «Інвестиційна нерухомість» : Наказ Міністерства фінансів України від 02.07.2007 р. № 779. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-07>.
4. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 09.12.2011 р. № 1591. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11>.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.
6. Онищенко В. Інвестиційна нерухомість підприємства. *Головбух*. 2020. Веб-сайт. URL : <https://www.golovbukh.ua/article/7243-nvestitsyna-neruhomst>.
7. Сломчинська С.О. Класифікація інвестиційної нерухомості для потреб оцінки, обліку та управління. *Ефективна економіка*. 2018. № 9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_9_52.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 28 «Зменшення корисності активів» : Наказ Міністерства фінансів України від 24.12.2004 р. № 817. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05#Text>.
9. Пилипенко С.М. Новак У.П. Шутка С.Є. Інвестиційна нерухомість: проблеми обліку. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2017. Випуск 17. С. 865-869. <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/174.pdf>.
10. Бурденко І.М. Методологічні основи обліку інвестиційної нерухомості. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2020. Вип. 28. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2010_28/10_28_03.pdf.
11. Дубовая В.В. Бабенко К.В. Відображення інвестиційної нерухомості в балансі підприємств України за міжнародними стандартами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 15. Частина 4. 2015. С. 130-133. URL : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_15/4/33.pdf.
12. Бондар М.І., Бондар Т.А. Відображення інвестиційної нерухомості в поточному обліку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 21. С. 9-14. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/21_2009/5.pdf.
13. Валькова Н.В., Огнева А.М. Проблеми обліку інвестиційної нерухомості. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 4. С. 93-97.

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. IAS 40 «Investment Property». URL : <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/uk/2013/IAS40.pdf>.
3. Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 32 «Investytsiina nerukhomist» : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 02.07.2007 r. № 779. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-07>.
4. Plan rakhunkiv bukhgalterskoho obliku aktiviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 09.12.2011 r. № 1591. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11>.
5. Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 7 «Osnovni zasoby» : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 27.04.2000 r. № 92. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.
6. Onyshchenko V. Investytsiina nerukhomist pidpriemstva. *Holovbukh*. 2020. Veb-sait. URL : <https://www.golovbukh.ua/article/7243-nvestitsyna-neruhomst>.
7. Slomchynska S.O. Klasyfikatsiia investytsiinoi nerukhomosti dlia potreb otsinky, obliku ta upravlinnia. *Efektivna ekonomika*. 2018. № 9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_9_52.
8. Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 28 «Zmenshennia korysnosti aktyviv» : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 24.12.2004 r. № 817. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05#Text>.

-
9. Pylypenko S.M. Novak U.P. Shutka S.Ie. Investytsiina nerukhomist: problemy obliku. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. *Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho*. 2017. Vypusk 17. S. 865-869. <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/174.pdf>.
10. Burdenko I.M. Metodolohichni osnovy obliku investytsiinoi nerukhomosti. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy*. 2020. Vyp. 28. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2010_28/10_28_03.pdf.
11. Dubovaia V.V. Babenko K.V. Vidobrazhennia investytsiinoi nerukhomosti v balansy pidpriemstv Ukrainy za mizhnarodnymi standartamy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Vypusk 15. Chastyna 4. 2015. S. 130-133. URL : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_15/4/33.pdf
12. Bondar M.I., Bondar T.A. Vidobrazhennia investytsiinoi nerukhomosti v potochnomu obliku. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2009. № 21. С. 9-14. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/21_2009/5.pdf.
13. Valkova N.V., Ohnieva A.M. Problemy obliku investytsiinoi nerukhomosti. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2018. № 4. S. 93-97.

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе

Повні вимоги до оформлення рукопису
http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?page_id=35

Підп. до друку 18.03.2022. Ум. друк. арк. 36,80. Обл.-вид. арк. 34,74.
Формат 30×42/4, папір офсетний. Друк різнографією.
Наклад 100, зам. № __/20

Тиражування здійснено з оригінал-макета, виготовленого редакцією журналу
«Вісник Хмельницького національного університету»
редакційно-видавничим відділом Хмельницького національного університету.
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 67-51-08; 77-33-63.
Свідоцтво про внесення в державний реєстр, серія ДК № 4489 від 18.02.2013 р.